

cd. 1213 387 II
H

12-01-2010

WIELKOPOLSKIE
SPRAWOZDANIA ARCHEOLOGICZNE

100-100

•

STOWARZYSZENIE NAUKOWE ARCHEOLOGÓW POLSKICH
ODDZIAŁ W POZNANIU

Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne

TOM 10
2009

Redakcja

Zofia Kurnatowska (redaktor), Tadeusz Makiewicz (z-ca redaktora)
Andrzej Michałowski, Piotr Pawlak (sekretarz)

Warszawa-Poznań 2009

Komitet Redakcyjny:

Zofia Kurnatowska, Tadeusz Makiewicz, Andrzej Michałowski, Piotr Pawlak

Recenzenci:

Grzegorz Domański, Andrzej M. Wyrwa

Redakcja:

Maria Derwich

Tłumaczenia:

Małgorzata Zdzeniecka

Projekt okładki:

Wioletta Szebesta

Skład i łamanie:

Mercurius, Olsztyn

Autorzy artykułów ponoszą odpowiedzialność prawną i finansową za zamieszczone w tomie ilustracje.

Copyright by SNAP Oddział w Poznaniu, 2009

12.13387 II / Tom 10:2009

Publikacja dofinansowana przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
(Umowa nr 511/DWP/P/2008)

ISBN 978-83-7181-594-2

ISSN 1734-4549

Adres Redakcji:

Instytut Prahistorii UAM

ul. Św. Marcin 78, 61-809 Poznań

tel. (+48 61) 829 47 94, fax (+48 61) 829 47 88

e-mail: wsa@amu.edu.pl

Wydawca: Wydawnictwo DiG Sp. j.

01-524 Warszawa

Al. Wojska Polskiego 4

tel./fax (+48 22) 839 08 38

e-mail: dig@dig.pl; http://www.dig.pl

Bibl. UAM

EO

2010

02

Druk cyfrowy

Spis treści

Słowo wstępne	7
CZĘŚĆ 1 – Materiały i sprawozdania z badań terenowych	9
Jacek Wierzbicki <i>Dzierznica stanowisko 35, gm. Dominowo, pow. Środa Wielkopolska – trzecie stanowisko kultury pucharów lejkowatych z fazy wczesnowiôreckiej w Wielkopolsce</i>	11
Urszula Narożna-Szamałek <i>Sprawozdanie z interwencji na niszczonym cmentarzysku ciałopalnym w Obornikach Wielkopolskich</i>	39
Ewa Pawlak, Paweł Pawlak <i>Grób skrzynkowy z Komornik, pow. Poznań</i>	47
Tomasz Stępnik, Artur Dębski, Anna Bujak <i>Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 51 w Plewiskach, gm. Komorniki. Osada kultury pomorskiej i osada z fazy B wczesnego średniowiecza</i>	65
Bartłomiej Rogalski <i>Groby z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich na stanowisku 20 w Jordanowie, pow. Świebodzin</i>	87
Andrzej Michałowski <i>Materiały do studiów nad problematyką osad kultury wielbarskiej z fazy lubowidzkiej</i>	103
Daniel Żychliński <i>Osada ludności kultury przeworskiej z okresu wędrówek ludów na stanowisku 21 w Daniszewie, pow. Koło</i>	135
Tomasz Stępnik <i>Wczesnośredniowieczne cmentarzysko ze stanowiska 33 w Podrzewiu, gm. Duszniki</i>	157
Ewa Pawlak, Paweł Pawlak <i>Relikty średniowiecznej zabudowy Jarocina odkryte podczas nadzorów archeologicznych przeprowadzonych w 2006 r.</i>	169
Andrzej Kowalczyk <i>Sprawozdanie z badań archeologicznych na gródku stożkowatym w Radzimię stanowisko 1/7 (Starczanowo), gm. Murowana Goślina, pow. Poznań, woj. wielkopolskie (ob. AZP 48-27)</i>	195
Tomasz Stępnik, Artur Dębski <i>Sprawozdanie z badań archeologicznych późnośredniowiecznej osady rycerskiej w Żernikach-Jaryszkach, gm. Kórnik, woj. wielkopolskie</i>	207
Andrzej M. Wyrwa <i>Ołowiana kostka do gry w kości z Łekna</i>	219
Andrzej Kowalczyk <i>Bolesławiecki dzbanek do kawy z Akademii Lubrańskiego w Poznaniu</i>	241

Anna Wrześcińska <i>Wyniki ekspertyzy antropologicznej materiału kostnego z Poznania, stanowisko Garbary-Małe Garbary</i>	247
CZĘŚĆ 2 – Z życia Oddziału SNAP w Poznaniu	263
Tadeusz Łaskiewicz <i>Gnieźnieńsko-poznańskie warsztaty kaflarskie w latach 1994, 1995 i 1996</i>	265
Henryk Machajewski <i>Sprawozdanie z działalności Oddziału Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich w Poznaniu w roku 2008</i>	273

Słowo wstępne

„Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, czasopismo mające za zadanie informowanie o aktualnych badaniach wykopaliskowych na terenie Wielkopolski, powstało jako swoiste rozwinięcie krakowskich, w zamiarze i przez wiele lat ogólnopolskich „Sprawozdań Archeologicznych”. Wobec nasilenia prac wykopaliskowych, zwłaszcza od ostatniej dekady XX w., ogarnięcie wszystkich z całej Polski w jednym czasopiśmie okazało się niewykonalne. Funkcji czasopisma informującego na gorąco w największym skrócie o nowych odkryciach archeologicznych nie wypełniał też już tak cenny w poprzednich latach „Informator Archeologiczny”, którego wydawanie z czasem ustało zupełnie. Dlatego też zaczęły pojawiać się nowe tytuły, gromadzące informacje tego typu z określonych regionów. Wymienimy np. „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne”, „Komunikaty Archeologiczne”, „Badania wykopaliskowe na terenie województwa bydgoskiego”, a także wiele innych bardziej lokalnych, czy ograniczonych do określonej tematyki wydawnictw.

Dlatego też w gronie członków Oddziału Poznańskiego Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich podjęto decyzję publikowania regionalnych „wielkopolskich” sprawozdań. Inicjatywa ta zyskała od razu poparcie środowiska, wielu naszych kolegów dostrzegało bowiem potrzebę tego typu periodyku, i tom 1 ukazał się w 1992 r. Obecnie oddajemy do rąk Czytelników już 10 z kolei tom WSA. Warto się zatem pochylić nad tym naszym skromnym dorobkiem. Owych 10 tomów zawierało, zgodnie z założeniem, przede wszystkim sprawozdania z aktualnie prowadzonych bądź już zakończonych badań terenowych. Wartości takich informacji trudno nie dostrzec. Z jednej strony na pełną publikację czeka się nieraz latami, z drugiej – czasem ukazuje się ona w mało dostępnym wydawnictwie, co przy rozwiniętym niezmiernie w ostatnich dekadach rynku wydawniczym, nawet przy korzystaniu z ułatwień w postaci nośników elektronicznych, niekiedy stwarza określone problemy. Dlatego też dawna forma udostępnienia informacji wciąż jeszcze nie traci na znaczeniu.

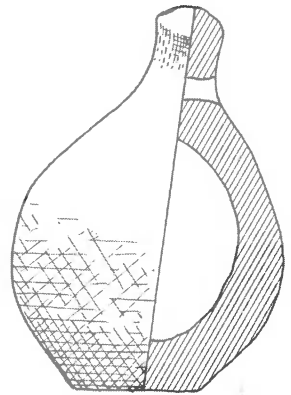
Horyzont przestrzenny WSA obejmuje zasadniczo Wielkopolskę, ale niekiedy sięga poza jej granice, zwłaszcza w kierunku zachodnim. Nie zabrakło jednak nawet dalszych „wypraw”, w tomie 3 znajdujemy np. charakterystykę 25 lat badań ekspedycji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Novae w Bułgarii. Obok sprawozdań z badań terenowych, obejmujących niekiedy więcej sezonów, zamieszczane są też rozmaite badania towarzyszące, np. analizy specjalistyczne: antropologiczne, paleobotaniczne itp., również wyniki datowań dendrochronologicznych czy 14C. Czasami znajdujemy wstępne podsumowania wielu sezonów badań.

Wydzielono też specjalny dział zawierający omówienia szczególnie interesujących pojedynczych znalezisk czy odkryć, niekiedy „wtórnych” – w zbiorach muzealnych. Z czasem rozbudowuje się formuła „Wielkopolskich Sprawozdań”, np. w tomie 6 (2003) zamieszczono: w części 1 – referaty z sesji naukowej pt. „Grody wielkopolskie jako źródło do poznania wczesnego średniowiecza”, w części 2 – sprawozdania z badań w obrębie aglomeracji poznańskiej i dopiero w części 3 – pozostałe sprawozdania z badań terenowych w Wielkopolsce. Podobnie w tomie 7 (2005) znalazły się referaty z interesującej sesji pt. „Jak budowano klasztory we wczesnym średniowieczu na przykładzie Zakonu Cystersów”. Od tego tomu wprowadzono też nową część, zatytułowaną „Z życia Oddziału SNAP w Poznaniu”, w której, w tym tomie, znalazły się głównie wspomnienia o naszych kolegach, którzy przedwcześnie odeszli do wieczności. Nie udało się utrzymać rocznikowej częstotliwości ukazywania się kolejnych tomów, niektóre pojawiały się z opóźnieniem 2-, a nawet 3-letnim. Ale i tak suma informacji zawartych w opublikowanych 10 tomach jest niemała. Możemy zatem z optymizmem rozpocząć kolejne „dziesięciolecie” WSA.

Zofia Kurnatowska

Redaktor

„Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych”

C Z Ę Ś Ć 1

Materiały i sprawozdania z badań terenowych

JACEK WIERZBICKI

Dzierznica stanowisko 35, gm. Dominowo, pow. Środa Wielkopolska – trzecie stanowisko kultury pucharów lejkowatych z fazy wczesnowióreckiej w Wielkopolsce

Stanowisko 35 w Dzierznicy, pow. Środa Wielkopolska, zostało odkryte w kwietniu 1985 r. podczas prac w ramach AZP, a następnie pozytywnie zweryfikowane w trakcie badań powierzchniowych przeprowadzonych wiosną 1995 r. wzdłuż odcinka Poznań–Września planowanej trasy budowy autostrady A2. Związane z tą budową ratownicze badania wykopaliskowe (w ich ramach stanowisko otrzymało numer 287) rozpoczęto w sierpniu 1997 r. Były one wtedy prowadzone równolegle przez Zespół Badań Archeologicznych Instytutu Prahistorii UAM, działający przy Fundacji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (południowa część stanowiska), oraz zespół badawczy Ośrodka Naukowo-Konserwatorskiego w Poznaniu (północna część stanowiska). W latach 1998-2002 badania kontynuował już samodzielnie ZBA IP UAM w Poznaniu. Pracami w terenie kierował mgr Artur Sobucki (A. Sobucki 2003, s. 286).

Lokalizacja, wielkość oraz granice wykopu badawczego uwarunkowane zostały przebiegiem trasy autostrady i projektowanym w tym miejscu parkingiem. Wstępnie do badań wykopaliskowych przeznaczono obszar o powierzchni ok. 200 a, równocześnie wyznaczając przypuszczalną wschodnią granicę stanowiska. Już w trakcie pierwszego sezonu badań okazało się, że zasięg osadnictwa pradziejowego jest o wiele większy, niż pierwotnie sądzono. W ciągu kolejnych lat poszerzano wykop archeologiczny w kierunku zachodnim, dążąc do uchwycenia krańca stanowiska, co udało się zrealizować w ostatnim sezonie badań. Łącznie w latach 1997-2002 przebadano obszar 688 a, na którym zarejestrowano 2466 obiektów osadowych oraz 19 grobów (A. Sobucki 2003, s. 286, 289).

Prowadzenie badań w pierwszym sezonie przez dwie instytucje zaowocowało niestety nieoczekiwanym dualizmem całej wykonywanej dokumentacji terenowej – od założenia dwóch niezależnych siatek arowych o odrębnej numeracji hektarów i arów, przez oddzielną numerację obiektów, aż po osobne inwentarze wszystkich kategorii. W związku z tym, w celu odróżnienia obiektów i arów zlokalizowanych w południowej części stanowiska, badanej przez ZBA IP UAM, ich oznaczenia zostały poprzedzone literą S (np. obiekt S 1900 z ara S 244 B to obiekt 1900 położony w obrębie hektara 2, ar 44, ćwiartka B). Analogicznie postąpiono z numerami obiektów i arów z północnej części stanowiska, badanej przez zespół ONK, dodając do nich literę N (np. obiekt N 34 z ara N II 38 C to obiekt 34 położony w obrębie hektara II, ar 38, ćwiartka C).

Omawiane stanowisko znajduje się w obrębie południowej części Pojezierza Wielkopolskiego, określanej jako Równina Wrzesińska – mezoregion ten graniczy od pół-

Tabela 1. Dzierznica, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Charakterystyka chronologiczno-ilościowa źródeł archeologicznych z okresu neolitu i początków epoki brązu

Tabelle 1. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kreis Środa Wlkp., Woi. Großpolen, Fst. 35. Chronologisch-quantitative Charakteristik der archäologischen Quellen aus dem Neolithikum und Anfängen der Bronzezeit

Jednostki kulturowo-chronologiczne	Obiekty nieruchome	Ceramika		
		razem	fragmenty wydzielone	fragmenty zdobione
kultura ceramiki wstęgowej kłutej		1	1	1
grupa jordanowska		5	4	2
kultura pucharów lejkowatych	18	551	64	21
kultura amfor kulistych	7	137	30	16
kultura ceramiki sznurowej	4	137	29	21
kultura niemeńska (grupa linińska?)		3	2	2
neolit		86	8	3
wczesny okres epoki brązu	6	181	25	9
kultura trzciniecka		23	6	5
Razem	35	1124	169	80

charakterystyczne cechy mikro- lub makromorfologiczne). W większości wystąpiły one w datowanych na te czasy 35 obiektach nieruchomych (tab. 1). Przedmiotem niniejszego opracowania będą jednak wyłącznie materiały łączone z kulturą pucharów lejkowatych (dalej: KPL).

Źródła przypisywane KPL, zarówno obiekty nieruchome, jak i materiał ceramiczny, były znacznie rozrzucone na prawie całym obszarze stanowiska. Jednak najmniej odkryto ich w części zachodniej, a niewielka koncentracja widoczna była w centrum badanego terenu (ryc. 2).

Obiekty nieruchome

Na prezentowanym stanowisku zarejestrowano 18 obiektów nieruchomych KPL. Nie tworzyły one żadnych skupisk ani układów, występując w dużym rozproszeniu w obrębie zachodniej i środkowej części obszaru objętego badaniami wykopaliskowymi. Aż 13 z tych obiektów wystąpiło pojedynczo w ramach jednego ara. Tylko w obrębie ara S 213 znalazły się trzy obiekty, a w obrębie ara S 223 – dwa obiekty. Te dwa ary były też wyjątkowe pod względem liczby fragmentów ceramiki, których znaleziono tutaj łącznie 152 (z czego 51 wewnątrz obiektów), tj. 27,6% całego zbioru, liczącego 551 ułamków.

Opis i wymiary wszystkich obiektów oraz charakterystykę ich treści kulturowej przedstawiono w formie tabelarycznej (tab. 2). Większość z tych obiektów to najprawdopodobniej pozostałości różnych jam osadowych. Wyróżniono jedną ziemiankę, trzy jamy postłupowe oraz 14 jam bliżej nieokreślonego przeznaczenia, o typowych dla tego rodzaju obiektów kształtach i przekrojach. Rozmiary obiektów były stosunkowo duże, znacznie większe

Tabela 2. Dzierznica, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Wymiary i opis obiektów nieruchomości KPL (w j. niemieckim TBK)

Tabelle 2. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kreis Środa Wlkp., Woi. Großpolen, Fst. 35. Abmessungen und Beschreibung der festen Objekte der TBK

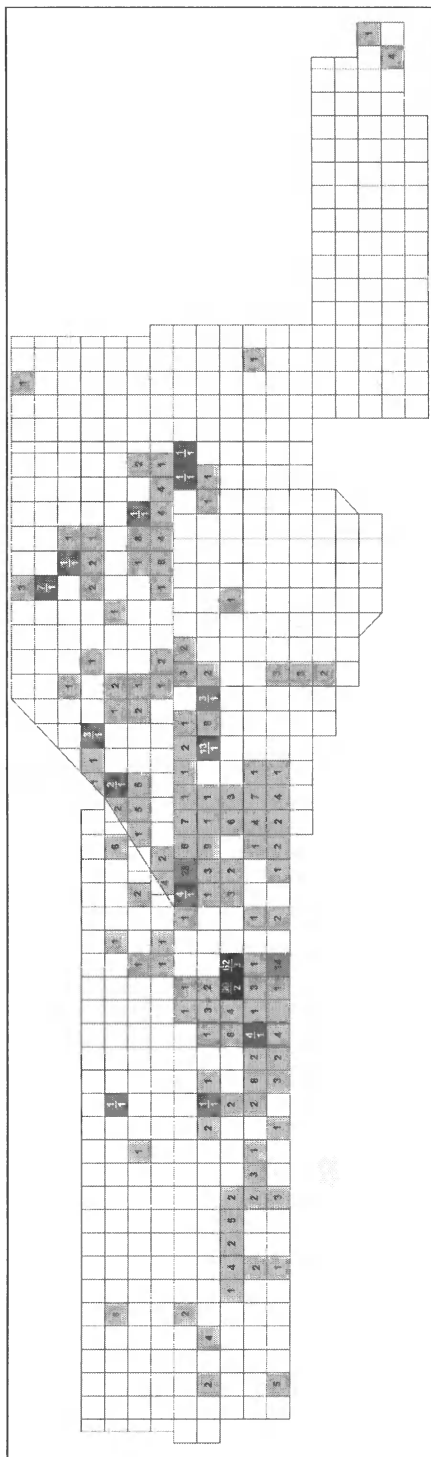
Nr obiektu	Ar, ćwiartka	Wymiary (długość x szerokość x miąższość, w cm)	Opis kształtu i wypełnienia (a – kształt w rzucie poziomym, b – kształt w przekroju, c – opis warstw konsystencyjnych, d – przypuszczalna funkcja obiektu)	Inwentarz
S 1	S 1 A	130×70×12	a – owalny b – nieckowaty c – ciemnoszary piasek d – jama	1 fragment ceramiki
S 4	S 11 A	342×194×36	a – owalny wydłużony b – nieckowaty nieregularny c – szarobrunatny piasek d – półziemianka	1 fragment ceramiki 1 krzemień
S 147	S 102 B	56×56×20	a – kolisty b – misowaty c – szarobrunatny piasek d – jama	1 fragment ceramiki
S 326	S 122 C	90×70×26	a – owalny b – misowaty c – szary piasek d – jama	1 fragment ceramiki
S 877	S 181 B	46×46×14	a – kolisty b – misowaty c – jasnoszara próchnica d – jama posłupowa	1 fragment ceramiki fragmenty polepy
S 1262	S 678 C	100×64×36	a – owalny b – nieckowaty c – ciemnoszara próchnica d – jama	1 fragment ceramiki
S 1730	S 213 D	100×88×46	a – podwójny owal b – nieckowaty c – szara próchnica d – jama	10 fragmentów ceramiki fragmenty polepy
S 1740	S 213 D	120×78×?	a – owalny b – ? c – jasnoszara próchnica d – jama	2 fragmenty ceramiki
S 1741	S 213 D	58×52×26	a – owalny b – trapezowaty c – ciemnoszara próchnica d – jama posłupowa	2 fragmenty ceramiki fragmenty polepy
S 1786	S 223 A	68×70×26	a – kolisty b – misowaty c – jasnoszara próchnica d – jama	12 fragmentów ceramiki

Cd. Tabeli 2 ze s. 14

Nr obiektu	Ar, ćwiartka	Wymiary (długość x szerokość x miąższość, w cm)	Opis kształtu i wypełnika (a – kształt w rzucie poziomym, b – kształt w przekroju, c – opis warstw konsystencyjnych, d – przypuszczalna funkcja obiektu)	Inwentarz
S 1787	S 223 A	140×92×38	a – owalny wydłużony b – misowaty c – jasnoszaro-brązowa próchnica d – jama	25 fragmentów ceramiki 1 krzemień
S 1900	S 244 B	?×?×36	a – owalny b – półkolisty c – jasnoszaro-brunatna próchnica d – jama posłupowa	3 fragmenty ceramiki 1 krzemień
S 2680	S 272 A	86×82×38	a – kolisty b – misowaty c – szara próchnica d – jama	1 fragment ceramiki
N 4	N I 81 A	284×130×80	a – owalny wydłużony b – nieregularny c – szara próchnica d – jama	1 fragment ceramiki
N 34	N II 38 C/ N II 48 A	155×105×20	a – owalny b – nieregularny c – ciemnoszara próchnica d – jama	6 fragmentów ceramiki
N 53	N II 59 B/ N II 60 D/ N II 69 A/ N II 70 C	370×250×30	a – owalny b – nieckowaty c – ciemnoszara próchnica d – jama	4 fragmenty ceramiki 1 krzemień kości zwierzęce
N 149	N II 62 B/D	145×130×30	a – owalny b – nieckowaty c – ciemnoszara próchnica d – jama	2 fragmenty ceramiki kości zwierzęce
N 249	N III 70 D/ N III 80 B	170×100×38	a – owalny b – nieckowaty c – ciemnoszara próchnica d – jama	1 fragment ceramiki

od spotykanych na innych stanowiskach KPL. Ich długość wahała się od 46 do 370 cm (średnio 145 cm), szerokość mieściła się w granicach 46-250 cm (średnio 99 cm), a miąższość 12-80 cm (średnio 32 cm).

We wszystkich obiektach łącznie zarejestrowano tylko 75 ułamków ceramiki, a więc zaledwie 13,6% całego zbioru (w dziewięciu obiektach znaleziono po jednym fragmencie ceramiki, a największa ich liczba – 25 – wystąpiła w obiekcie S 1787). Może to świadczyć o znacznym stopniu zniszczenia pozostałości osadniczych na tym stanowisku, przede wszystkim przez późniejsze intensywne osadnictwo z okresu wpływów rzymskich.

Rys. J. Wierzbicki / Gez. J. Wierzbicki

Ryc. 2. Dzierznica, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Rozmieszczenie ceramiki KPL zarejestrowanej w ramach poszczególnych arów. Pierwsza liczba oznacza liczbę ułamków naczyń (łącznie 531 fragmentów – 20 innych fragmentów, głównie z powierzchni, nie posiada dokładnej lokalizacji), a ewentualna druga (w mianowniku) – liczbę obiektów (łącznie 18)

Abb. 2. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kreis Środa Wlkp., Woi. Großpolen, Fst. 35. Anordnung der TBK-Keramik, die im Rahmen von einzelnen Aren freigelegt wurde. Die erste Zahl bedeutet die Anzahl der Gefäßscherben (insgesamt 531 Fragmente – für 20 andere Fragmente, vor allem aus der Oberfläche, wurde die genaue Lage nicht bestimmt), und die eventuelle zweite Zahl (im Nenner) – die Objektmenge (insgesamt 18)

Ceramika

Z 551 fragmentów ceramiki w analizie technologicznej uwzględniono, ze względu na stan zachowania, 550 ułamków. Postanowiono potraktować je łącznie, jako jeden zbiór, ze względu na znaczną zwartość technologiczną i stylistyczną, co zostanie wykazane dalej, a także ze względu na charakter dyspersji, uniemożliwiającej wyróżnienie hipotetycznych centrów (ryc. 2), które można by potraktować jako oddzielne jednostki taksonomiczne.

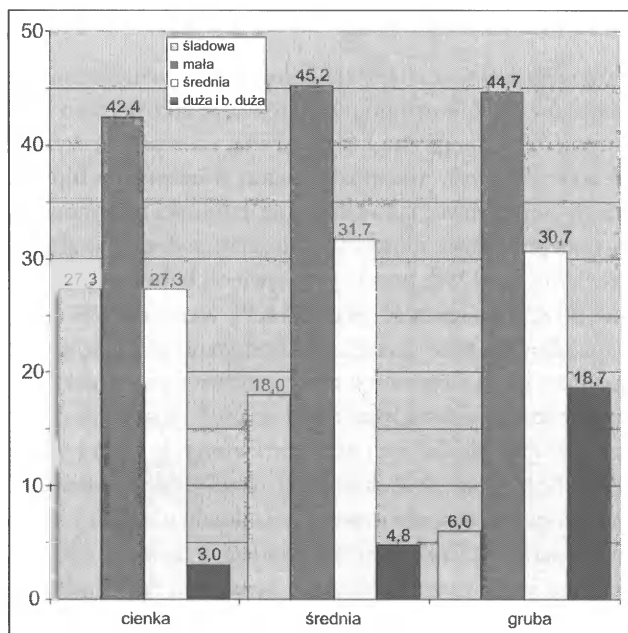
Wśród prezentowanej ceramiki ułamki średniościenne dominowały (60,7%) nad grubo- (27,3%) oraz cienkościennymi (12%), przy czym najwięcej było fragmentów o grubości 8 mm (26% całości zbioru). Przeciętna grubość ceramiki KPL wynosiła 8,53 mm.

W celu schudzenia gliny do masy ceramicznej dodawano stosunkowo niewielkie ilości domieszki mineralnej, co jest jedną z typowych cech garncarstwa ludności KPL. W 5-stopniowej subiektywnej skali oceny ilości domieszki przeważała klasa 2 – mała ilość domieszki (44,9%), nad klasą 3 – średnia ilość (30,9%). Na dalszych miejscach wystąpiły klasa 1 – ilość śladowa (15,8%) i klasa 4 – duża (7,5%). Największa ilość domieszki, określana jako klasa 5, spotykana była już tylko śladowo (0,9%), a więc być może do jej powstania doszło nieintencjonalnie, w efekcie błędów wytwórcy, np. wskutek niezbyt dokładnego rozprowadzenia domieszki w masie gliny.

Praktycznie jedynym stosowanym rodzajem domieszki schudzającej był tłuczeń ceramiczny – szamot, który wystąpił we wszystkich bez wyjątku fragmentach ceramiki. Niekiedy towarzyszył mu piasek (4,7%) lub biały tłuczeń kamienny (3,5%), drobno- lub średnioziarnisty (po 1,6%). Najpopularniejszym rodzajem szamotu był tłuczeń średnioziarnisty (od 0,5 do 1 mm – 55,3%), a następnie drobno- (poniżej 0,5 mm – 32,7%) i gruboziarnisty (od 1 do 3 mm – 11,1%). Natomiast szamot najgrubszy (o ziarnach powyżej 3 mm średnicy) występował zupełnie wyjątkowo (0,9%).

Zależność między ilością i granulacją domieszki a grubością ścianek naczyń jest bardzo czytelna i zgodna z oczekiwaniami opartymi na ogólnej znajomości reguł garncarstwa neolitycznego (ryc. 3 i 4). Najmniejsza, śladowa ilość domieszki (klasa 1) występuje najczęściej wśród ceramiki cienkościennej – 27,3% (ryc. 3) i maleje wraz ze wzrostem grubości ścianek: 18% ułamków średnio- i 6% grubościennych. Mała ilość domieszki (klasa 2) jest bardziej uniwersalna – jej udział waha się od 42,4 do 45,2%, podobnie jak w wypadku ilości średniej (klasa 3) – od 27,3 do 31,7%. Natomiast udział dużej (klasa 4) i bardzo dużej (klasa 5) ilości domieszki wzrasta od 3% w wypadku ułamków najcieńszych do aż 18,7% wśród grupy fragmentów grubościennych (ryc. 3). Podobnie udział domieszki drobnoziarnistej (poniżej 0,5 mm średnicy), występującej w 65,2% ceramiki cienkościennej (ryc. 4), spada gwałtownie wraz ze wzrostem grubości ścianek naczyń przez 32,9% wśród fragmentów średniościennych (7-9 mm) do 17,3% w wypadku ścianek grubych (ponad 9 mm). Natomiast zależność odwrotna zachodzi w wypadku domieszki grubo- i bardzo gruboziarnistej (ponad 1 mm średnicy), której udział wzrasta od 3% w wypadku fragmentów cienko- do 24% wśród ułamków grubościennych. Domieszka drobnoziarnista (0,5-1 mm) zastosowana została do schudzenia 31,8% ułamków cienkościennych oraz 58,4% średnio- i 58,7% grubościennych (ryc. 4).

Ceramika KPL z Dzierznicy charakteryzowała się stosunkowo niewielką twardością, przez co krawędzie ułamków były w większości wypadków starte, zaokrąglone. Powierzchnie na-

Rys. J. Wierzbicki / Gez. J. Wierzbicki

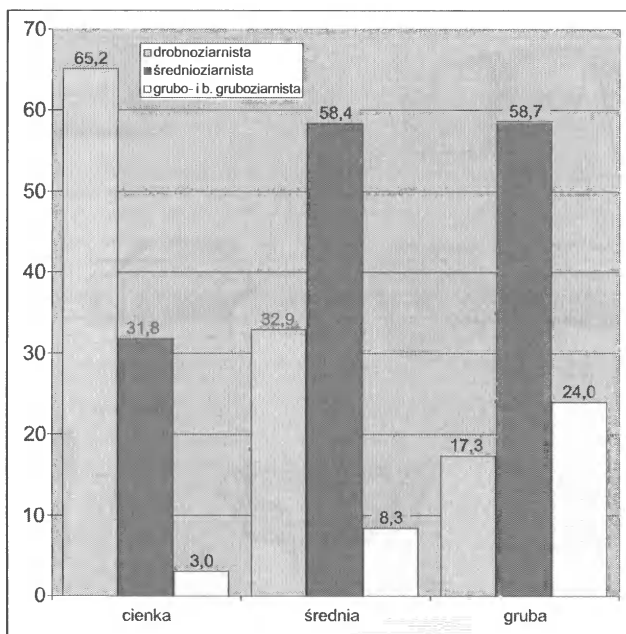
Ryc. 3. Dzierznica, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Relacja między grubością ścianek naczyń a ilością domieszki (na osi odciętych przedstawiono grubość fragmentów ceramiki w podziale na trzy klasy, a na osi rzędnych procentowy udział poszczególnych klas ilości domieszki wśród ułamków o danej grubości)

Abb. 3. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kreis Środa Wlkp., Woi. Großpolen, Fst. 35. Verhältnis zwischen der Gefäßwandstärke und der Beimischungsmenge (auf der Abszissenachse wurde die Stärke der Keramikfragmente in Aufteilung in 3 Klassen und auf der Ordinatenachse der Anteil einzelner Klassen der Beimischungsmenge unter den Scherben mit betreffender Stärke dargestellt)

czyń niekiedy celowo chropowacono (4,7%), mniej więcej po połowie drobno i nieco grubiej. Poza tym fragmenty chropowacone niczym nie wyróżniały się od innych. Żaden z nich nie był zdobiony i wszystkie pochodziły z brzuśców, bez możliwości uściślenia ich lokalizacji. Ich przeciętna grubość była nieznacznie większa niż średnia dla całego zbioru (8,96 mm), co wynikało z większego udziału ceramiki grubościenniej (34,6% w porównaniu do 27,3% w całym zbiorze) i zaniżenia liczby fragmentów cienkościennych (3,8% w porównaniu do 12%).

Naczynia wypalane były w ubogiej w tlen atmosferze redukcyjnej. Wśród przełamów najwięcej było czarnych (44,1%) oraz dwubarwnych, jaśniejszych od zewnątrz (24,7%). Zdecydowanie mniej było ułamków szarych (16,3%) i brązowych (12,5%), a sporadycznie występowały przełamy jasne (1,6%) oraz wielobarwne (0,7%).

W prezentowanym zbiorze ceramiki odnotowano 64 fragmenty charakterystyczne, w tym 21 ułamków zdobionych; pozostałe to fragmenty wylewów, szyjek, uch i den. Szczegółowy ich wykaz przedstawiono w formie tabelarycznej (tab. 3). Znaczne rozdrobnienie materiałów ceramicznych było przyczyną identyfikacji tylko kilku typów makromorfologicznych: dwa naczynia zaliczono do pucharów, jedno określono jako puchar lub garnek, a trzy fragmenty

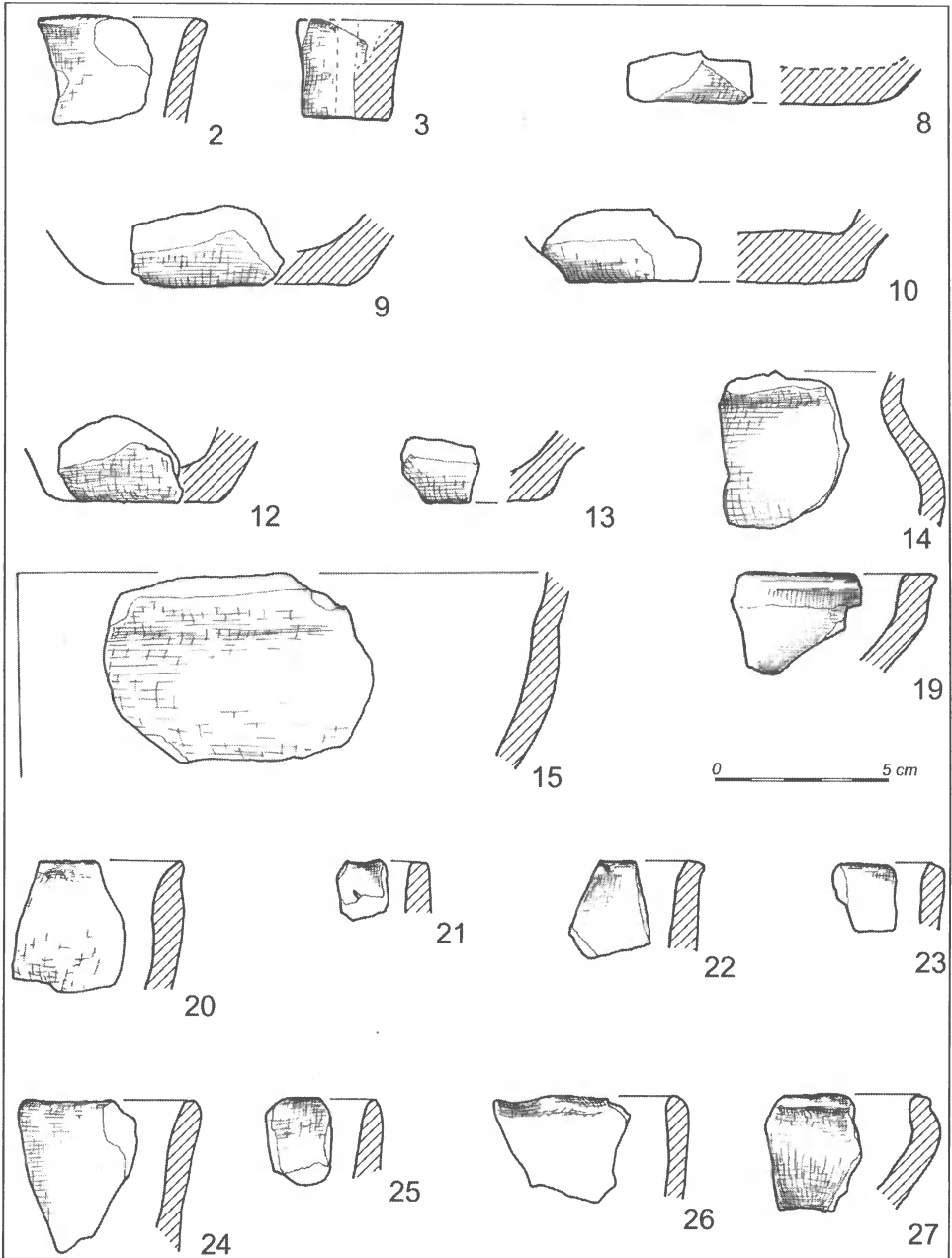
Rys. J. Wierzbicki / Gez. J. Wierzbicki

Ryc. 4. Dzierznica, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Relacja między grubością ścianek naczyń a wielkością domieszki (na osi odciętych przedstawiono grubość fragmentów ceramiki w podziale na trzy klasy, a na osi rzędnych procentowy udział poszczególnych klas granulometrii domieszki wśród ułamków o danej grubości)

Abb. 4. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kreis Środa Wlkp., Woi. Großpolen, Fst. 35. Verhältnis zwischen der Gefäßwandstärke und der Beimischungsmenge (auf der Abszissenachse wurde die Stärke der Keramikfragmente in Aufteilung in 3 Klassen und auf der Ordinatenachse der Anteil einzelner Klassen der Beimischungsgranulometrie unter den Scherben mit betreffender Stärke dargestellt)

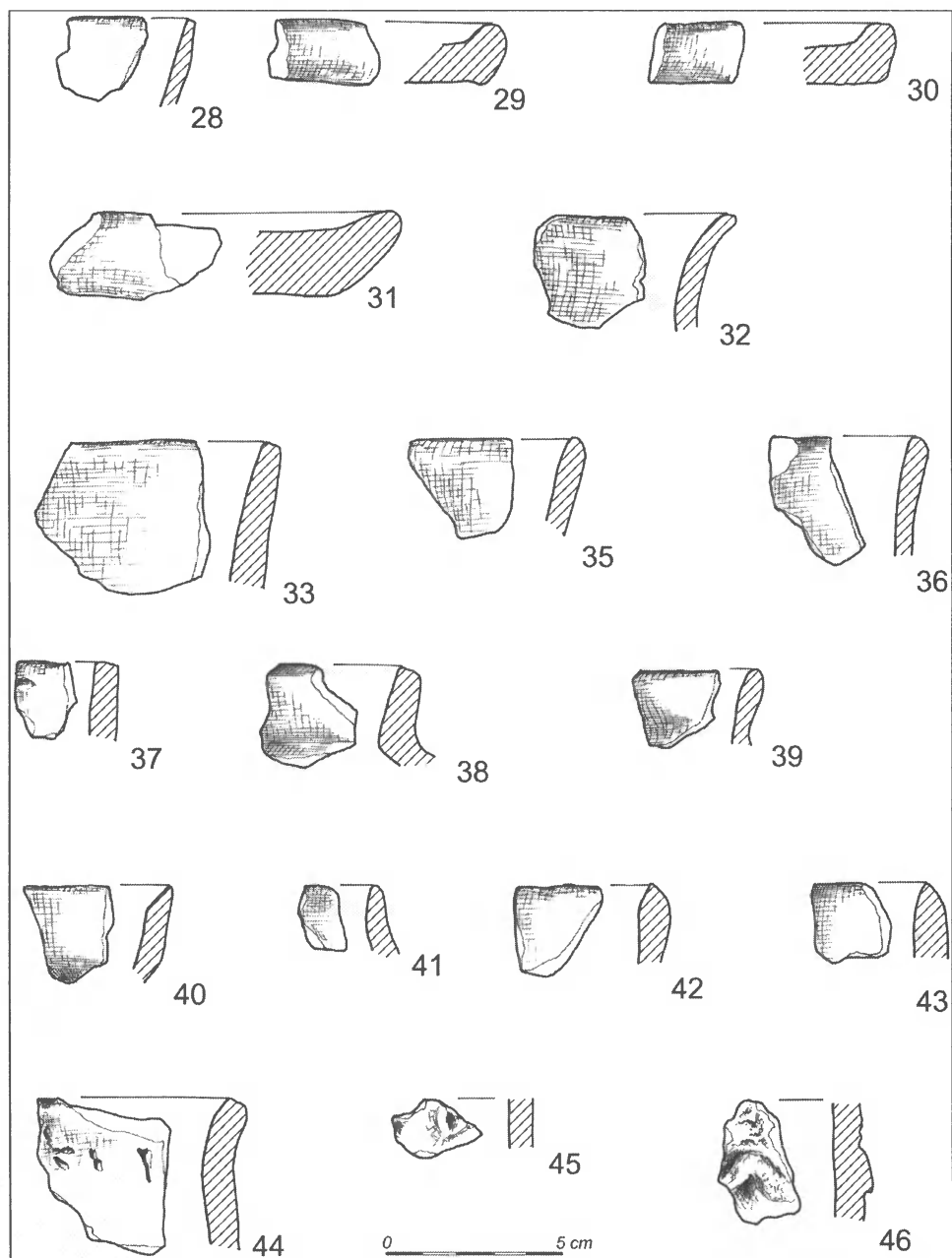
uznano za pozostałości talerzy. Symptomatyczny jest brak w tym zestawieniu ułamków flasz z kryzą, zwykle dobrze identyfikowalnych ze względu na szczególne cechy mikromorfologiczne, oraz amfor – znaleziono tylko trzy słabo zachowane ślady uch nieokreślonego typu, być może pochodzące od tego rodzaju naczyń.

Liczniej były obserwacje innych cech mikromorfologicznych, takich jak krawędzie, typy szyjek i den. Wśród 41 ułamków krawędzi przeważały te, w których przebieg obu ścianek był prosty i równoległy, aż po samą krawędź – typ „11” (80%). Nieco rzadziej występowały odmiany o lekko zachyłonej do rdzenia ściance powierzchni zewnętrznej – typ „12” (12,5%), lub zewnętrznej i wewnętrznej łącznie – typ „22” (5%). Same krawędzie formowane były w najbardziej naturalny sposób, czyli zaokrąglone – typ „e” (57,5%), lub były płasko wyrównywane, ale bez ostrego akcentowania granicy między zwieńczeniem a ściankami bocznymi – typ „n” (20%). Szyjki naczyń (sześć egzemplarzy, pomijając talerze) były najczęściej lejkowate, lekko łukowato wygięte na zewnątrz (cztery egzemplarze). W jednym przypadku bardzo krótka szyjka miała kształt stożkowaty (nr 27), ostatnia zaś była łukowata, zorientowana pionowo (nr 38). Stan zachowania trzech zarejestrowanych na stanowisku uch uniemożliwił ich opis i klasyfikację.

Rys. A. Stempin / Gez. A. Stempin

Ryc. 5. Dzierznica, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Ceramika wydzielona ludności KPL – oznaczenia na rycinie odpowiadają numerom w tab. 3
 Abb. 5. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kreis Środa Wlkp., Woi. Großpolen, Fst. 35. Abgesonderte Keramik der Bevölkerung der TBK – die Zeichen in der Abbildung entsprechen den Nummern in der Tab. 3

Rys. A. Stempin / Gez. A. Stempin

Ryc. 6. Dzierznica, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Ceramika wydzielona ludności KPL – oznaczenia na rycinie odpowiadają numerom w tab. 3
 Abb. 6. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kreis Środa Wlkp., Woi. Großpolen, Fst. 35. Abgesonderte Keramik der Bevölkerung der TBK – die Zeichen in der Abbildung entsprechen den Nummern in der Tab. 3

Tabela 3. Dzierznica, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35.
Charakterystyka technologiczno-stylistyczna ceramiki wydzielonej KPL

Tabelle 3. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kreis Środa Wlkp., Woi. Großpolen, Fst. 35.
Technologisch-stilistische Charakteristik der abgesonderten TBK-Keramik

Nr ¹	Lokalizacja		Technologia ²				Morfologia ³		Wątki zdobnicze ⁶	Uwagi ⁷
	ar, ówrtka	obiekt	G	B	D	I	Mk ⁴	Mi ⁵		
Ceramika z obiektów KPL										
1	S 223 A	S 1786	11	4	uv	2		u: ?		
2	S 223 A	S 1787	8	4	uv	2		w: 11n		
Ceramika KPL spoza obiektów										
3	S 151 A		13	5	uv	3		d: ?		
4	S 102 D	S 137	14	4	uvw	3		d: ?		
5	S 264 B		-	4	u	2		d: ?		
6	S 223 A		14	4	uv	2		d: ?		
7	S 223 B	S 1795	16	4	uv	2		d: 1		
8	N II 100 C		11	4	uv	4		d: 1B		
9	S 144 D, 145 C, 154 B	S 660	13	4	u	2		d: 1B		Mi: ø dna 8 cm
10	S 568		10	5	uv	2		d: 1C		Mi: ø dna 8,5 cm
11	S 92 C		9	4	uv	2		d: 3		3 fragmenty jednego naczynia
12	S 264 C	S 1997	11	4	abuv	3		d: B		Mi: ø dna 5 cm
13	S 315 A		9	4	uv	2		d: D		
14	S 213 D		7	2	u	1		psb:		
15	S 171 D	S 780	8	4	uv	2		psb:		Mi: ø brzuśca 30 cm
16	S 314 D		6	4	uv	2	P	psb:		
17	S 92 AC	S 93	7	4	uv	2		u: ?		
18	S 304 C		7	5	u	1		u: ?		
19	S 182 D		9	3	uv~	2		w: 11c		
20	S 100 A		8	4	uv	2		w: 11c		
21	S 122 A	S 237	7	3	uv	2		w: 11d		
22	S 223 A	S 1782	9	4	u	2		w: 11d		
23	S 620 C	S 1125	7	4	uv	2		w: 11e		
24	N II 77 C		8	4	uvw	2		w: 11e		odcisk ziarna
25	N II 84 C, II 94 A	N 202	7	4	uv	2		w: 11e		
26	S 144 B		7	3	abcu	3		w: 11e		
27	N II 99 D, II 100 C	N 25	7	2	u	1		w: 11e; sz: 6		

Cd. Tabeli 3 ze s. 22

Nr ¹	Lokalizacja		Technologia ²				Morfologia ³		Wątki zdobnicze ⁶	Uwagi ⁷
	ar, ćwiartka	obiekt	G	B	D	I	Mk ⁴	Mi ⁵		
28	S 213		4	2	u	1		w: 11e		
29	S 171 BD	S 779	10	1	u	1	T	w: 11e; sz: 9		
30	S 171 BD	S 779	12	2	uv	3	T	w: 11e; sz: 9		
31	S 213 D		8	1	uv	2	T	w: 11e; sz: 9		4 fragmenty jednego naczynia
32	S 223 A	S 1782	7	2	uv	2		w: 11e; sz: 3		
33	N II 98 D, II 99 C	N 50	9	4	uv~	4		w: 11f		
34	S 333 D		7	2	uv	3		w: 11n		
35	S 273 A		6	3	u	2		w: 11n		
36	S 183 A		6	3	u	1		w: 11n		
37	S 151 A		9	3	uv	3		w: 11n		
38	S 162 D		9	4	u	2		w: 11n; sz: 8		
39	S 223 A		6	5	u	2		w: 12e		
40	S 172 C		7	4	-	0		w: 12e		
41	S 223 A		6	2	u	2		w: 12e		
42	S 215 D		10	4	uv	2		w: 22e		
43	S 215 D		11	4	u	2		w: 22e		
44	S 135 B		8	2	uvw	4		w: 11n	pzb: ? E-56	P: obie powierzchnie bardzo nierówne; Z: punkty zbliżone do A-1
45	S 262 CD	S 2675	8	3	u	1			pz?: ? R-231	
46	S 282 D		8	5	u	1			b?: /1?/ F-65	
47	S 568		10	5	uv	2			b?: ? M-180, 2	3 fragmenty jednego naczynia
48	S 175 C		9	5	uvw~	3			b?: x A-2	Z: słupek drobny, tylko 4 mm długości
49	S 214 D		10	4	uv~	3			b?: x M-180, 236 [226]	
50	S z powierzchni		10	4	uvw	2		psb:	psb: ? M-178	
51	N II 90 B		8	4	u	2		w: 11e; sz: 3	pz: ? A-2	Z: wążek wykonany bardzo niestarannie
52	N II 89		6	4	u	1		w: 11k	pz: ? A-2	

Cd. Tabeli 3 ze s. 23

Nr ¹	Lokalizacja		Technologia ²				Morfologia ³		Wątki zdobnicze ⁶	Uwagi ⁷
	ar, ćwiartka	obiekt	G	B	D	I	Mk ⁴	Mi ⁵		
53	S 223 B	S 1789	7	2	uv	1	P	w: 11e; sz: 3	pz: ? E-46	
54	S 171 D	S 780	5	4	u	3		w: 12e	pz: ? E-47	
55	S 221 D	S 1201	8	4	uv	4		w: ?; sz: 3	pz: ? E-51	Mi: \emptyset wylewu 23 cm
56	N III 90 D		5	4	u	3		w: 12e	pz: ? G-76 [1]	
57	S 171 BD	S 779	12	1	u	2		w: 11n	pz: ? R-236?	Z: wątek zachowany fragmentarycznie, identyfikacja niepewna
58	N III 70 C		8	4	u	2		w: 11e	pz: x A-1	Z: wątek wykonany bardzo niestarannie
59	S 323 A		8	4	uv	3		w: 11e	pz: x A-2	
60	S 171 A	S 705	6	4	u	1		w: 11e	pz: x E-56	
61	N III 88 C	N 377	7	4	uv	3		w: 21e	pz?: ? E-56	Z: element zdobniczy E-56 zbliżony do A-1
62	S 112 C		13	4	uvw	4		w: 11i	pzb: ? M-180, 236	
63	S 111 C		12	4	uv	2		w: 11i	pzb: ? M-180, 236	
64	S 112 C	S 236	11	4	uvw	4	P/G	w: 11k	pzb: x M-180, 236 [226]	Z: ornament arkadowy

¹ Numer fragmentu wydzielonego.

² Opis technologii ceramiki według J. Wierzbickiego (1999, s. 53, tab. 4). Skróty: G – grubość ścianki (w mm), B – barwa przełamu, D – domieszka, I – ilość domieszki.

³ Opis morfologii według J. Wierzbickiego (1999, s. 58, ryc. 18, tab. 6, s. 59, ryc. 19).

⁴ Mk – makromorfologia. Skróty: G – garnek, P – puchar, T – talerz.

⁵ Mi – mikromorfologia. Skróty: d – dno, psb – przejście szyjki w brzusiec, sz – szyjka, u – ucho, w – wylew.

⁶ Zapis zdobnictwa według A. Kości, A. Prinkego (1977, s. 16-19); A. Kości (1981, s. 34-42); z uzupełnieniami J. Wierzbickiego (1999, s. 72-73).

⁷ Skróty i symbole: Mi – mikromorfologia, P – powierzchnia, Z – zdobnictwo, \emptyset – średnica.

Zdobnictwo naczyń z omawianego zbioru było wyjątkowo skromne. Obecność zdobień stwierdzono na tylko 21 fragmentach (zaledwie 3,8% całego zbioru). Żaden z tych ułamków nie pochodzi z obiektów nieruchomych – wszystkie zarejestrowano w tzw. warstwie. Wykaz wątków i elementów zdobniczych zawierają tab. 3 i 4, a porównawczą wskaźnikową charakterystykę stylu zdobniczego prezentuje tab. 5.

Najliczniej reprezentowane były wątki podkrawędne zewnętrzne (76,2%), a wszystkie pozostałe zlokalizowane były w strefie brzuscowej (23,8%). Wątki zdobnicze składały się z regu-

Tabela 4. Dzierznica, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Wykaz udziału oraz charakterystyka zastosowań i wykonawstwa elementów zdobionych ceramiki KPL

Tabelle 4. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kreis Środa Wlkp., Woi. Großpolen, Fst. 35. Verzeichnis des Anteils und Charakteristik der Anwendungen und Ausführungen von verzierten Elementen der TBK-Keramik

Symbol elementu zdobniczego	Udział w wątkach zdobniczych					Uwagi: 1. układ na obwodzie naczynia 2. udział w wątkach rozwiniętych 3. uwagi o cechach lokalizacji i wykonawstwa
	pz	pzb	psb	b	Σ	
A-1	1				1	1. x A-1 (nr 58) 3. wątek wykonany bardzo niestarannie
A-2	3			2	5	1. x A-2 = 2 egz. (nr 48, 59), ? A-2 = 3 egz. (nr 47, 51, 52) 2. ? M-180, 2 = 1 egz. (nr 47) 3. nr 47, 48 na maksymalnej wydętości brzuśca?, nr 51 wykonany bardzo niestarannie, nierównej długości
E-46	1				1	1. ? E-46 (nr 53)
E-47	1				1	1. ? E-47 (nr 54)
E-51	1				1	1. ? E-51 (nr 55)
E-56	2	1			3	1. x E-56 (nr 60), ? E-56 = 2 egz. (nr 44, 61) 3. nr 60, 61 zbliżone do A-1, nr 44 bardzo nieregularny
F-65				1	1	1. /1?/ F-65 (nr 46) 3. wątek niezachowany w całości
G-76	1				1	1. ? G-76 [1] (nr 56)
M-178			1		1	1. ? M-178 (nr 50) 3. element zdobniczy albo tylko zaznaczenie granicy między szyjką a brzuścem?
M-180		3		2	5	1. x M-180 = 2 egz. (nr 49, 64), ? M-180 = 3 egz. (nr 47, 62, 63) 2. M-180, 2 = 1 egz. (nr 47), M-180, 236 = 4 egz. (nr 49, 62, 63, 64) 3. ornament arkadowy (najwyraźniej w przypadku nru 64), nr 47, 49 na maksymalnej wydętości brzuśca?
R-231	1				1	1. ? R-231 (nr 45)
R-236	1	3		1	5	1. x R-236 = 2 egz. (nr 49, 64), ? R-236 = 3 egz. (nr 57, 62, 63) 2. M-180, 236 = 4 egz. (nr 49, 62, 63, 64) 3. 3 egz. z zaznaczonym odciskiem paznokcia, 1 bez odcisku paznokcia i 1 nieokreślony; nr 49 na maksymalnej wydętości brzuśca?
Razem (Σ)	12	7	1	6	26	

ły z jednego elementu zdobniczego (76,2%), czego nie można złożyć na karb znacznego rozczłonkowania ceramiki. Do ornamentacji stosowano cztery techniki zdobnicze: odciskanie (61,9%), nacinanie (28,6%), plastyczną (28,6%) i rycie (4,8%). Wszystkie pięć wątków dwuelementowych zbudowano za pomocą dwóch technik: plastycznej listwy zdobionej odciskami palca (cztery egzemplarze) lub nacinanym słupkiem (jeden egzemplarz).

Najbardziej popularnymi elementami zdobniczymi były: słupek pionowy nacinany (pięć egzemplarzy) lub odciskany (jeden egzemplarz), pozioma listwa plastyczna (pięć egzemplarzy) oraz odciski wykonywane palcem (pięć egzemplarzy) lub paznokciem (jeden egzemplarz), w czterech przypadkach umieszczone właśnie na listwach. Ten wykaz elementów zdobniczych można uzupełnić przede wszystkim o plastyczne łuczki oraz poziomą linię rytą oraz grzebyk dwuzębny (tab. 4). Większość zdobień odciskanych była wykonana mało precyzyjnie, przez co np. słupki nie przypominały typowego ornamentu stempelkowego, lecz raczej zróżnicowane pod względem długości kreski (ryc. 7; 8).

Chronologia

Podstawą rozważań chronologicznych będzie, jako najczęściej do tego celu wykorzystywane, zdobnictwo ceramiki. Mniejsze znaczenie będzie miała morfologia naczyń, a niewielkie technologia wytwarzania ceramiki, gdyż tzw. datowanie technologiczne nadal jest raczej postulatem badawczym niż realną metodą pozwalającą na uporządkowanie chronologiczne różnych zbiorów ceramiki, przede wszystkim ze względu na trudną do oszacowania zmienność, wynikającą nie tyle z odmiennych tradycji i pozycji czasowej, ile przede wszystkim z funkcji danego obiektu czy punktu osadniczego.

Porównanie stylu zdobniczego ceramiki z Dzierznicy z innymi zbliżonymi pod względem chronologicznym stanowiskami KPL z Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej (tab. 5) pozwala na przyporządkowanie go do drugiej (wczesnowiódrekiej) fazy rozwojowej grupy wschodniej KPL. Pod wieloma względami (m.in. także technologii) omawiany zbiór najbliższy jest materiałom z Pszczewa, pow. Międzyrzecz, stanowisko 160 (A. Krzyszowski 1997). Za datowaniem w ramach fazy wczesnowiódrekiej przemawiają następujące cechy technologiczno-stylistyczne ceramiki:

- duży odsetek fragmentów grubościennych (27,3% – w Pszczewie 33%);
- znaczna liczba przełamów dwubarwnych, jaśniejszych od zewnątrz (24,7%), ustępujących tylko czarnym (44,1%), podczas gdy frekwencja przełamów szarych ulokowała je dopiero na trzecim miejscu (16,3%), co jest zgodne z generalnym trendem przemian, wyrażającym się wzrostem zastosowań atmosfery obojętnej i redukcyjnej – przełamy szare i czarne, przy zaniku zastosowań atmosfery utleniającej i zmiennej – przełamy jasne oraz dwubarwne (L. Czerniak, A. Koško 1993, s. 109; A. Krzyszowski 1997, s. 62); na innych stanowiskach z tego okresu przeważają jednak zdecydowanie przełamy czarne, np. Poczalkowo, pow. Aleksandrów Kujawski, stanowisko 36 – 69,7%, i Mirkowice, pow. Wągrowiec, stanowisko 33 – 64,2%, podczas gdy przełamów dwubarwnych jest tam już zdecydowanie mniej niż w Dzierznicy – odpowiednio 6,6% i 16,7% (S. Rzepecki 2001, tab. 4; J. Kabaciński, I. Sobkowiak-Tabaka 2005, tab. 5 i 6);
- niski wskaźnik intensywności zdobienia (tab. 5, wskaźnik 1);
- niewielki udział zdobnictwa brzuścowego (tab. 5, wskaźnik 3d);
- mały udział wątków ornamentacyjnych złożonych z dwóch lub więcej elementów (23,8%; w Pszczewie 15,4%), w dodatku są to wyłącznie plastyczne listwy zdobione odciskami palca lub wyjątkowo także nacinanym słupkiem;
- przewaga słupków wykonanych w technice nacinania (pięć egzemplarzy) nad odciskanymi (jeden egzemplarz), występującymi w wersji „semigonalnej” (tab. 4);

Tabela 5. Zestawienie porównawcze wybranych stanowisk KPL z faz I-II z terenu Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej pod względem podstawowych cech technologii i zdobnictwa ceramiki: Mirkowice, stan. 33 – obliczenia własne według danych z pracy J. Kabacińskiego, I. Sobkowiak-Tabaki (2005); Pszczew, stan. 160 – obliczenia własne według danych z pracy A. Krzyszowskiego (1997); Tarkowo, stan. 50/I – według D. Prinke (1987); Poczalkowo, stan. 36 – według S. Rzepeckiego (2001); Tarkowo, stan. 42 – obliczenia własne według danych z pracy D. Kaczówki (1979); pozostałe stanowiska z Kujaw według L. Czerniaka, A. Kości (1993, tab. 17, 24, 25, 28, 29). Oznaczenia: - - brak wystąpień, puste pole – brak danych

Tabelle 5. Die Vergleichsaufstellung der ausgewählten TBK-Fundstellen aus den Stufen I-II im Gebiet der Großpolen-Kujawien-Tiefebene in Hinsicht auf die Grundmerkmale der Keramiktechnologie und -verzierung: Mirkowice, Fst. 33 – eigene Berechnungen gemäß Daten aus der Arbeit von J. Kabaciński, I. Sobkowiak-Tabaka (2005); Pszczew, Fst. 160 – eigene Berechnungen gemäß Daten aus der Arbeit von A. Krzyszowski (1997); Tarkowo, Fst. 50/I – nach D. Prinke (1987); Poczalkowo, Fst. 36 – nach S. Rzepecki (2001); Tarkowo, Fst. 42 – eigene Berechnungen gemäß Daten aus der Arbeit von D. Kaczówka (1979); die übrigen Fundstellen aus Kujawien nach L. Czerniak, A. Kośko (1993, Tab. 17, 24, 25, 28, 29). Zeichen: - - keine Auftretungen, leeres Feld – keine Daten

Stanowisko i faza	Łącko 6	Mirkowice 33	Pszczew 160	Dzierznica 35	Tarkowo 50/I	Poczalkowo 36	Sierakowo 8	Tarkowo 42	Przybranówek 43	Podgaj 7A
	I	I/II	IIA	IIA	II	IIB	IIB	IIB	IIB	IIB
	s1a ¹	s1b ¹					s2a ¹		s3b ¹	s3a ¹
liczba fragmentów ceramiki	851	662	545 ²	551	455	716	15 779	286	7974	2373
liczba krawędzi	41	36	34 ²	41		36	807	27	466	191
liczba wątków zdobniczych	17	34	13	21	20	16	380	16	196	130
% fragmentów o grubości ≤6 mm	64,6	28,9	7,5	12,0	26,2	16,2	36,9	19,3	52,0	52,0
% fragmentów o grubości 7-9 mm	33,6	66,8	59,5	60,7	57,9	55,7	43,1	64,9	41,5	42,5
% fragmentów o grubości ≥10 mm	1,9	4,2	33,0	27,3	16,0	28,5	20,0	15,8	6,5	5,5
% flasz z kryzą w całym zbiorze	-	-	1,3 ²	-	-	0,3	0,02	0,35	0,2	0,3
% talerzy w całym zbiorze	0,9	0,6	-	0,5	-	-	0,01	-	0,2	-
1. wskaźnik intensywności zdobienia	2,0	5,4	3,5 ²	3,8	4,4	2,2	2,4	5,6	2,5	5,5
2. % wątków ponadjednoelementowych		-	7,7	23,8	-	18,8	3,7	18,8	7,1	3,8
3a. % wątków nakrawędnych	11,8	2,9	-	-		6,3	0,5	-	0,5	-
3b. % wątków podkrawędnych zewnętrznych	82,4	91,2	76,9	76,2	35,0 ³	56,3	88,2	81,3	78,1	86,2

Cd. Tabeli 5 ze s. 27

Opis wskaźników	Stanowisko i faza									
	Łącko 6	Mirkowice 33	Pszczew 160	Dzierżnica 35	Tarkowo 50/1	Poczaikowo 36	Sierakowo 8	Tarkowo 42	Przybranówek 43	Podgaj 7A
	I	I?/II	IIA	IIA	II	IIB	IIB	IIB	IIB	IIB
	s1a ¹	s1b ¹					s2a ¹		s3b ¹	s3a ¹
3c. % wątków podkrawędnych wewnętrznych	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3d. % wątków brzuścowych	5,9	2,9	23,1	23,8	30,0	37,5	11,4	18,8	21,4	13,1
3e. % wątków usznych	-	-	-	-	5,0	-	-	-	-	0,8
3f. % wylewów zdobionych	39,0	88,9	29,4	36,6	47,6	27,8	41,5	48,1	33,6	58,6
4a. % faktów odciskanych/nacinanych	100,0	97,1	80,0	73,1		62,4	89,5	77,8	83,5	90,4
4b. % faktów rytych/bruzdowych	-	-	-	3,8		31,3	1,6	-	11,3	8,2
4c. % faktów plastycznych	-	2,9	20,0	23,1		6,3	8,9	22,2	6,1	1,5
W1. % wątków z pz: E-46/47/51/56	23,5	29,4	30,8	28,6		6,3	1,6	-	2,1	2,3
W2. % wątków z pz: E-41/42, E-41 [1], G-... [1/6]	-	2,9	-	4,8		-	0,8	-	9,7	5,4
K1. % wątków z pz: A-1/2/3/4/6	64,7	55,9	30,8	28,6		50,0	84,3	37,5	62,8	78,5
K2. % wątków z b: M-178/183/188	-	-	-	4,8		31,3	1,1	-	13,8	8,5
K3a. % wątków z pz: K-141, K-141 [181]	-	-	-	-		-	-	-	2,0	-
K3b. % wątków z b: K-141, K-141 [181]	-	-	-	-		-	-	-	4,1	0,8
K4. % wątków z b: K-146-148, K-146-148 [181-183]	-	-	-	-		-	-	-	0,5	-
K5. % wątków z b: K-151-151, K-151-153, K-151-153 [181-183]	-	-	-	-		-	0,5	-	0,5	-
K6. % wątków z b: E-41/42/46, E-41/42/46 [181/186], G-76/81/86/ 91 [1/176/181/186], H-96 [76/186]	-	-	-	-		6,3	-	6,3	1,0	2,3
K7. % wątków z pz:/b: A-5, E-55	-	-	-	-		-	13,2	6,3	2,0	0,8

Cd. Tabeli 5 ze s. 28

Stanowisko i faza	Łącko 6	Mirkowice 33	Pszczew 160	Dzierznica 35	Tarkowo 50/1	Poczaikowo 36	Sierakowo 8	Tarkowo 42	Przybranówek 43	Podgaj 7A										
											I	I ² /II	IIA	IIA	II	IIB	IIB	IIB	IIB	IIB
											s1a ¹	s1b ¹					s2a ¹		s3b ¹	s3a ¹
K8. % wątków z pz:/b: M-180, M-180 [...], M-200	-	2,9	15,4	23,8		6,3	0,5	6,3	0,5	-										
K9. % wątków z pz:/b: B-20, F-65, F-70, M-200	-	-	7,7	4,8	25,0	-	7,1	12,5	3,6	0,8										
K10. % wątków z n:/pz:/b: P-226/227, R-231/236/241	11,8	8,8	7,7	28,6		12,5	0,8	31,3	2,6	-										
K11. % wątków z pz:/b: B-16/17/18	-	-	-	-		-	-	-	-	-										

¹ Grupy środkowoneolitycznej KPL według S. Rzepeckiego (2004).

² Przed redukcją.

³ Liczbę 35,0% podaje D. Prinke (1987, tab. 11), co wydaje się wielkością zaniżoną, tym bardziej że udział poszczególnych stref zdobniczych nie sumuje się do 100% (pz: 35,0% + pw: 0% + b: 30,0% + u: 5,0% = 70,0%).

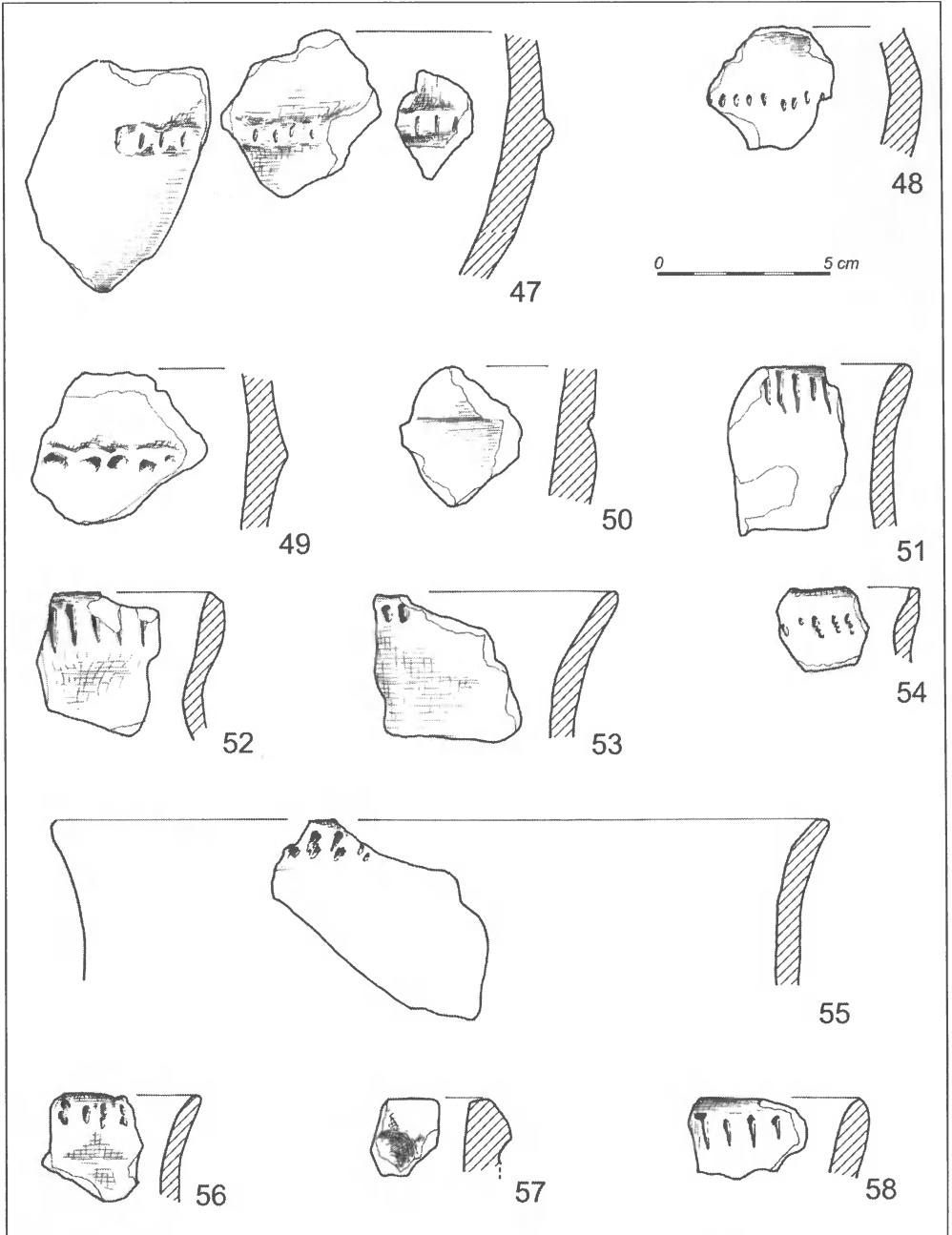
– obecność tzw. elementów baalberskich w postaci wątków plastycznych w kształcie odwróconej litery U (tab. 5, wskaźnik K9), powszechnie łączonych z fazą K¹ II (D. Prinke 1987, s. 102, tab. 10);

– brak takich motywów zdobniczych jak drabinka i zygzak (tab. 5, wskaźniki K3-K5, K11);

– w zakresie typów makromorfologicznych – obecność talerzy (w Pszczewie w ich miejsce wystąpiła fiasza z kryzą, nawiązująca przez wydłużoną szyjkę do stylu grupy północnej KPL – A. Krzyszowski 1997, s. 64, ryc. 9:1), które zanikają w fazie K IIB (L. Czerniak, A. Koško 1993, s. 104, 115), w dodatku są to wyłącznie egzemplarze niezdobione, co wydaje się również mieć pewne znaczenie chronologiczne (S. Rzepecki 2003, s. 29).

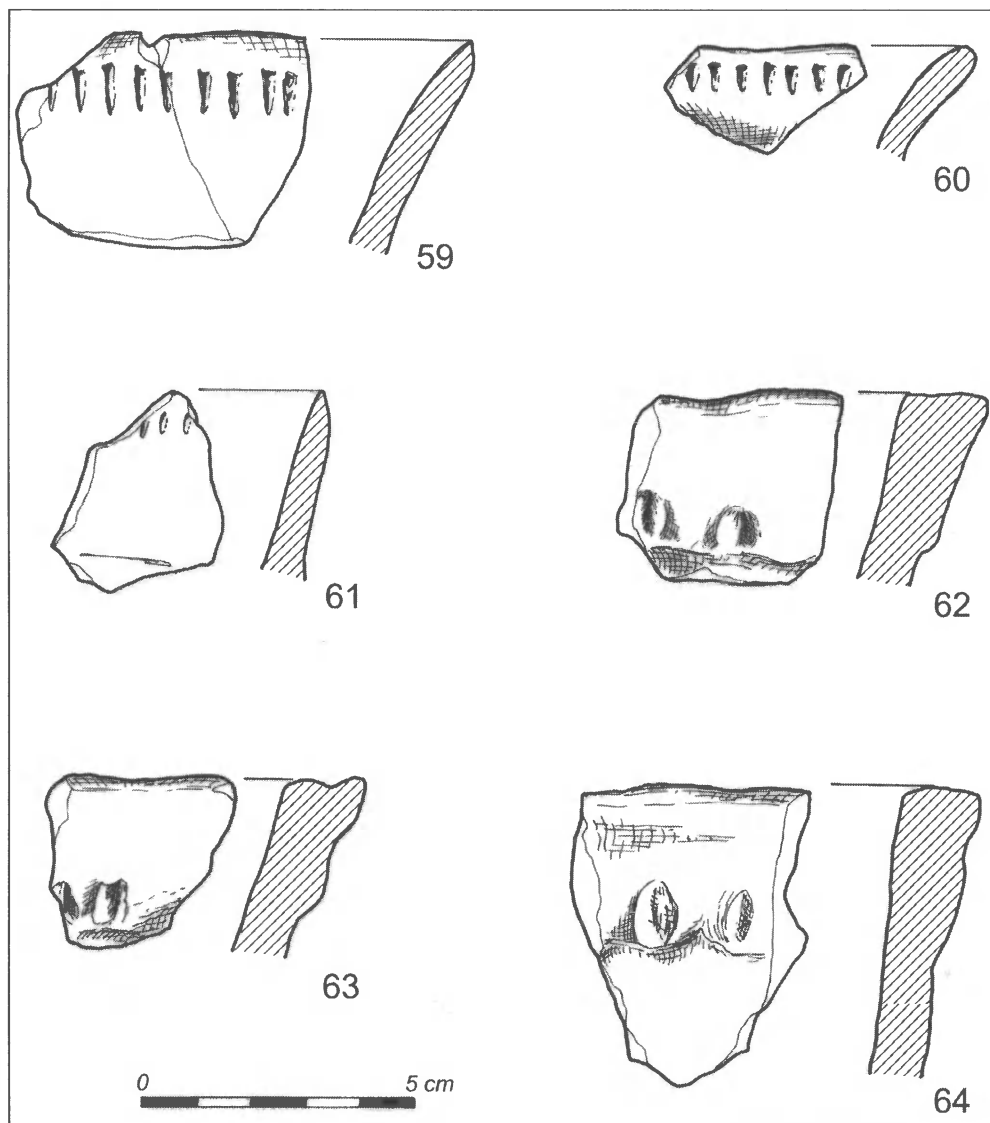
Powyższe cechy stylistyki ceramiki z Dzierznicy pozwalają uściślić jej chronologię. Wydaje się, że charakterystyka ta wyczerpuje znamiona fazy K IIA KPL, zdefiniowanej poprzez wydzielenie tzw. starszych stylów wczesnowioreckich (L. Czerniak, A. Koško 1993, s. 114). W chwili obecnej brak podstaw do określenia chronologii bezwzględnej tej fazy, natomiast istnieją pośrednie przesłanki umożliwiające bliższe datowanie późniejszej od niej fazy K IIB. Ta ostatnia zsynchronizowana została z młodszym odcinkiem tzw. kultury jordanowskiej, a tym samym zasugerowano wstępne jej datowanie na lata 3200-2900 BC (L. Czerniak, A. Koško 1993, s. 117). Jednak dwie daty radiowęglowe pozyskane dla stanowiska grupy jordanowskiej w Tyńcu Małym, pow. Wrocław: 5380±120 i 5170±70 BP (A. Kulczycka-

¹ W celu odróżnienia schematów chronologicznych opracowanych dla różnych regionalnych linii rozwojowych KPL zdecydowano się oznaczenia poszczególnych faz, np. I lub II, poprzedzać literą K (Kujawy) lub C (ziemia chełmińska).

Rys. A. Stempin / Gez. A. Stempin

Ryc. 7. Dzierznica, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Ceramika wydzielona ludności KPL – oznaczenia na rycinie odpowiadają numerom w tab. 3
 Abb. 7. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kreis Środa Wlkp., Woi. Großpolen, Fst. 35. Abgesonderte Keramik der Bevölkerung der TBK – die Zeichen in der Abbildung entsprechen den Nummern in der Tab. 3

Rys. A. Stempin / Gez. A. Stempin

Ryc. 8. Dzierznica, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Ceramika wydzielona ludności KPL – oznaczenia na rycinie odpowiadają numerom w tab. 3

Abb. 8. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kreis Środa Wlkp., Woi. Großpolen, Fst. 35. Abgesonderte Keramik der Bevölkerung der TBK – die Zeichen in der Abbildung entsprechen den Nummern in der Tab. 3

-Leciejewiczowa 1993, s. 10, tab. 1), tj. 4196 ± 128 i 3950 ± 102 BC (wszystkie kalibracje dat radiowęglowych w niniejszej pracy wykonano programem QuickCal ver. 1.3.1 autorstwa B. Weninger, O. Jörisa i U. Danzeglocke z Laboratorium Radiowęglowego Institut für Ur- und Frühgeschichte Uniwersytetu w Kolonii), oraz data z jamy 893 z Brzeźcia Kujawskiego,

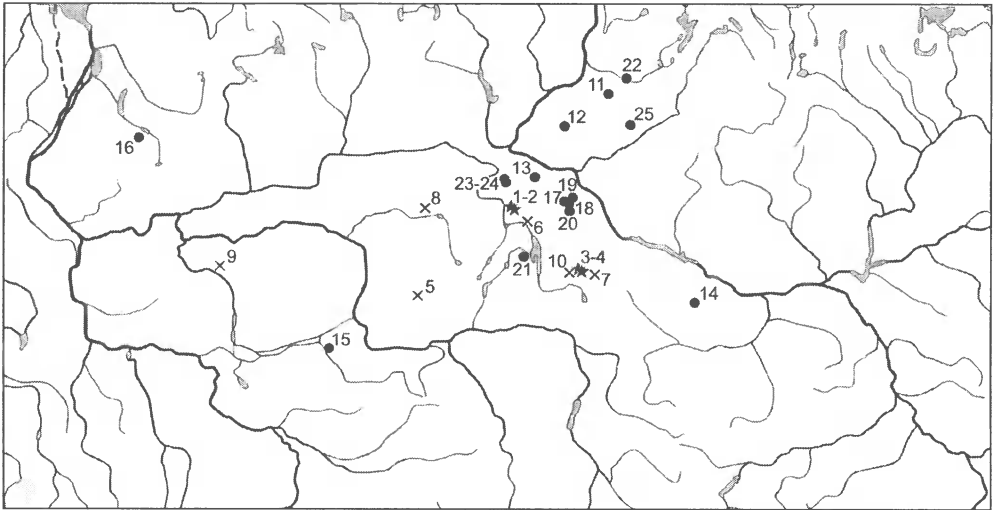
pow. Włocławek, stanowisko 4, w której wystąpił fragment amfory KPL (R. Grygiel 1986, s. 213, ryc. 159:6) z ornamentem typowym dla fazy K IIB (L. Czerniak, A. Koško 1993, s. 118): 5260 ± 190 BP, tj. 4070 ± 214 BC, pozwalają na nieco wcześniejsze datowanie tego zjawiska, mianowicie w ramach ok. 4200/4100-3950/3900 BC, a więc generalnie przed fazą K IIIA – a nie, jak wcześniej przypuszczano, w większości paralelnie z nią (L. Czerniak, A. Koško 1993, s. 118). W związku z powyższym można przyjąć, że koniec fazy K IIA powinien przypadać na lata ok. 4200/4100 BC, co jednocześnie określa *terminus ante quem* osadnictwa ludności KPL na terenie stanowiska 35 w Dzierznicy.

Podsumowanie

Na prezentowanym stanowisku zarejestrowano pozostałości niewielkiej i niezbyt intensywnie użytkowanej (krótkotrwałej?) osady ludności KPL w postaci kilkunastu obiektów nieruchomych, nietworzących żadnych czytelnych układów, które wystąpiły w zachodniej i środkowej części terenu objętego badaniami wykopaliskowymi. Wśród nich udało się zidentyfikować tylko jedną ziemiankę oraz trzy jamy postępujące. Ze wszystkich tych obiektów zebrano łącznie 75 fragmentów ceramiki – tylko 13,6% całego zbioru, co świadczy o bardzo silnym zniszczeniu pozostałości osadniczych na tym stanowisku, zapewne przez późniejsze, bardzo intensywne, osadnictwo przedziejowe.

Całość ceramiki z tej niewielkiej osady lub obozowiska w Dzierznicy, tj. 551 fragmentów, potraktowano łącznie, jako jeden zbiór, przyjmując założenie o jego homogeniczności, zweryfikowane w trakcie postępowania badawczego. Na podstawie analizy technologii i stylistyki tego zbioru oraz ustaleń poczynionych wcześniej dla terenu Kujaw (L. Czerniak, A. Koško 1993) ustalono jego chronologię na fazę K IIA KPL. Materiały ze stanowiska 35 w Dzierznicy są więc trzecim – po Pszczewie, pow. Międzyrzecz, stanowisko 160 (A. Krzyszowski 1997) i Mirkowicach, pow. Wągrowiec, stanowisko 33 (J. Kabaciński, I. Sobkowiak-Tabaka 2005) – zespołem z Wielkopolski potwierdzającym istnienie na tym terenie tak wczesnego osadnictwa KPL. Ich obecność potwierdza hipotezę o dość wczesnej migracji społeczeństw KPL z Kujaw, postawioną na bazie odkrycia podobnie datowanego stanowiska w Helenowie, pow. Gostynin, stanowisko 1 (P. Papiernik, M. Rybicka 2001, s. 172; por. też S. Kukawka 1994, s. 165), choć wcześniej zakładano, że miało to miejsce dopiero w dobie faz K IIB-III A (L. Czerniak 1994, s. 140-141; S. Kukawka 1997, s. 59, 72, 144; J. Rola 2006, s. 110). W związku z tym zasugerowano nawet, co prawda w formie dość niezobowiązującej, konieczność weryfikacji tezy o migracji ludności „pucharowej” z terenu Kujaw i o roli tego regionu w genezie KPL (J. Kabaciński, I. Sobkowiak-Tabaka 2005, s. 44, przypis 5).

Także na ziemi chełmińskiej już wcześniej zanotowano obecność podobnie datowanych stanowisk (S. Kukawka 1994, s. 165). Egzemplifikacją najstarszej tamtejszej fazy C IA, synchronicznej zapewne z K IIB (S. Kukawka 1997, s. 59), są materiały ze stanowiska 43b w Boguszewie, pow. Grudziądz, stanowiska 25 w Wielkich Radowiskach, pow. Wąbrzeźno (S. Kukawka 1991, s. 75, 121, tab. 9, 10, tab. I; 1994, tab. 166; 1997, s. 72), stanowiska 26 w Świeciu nad Osą, pow. Grudziądz, a także zaliczany do fazy C IB zbiór ze stanowiska 18 w Dubielnie, pow. Chełmno (S. Kukawka 1991, tab. II:1-11; 1997, s. 59, 72). Brak danych umożliwiających określenie wieku bezwzględnych tych

Rys. J. Wierzbicki / Gez. J. Wierzbicki

Ryc. 9. Zasięg najstarszego osadnictwa ludności KPL (wybór stanowisk):

★ – faza K I: 1 – Łącko 6, gm. Pakość, pow. Inowrocław; 2 – Łącko 6A, gm. Pakość, pow. Inowrocław; 3 – Sarnowo 1, gm. Lubraniec, pow. Włocławek; 4 – Sarnowo 1A, gm. Lubraniec, pow. Włocławek;
 × – faza K II A: 5 – Dzierznica 35, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp.; 6 – Inowrocław 95 (II-III), pow. loco; 7 – Leśniczówka 1, gm. Boniewo, pow. Włocławek; 8 – Mirkowice 33, gm. Mieścisko, pow. Wągrowiec; 9 – Pszczew 160, gm. loco, pow. Międzyrzecz; 10 – Sarnowo 1 (grob. 7-9), gm. Lubraniec, pow. Włocławek;
 ● – faza K II B i ogólnie K II oraz jej odpowiedniki: 11 – Boguszewo 43b, gm. Gruta, pow. Grudziądz; 12 – Dubielno 18, gm. Papowo Biskupie, pow. Chełmno; 13 – Glinki 7, gm. Rojewo, pow. Inowrocław; 14 – Helenów 1, gm. Szczawin Kościelny, pow. Gostynin; 15 – Kielczewo 45, gm. Kościan, pow. loco; 16 – Kosin 6, gm. Przelewice, pow. Pyrzyce; 17 – Opoki 7, gm. Aleksandrów Kujawski, pow. loco; 18 – Początkowo 36, gm. Aleksandrów Kujawski, pow. loco; 19 – Podgaj 7A, gm. Aleksandrów Kujawski, pow. loco; 20 – Przybranówek 43, gm. Aleksandrów Kujawski, pow. loco; 21 – Sierakowo 8, gm. Jeziora Wielkie, pow. Mogilno; 22 – Świecie nad Osą 26, gm. loco, pow. Grudziądz; 23 – Tarkowo 42, gm. Nowa Wieś Wielka, pow. Bydgoszcz; 24 – Tarkowo 50 (I), gm. Nowa Wieś Wielka, pow. Bydgoszcz; 25 – Wielkie Radowiska 25, gm. Dębowa Łąka, pow. Wąbrzeźno

Abb. 9. Verbreitung der ältesten Besiedlung der TBK-Bevölkerung (Auswahl der Fundstellen):

★ – Stufe K I: 1 – Łącko 6, Gem. Pakość, Kreis Inowrocław, 2 – Łącko 6A, Gem. Pakość, Kreis Inowrocław, 3 – Sarnowo 1, Gem. Lubraniec, Kreis Włocławek, 4 – Sarnowo 1A, Gem. Lubraniec, Kreis Włocławek

× – Stufe K II A: 5 – Dzierznica 35, Gem. Dominowo, Kreis Środa Wlkp., 6 – Inowrocław 95 (II-III), Kreis loco, 7 – Leśniczówka 1, Gem. Boniewo, Kreis Włocławek, 8 – Mirkowice 33, Gem. Mieścisko, Kreis Wągrowiec, 9 – Pszczew 160, Gem. loco, Kreis Międzyrzecz, 10 – Sarnowo 1 (Hühnergräber 7-9), Gem. Lubraniec, Kreis Włocławek

● – Stufe K II B und allgemein K II und ihre Entsprechungen: 11 – Boguszewo 43b, Gem. Gruta, Kreis Grudziądz, 12 – Dubielno 18, Gem. Papowo Biskupie, Kreis Chełmno, 13 – Glinki 7, Gem. Rojewo, Kreis Inowrocław, 14 – Helenów 1, Gem. Szczawin Kościelny, Kreis Gostynin, 15 – Kielczewo 45, Gem. Kościan, Kreis loco, 16 – Kosin 6, Gem. Przelewice, Kreis Pyrzyce, 17 – Opoki 7, Gem. Aleksandrów Kujawski, Kreis loco, 18 – Początkowo 36, Gem. Aleksandrów Kujawski, Kreis loco, 19 – Podgaj 7A, Gem. Aleksandrów Kujawski, Kreis loco, 20 – Przybranówek 43, Gem. Aleksandrów Kujawski, Kreis loco, 21 – Sierakowo 8, Gem. Jeziora Wielkie, Kreis Mogilno, 22 – Świecie an der Osa 26, Gem. loco, Kreis Grudziądz, 23 – Tarkowo 42, Gem. Nowa Wieś Wielka, Kreis Bydgoszcz, 24 – Tarkowo 50 (I), Gem. Nowa Wieś Wielka, Kreis Bydgoszcz, 25 – Wielkie Radowiska 25, Gem. Dębowa Łąka, Kreis Wąbrzeźno

zbiorów, jednak fakt, że w żadnym z nich nie wystąpiły elementy zdobnicze związane genetycznie ze strefą nadłabską, dość powszechnie występujące na stanowiskach Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej z faz K IIA i IIB (por. np. tab. 5, wskaźnik K9), pozwala domniemywać o dość wczesnym rozpoczęciu osadnictwa KPL na terenie ziemi chełmińskiej. S. Kukawka sugerował nawet, że migracja ta mogła nastąpić już na poziomie starszego odcinka fazy K II (S. Kukawka 1991, s. 97), jednak później powiązał ją z początkami fazy K IIB (S. Kukawka 1997, s. 144).

Znaczenie chronologiczne obecności elementów baalberskich nie jest jednak tak jednoznaczne. Brak ich co prawda na stanowisku I w Helenowie i na ziemi chełmińskiej, jednak obecne są tam często ornamenty łączone na Kujawach z oddziaływaniami późnolendzielskiej grupy jordanowskiej (S. Kukawka 1991, tab. II:5, 9-10; P. Papiernik, M. Rybicka 2001, tab. VII:1-6), których brak z kolei w położonych bardziej na zachód stanowiskach w Dzierznicy i Pszczewie (ryc. 9). Tak więc przy rozpatrywaniu braku lub obecności cech uznawanych za zachodnie (tutaj baalberskie) lub południowe (jordanowskie) należy oprócz czynnika czasu uwzględnić również przestrzeń. Stanowisko w Mirkowicach, na którym nie wystąpiły wątki zdobnicze mogące nawiązywać do stylistyki baalberskiej czy późnolendzielskiej, wydaje się najstarsze ze wszystkich wymienionych, przez co można datować je przynajmniej na przełom faz K I i K II (J. Kabaciński, I. Sobkowiak-Tabaka 2005, s. 44).

Bibliografia

CZERNIAK L.

1994 *Wczesny i środkowy okres neolitu na Kujawach. 5400–3650 p.n.e.*, Materiały do syntezy pradziejów Kujaw 5, Poznań.

CZERNIAK L., KOŚKO A.

1993 *Z badań nad genezą rozwoju i systematyką kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, Poznań.

GRYGIEL R.

1986 *The household cluster as a fundamental social unit of the Brześć Kujawski Group of the Lengyel Culture in the Polish Lowlands*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Archeologiczna 31, s. 43-334.

KABACIŃSKI J., SOBKOWIAK-TABAKA I.

2005 *Osadnictwo kultury pucharów lejkowatych i kultury amfor kulistych w Mirkowicach, stanowisko 33, gm. Mieścisko, pow. Wągrowiec, woj. wielkopolskie*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 41, s. 37-90.

KACZÓWKA D.

1979 *Zespół osadniczy ludności kultury pucharów lejkowatych w rejonie Tarkowa gm. Nowa Wieś Wielka, woj. Bydgoszcz*. Maszynopis pracy magisterskiej przechowywany w Instytucie Prahistorii UAM w Poznaniu.

KONDRACKI J.

1994 *Geografia Polski. Mezoregiony fizyczno-geograficzne*, Warszawa.

KOSTRZEWSKI B.

- 1962 *Z najdawniejszych dziejów Giecza*, Popularnonaukowa Biblioteka Archeologiczna 9, Wrocław-Warszawa-Kraków.

KOŚKO A.

- 1981 *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych*, Poznań.

KOŚKO A., PRINKE A.

- 1977 *Sierakowo, woj. Bydgoszcz, stan. 8 – osada z fazy II (wczesnowiöreckiej) kultury pucharów lejkowatych*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 26, s. 1-42.

KRZYSZOWSKI A.

- 1997 *Osada z fazy II (wczesnowiöreckiej) ludności kultury pucharów lejkowatych w miejscowości Pszczew (stanowisko 160), woj. Gorzów Wielkopolski*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 8, s. 33-67.

KUKAWKA S.

- 1991 *Kultura pucharów lejkowatych na ziemi chełmińskiej w świetle źródeł ceramicznych*, Prace Archeologiczne 8, Toruń.

- 1994 *Kultura pucharów lejkowatych na ziemi chełmińskiej – geneza i początkowe etapy rozwoju*, [w:] L. Czerniak (red.), *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej*, Grudziądz, s. 161-173.

- 1997 *Na rubieży środkowoeuropejskiego świata wczesnorolniczego. Społeczności ziemi chełmińskiej w IV tysiącleciu p.n.e.*, Toruń.

KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA A.

- 1993 *Osadnictwo neolityczne w Polsce południowo-zachodniej. Próba zarysu organizacji przestrzennej*, Wrocław.

PAPIERNIK P., RYBICKA M.

- 2001 *Helenów, st. 1, gm. Szczawin Kościelny, woj. mazowieckie. Osada z wczesnej fazy kultury pucharów lejkowatych*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Archeologiczna 41, s. 159-186.

PRINKE D.

- 1987 *Osady ludności kultury pucharów lejkowatych na stan. 50 w Tarkowie, gm. Nowa Wieś Wielka, woj. bydgoskie, z II i schyłku III fazy rozwoju na Kujawach*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 2, s. 69-125.

ROLA J.

- 2006 *Pradolina Noteci na szlaku kontaktów społeczności neolitu i wczesnej epoki brązu*, [w:] H. Machajewski, J. Rola (red.), *Pradolina Noteci na tle pradziejowych i wczesnośredniowiecznych szlaków handlowych*, Poznań, s. 107-119.

RZEPECKI S.

- 2001 *Wyniki badań na stanowisku kultury pucharów lejkowatych Początkowo 36, gmina Aleksandrów Kujawski*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Archaeologica 23, t. 2, s. 3-18.

- 2003 *Środkowoneolityczne znaleziska talerzyz terenu Nizy Polski*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 10/11, s. 21-45.

- 2004 *Spoleczności środkowoneolitycznej kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, Materiały do syntezy pradziejów Kujaw 12, Poznań.

SOBUCKI A.

- 2003 *Archeologiczne badania ratownicze na wielokulturowym stanowisku nr 35 w Dzierznicy, gm. Dominowo, woj. wielkopolskie, przeprowadzone w roku 2002. Komunikat z badań*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 6, s. 286-292.

STEMPIN A.

- 1995 *Osada ludności kultury pucharów lejkowatych na stanowisku Kietczewo 45, gm. Kościan, woj. leszczyńskie – analiza źródeł nieruchomych i materiału ceramicznego*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 3, s. 13-29.

ŚLASKI J.

- 1953 *Wielka własność ziemska na obszarze wczesnośredniowiecznej kasztelanii gieckiej w X i XI wieku (Wczesnopolskie skarby srebrne jako materiały do społeczno-gospodarczej analizy osadnictwa)*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 9, s. 271-279.

WIERZBICKI J.

- 1999 *Łupawski mikroregion osadniczy ludności kultury pucharów lejkowatych*, Poznań.

Adres autora:

dr Jacek Wierzbicki

Instytut Prahistorii UAM

ul. Św. Marcin 78

61-809 Poznań

Dzierznica Fst. 35, Gem. Dominowo, Kreis Środa Wielkopolska – dritte Fundstelle der Trichterbecherkultur aus der frühen Wiórek-Stufe in Großpolen

Zusammenfassung

Die Ausgrabungen auf der Fundstelle 35 in Dzierznica, Kreis Środa Wielkopolska wurden in den Jahren 1997–2002 während der Rettungsgrabungen an der Baustrecke der Autobahn A2 durchgeführt. Im Gebiet von 6,88 ha wurden dort 18 Siedlungsobjekte der Trichterbecherkultur (TBK) freigelegt. Sie bildeten keine Gruppierungen und Komplexe und traten in großer Zerstreung auf. Es wurden: eine Erdhütte, 3 Pfostengruben, 14 Gruben und 551 Tongefäßfragmente abgesondert, von denen sich nur 75 (nur 13,6% der ganzen Sammlung) im Bereich der Objekte befanden.

Die Verzierung der Gefäße war ausnehmend bescheiden. Nur 21 Fragmente (3,8%) hatten ein Ornament. Am zahlreichsten waren die äußeren Motive unter den Kanten (76,2%) vertreten. Alle übrigen befanden sich in der Bauchzone. In der Regel bestanden sie aus einem Zierelement (76,2%). Zur Ornamentierung waren vier Ziertechniken verwendet: Abdrücken (61,9%), Einkerbungen (28,6%), plastische Technik (28,6%) und Radieren (4,8%). Alle fünf Zweielementmotive wurden mit zwei Techniken ausgeführt: eine plastische, mit

Fingereindrücken (4 Stück) oder einem kleinen, eingekerbten Pfosten (1 Stück) verzierte Leiste. Die häufigsten Zierelemente waren: ein senkrechter, eingekerbter Pfosten (5 Stück) oder ein eingedrückter Pfosten (1 Stück), die waagerechte, plastische Leiste (5 Stück) sowie die mit Finger (5 Stück) oder Fingernagel (1 Stück) ausgeführten Eindrücke, die in 4 Fällen eben auf den Leisten unterbracht wurden. Dieses Verzeichnis der Zierelemente kann vor allem mit kleinen, plastischen Bögen, graviert waagerechter Linie und einem kleinen, zweizinkigen Kamm ergänzt werden (Tab. 4). Die meisten eingedrückten Verzierungen waren wenig präzise ausgeführt, wodurch z.B. die Pfosten nicht dem typischen Stempelornament sondern den Strichen mit verschiedener Länge ähnlich waren.

Ein Vergleich des Verzierungsstils der Keramik aus Dzierznica mit anderen Fundstellen der TBK, die in chronologischer Hinsicht den Fundstellen der TBK aus der Tiefebene Großpolen-Kujawien ähnlich sind, lässt eine Zuordnung dieses Stils zur zweiten Entwicklungsstufe (Pikutkowo-Stufe oder frühe Wiórek-Stufe) der östlichen TBK-Gruppe zu. In vieler Hinsicht ist die besprochene Sammlung dem Fundgut aus Pszczew, Kreis Międzyrzecz, Fst. 160 am nächsten. Die Merkmale der Keramikstilistik von Dzierznica erschöpfen die Merkmale der Stufe IIA in Kujawien (K IIA), die durch Aussonderung der so genannten älteren Stile aus der frühen Wiórek-Stufe definiert wurde. Heute gibt es keine Grundlagen für die Bestimmung der absoluten Chronologie dieser Stufe. Es bestehen dagegen indirekte Voraussetzungen, welche die genauere Datierung der späteren als sie Stufe K IIB ermöglichen. Diese letzte wurde mit dem jüngeren Abschnitt der so genannten Jordanowo-Kultur synchronisiert. Zwei auf der Fundstelle der Jordanowo-Gruppe in Tyniec Mały, Kreis Wrocław erhaltenen Radiokarbonaten: 5380 ± 120 und 5170 ± 70 BP, d.h. 4196 ± 128 und 3950 ± 102 BC (die Kalibrierungen wurden mittels Programm QuickCal Ver. 1.3.1 durchgeführt) und Datum 5260 ± 190 BP, d.h. 4070 ± 214 BC aus der Grube 893 aus Brześć Kujawski Fst. 4, Kreis Włocławek, in der ein Fragment der TBK-Amphore mit einem für die Stufe K IIB typischen Ornament freigelegt wurde, lassen es zu, diese Erscheinung im Rahmen von ca. 4200/4100–3950/3900 BC, also generell vor der Stufe K IIIA zu datieren. In Zusammenhang damit kann man annehmen, dass das Ende der Stufe K IIA etwa auf die Jahre 4200/4100 BC fallen soll, was gleichzeitig *terminus ante quem* der TBK-Besiedlung im Gebiet der Fundstelle 35 von Dzierznica bestimmt.

Das Fundgut aus der Fst. 35 in Dzierznica ist der dritte Komplex aus Großpolen, nach Pszczew, Kreis Międzyrzecz, Fst. 160 und Mirkowice, Kreis Wągrowiec, Fst. 33, der das Bestehen in diesem Gebiet einer so frühen Besiedlung der TBK bestätigt. Seine Anwesenheit bestätigt die Hypothese über die ziemlich frühe Migration der TBK-Gesellschaften aus Kujawien, die auf Grund von Freilegung einer ähnlich datierten Fundstelle in Helenów, Kreis Gostynin, Fst. 1 gestellt wurde, obwohl früher angenommen wurde, dass es erst in den Phasen K IIB–IIIA erfolgte.

URSZULA NAROŻNA-SZAMAŁEK

Sprawozdanie z interwencji na niszczonej cmentarzysku ciałopalnym w Obornikach Wielkopolskich

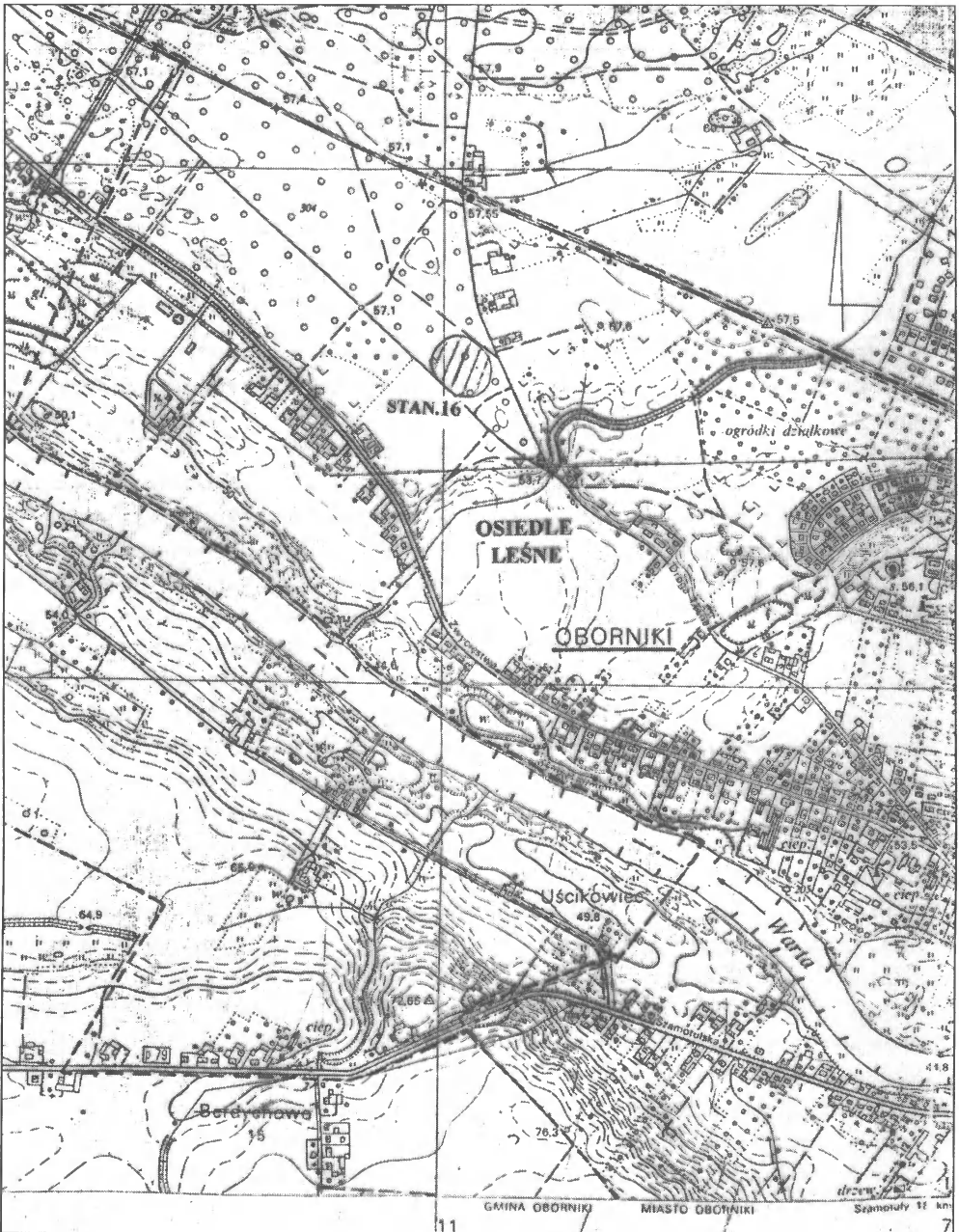
Kradzieże zabytków ze stanowisk archeologicznych mają historię starą jak świat. Kiedyś, by wzbogacić prywatne kolekcje, okradano groby faraonów. Dziś, bliżej nas, rozkopywane są stanowiska archeologiczne, głównie cmentarzyska. Wystarczy tylko wbić łopatę i kopać. Ziemia jest z reguły piaszczysta, więc „skarb” wykopuje się bez większego wysiłku.

Niestety dotknęło to również stanowiska ludności kultury łużyckiej w Obornikach. Poszukiwacze, tzw. miłośnicy starożytności, zwyczajni złodzieje, mają dostęp do map z dokładną lokalizacją stanowisk. Stanowisko 16 zostało odkryte ponad 100 lat temu. Położone jest w klinie leśnym między ul. Wybudowanie i Drogą Leśną prowadzącą do Osiedla Leśnego, w odległości ok. 500 m od Pradoliny Warty w kierunku północnym (ryc. 1). Już od 1891 r. podczas wykopywania pni drzew znajdowano w tym miejscu naczynia ze zniszczonych grobów i przepalone ludzkie szczątki kostne. W liście dra Prümesa z Zarządu Towarzystwa Historycznego wysłanym 12 kwietnia 1891 r. do magistratu w Obornikach zawarte są informacje o tym cmentarzysku. Więcej, z tego krótkiego listu wynika duża troska o znajdujące się tam zabytki: „Dokonana jest wycinka drzew przez pewnego przedsiębiorcę, tam gdzie znajduje się prehistoryczny plac pochówków, tak zwane cmentarzysko popielnicowe, prosimy Magistrat bardzo uprzejmie o wydanie polecenia zwrócenia uwagi na ewentualne znaleziska, które przedstawiają znaczne wartości, i żeby poczynione znaleziska zostały oddane do prowincjonalnego Muzeum...¹”. Przed I wojną światową ok. 20 naczyń z tego cmentarzyska zostało przekazanych przez L. Fleischera (powiatowego inspektora szkolnego) do Muzeum Prowincjonalnego w Poznaniu.

Latem 1939 r. dr Aleksandra Karpińska, z ramienia Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego, prowadziła systematyczne prace wykopaliskowe, odkopując 14 grobów ciałopalnych. Zawierucha wojenna przeszkodziła w prowadzeniu przez nią dalszych badań. W archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu zachowały się schematyczne plany 13 grobów z opisami ich zawartości.

Niestety, w latach 1940-1942 prowadzone były przez W. Dahlman z Młyna Słonawy amatorskie wykopaliska. Zabytki – bez planów, rysunków, notatek opisujących zawartość grobów – zostały w latach 1947-1953 przekazane przez Starostwo Powiatowe w Obornikach do Muzeum. Figurują one pod dwiema nazwami miejscowości: Oborniki, ul. Wybudowanie i Droga Leśna, oraz Słonawy Młyn. Wzmianki o tych zabytkach pojawiają się w „Z otchłani wie-

¹ Teczka Oborniki – Archiwum MAP.

Ryc. 1. Oborniki, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. 16. Lokalizacja stanowiska na mapie 1 : 10 000

Abb. 1. Oborniki, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. 16. Lage der Fundstelle in der Karte 1 : 10 000

ków” (B. Kostrzewski 1948a, s. 87; 1948b, s. 155) oraz w „Fontes Archaeologici Posnanienses”: w *Wykazie zabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1952-53* (M. Kostrzewska 1953, s. 297) i w *Nabytkach Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w latach 1938-1939* (M. Piaszykowska 1959, s. 240). Pełną publikację zabytków z cmentarzyska, pochodzących z badań Karpińskiej w 1939 r., badań amatorskich oraz przypadkowych znalezisk, wraz z zachowanymi planami, opublikował S. Jasnosz pod numerem stanowiska Oborniki 16 (S. Jasnosz 1981, s. 127-145).

W 1986 r., podczas prac ziemnych związanych z budową kolektora, zniszczono osiem kolejnych grobów. Niestety pracownicy Muzeum Archeologicznego, którzy przybyli na interwencję archeologiczną, zastali już „wyeksplorowane” groby, oczywiście bez dokumentacji rysunkowej czy fotograficznej².

Teren cmentarzyska obecnie porasta ok. 50-letni las, a wokół niego pobudowano nowe osiedle mieszkaniowe. Stanowisko, które jeszcze kilkanaście lat temu znajdowało się poza terenem zabudowanym, teraz jest otoczone zabudową miejską. Las stał się miejscem spacerowym mieszkańców i terenem zabaw młodzieży.

Las – cenny element środowiska przyrodniczego – stoi w tym przypadku na straży dziedzictwa archeologicznego. Niestety, przyroda i zabytki przegrywają z bezmyślnością ludzi. Od 1999 r. docierają do nas informacje o niszczeniu stanowiska dzikimi wykopami, wycinane są również drzewa (ryc. 2).

Zagrożeniem dla zabytkowej substancji stanowiska są wszelkie prace ziemne związane z inwestycjami. W tej sytuacji ważne jest przestrzeganie przepisów o ochronie dóbr kultury, a przede wszystkim ścisła współpraca między instytucjami odpowiedzialnymi za ochronę dziedzictwa a wykonawcą robót ziemnych. Wyprzedzające badania ratownicze wraz z wykonaniem pełnej dokumentacji są wtedy jedynym sposobem ratowania zabytków. Jest to uregulowane odpowiednimi przepisami.

Zupełnie inaczej wygląda spotkanie z tzw. miłośnikami archeologii. W jaki sposób nawiązać kontakt z grupą kopaczy wyposażonych w łopaty, którzy w wolnym czasie, a mają go nadmiar, kopią w poszukiwaniu skarbów? W przypadku tych młodych ludzi określenie „miłośnik starożytności, archeologii” to stanowczo za dużo. Są to zwykli kopacze-rabusie, których zainteresowanie przeszłością polega na barbarzyńskim wyciąganiu z ziemi całych naczyń oraz zabytków metalowych. Z popielnic wysypują szczątki kostne zmarłych, niszcząc w ten sposób bezpowrotnie groby. Interesują ich tylko całe naczynia; liczne ich fragmenty rozrzucone są po rozkopanym terenie (ryc. 3). Pozostawiają po sobie głębokie jamy (ryc. 4) i rozsypane ludzkie szczątki kostne.

Wkopy z kolei zasypywane są przez okolicznych mieszkańców śmieciami. Jak ochronić stanowisko przed składowaniem tu niepotrzebnych w domu rzeczy, nawet tych wielkogabarytowych, i zakopywaniem ich w lesie?

Jest to szczególnie przypadek brutalnego niszczenia unikatowych dóbr kultury, spowodowanego czystą chciwością połączoną z absolutną bezmyślnością. Mieszkańcy pozostają obojętni wobec niszczenia stanowisk archeologicznych. Tablica ustawiona przez konserwatora, informująca o terenie zabytkowym podlegającym ochronie, stała dosłownie kilka godzin.

² Pracownicy Muzeum Archeologicznego: S. Jasnosz, B. Kirschke, G. Soroka, E. Stelmachowska.

Fot. U. Narożna-Szamałek / Photo U. Narożna-Szamałek

Ryc. 2. Oborniki, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. 16. Widok stanowiska archeologicznego przed wizytą archeologów
 Abb. 2. Oborniki, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. 16. Ansicht der archäologischen Fundstelle vor dem Versuch der Archäologen

Od kwietnia 1999 r. wprowadzono częste wizytacje stanowiska przez pracowników Muzeum Archeologicznego połączone z pracami porządkującymi teren. Zbierano rozrzucone ułamki naczyń i zasypywano doły, w miarę możliwości sporządzając dokumentację.

Wandale, niszcząc stanowisko, niszczyli również las – niektóre drzewa były celowo ścinane (ryc. 5), inne, którym podcięto korzenie, same się wywracały, ukazując kolejne miejsca do ewentualnego penetrowania. Nadleśnictwo, zaniepokojone skalą zniszczeń drzewostanu, wzmogło kontrole tego terenu. Niestety, zawsze rozmijano się z kopaczami. Mimo naszych comiesięcznych wizyt w terenie i rozmów z okolicznymi mieszkańcami proceder się powtarzał. Cmentarzysko zostało w 1999 r. wpisane do Rejestru Zabytków Województwa Wielkopolskiego.

W tym samym roku przeprowadzono badania ratownicze, które kontynuowano w latach 2000 i 2001. Przeprowadzono je w miejscu najczęściej penetrowanym i rozkopywanym.

Badania archeologiczne w lesie, gdy niemożliwe jest wycięcie zbyt młodego drzewostanu, wymuszają zakładanie długich i wąskich wykopów. Wymagają więc pogodzenia dwóch spraw: ochrony zabytków poprzez ich planowe wydobycie i zadokumentowanie oraz ochrony drzewostanu. Niemniej i tak mieliśmy świadomość, iż niektórym drzewom podcinamy korzenie. Wykopy sondażowe miały różną szerokość i długość. Pod warstwą humusu leśnego

o maksymalnej miąższości 25 cm zalegała warstwa gruboziarnistego piasku o barwie rdzawożółtej. W nią wkopane były jamy grobowe. Łącznie odkopano 60 grobów ciałopalnych popielnicowych, w znacznej części zniszczonych. Część z nich uszkodziła głęboka orka leśna, inne, przerośnięte korzeniami, zalegające poniżej 60 cm, były nienaruszone. Jamy grobowe, słabo widoczne, miały średnice od 30 do 50 cm, niektóre posiadały obstawę z kamieni polnych. Do grobów wkładano od jednej do trzech popielnic oraz naczynia towarzyszące w liczbie do 15. Wykonane z brązu ozdoby i grociki strzał znajdowały się w grobach lepiej zachowanych, zalegających głębiej pod powierzchnią, do których nie dotarli rabusie. W świetle analizy form naczyń, ornamentyki i zabytków metalowych cmentarzysko można datować na IV-V okres epoki brązu. Czas użytkowania cmentarzyska mógł więc obejmować ok. 300 lat, a całkowita liczba grobów może sięgać nawet kilkuset. Maksymalny zasięg cmentarzyska wynosi ok. 1 ha.

W czasie prowadzonych przez archeologów badań wykopaliskowych odwiedziło nas dwoje dobrze zorientowanych młodych ludzi, wskazując ze znanstwem miejsce, gdzie ich zdaniem najlepiej kopać, gdzie jest najwięcej „garów”. Z rozmowy z nimi wynikało, że posiadają kilka naczyń, które mogliby odsprzedać. Gdy w trakcie rozmowy poinformowałam ich, jakie szkody powoduje takie wykopywanie tylko całych naczyń, i pouczyłam o skutkach prawnych, opuścili nas w pośpiechu. Jestem pewna, że dalej tu zaglądną, niestety z łopatą.

Fot. U. Narożna-Szamalek / Photo U. Narożna-Szamalek

Ryc. 3. Oborniki, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. 16. Rozrzucone fragmenty naczyń

Abb. 3. Oborniki, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. 16. Zerstreute Gefäßfragmente

Fot. U. Narożna-Szamałek / Photo U. Narożna-Szamałek

Ryc. 4. Oborniki, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. 16. Stanowisko po wizycie poszukiwaczy-rabusiów

Abb. 4. Oborniki, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. 16. Fundstelle nach dem Besuch der „Sammler-Räuber“

Fot. U. Narożna-Szamałek / Photo U. Narożna-Szamałek

Ryc. 5. Oborniki, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. 16. Rabujący stanowisko nie oszczędzili nawet drzew

Abb. 5. Oborniki, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. 16. Die Räuber haben sogar die Bäume nicht verschont

Zgodnie z prawem zabytki znalezione przez poszukiwaczy czy wykopane przez właścicieli gruntów są własnością państwa. Dziś bardzo rzadko fakt znalezienia zabytków jest zgłaszany pracownikom muzeum czy konserwatorowi. Widać to chociażby po zapiskach w muzealnym archiwum. W ubiegłych wiekach rzeczą naturalną było zgłoszenie do Urzędu Konserwatorskiego każdego znaleziska, teraz liczba tych informacji zmalała praktycznie do zera, a jeśli nawet znalazca przychodzi, to raczej po wycenę zabytku. Ważna jest wartość nabywca znaleziska.

Aby ukarać niszczącego zabytki archeologiczne, trzeba go schwytać na gorącym uczynku i udowodnić, że świadomie rozkopywał stanowisko archeologiczne. Fakt notorycznego niszczenia stanowiska został również zgłoszony na policji, lecz czy dzielnicowy, mający tzw. blokiersów na oku, zainteresuje się, co oni robią w lesie na stanowisku?

Zagrożeniem dla cmentarzyska jest bliskość dużego osiedla mieszkaniowego; mieszka tu kilkunastu znudzonych młodych ludzi, którzy lubią sobie pokopać, lecz – niestety – nie piłkę. Skutecznym sposobem ratowania tego, co zostało w ziemi, byłoby jak najszybsze przebadanie takich stanowisk. Lecz na badania nie mają pieniędzy ani muzea, ani władze (M. Karaźniewicz 2001, s. 54-57). Dziedzictwo archeologiczne narażone jest na wiele różnorodnych zagrożeń, największym z nich jest jednak bezmyślność człowieka.

Bibliografia

JASNOSZ S.

- 1981 *Materiały i studia do dziejów osadnictwa starożytnego i wczesnośredniowiecznego Ziemi Obornicko-Rogozińskiej*, cz. 2, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 32, s. 107-155.

KARAŻNIEWICZ M.

- 2001 *Deptanie po skarbach, czyli sezon na urny*, „Przekrój”, nr 13 (2910), s. 54-57.

KOSTRZEWSKA M.

- 1953 *Wykaz zabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1952-53*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 4, s. 287-300.

KOSTRZEWSKI B.

- 1948a *Kronika*, „Z otchłani wieków”, R. 17, z. 5-6, s. 86-89.
1948b *Nowe odkrycia prehistoryczne*, „Z otchłani wieków”, R. 17, z. 9-10, s. 152-157.

PIASZYKOWA M.

- 1959 *Nabytki Działu Prehistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w latach 1938-1939*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 10, s. 229-242.

Adres autora:

mgr Urszula Narożna-Szamałek
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań
unszam@man.poznan.pl

Bericht über die Intervention auf dem vernichteten Brandgräberfeld in Oborniki Wielkopolskie

Zusammenfassung

In 2000 wurden die Rettungsgrabungen auf dem Brandgräberfeld der Bevölkerung der Lausitzer Kultur aufgenommen. Diese Fundstelle befindet sich in Oborniki Wielkopolskie, auf einem bewaldeten Gelände, in der Nähe der Wohnbebauung. Sie ist mindestens ab 1891 bekannt. Aus dieser Zeit stammen die ersten Informationen über die dort freigelegten Urnengräber.

In 1939 hat Dr. Aleksandra Karpińska aus Muzeum Wielkopolskie die Ausgrabungen durchgeführt und dabei 14 Gräber freigelegt. Später, in den Jahren 1940 – 42, fanden dort die Liebhabergrabungen statt. Es wurde aber keine Dokumentation ausgefertigt.

Das Gelände des Gräberfelds war immer durch die Bewohner der benachbarten Siedlungen durchgegraben. Die entstandenen Gruben wurden mit Müll hinterfüllt. Wegen der ständigen Devastation des Gräberfelds wurden in den Jahren 2000 – 2002 die Rettungsgrabungen durchgeführt, deren Ziel eine Bestimmung des Bereichs des Gräberfelds sowie dessen Chronologie und des Vernichtungsstands waren. Während dieser Untersuchungen wurden 60 Gräber freigelegt. In diesen Gräbern wurden 1 – 3 Urnen und zahlreiche Gefäße – die Grabausstattung – gefunden. Es wurden auch die Gegenstände aus Bronze: die Nadeln, die Armbandfragmente, ein Buckel mit Öse, eine Röhrenperle und die Pfeilspitzen freigelegt.

Es wurde festgelegt, dass das Gräberfeld ca. 1 ha Fläche besetzte und die Gräber aus der IV – V Periode der Bronzezeit stammten.

Die Fundstelle wurde ins Fundregister der Woiwodschaft Großpolen eingetragen.

EWA PAWLAK, PAWEŁ PAWLAK

Grób skrzynkowy z Komornik, pow. Poznań

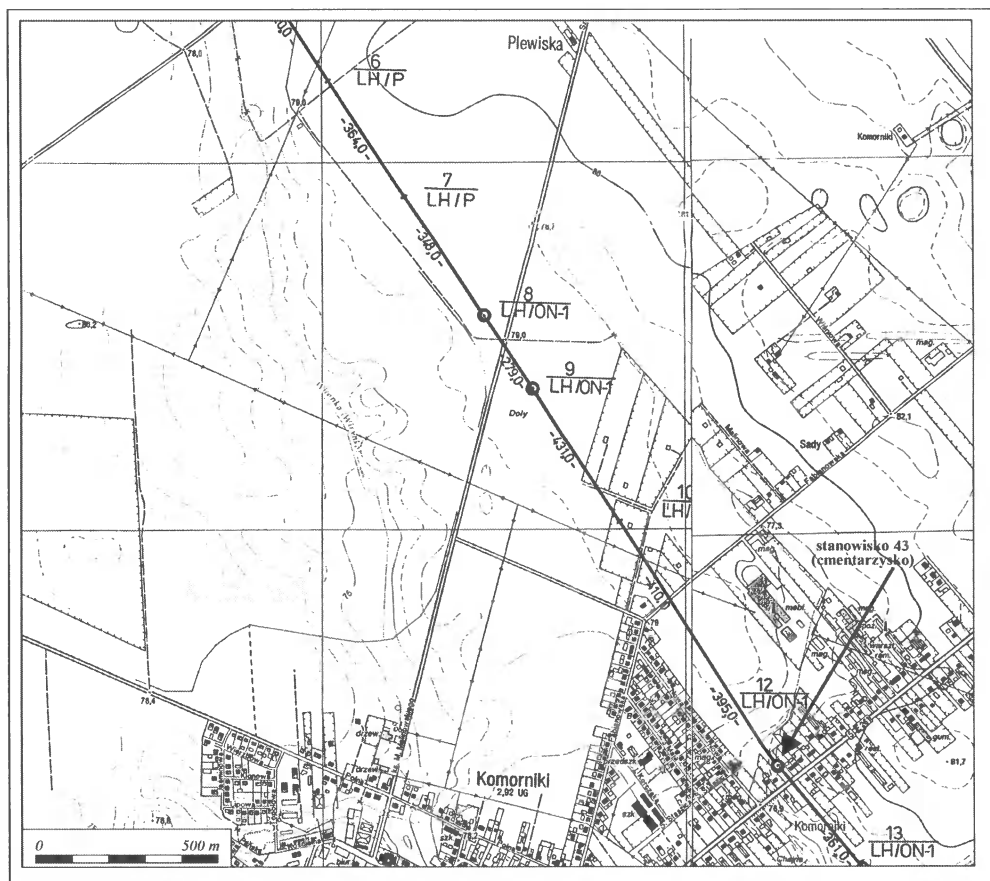
W 2004 r. Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska Henryka Klundera przeprowadziła badania o charakterze ratowniczym przy budowie słupa wysokiego napięcia, oznaczonego nr 12, na linii inwestycji w Komornikach. Jest to nowo odkryte stanowisko, któremu nadano nr 43 w obrębie miejscowości (na obszarze 41, arkusz AZP 54-26). Położone jest ono między zabudowaniami, niecałe 100 m na północny zachód od trasy z Poznania do Wrocławia, na kulminacji wyniesienia (ryc. 1).

Humus usunięty był mechanicznie w obrębie oddalonych od siebie o 4,5 m czterech wykopów pod betonowe stopy fundamentowe konstrukcji o rozmiarach około 8x8 m każdy (ryc. 2). Dwa z nich (I i II) w znacznej mierze niedostępne były obserwacji – zdołano zbadać niewielki pas o szerokości 1 m wokół betonowych stóp konstrukcji. W wypadku pozostałych dwóch wykopów (III i IV) rozpoznano całą dostępną powierzchnię (ryc. 8).

Podczas badań odkryto cmentarzysko ciałopalne, na które składały się co najmniej trzy groby (nie sposób ustalić ich pierwotnej liczby): jeden skrzynkowy oraz dwa popielnicowe, bez konstrukcji kamiennych.

GRÓB 1 – zniszczony grób skrzynkowy zarejestrowany w obrębie wykopu I, w jego wschodniej ścianie. Zachowały się jedynie kamienne płyty stanowiące obstawę od strony wschodniej oraz częściowo południowej i północnej. Szerokość komory była zróżnicowana i wynosiła od 0,85 do 1,1 m (ostatnia z podanych wielkości może być jednak wynikiem przesunięcia obstawy przy odhumusowaniu). Zachowana długość wynosiła 0,68 m, choć liczba płyt pochodzących ze zniszczonej konstrukcji grobu (ryc. 11) może świadczyć o tym, że pierwotnie mogła ona być nie mniejsza niż 1,5 m. Długość największych okazów dochodziła do 1,4 m, a średnia grubość wynosiła 0,05-0,09 m. Przy płycie stanowiącej wschodnią ścianę komory odsłonięto cztery popielnice zabezpieczone pokrywkami lub misami (ryc. 3; 9; 10). Prócz czterech popielnic bądź ich fragmentów zidentyfikowanych na miejscu należy wśród pozyskanej z grobu ceramiki wyróżnić jeszcze jedną, zrekonstruowaną niemal w całości, z którą wiązać można również pokrywkę (ryc. 6:2-3). Dodatkowo wydzielono fragmenty kilku naczyń, których stan zachowania nie pozwolił na rekonstrukcję formy (ryc. 5:1-2; 6:4), oraz miskę (ryc. 6:1). Warunki panujące wewnątrz skrzyni przyczyniły się do bardzo złego stanu zachowania ceramiki oraz innych zabytków wykonanych z gliny – grzechotek i rogów.

Popielnica 1 – naczynie o jajowatym brzuścu i stożkowatej szyjce, powierzchni gładkiej, barwy ceglastej. Wysokość wynosiła 29 cm, średnica wylewu – 19 cm, dna – 14 cm (ryc. 4:2);

Rys. E. Pawlak / Gez. E. Pawlak

Ryc. 1. Komorniki, gm. loco, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 43. Lokalizacja cmentarzyska na linii przebiegu inwestycji

Abb. 1. Komorniki, Gem. loco, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 43. Lage des Gräberfelds in der Verlaufslinie der Investition

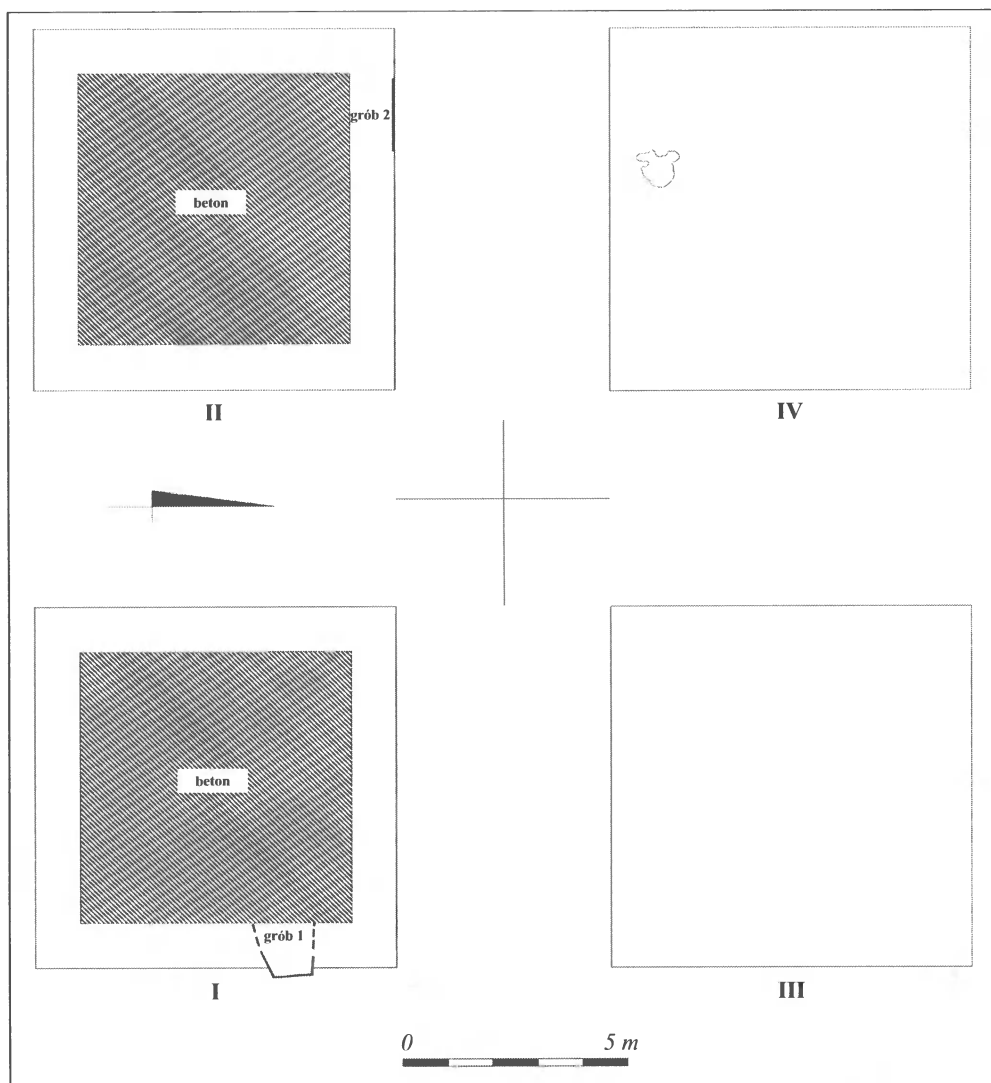
– pokrywka czapkowata o nierównomiernym zabarwieniu gładkiej powierzchni (szaro-brunatnej, ceglastej i miejscami czarnej), zaopatrzona w niską zakładkę. Średnica brzegu wynosiła 19,5 cm, zakładki – 16 cm, a wysokość – 4,5 cm (ryc. 4:1);

– 6 niewielkich, amorficznych bryłek brązu, pochodzących z przepalonego na stosie¹ większego przedmiotu (przedmiotów?).

Popielnica 2 – naczynie o baniastym brzuścu i stożkowatej szyjce, ze zniszczoną partią brzegową. Powierzchnia gładka, barwy ceglastej. Pierwotna wysokość mogła wynosić 24 cm, a średnica – 20,5 cm; średnica dna wynosiła 12-13 cm (ryc. 4:9);

– misa z wklęsłą szyjką, o gładkiej powierzchni barwy brunatnoszarej, pełniąca funkcję pokrywki. Zachowana wysokość wynosiła 6,8 cm, średnica wylewu – 21 cm, a dna – 4,5 cm (ryc. 4:8);

¹ O przepaleniu na stosie wraz ze szczątkami zmarłego świadczy wtopienie bryłek brązu w kości.

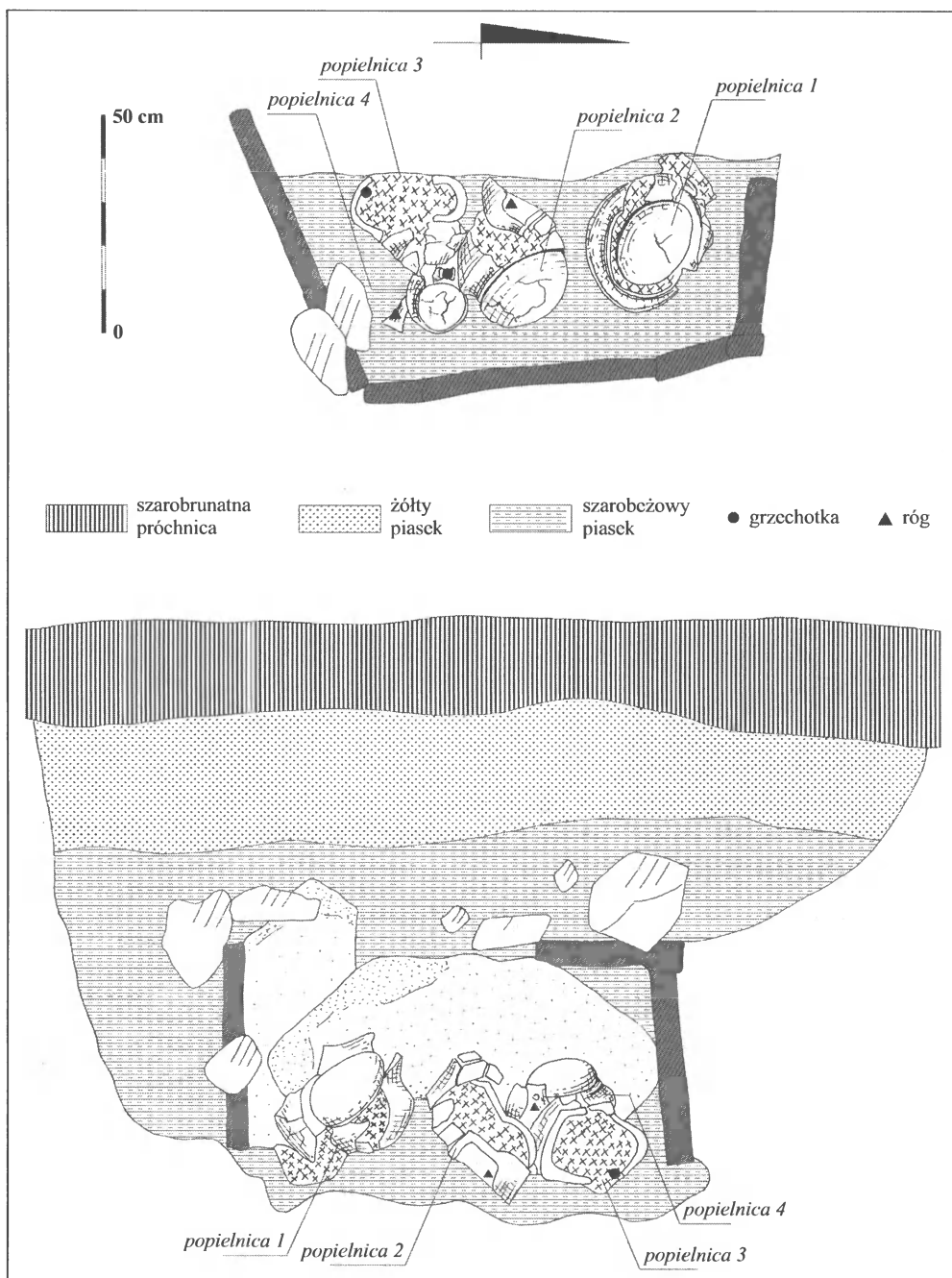
Rys. E. Pawlak / Gez. E. Pawlak

Ryc. 2. Komorniki, gm. loco, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 43. Lokalizacja obiektów w ramach wykopów pod słup nr 12

Abb. 2. Komorniki, Gem. loco, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 43. Lage der Objekte im Rahmen der Grabungsfläche für den Pfosten Nr. 12

– róg gliniany odkryty poniżej popielnicy. Zachowana długość wynosiła 8 cm, a średnica brzegu – 5 cm (ryc. 4:10). Stosunkowo dobrze zachowany, o gładkiej, być może nawet wyświecanej, czernionej powierzchni.

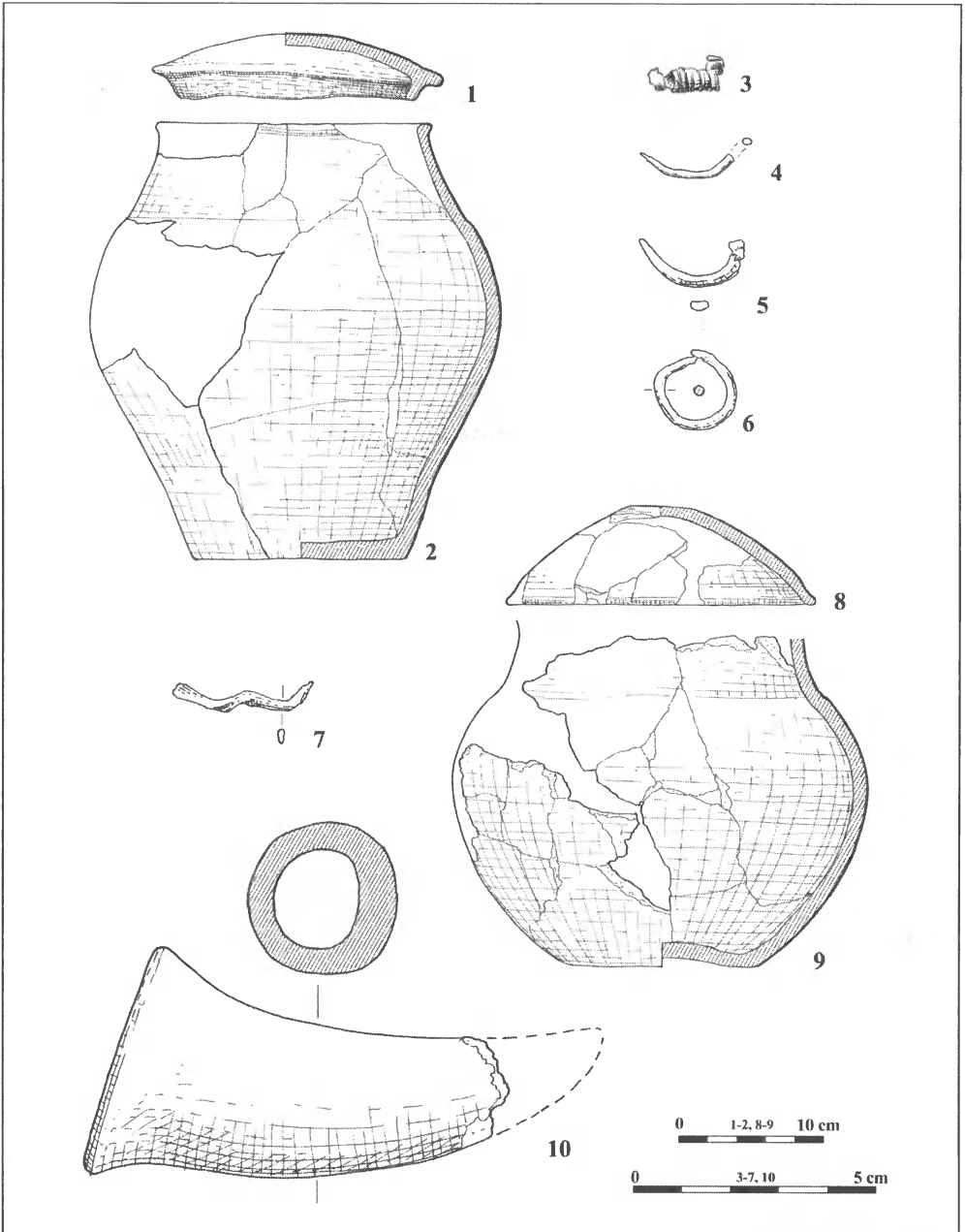
Popielnica 3 – silnie zniszczona, zachowana partia przydenna ma wysokość 4 cm, średnica dna wynosiła 9 cm (ryc. 5:1). Na zachowanych ułamkach widoczna gładka powierzchnia barwy czarnej;

Rys. E. Pawlak / Gez. E. Pawlak

Ryc. 3. Komorniki, gm. loco, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 43. Przekroje poziomy i pionowy grobu 1

Abb. 3. Komorniki, Gem. loco, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 43. Querschnitt und Aufriss des Grabs 1

Rys. E. Pawlak / Gez. E. Pawlak

Ryc. 4. Komorniki, gm. loco, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 43. Materiał z wnętrza grobu 1: 1-2 – popielnica 1; 8-9 – popielnica 2; 10 – róg gliny spod popielnicy 2; 3-7 – przedmioty brązowe

Abb. 4. Komorniki, Gem. loco, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 43. Material aus dem Inneren des Grabs 1; 1-2 – Urne 1; 8-9 – Urne 2; 10 – Tönhorn unter der Urne 2; 3-7 – bronzene Gegenstände

– fragmenty misy pełniące funkcję pokrywki, z wklęsłą szyjką, barwy czarnej, o gładkiej powierzchni (ryc. 5:2);

– grzechotka gliniana o ciemnoszarej (pierwotnie czarnej?), gładzonej powierzchni i wymiarach 5,2x7,3 cm. Forma gruszkowata, z prostokątnie ukształtowanym uchwytem (o nieco uniesionych narożnikach), zaopatrzonym w otwór do przeciągnięcia sznurka lub rzemienia (ryc. 5:3).

Popielnica 4 – najmniejsza spośród zachowanych popielnic w grobie 1 – beczułkowata z cylindryczną szyjką, o czarnej, gładkiej powierzchni, miała wysokość 17,5 cm, średnica wylewu wynosiła 9,5 cm, a dna – 8,5 cm (ryc. 5:5);

– funkcję pokrywki pełniła misa z lekko wklęsłą szyjką, o gładkiej, czarnej powierzchni. Średnica wylewu wynosiła 12 cm (ryc. 5:4);

– fragmenty ozdób brązowych – kolczyków (ryc. 5:6-12) wykonanych z drutu o średnicy ok. 0,15-0,2 cm ukształtowanego w kółka (pięć kółek o rozmiarach 0,12-0,17x0,12-0,15 cm) lub półkoliste odcinki (pięć okazów) stanowiące prawdopodobnie fragmenty uszkodzonych, większych elementów. Na trzech z nich zaobserwowano obecność szklanych (?) paciorków o średnicy 0,5-0,55 cm i grubości 0,3 cm. Podobne ozdoby odkryto w Sośnicy, pow. Krotoszyn (L. J. Łuka 1958, s. 161), Chłapowie, gm. Dominowo (J. Górecki 1991, s. 179);

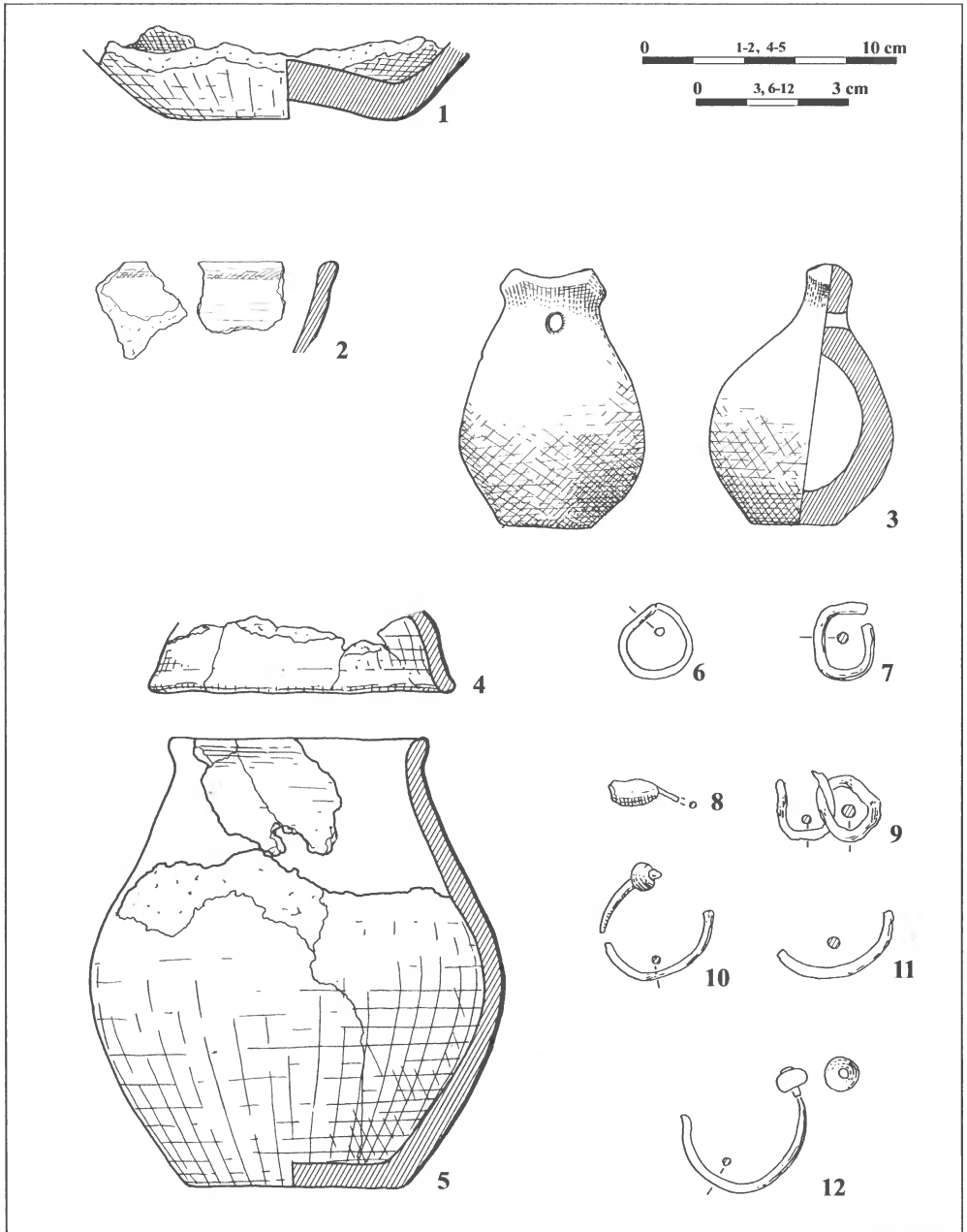
– obok popielnicy, po jej południowej stronie, odkryto róg gliniany, również częściowo uszkodzony. Zachowana długość wynosiła 8,5 cm, a średnica brzegu 7 cm (ryc. 6:5). Powierzchnia zniszczona (starta), miejscami tylko widoczne jest jej pierwotne czarne zabarwienie; pierwszy ze znalezionych na cmentarzysku rogów, pochodzący z popielnicy 2, sugerować może wygładzenie lub nawet wyświecenie powierzchni.

Z południowej partii zachowanej części grobu pochodzi kolejne naczynie, które pomimo braku przepalonych kości (było ono silnie zniszczone, a poszczególne jego fragmenty przemieszczone) uznać można za pozostałość popielnicy (ryc. 6:3). Była to forma o chropowatym brzuścu o ostrej profilacji i wyodrębnionej, gładkiej szyjce. Przejście z brzuśca w szyjkę dodatkowo zostało podkreślone poziomą listwą plastyczną. Powierzchnia miała barwę ceglastą, jednolitą na całej wysokości. Prawdopodobnie z tą popielnicą związana może być pokrywka, której jeden, niewielki fragment odkryto w materiale zawierającym ułamki popielnicy (ryc. 6:2). Była to forma o rekonstruowanej średnicy około 22 cm, z krótką zakładką, o gładkiej szarobrunatnej powierzchni. W materiale tym wyróżniono również fragmenty misy o średnicy wylewu 23 cm, dna – 8 cm i wysokości – 7,6 cm (ryc. 6:1). Nie odbiegała ona formą i wymiarami od innych tego typu naczyń odnotowanych na stanowisku – jedynym elementem wyróżniającym była obecność taśmowatego ucha.

Między popielnicami 2, 3 i 4 umieszczona była druga z grzechotek, jednak jej lokalizacja nie pozwala na łączenie jej z konkretnym pochówkiem (ryc. 3). Wymiary – identycznej w formie z poprzednią – grzechotki wynosiły 4,4x6,4 cm (ryc. 6:6). W obydwu wypadkach zachował się wypełniający wnętrze granitowy tłuczeń.

Być może z wyposażeniem grobów w skrzyni wiązać można kilka przedmiotów brązowych, pozyskanych podczas porządkowania wykopu:

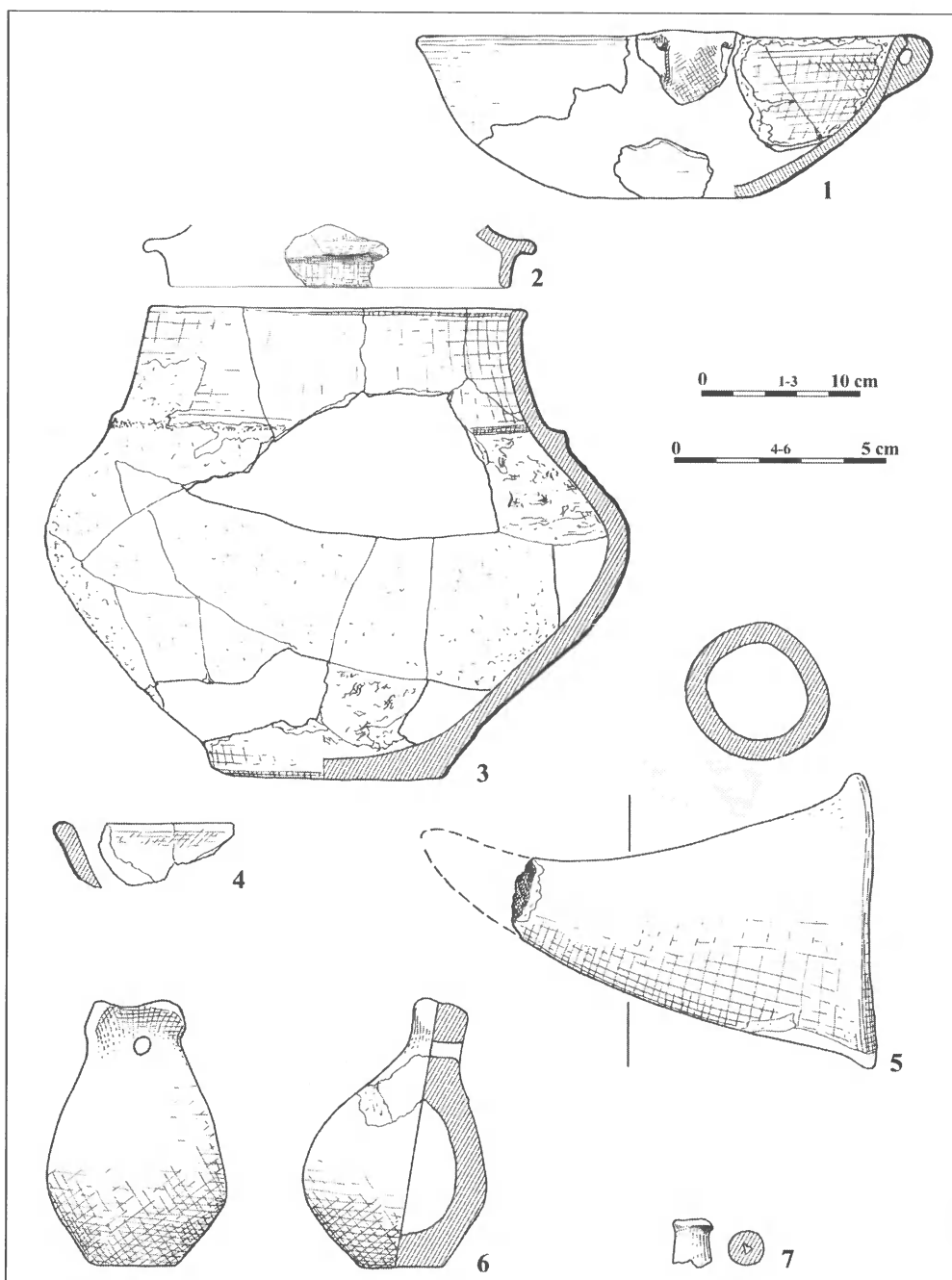
- brązowa sprężynka o zachowanej długości 1,7 cm i średnicy 0,45 cm (ryc. 4:3);
- jeden kolczyk zachowany w całości oraz trzy inne uszkodzone (ryc. 4:4-7).

Rys. E. Pawlak / Gez. E. Pawlak

Ryc. 5. Komorniki, gm. loco, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 43. Grób 1: 1-2 – fragmenty popielnicy 3 oraz pokrywki; 3 – grzechotka; 4-5 – popielnica 4 wraz z pokrywką; 6-12 – przedmioty z drutu brązowego

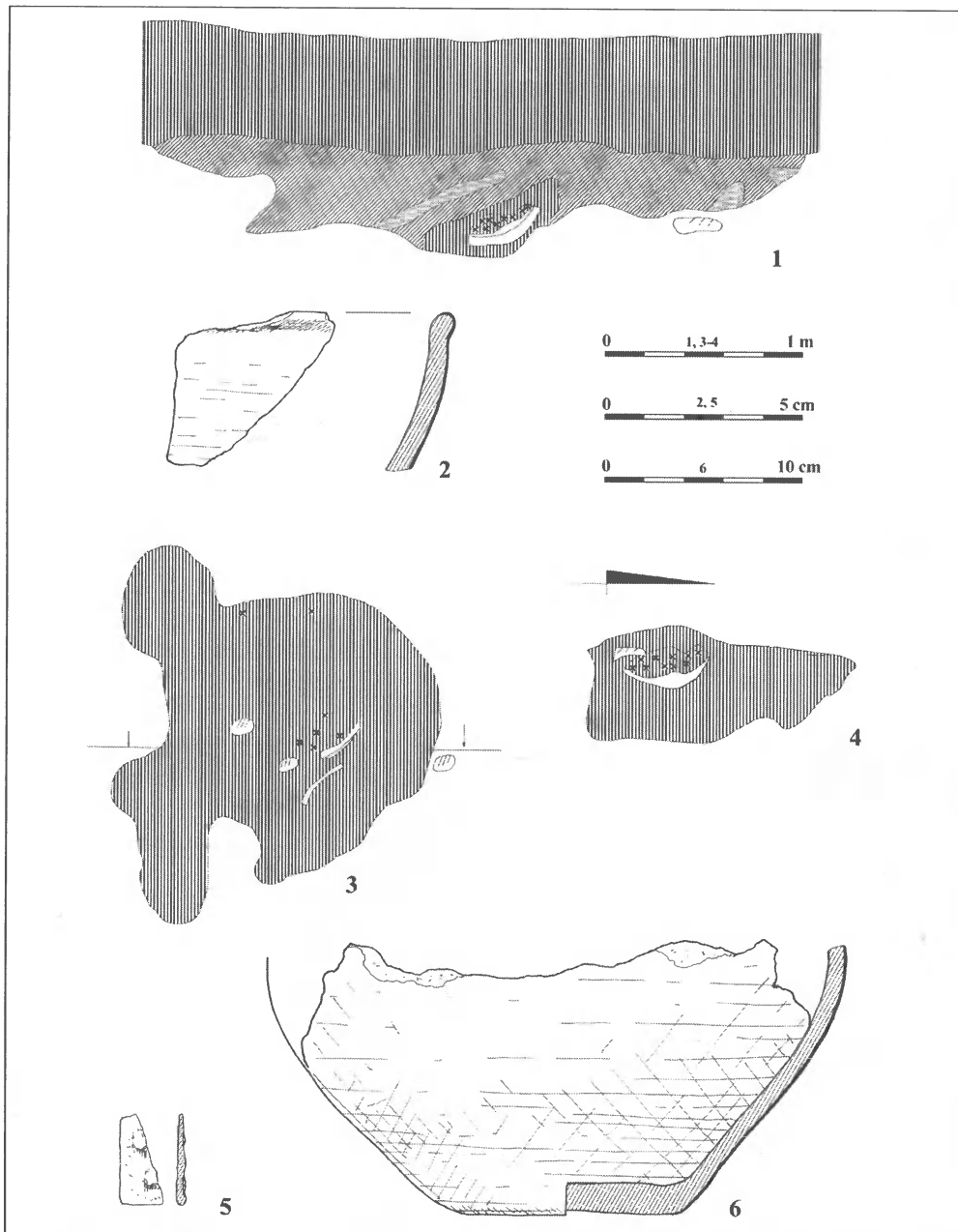
Abb. 5. Komorniki, Gem. loco, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 43. Grab 1: 1-2 – Fragmente der Urne 3 und des Deckels; 3 – Warzenklapper; 4-5 – Urne 4 mit Deckel; 6-12 – Gegenstände aus dem bronzenen Draht

Rys. E. Pawlak / Gez. E. Pawlak

Ryc. 6. Komorniki, gm. loco, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 43. Materiał z grobu 1:
1-4 – ceramika; 5 – róg gliniany; 6 – grzechotka gliniana; 7 – uchwyt grzechotki?

Abb. 6. Komorniki, Gem. loco, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 43. Material aus Grab 1:
1-4 – Keramik; 5 – Tonhorn; 6 – Warzenklapper aus Ton; 7 – Griff des Warzenklappers?

Rys. E. Pawlak / Gez. E. Pawlak

Ryc. 7. Komorniki, gm. loco, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 43. Grób 2: 1 – przekrój poziomy; 2 – ceramika z wypełniską. Grób 3: 3-4 – przekroje poziomy i pionowy; 5 – fragment przedmiotu żelaznego; 6 – popielnica

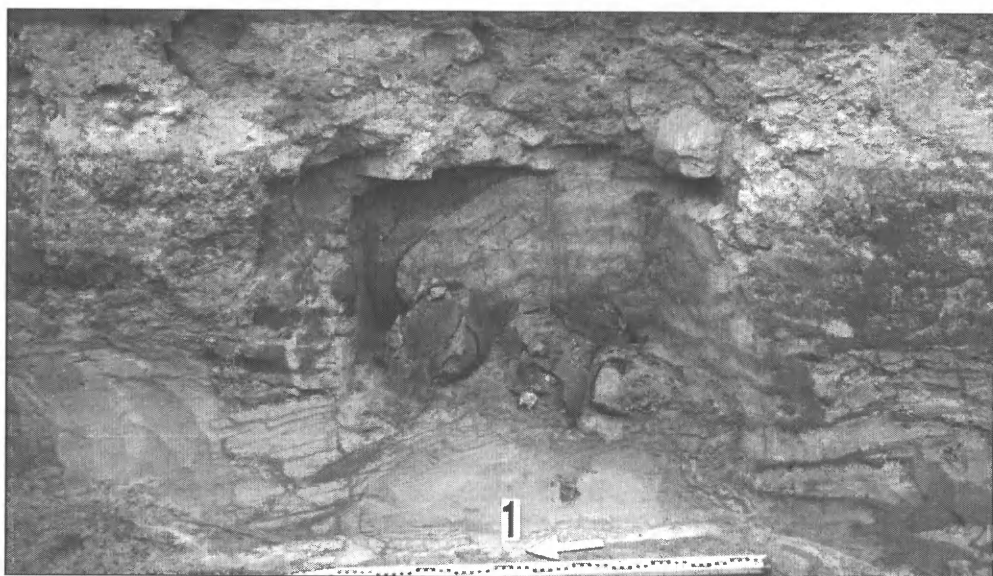
Abb. 7. Komorniki, Gem. loco, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 43. Grab 2: 1 – Querschnitt; 2 – Keramik aus der Füllung. Grab 3: 3-4 – Querschnitt und Aufriss; 5 – Fragment eines Eisengegenstands; 6 – Urne

Fot. P. Pawlak / Photo P. Pawlak

Ryc. 8. Komorniki, gm. loco, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 43. Widok wykopów IV i II od strony północnej

Abb. 8. Komorniki, Gem. loco, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 43. Ansicht der Grabungsflächen IV und II von der nördlichen Seite

Fot. P. Pawlak / Photo P. Pawlak

Ryc. 9. Komorniki, gm. loco, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 43. Widok grobu 1 od strony zachodniej

Abb. 9. Komorniki, Gem. loco, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 43. Ansicht des Grabs 1 von der westlichen Seite

Fot. P. Pawlak / Photo P. Pawlak

Ryc. 10. Komorniki, gm. loco, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 43. Widok na wnętrze skrzyni grobu 1 od strony wschodniej

Abb. 10. Komorniki, Gem. loco, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 43. Ansicht auf das Kasteninnere des Grabs 1 von der westlichen Seite

GRÓB 2 odsłonięto w wykopie II, w jego północnej ścianie (ryc. 2). Został on niemal zupełnie zniszczony w trakcie prac ziemnych. W profilu był widoczny jako nieregularnie trapezowate zagłębienie, o maksymalnej długości 1,6 m i głębokości nieprzekraczającej 0,32 m (ryc. 7:1, 12). W centralnej partii zarejestrowano zniszczoną popielnicę, zawierającą spalone szczątki. Prócz popielnicy pozyskano nieliczne ułamki misy, pełniące być może funkcję pokrywki (ryc. 7:2). W przeciwieństwie do grobu 1 nie odnotowano pozostałości kamiennej konstrukcji.

GRÓB 3 znajdował się w obrębie wykopu IV (ryc. 2); w przekroju poziomym miał kształt nieregularny i wymiary: 0,68x0,73 m, w profilu – kształt w przybliżeniu trapezowaty i głębokość 0,29 m (ryc. 7:3-4, 13). Również w tym wypadku złożono do jamy grobowej popielnicę wraz ze szczątkami, bez zastosowania kamiennej konstrukcji. Górna część popielnicy (do załomu brzuśca) została uszkodzona w trakcie przygotowywania wykopu przez ekipę budowlaną. Była to prawdopodobnie forma o kulistym brzuścu, w górnej części ukształtowana, jak sądzić można, analogicznie do naczyń zarejestrowanych w skrzyni 1. Powierzchnia była gładka o ceglastej barwie. Z grobu pochodzi jedyny na cmentarzysku zabytek żelazny: jest to niewielka blaszka o wymiarach 1,1x2,3x0,15 cm, z nieznacznie wystającymi ponad powierzchnię dwoma nitami (ryc. 7:5). Ponadto pozyskano dwie amorficzne bryłki brązu.

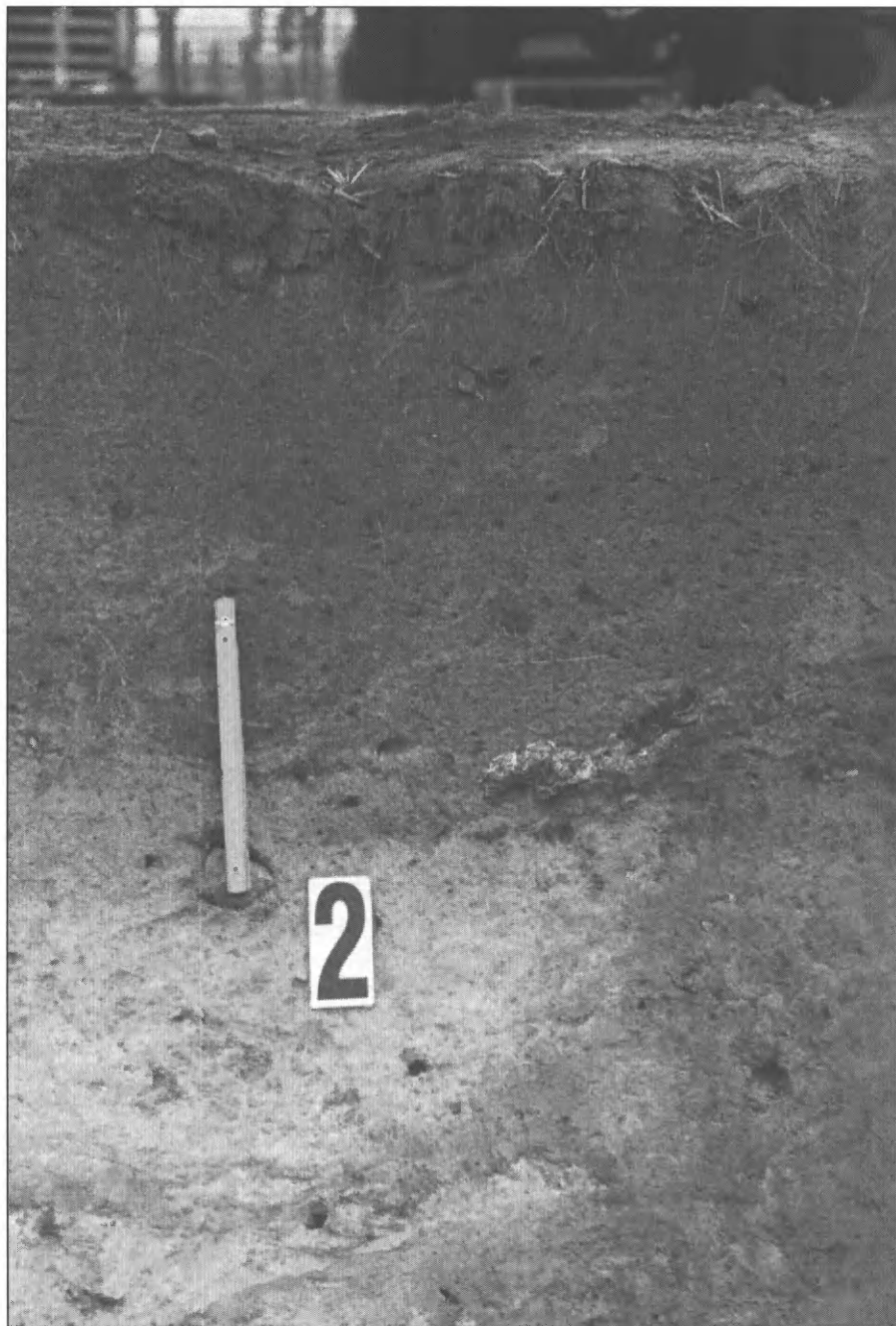
Na stanowisku w Komornikach obserwujemy występowanie podobnych form naczyń, co dotyczy zarówno popielnic oraz pokrywek, jak i mis. W pierwszym wymienionym przypadku były to formy o baniastym-kulistym bądź jajowatym brzuścu, o załomie umieszczonym w połowie wysokości naczynia i lekko wyodrębnionej szyjce. Tylko na jednej popielnicy od-

Fot. P. Pawlak / Photo P. Pawlak

Ryc. 11. Komorniki, gm. loco, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 43. Płyty ze zniszczonej części skrzyni kamiennej grobu 1

Abb. 11. Komorniki, Gem. loco, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 43. Platten aus dem vernichteten Teil des Steinkastens des Grabs 1

Fot. P. Pawlak / Photo P. Pawlak

Ryc. 12. Komorniki, gm. loco, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 43. Profil grobu 2 w ścianie północnej wykopu II

Abb. 12. Komorniki, Gem. loco, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 43. Profil des Grabs in der nördlichen Wand der Grabungsfläche II

Fot. P. Pawlak / Photo P. Pawlak

Ryc. 13. Komorniki, gm. Ioco, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 43. Przekrój poziomy grobu 3 w wykopie IV

Abb. 13. Komorniki, Gem. Ioco, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 43. Querschnitt des Grabs 3 in der Grabungsfläche IV

notowano chropowacenie powierzchni poniżej szyjki, w pozostałych wypadkach powierzchnie były gładkie. Zanotowano tylko jeden przykład ornamentu: była to listwa plastyczna umieszczona na przejściu szyjki w brzusic. Wszystkie zanotowane na stanowisku misy są formami o charakterystycznym wgięciu poniżej krawędzi wylewu, gładkiej powierzchni, z wyjątkiem jednego okazu bez uch. W większości wypadków służyły one jako pokrywki (np. popielnica 2 i 3). W odniesieniu do całego zbioru stwierdzono bardzo słaby wypał, co sugeruje, że został on wykonany wyłącznie do celów sepulkralnych, gdzie dobra jakość naczyń nie miała większego znaczenia. Podobne formy znane są z innych cmentarzysk, na których towarzyszą pochówkom zarówno umieszczonym w skrzyniach, z obstawą kamienną, jak i jamowym, pozbawionym konstrukcji: Budziszewka (S. Jasnosz 1982, ryc.19:3; 10-14; 21:2-3, 6), Chłapowa (A. Lipińska 1955, ryc. 10:2; 17:1; J. Górecki 1991, ryc. 5:4; 7:13-14; 11:4, 6), Murowanej Gośliny (S. Jasnosz 1984, ryc. 85:3, 8, 10), Podlesia Kościelnego (L. J. Łuka 1958, ryc. 2:1, 3), Pomarzanowic (Z. Głogowski 1985, ryc. 2:1-2, 16; 3:6; 4:7, 13; 7:1, 4), Robaczyna (Z. Pieczyński 1966, ryc. 18:2; 32:10, 12, 16), Sośnicy (L. J. Łuka 1958, ryc. 13:1-2, 6, 15), Wytomyśla (A. Lipińska 1966, ryc. 15:10; 19:3; 23:4).

Groby skrzynkowe są jedną z form pochówków (obok kloszowych, popielnicowych i jamowych) stosowanych przez ludność kultury pomorskiej. Rejestrowane są na całym obszarze występowania tej kultury, choć stanowią jedynie około 2% znanej liczby pochówków (S. Czopek 1992, s. 110). Występują one na cmentarzyskach łącznie z innymi formami grobów, co potwierdzają również znaleziska z Komornik. Zgodnie z obowiązującym obyczajem pogrzebowym zmarłych palono (w obrębie dostępnego terenu nie odnotowano pozostałości miejsca kremacji) wraz z wyposażeniem grobu, co potwierdzają bryłki brązu wtopione w przepalone kości.

Analiza zestawu form ceramicznych z cmentarzyska w Komornikach (łagodne profilowanie naczyń, maksymalna wydętość brzuśca przypadająca w połowie wysokości naczynia, brak ornamentów), obecność żelaza oraz inne cechy odnoszące się do obrządku pogrzebowego (brak popielnic twarzowych, kloszy, ubóstwo inwentarza pozaceramicznego) pozwalają odnieść je do zaawansowanych faz kultury pomorskiej (faza III i ewentualnie początek IV według S. Czopka), przypadających na okres wczesnolateński, czyli lata 400-250 p.n.e (S. Czopek 1992, s. 88).

Bibliografia

- CZOPEK S.
1992 *Południowo-wschodnia strefa kultury pomorskiej*, Rzeszów.
- GŁOGOWSKI Z.
1985 *Cmentarzyska ludności kultury pomorskiej z rejonu środkowego dorzecza rzeki Główna*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 34, s. 50-65.
- GÓRECKI J.
1991 *Cmentarzysko ludności kultury wschodniopomorskiej w Chłapowie, gm. Dominowo, woj. poznańskie*, „*Studia Lednickie*”, t. 2, s. 165-201.
- JASNOSZ S.
1982 *Materiały i studia do dziejów osadnictwa starożytnego i wczesnośredniowiecznego Ziemi Obornicko-Rogozińskiej*, cz. 1, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 31, s. 1-144.

- 1984 *Materiały i studia do dziejów osadnictwa starożytnego i wczesnośredniowiecznego Ziemi Obornicko-Rogozińskiej*, cz. 3, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 33, s. 55-166.

LIPIŃSKA A.

- 1955 *Cmentarzysko kultury pomorskiej i grobów kloszowych w Chłapowie, pow. Środa*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 5, s. 49-59.
 1966 *Cmentarzysko ludności kultury pomorskiej w Wytomyślu, pow. Nowy Tomysł*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 17, s. 196-213.

ŁUKA L. J.

- 1958 *Nowe cmentarzyska kultury pomorskiej w Wielkopolsce*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 8-9, s. 150-178.

PIECZYŃSKI Z.

- 1966 *Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego z Robaczyna, pow. Kościan*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 17, s. 214-230.

Adres autorów:

mgr Ewa Pawlak

Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska mgr Alina Jaszewska

ul. Ceramiczna 2

65-954 Zielona Góra

Oddział w Poznaniu

ul. Woźna 12

mgr Paweł Pawlak

Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska Henryka Klundera w Poznaniu

ul. Langiewicza 19/1

61-502 Poznań

Pawlak.Pawel@poczta.onet.pl

Kistengrab aus Komorniki, Kreis Poznań

Zusammenfassung

In 2004 hat die Werkstatt für Archäologie und Denkmalpflege von Henryk Klunder die Rettungsgrabungen beim Bau des Freileitungsmastes in Komorniki, Kreis Poznań, auf der neu freigelegten Fundstelle (AZP 54-26/41 im Ort 43) durchgeführt. Sie liegt zwischen den Gebäuden, fast 100 m nordwestlich der Straße von Poznań nach Wrocław, auf der Kulmination einer Erhöhung.

Insgesamt wurden vier Grabungsflächen 8x8 m angelegt, im Bereich denen drei Brandgräber: ein Kistengrab und zwei Urnengräber gefunden sind. Die ursprüngliche Grabzahl war wahrscheinlich höher, weil es gelang, nur zwei Gräben zu dokumentieren (bei den anderen wurden schon die Betonfüße ausgeführt, die die Konstruktion unterstützen).

Im Grab 1 haben sich nur die Steinplatten erhalten, welche die Setzung von der südlichen und teilweise östlichen und westlichen Seite bildeten; die Kammerbreite betrug 0,85-1,1 m, die Länge war ursprünglich nicht kleiner als 1,5 m. Bei der Platte, die die östliche Kammerwand bildete, wurden 5 Urnen, die mit Deckeln oder Schalen gesichert waren, Fragmente von mehreren anderen Gefäßen sowie zwei Tönhörner und zwei Warzenklappern freigelegt.

In den übrigen Gräbern begleiteten die Urnen keine Steinkonstruktionen. Aus Grab 3 stammen ein kleines, eisernes Blech mit ein wenig über die Oberfläche herausragenden Niete und zwei amorphe Bronzeklumpchen.

Die Analyse des keramischen Formenkomplexes aus dem Gräberfeld von Komorniki, die Anwesenheit des Eisens sowie andere Merkmale, die sich auf den Bestattungsritus beziehen, lassen die freigelegten Gräber in die entwickelte Stufe der Pommerschen Kultur (Stufe III und eventuell Anfang der Stufe IV nach S. Czopek), die auf die frühe Latenezeit (400-250 p. n. e) fallen, zurückzuführen.

TOMASZ STĘPNIK, ARTUR DĘBSKI, ANNA BUJAK

Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 51 w Plewiskach, gm. Komorniki. Osada kultury pomorskiej i osada z fazy B wczesnego średniowiecza

Wstęp

W związku z budową obiektów magazynowych przy ul. Szkolnej w Plewiskach (gm. Komorniki, pow. Poznań) Wojewódzki Konserwator Zabytków nakazał przeprowadzenie nadzoru archeologicznego nad robotami ziemnymi na stanowisku 51¹ w Plewiskach, a w miejscach, w których wystąpią obiekty archeologiczne lub warstwy kulturowe, wykonanie ratowniczych badań wykopaliskowych. Pracami kierował dr Tomasz Stępnik z Pracowni Archeologicznej UNI-ART w Poznaniu. W skład zespołu badawczego wchodził ponadto: mgr Anna Bujak, mgr Piotr Pawlak oraz student Mikołaj Chomicz, a na etapie prac gabinetowych również prof. Daniel Makowiecki, mgr Artur Dębski i mgr Barbara Bednarczyk².

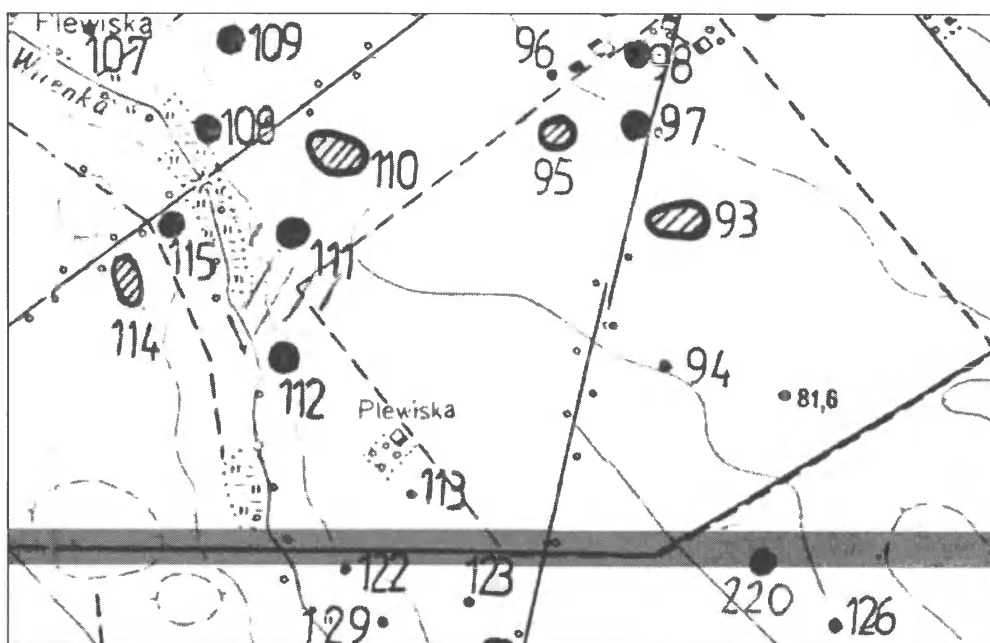
W trakcie prowadzonych prac ziemnych zebrano warstwę humusu z całości planowanej inwestycji, tj. ok. 12 ha, obejmującej trzy połączone hale oraz otaczające je drogi, doki itp.

Lokalizacja inwestycji i warunki osadnicze

Inwestycja zlokalizowana była na wschód od drogi Komorniki–Plewiska, na rozległym płaskim polu, jedynie w części środkowej działki rysowało się lekkie obniżenie, być może ślad po dawno już nieistniejącym strumieniu. Tam też w trakcie badań wykopaliskowych odnotowano pojedyncze relikty osadnictwa pradziejowego i średniowiecznego. Mniej więcej 90% interesującego nas terenu było niedostępne dla badań powierzchniowych: część zajmował zarośnięty sad, a resztę – ugór. Tylko miejscami, gdzie roślinność nie była zbyt gęsta, w kretowinach oraz koleinach udało się zebrać stosunkowo nieliczny materiał w postaci ułamków ceramiki. Pierwsze ślady działalności ludzkiej, znane z materiałów archiwalnych oraz przeprowadzonych przez nas w bardzo ograniczonym zakresie badań powierzchniowych, datowane są dopiero na okres późnego średniowiecza i czasy nowożytne. Starsze osadnictwo pradziejowe, datowane już od epoki kamienia, koncentrowało się na zachód od inwestycji w rejonie doliny strumienia Wirenka (stanowisko 108-112, por. ryc. 1). Zwraca uwagę, że w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych przez nas oraz wcześniej w ramach AZP nie odnotowano obecności starszej ceramiki wczesnośredniowiecznej i pradziejowej.

¹ Plewiska stan. 51, na obszarze AZP 53-26, stan. 94.

² Badania archeologiczne finansowała firma Oriolus Investments Sp. z o.o.

Ryc. 1. Rozmieszczenie dotychczas rozpoznanych stanowisk archeologicznych według materiałów archiwalnych AZP. Inwestycja budowy hal magazynowych zlokalizowana była w rejonie stan. 94. Szarą linią oznaczono przybliżony przebieg autostrady A2

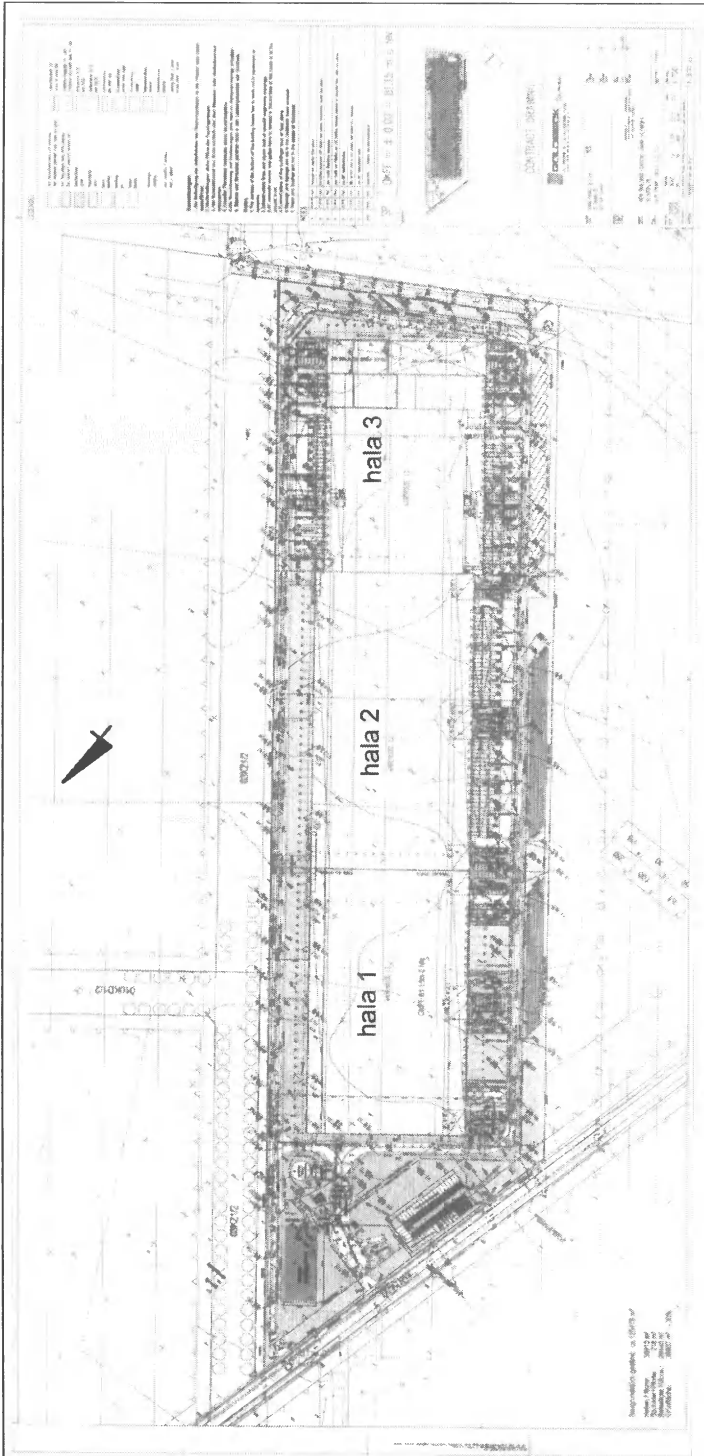
Abb. 1. Anordnung der bisher untersuchten archäologischen Fundstellen gemäß den Archivmaterialien der Archäologischen Aufnahme Polens. Die Lagerhallen waren in der Nähe der Fst. 94 gebaut. Mit grauer Linie wurde der angenäherte Verlauf der Autobahn A2 kennzeichnet

Materiały

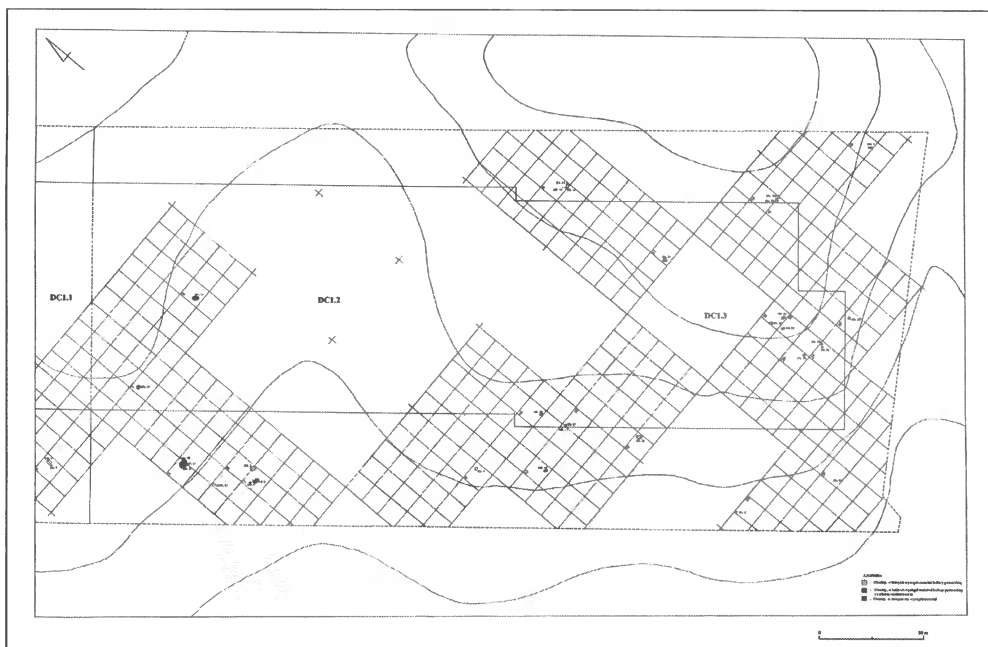
Przedstawione tutaj opracowanie prezentuje wyniki ratowniczych badań archeologicznych związanych z budową obiektów magazynowych. W ramach prowadzonych przez nas prac przebadano wykopaliskowo 25 a. Na badanym stanowisku zarejestrowano łącznie 33 obiekty archeologiczne (ryc. 3), z których 17 związanych było z kulturą pomorską, cztery obiekty – z wczesnym średniowieczem, a 12 pozostałych miało nowożytną lub nieustaloną chronologię.

Osadnictwo kultury pomorskiej

Relikty będące pozostałościami obecności na tym terenie ludności kultury pomorskiej to najliczniejsza grupa obiektów (17), co stanowi 51,5% wszystkich zarejestrowanych na tym stanowisku, przy czym liczba ta odnosi się do obiektów bezwzględnie wydatowanych na ten okres, czy to za pomocą ceramiki naczyniowej, czy też stratygrafii. W rzeczywistości liczba obiektów związanych z kulturą pomorską była większa, gdyż część z nich, ze względu na brak możliwości datowania, została zaliczona do grupy obiektów bez ustalonej chronologii.

Ryc. 2. Plewiska, gm. Komorniki, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 51. Projekt inwestycji
Abb. 2. Plewiska, Gem. Komorniki, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 51. Projekt der Investition

Rys. A. Bujak / Gez. A. Bujak

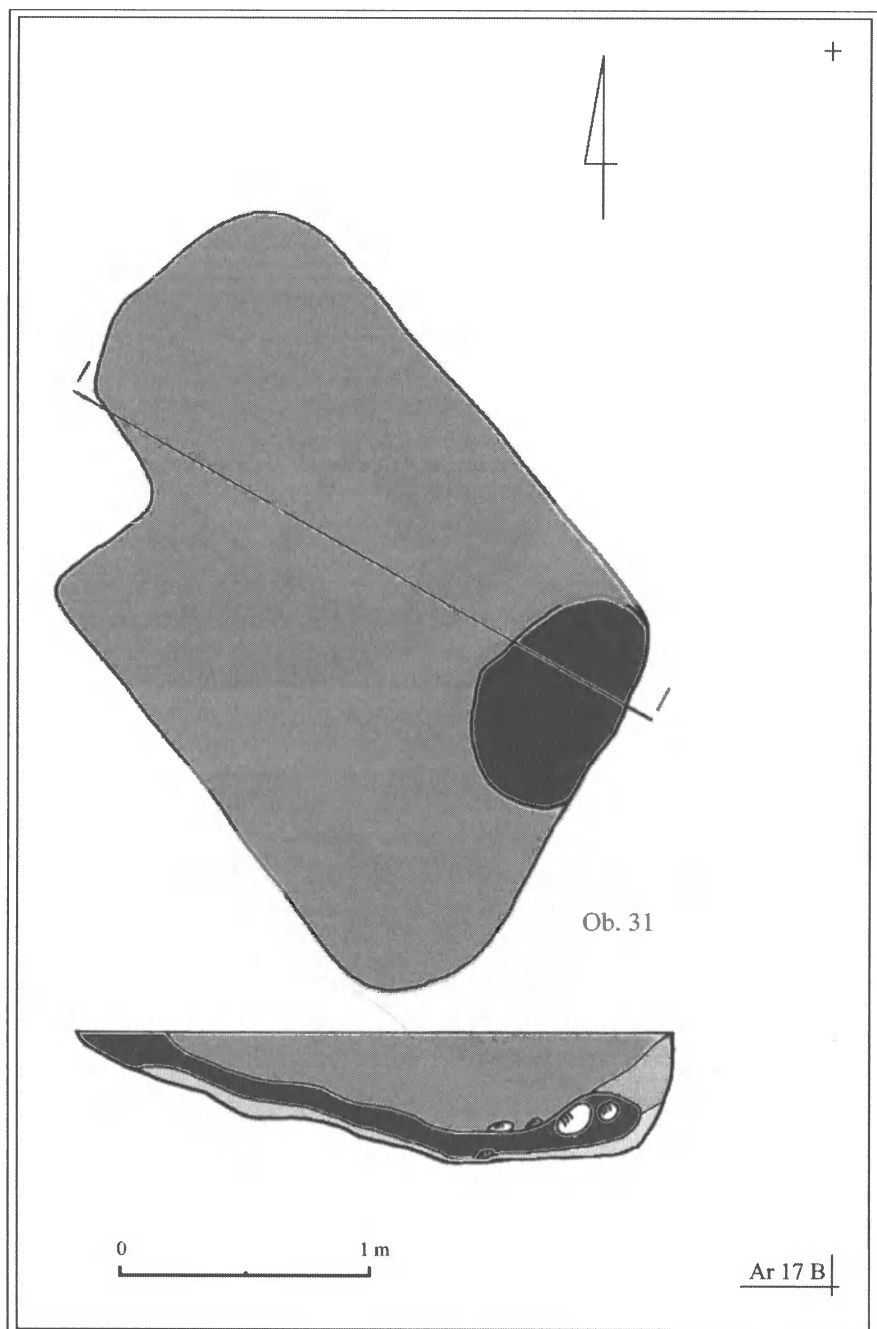
Ryc. 3. Plewiska, gm. Komorniki, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 51. Rozmieszczenie obiektów archeologicznych w ramach siatki arowej. Kolorem szarym oznaczono ary, na których zarejestrowano i przebadano obiekty archeologiczne

Abb. 3. Plewiska, Gem. Komorniki, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 51. Anordnung der archäologischen Objekte im Rahmen des Messnetzes. Mit grauer Farbe wurden die Are gekennzeichnet, auf den die archäologischen Objekte gefunden und untersucht wurden

Pod względem funkcjonalnym wyróżniono: półziemianki, paleniska, piece oraz jamy gospodarcze o nieokreślonym bliżej charakterze.

Jamy gospodarcze stanowią najliczniejszą grupę obiektów związanych z kulturą pomorską. Ich pierwotnym przeznaczeniem było zazwyczaj przechowywanie żywności i różnego rodzaju surowców, były także pozostałością wszelkich czynności gospodarczych. Włączono tutaj również wszystkie te obiekty, których funkcja jest obecnie bliżej nieokreślona. W rzucie poziomym były one najczęściej kształtu owalnego, często wydłużonego, największa z nich miała wymiary 2,02x2,98 m, natomiast najmniejsza – 0,6x1,18 m. W przekrojach pionowych miały przeważnie kształt nieckowaty o głębokości 0,08-0,31 m, występujący niekiedy z przegłębieniami. Ich z reguły jednorodne i jednowarstwowe wypełnienia stanowiła zazwyczaj szara lub jasnobrunatna spieczona próchnica. Ilość materiału ruchomego była bardzo zróżnicowana, w trzech przypadkach wystąpił w kilku fragmentach (od jednego do trzech), natomiast dwa obiekty zawierały aż 55 i 58 fragmentów ceramiki. Jamy nie nosiły śladów wewnętrznych konstrukcji, palenisk lub też śladów po jakiejś działalności produkcyjnej.

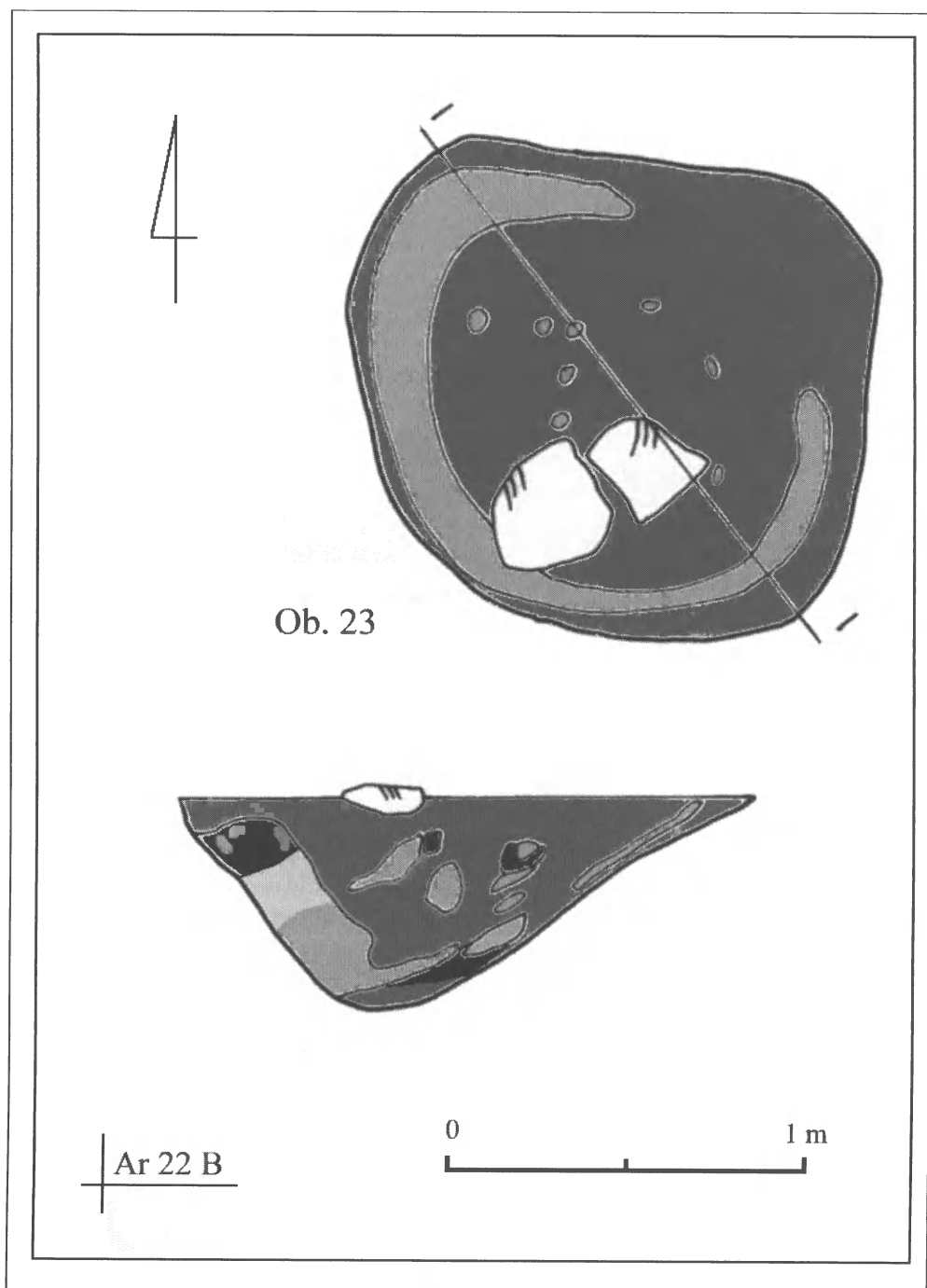
Z kulturą pomorską związany był obiekt nr 31, który interpretujemy jako **chatę półziemiankową**; był on sporych rozmiarów (1,84x2,94 m), o kształcie zbliżonym do trapezu i stosunkowo dużej miąższości, tzn. 0,52 m (ryc. 4). Jego wypełnienie stanowiła spieczona

Rys. A. Bujak / Gez. A. Bujak

Ryc. 4. Plewiska, gm. Komorniki, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 51. Obiekt nr 31

Abb. 4. Plewiska, Gem. Komorniki, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 51. Objekt Nr. 31

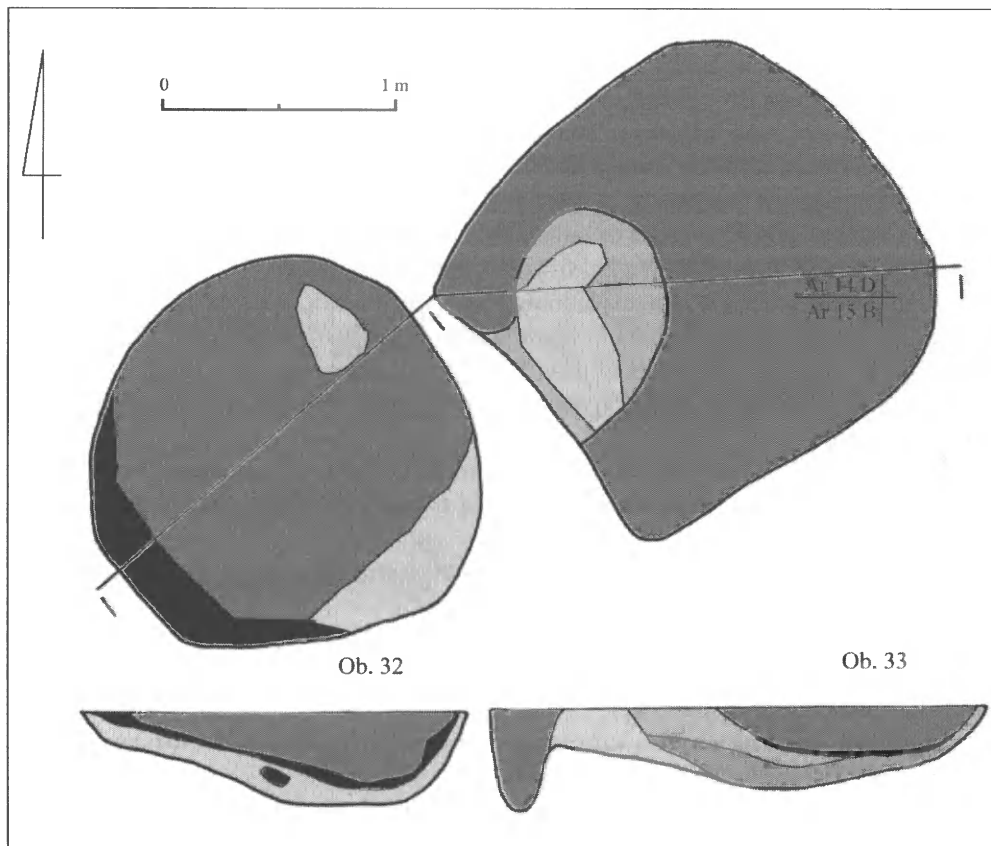

Rys. A. Bujak / Gez. A. Bujak

Ryc. 5. Plewiska, gm. Komorniki, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 51. Obiekt nr 23
 Abb. 5. Plewiska, Gem. Komorniki, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 51. Objekt Nr. 23

próchnica o barwie jasnobrunatnej i szarej, z warstwą spalenizny. Zarejestrowano obecność 52 fragmentów ceramiki naczyniowej. W części północno-zachodniej obiektu zaobserwowano przegłębienie, które można najprawdopodobniej interpretować jako wewnętrzną piwniczkę, natomiast w części wschodniej obiektu zarejestrowano palenisko (częściowo zniszczone i rozwleczone w stronę piwniczki). Wydaje się możliwe, iż wejście do tej półziemianki zlokalizowane było od strony zachodniej.

Na podstawie rodzaju wypełniska dwa obiekty określono jako paleniska. W rzucie poziomym były kształtu kołistego lub owalnego, o wymiarach od 0,8x0,98 m do nawet 1,70x1,74 m. W przekroju pionowym nieckowate lub stożkowate (w większości z przegłębieniem), nie przekraczały 0,4 m miąższości. Wypełnisko stanowiła przede wszystkim spalenizna, czarna próchnica, ponadto szara lub ciemnoszara oraz jasno- lub ciemnobrunatna próchnica wraz z wtrętami polepy i z niewielkimi kamieniami. Zarejestrowano obecność stosunkowo licznej ceramiki naczyniowej.

Rys. A. Bujak / Gez. A. Bujak

Ryc. 6. Plewiska, gm. Komorniki, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 51. Obiekty nr 32 i 33
 Abb. 6. Plewiska, Gem. Komorniki, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 51. Objekte Nr. 32 und 33

Tabela 1. Plewiska, gm. Komorniki, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 51. Obiekty związane z kulturą pomorską

Tabelle 1. Plewiska, Gem. Komorniki, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 51. Mit Pommerscher Kultur verbundene Objekte

Typ obiektu	Nr obiektu	Razem
Półziemianka	31	1
Jama gospodarcza	3, 4, 5, 9, 11, 15, 16, 20, 28	9
Palenisko	14, 27	2
Piec	6, 23, 29, 32, 33	5
	Razem	17

Wśród odkrytych obiektów nieruchomości pięć – z uwagi na zawartość wypełniska w postaci licznych, częściowo przepalonych fragmentów polepy – określono jako **piece**. Były one w rzucie poziomym kształtu owalnego, o wymiarach średnio 1,5x2 m. Przekrój pionowy, nieckowaty, nie przekraczał 0,88 m. Wypełnisko stanowiła najczęściej jasnobrunatna próchnica, ze znaczącą warstwą polepy i spalenizny. Wyróżniono także piece o kształcie zbliżonym do kwadratu i wymiarach 1,5x1,64 m. W przekroju pionowym były stożkowate, o miąższości ok. 0,6 m. Na zawartość kulturową tych obiektów składała się bardzo zróżnicowana ilość materiału ceramicznego – od jednego do kilkudziesięciu fragmentów. Z dużym prawdopodobieństwem możemy powiedzieć, iż jeden piec (obiekt nr 19), w którym nie zarejestrowano materiału datującego i który przez to zaliczyliśmy do grupy obiektów o nieustalonej chronologii, również może być związany z kulturą pomorską.

Ceramikę naczyniową przypisaną ludności kultury pomorskiej stanowi ogółem 445 ułamków. Zarejestrowano wśród nich 55 brzegów (12,3% zbioru), 376 fragmentów pochodzących z partii brzuśca (84,5% zbioru) oraz 13 den (2,9% zbioru) i jeden fragment ucha (0,2% zbioru).

Pośród stosunkowo licznych fragmentów wyróżniono pozostałości następujących typów naczyń:

– typ I – garnki – ze względu na różnice w makromorfologii wyróżniono tutaj dwie odmiany:

1. odmiana „a” – jednosegmentowe naczynia o łagodnym, łukowato ukształtowanym profilu i prostym wylewie (ryc. 7:3-4; 10:4-5);

2. odmiana „b” – naczynia o łagodnym, esowatym profilu, wylewie wychylonym na zewnątrz i bardzo krótkiej szyjce (ryc. 8:1-4, 7);

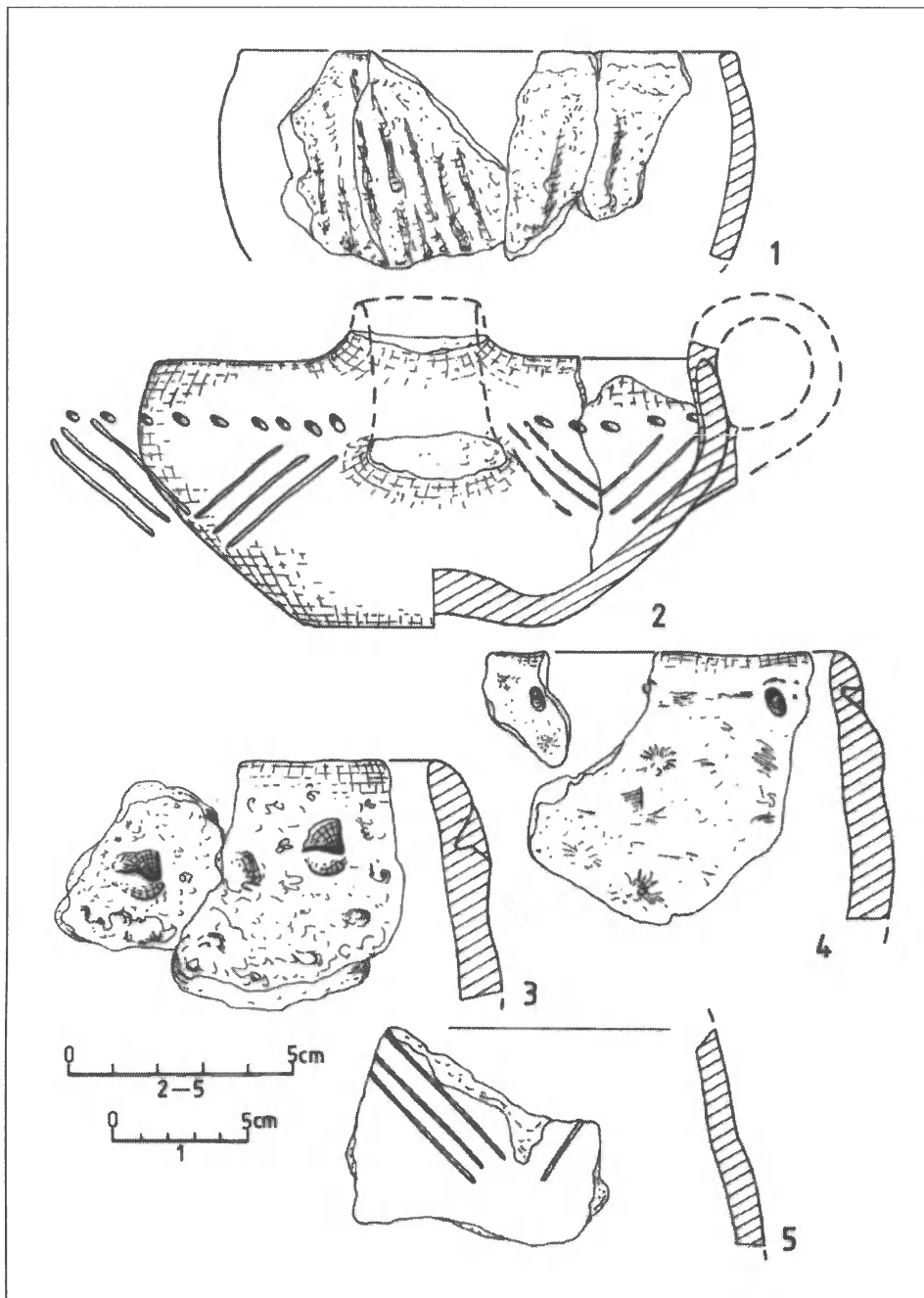
– typ II – misy – w tej kategorii wyróżniono trzy odmiany:

1. odmiana „a” – duża, szerokootworowa, płytka misa, z pogrubionym brzegiem, lekko wychylonym na zewnątrz (ryc. 9:12);

2. odmiana „b” – niewielkich rozmiarów, głębsze misy, bardziej lub mniej profilowane, z zaokrągloną krawędzią wylewu (ryc. 9:8-10);

3. odmiana „c” – głębokie misy z silnie wydętym brzuścem, krótką szyjką oraz z mocno wychylonym na zewnątrz brzegiem, z uchami (ryc. 10:9) lub bez nich (ryc. 8:5);

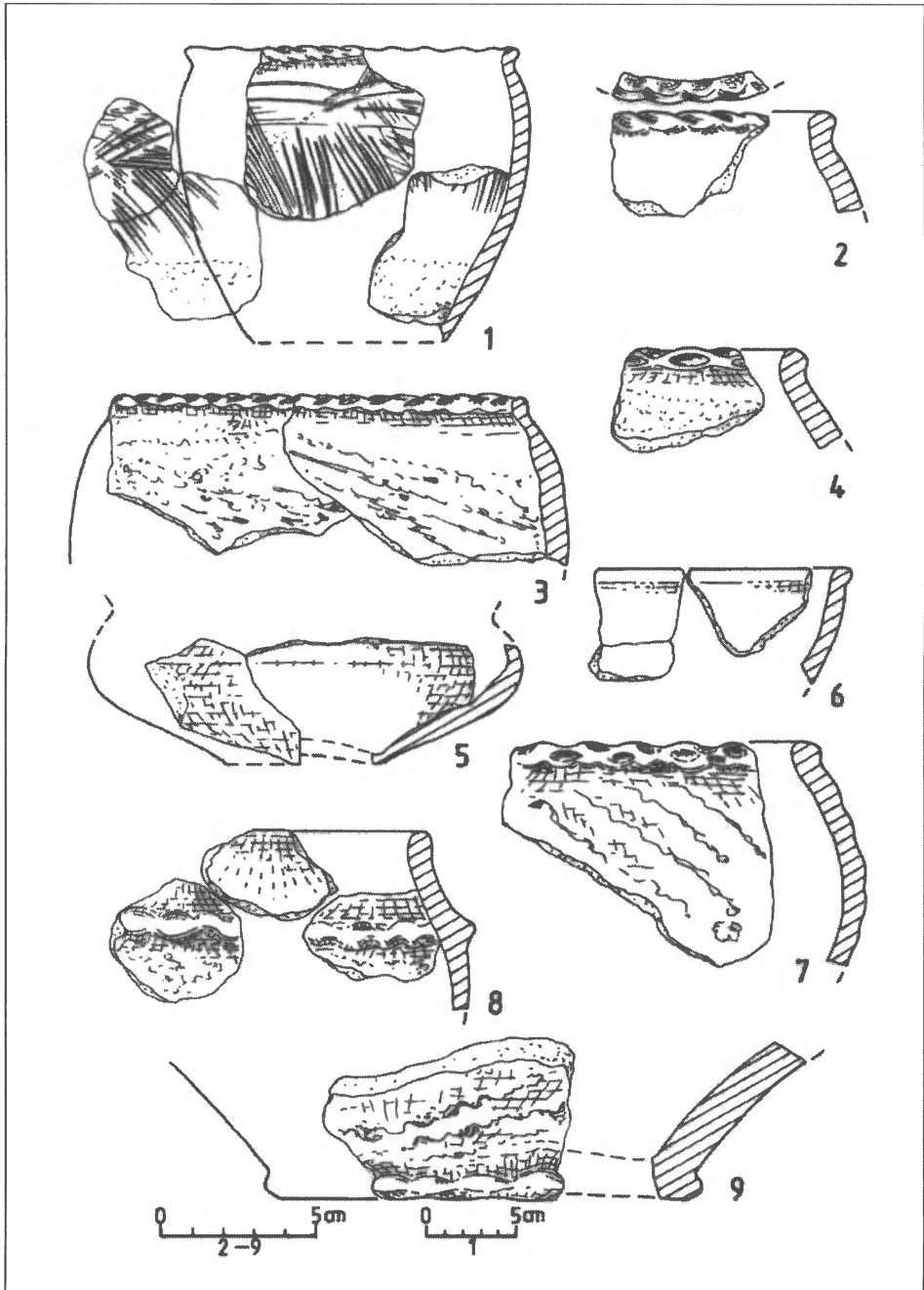
– typ III – czerpak – zaklasyfikowano tu naczynie z mocno wyciągniętym do góry, taśmowatym uchem i wklęsłym dnem oraz zaokrąglonym brzegiem nieznacznie zachylonym do wnętrza (ryc. 7:2);

Rys. B. Bednarczyk / Gez. B. Bednarczyk

Ryc. 7. Plewiska, gm. Komorniki, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 51. Ceramika ludności kultury pomorskiej

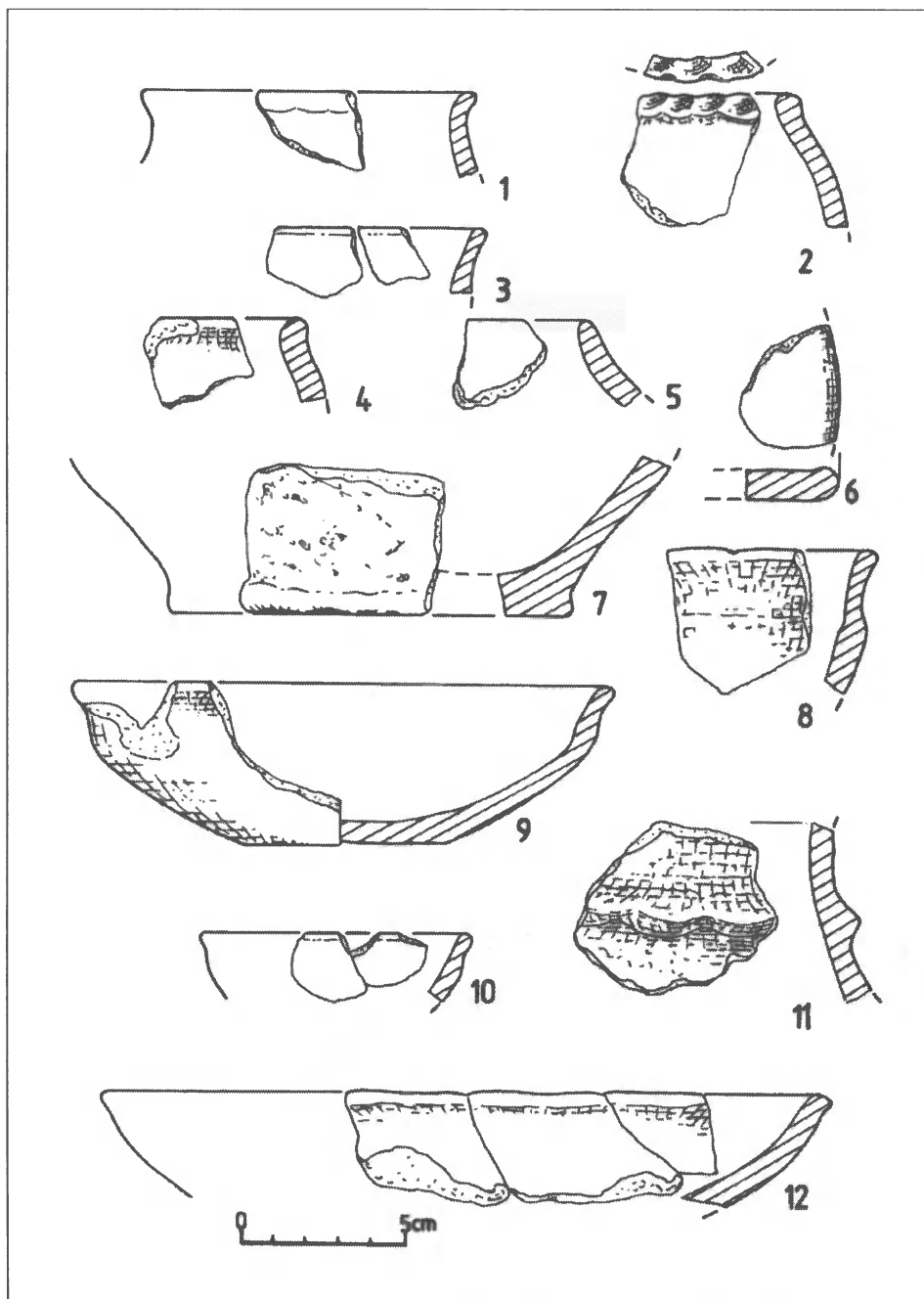
Abb. 7. Plewiska, Gem. Komorniki, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 51. Keramik der Bevölkerung der Pommerschen Kultur

Rys. B. Bednarczyk / Gez. B. Bednarczyk

Ryc. 8. Plewiska, gm. Komorniki, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 51. Ceramika ludności kultury pomorskiej

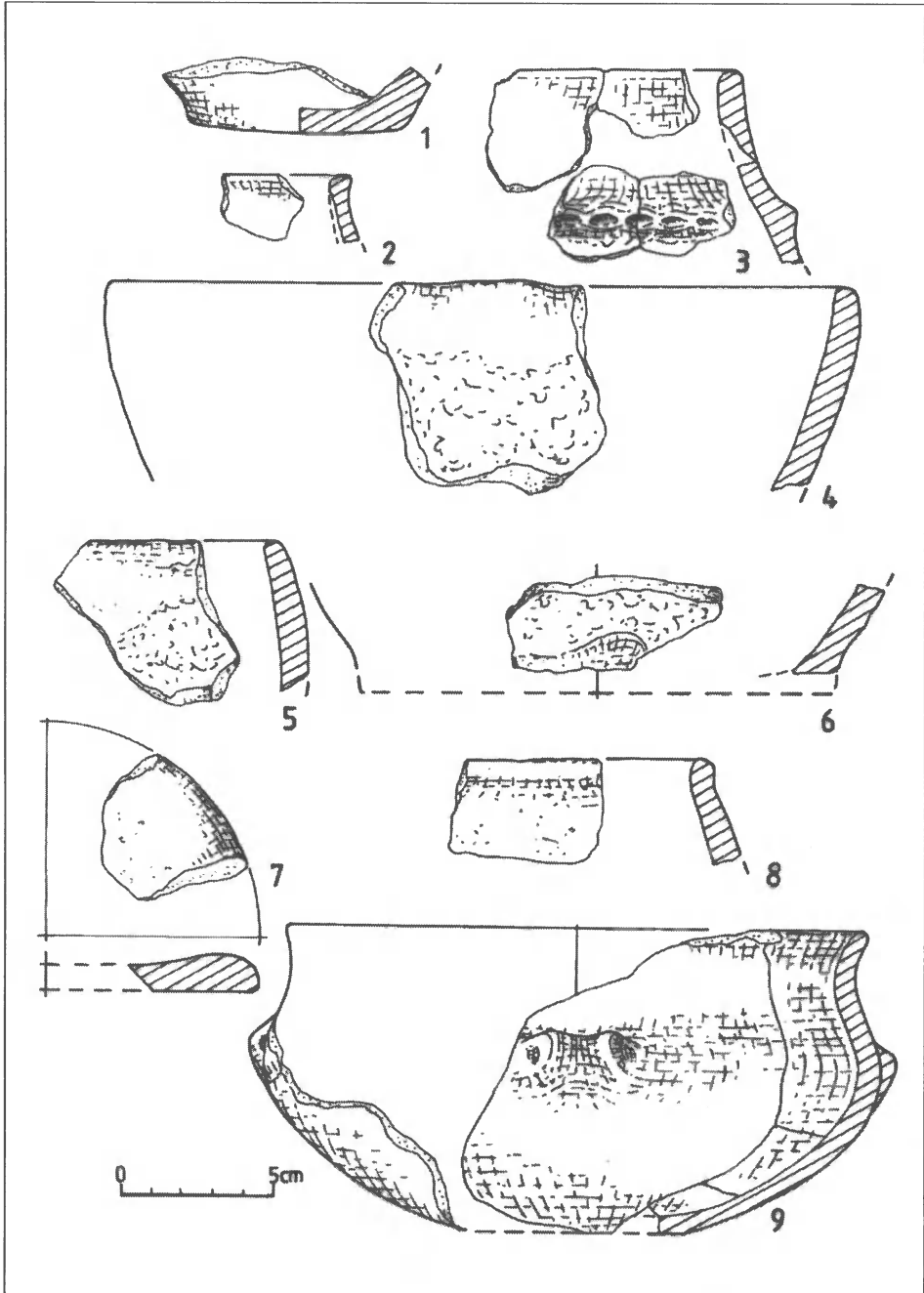
Abb. 8. Plewiska, Gem. Komorniki, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 51. Keramik der Bevölkerung der Pommerschen Kultur

Rys. B. Bednarczyk / Gez. B. Bednarczyk

Ryc. 9. Plewiska, gm. Komorniki, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 51. Ceramika ludności kultury pomorskiej

Abb. 9. Plewiska, Gem. Komorniki, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 51. Keramik der Bevölkerung der Pommerschen Kultur

Rys. B. Bednarczyk / Gez. B. Bednarczyk

Ryc. 10. Plewiska, gm. Komorniki, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 51. Ceramika ludności kultury pomorskiej

Abb. 10. Plewiska, Gem. Komorniki, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 51. Keramik der Bevölkerung der Pommerschen Kultur

– typ IV – talerze – zwane również podkładkami. Wyróżniono ułamki dwóch takich płaskich naczyń z pogrubionymi brzegami (ryc. 9:6; 10:7).

W badanym zbiorze zarejestrowano występowanie jedynie 12 fragmentów naczyń ornamentowanych, co stanowi tylko 2,7% wszystkich fragmentów ceramicznych. Elementy zdobnicze zaobserwowano wyłącznie w górnych strefach naczyń (brzusiec i wyżej). Wyróżniono następujące typy wątków zdobniczych:

– typ 1 – ornament dołków palcówych, pojedynczych lub układających się w pasmo (partie brzuśca, krawędzie wylewów);

– typ 2 – ornament w postaci dookolnie ułożonych krótkich żłobków i odchodzących od nich ukośnych linii rytych;

– typ 3 – listwa plastyczna (górna partia brzuśca).

Całość materiału ceramicznego zbadano pod kątem technologii wykonania. Pod względem technicznym zarejestrowana na stanowisku ceramika kultury pomorskiej charakteryzowała się następującymi parametrami:

– domieszka schudzająca. Największy udział tłucznia stanowiła frakcja drobnoziarnista, której obecność stwierdzono w 49,6% całości ułamków ceramicznych. Nieznacznie ustępowała jej domieszka tłucznia gruboziarnistego, której odsetek wynosił 35,5%, natomiast najmniejszą frekwencją charakteryzowała się domieszka piasku, stanowiąca 14,8%;

– kolor przełamu. Wyraźnie przeważały fragmenty o jasnej barwie przełamu (tzn. ceglastej i ceglasto-szarej), co w sumie stanowiło 77,4% całości materiału ceramicznego. Wskazuje to na wypał w atmosferze utleniającej, przy swobodnym dostępie powietrza. Udział ceramiki powstałej w atmosferze redukującej był znacznie mniejszy i wynosił zaledwie ok. 22,6%, z czego 8,7% stanowiła ceramika, której powierzchnia została potraktowana w szczególnie sposób, tzn. z zastosowaniem techniki czernienia;

– grubość ścianek zawierała się w przedziale od ok. 0,3 cm do 1,5 cm. Wśród trzech wyróżnionych pod tym względem kategorii naczyń przeważała ceramika średniościenna (74%), o grubości ścianek wynoszącej 0,5-1 cm. Kategorii tej znacznie ustępowała ceramika cienkościenna (20,4%), o grubości ścianek do 0,5 cm, natomiast ceramika grubościenna, o grubości ścianek powyżej 1 cm, stanowiła nikły odsetek całego zbioru (5,6%);

– faktura powierzchni zewnętrznej. Na podstawie tej cechy wyróżniono pięć kategorii ułamków naczyń. Zdecydowanie przeważały fragmenty o powierzchni szorstkiej (43,1%), którym ustępowały fragmenty o powierzchni obrzucanej (29%) i fragmenty o powierzchni gładkiej (22,2%). Zarejestrowano również znikomą część ceramiki z powierzchnią obmazywaną palcami (5,1%) oraz wiechciem trawy (0,4%).

Z zaprezentowanych cech technicznych ceramiki kultury pomorskiej wynika, iż dominował w tym zbiorze technotyp charakteryzujący się naczyniami o drobnoziarnistej domieszce schudzającej, średniej grubości ścianek, fakturze powierzchni zewnętrznej szorstkiej lub obrzucanej, barwie ceglastej lub ceglasto-szarej i o takiej samej barwie przełamu.

Określenie ram chronologicznych funkcjonowania osady ludności kultury pomorskiej w Plewiskach nie nasuwa poważniejszych trudności. Materiał ceramiczny, mimo że w dużej mierze rozdrobniony, zawiera zdecydowane wyznaczniki chronologiczne (M. Gedl 1989, s. 622; A. Krzyszowski 2003, s. 220). Należą do nich następujące cechy:

– występowanie krótkiej szyjki;

– wyraźne oddzielenie brzuśca od szyjki, w postaci listwy plastycznej lub innego rodzaju ornamentu;

– chropowacenie brzuśca w przeciwieństwie do partii wyższej naczyni;

– karbowanie krawędzi;

– obecność „nieprzekłutych” uch.

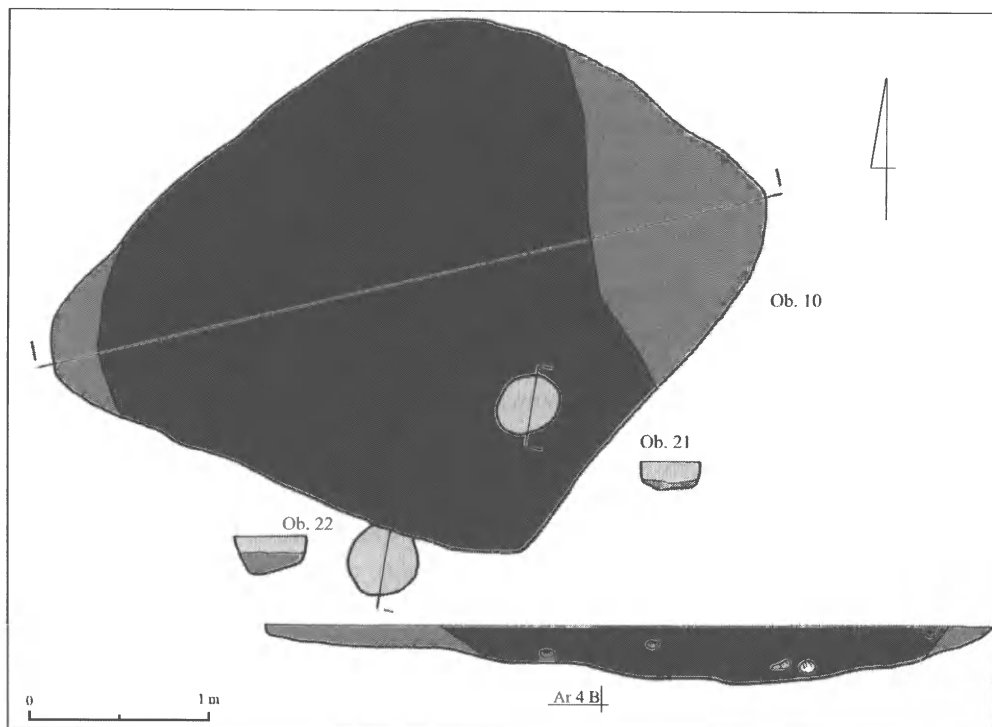
Reasumując, można stwierdzić, że zbiór ceramiki naczyniowej był zwarty chronologicznie i jego chronologię ustalono na okres halszacki (Ha D).

Osadnictwo wczesnośredniowieczne

Na stanowisku zarejestrowano jedynie dwa obiekty, w których wystąpił materiał ceramiczny datowany na wczesne średniowiecze. Pierwszy z nich (nr 8), silnie zniszczony późniejszym wkopem, miał kształt nieregularnego owalu zorientowanego dłuższą osią wzdłuż linii północny zachód–południowy wschód. Jednorodne wypełnisko stanowiła intensywnie czarna i ciemnobrunatna próchnica z pojedynczymi, niewielkich rozmiarów kamieniami. Jama ta, o przybliżonych wymiarach 1,92x3,3 m, miała nieckowaty profil z nieznacznymi przegłębieniami, sięgający 0,19 m głębokości, licząc od stropu obiektu. W bezpośrednim sąsiedztwie obiektu zarejestrowano nieco mniejszą jamę z materiałem ceramicznym datowanym na okres halszacki, nie stwierdzono natomiast pozostałości konstrukcji drewnianych, które można by wiązać z okresem wczesnego średniowiecza. Z obrębu jamy pozyskano 24 ułamki ceramiki naczyniowej.

Drugi obiekt wczesnośredniowieczny – półziemianka (obiekt nr 10 – ryc. 11) – miał kształt nieregularnego czworokąta o przybliżonych wymiarach 2,96x4,14 m. Jego wypełnisko, o miąższości 0,32 m i nieckowatym profilu, stanowiła próchnica: w części środkowej – ciemnobrunatna i czarna, natomiast na obrzeżach – szara, ze znaczną domieszką piasku. We wnętrzu obiektu stwierdzono obecność niewielkich kamieni, które nie układały się jednak w regularną konstrukcję. Z wypełniska pozyskano 74 fragmenty ceramiki naczyniowej, kilka grudek silnie przepłukanej polepy oraz kości zwierzęce. W bezpośrednim sąsiedztwie zarejestrowano dołek postłupowy (nr 22), natomiast w samej półziemiance wystąpił kolejny, podobny negatyw po słupie (nr 21). Wydaje się, że słupy te podtrzymywały konstrukcję zadaszenia obiektu, prawdopodobnie jednospadowego, nachylonego w kierunku północno-zachodnim.

Ceramikę naczyniową datowaną na wczesne średniowiecze reprezentował zbiór 98 ułamków (we wnętrzu obiektu nr 10 zarejestrowano pięć ułamków ceramiki pradziejowej, związanej z osadnictwem ludności kultury pomorskiej). Wśród nich wyróżniono trzy fragmenty przydenne, 17 ułamków przykrawędnych oraz 78 brzuśców. Większość fragmentów pochodzi z naczyń grubościennych: 67 ułamków zawierało się w przedziale 8-14 mm grubości, 10 ułamków reprezentowało naczynia o średniej grubości ścianek (6-8 mm), natomiast grubości pozostałych ułamków nie udało się określić. Dominowały dwubarwne przełamy ścianek (47 fragmentów), mniej liczne były ułamki o przełame trójbarwnym (25 fragmentów), najmniej zaś stwierdzono przełamów jednobarwnych (18 fragmentów). W zakresie barw powierzchni przeważały kolory: beżowy, brązowy i pomarańczowy w różnych odcieniach, co wskazuje na wypał naczyń przy swobodnym dostępie powietrza. Domieszkę w masie garncarskiej stanowił prawie wyłącznie ostro-

Rys. A. Bujak / Gez. A. Bujak

Ryc. 11. Plewiska, gm. Komorniki, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 50. Obiekty nr 10, 21 i 22 – poziom I

Abb. 11. Plewiska, Gem. Komorniki, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 50. Objekte Nr. 10, 21 und 22 – Niveau I

krawędzisty tłuczeń mineralny (niekiedy ze znaczną zawartością miki) o dość drobnej granulacji, nieprzekraczającej 2 mm średnicy. Jedynie w pięciu ułamkach stwierdzono obecność tłuczni o średnicy dochodzącej do 4 mm, były to jednak ziarna pojedyncze. Większość fragmentów miała szorstką powierzchnię. W znacznej mierze wpłynęły na to gęsto upakowane w masie garncarskiej ziarna domieszki wystające na powierzchnię

Tabela 2. Plewiska, gm. Komorniki, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 51. Obiekty wczesnośredniowieczne

Tabelle 2. Plewiska, Gem. Komorniki, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 51. Frühmittelalterliche Objekte

Typ obiektu	Nr obiektu	Razem
Półziemianka	10	1
Budynek gospodarczy	8	1
Dołek postłupowy	21, 22	2
	Razem	4

naczyń. Omawiane ułamki ceramiczne noszą ponadto ślady obmazywania. Wszystkie trzy dna były płaskie, niewyodrębnione, bez śladów podsypki. Spośród 17 fragmentów wylewów 12 pochodziło z naczyń obtaczanych przykrawędnie (ryc. 12; 13), natomiast pozostałe (w tym cztery pochodzące z jednego naczynia) to ułamki naczyń lepionych bez użycia koła garncarskiego (ryc. 14).

Wszystkie fragmenty naczyń pochodziły z prostych, słabo profilowanych garnków o zaokrąglonych lub prosto ściętych krawędziach. W oparciu o klasyfikację M. Parczewskiego (M. Parczewski 1993) wyróżniono pięć typów naczyń:

- typ 2.3 – przysadzisty, średniej wielkości garnek o pionowym wylewie (ryc. 12:4);
- typ 3.1 – smukły, średniej wielkości garnek o wychylonym brzegu (ryc. 12:1);
- typ 3.3 – średniej wielkości garnek, smukły, górą słabo profilowany (ryc. 13);
- typ 3.4 – przysadzisty, górą profilowany, smukły garnek średniej wielkości (ryc. 12:3, 6);
- typ 8.3 – duży, przysadzisty garnek o wychylonym wylewie (ryc. 12:2, 5; 14).

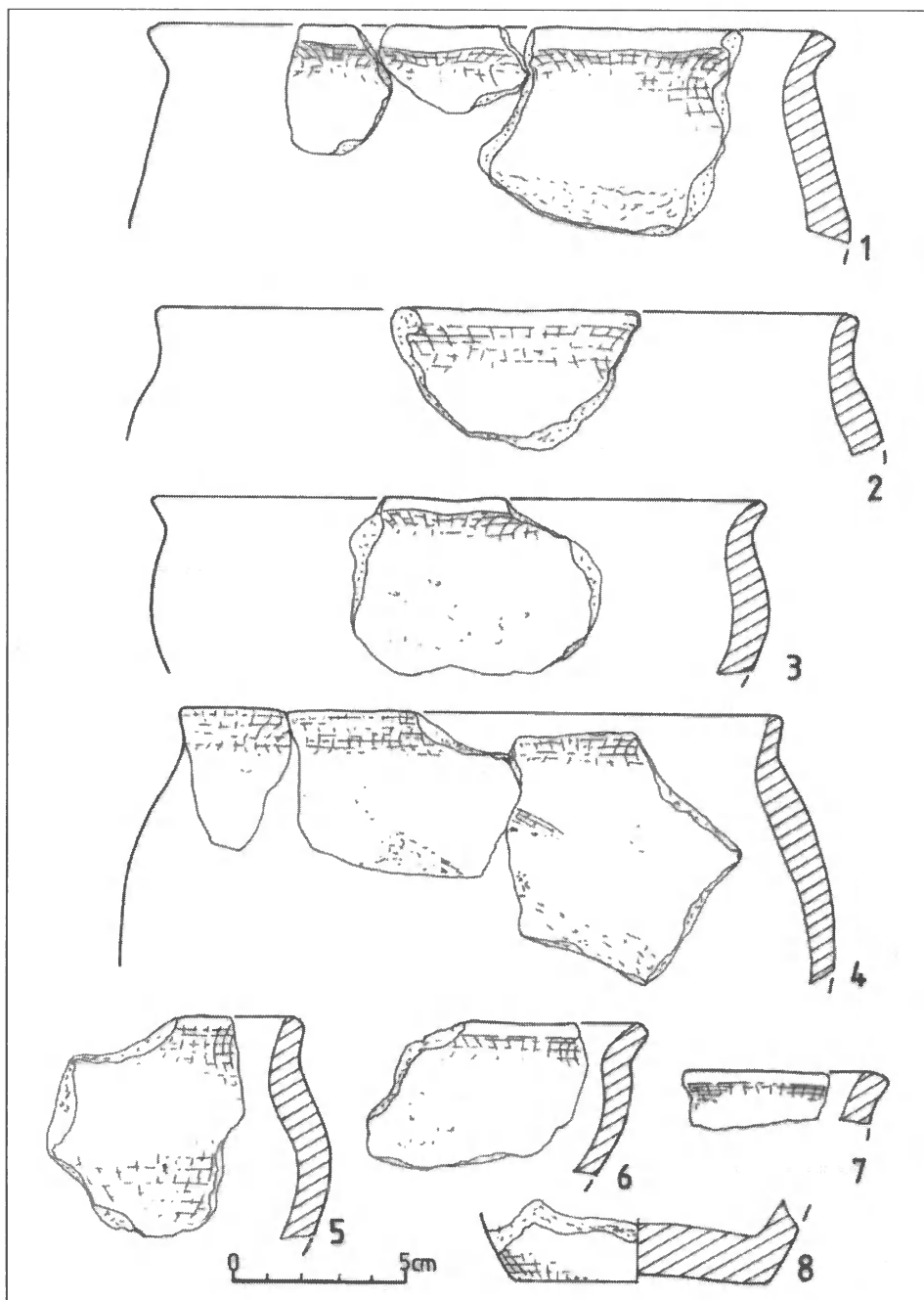
Na żadnym z omawianych fragmentów ceramicznych pojemników nie zarejestrowano ornamentu. Słabo profilowane, niezdobione naczynia ceramiczne, obtaczane jedynie przykrawędnie, są charakterystyczne dla fazy B wczesnego średniowiecza (por. Z. Hilczerówna 1967). W zespołach datowanych na ten okres pojawiają się także licznie naczynia całkowicie ręcznie lepione. Brak w omawianym zbiorze młodszych elementów datujących i fragmentów naczyń zdobionych, a także domieszka nawiązująca jeszcze do okresu wpływów rzymskich pozwalają na datowanie zespołu ceramiki na przełom VII i VIII w.

Omówione powyżej obiekty są dość często spotykane na stanowiskach wczesnośredniowiecznych. Obiekt nr 10 o powierzchni 12,3 m² należał do kategorii obiektów interpretowanych jako półziemianki. Wskazywały na to odpadki pokonsumpcyjne w postaci kości zwierzęcych, liczne ułamki naczyń oraz fragmenty polepy. Wydaje się, że słupy nr 21 i 22 podtrzymywały konstrukcję zadaszenia obiektu, prawdopodobnie jednospadowego, nachylnego w kierunku północno-zachodnim, a więc w kierunku, z którego w naszym regionie geograficznym zwykle wieje wiatr. Wejście do obiektu znajdowało się więc po nasłonecznionej, południowo-wschodniej stronie.

Drugi obiekt oddalony był od półziemianki o ponad 20 m i miał powierzchnię 6,3 m². Nie mógł zatem pełnić funkcji mieszkalnej ze względu na zbyt małe rozmiary. Jako minimalną powierzchnię dla obiektów mieszkalnych przyjmuje się bowiem 10 m² (Z. Kobyliński 1988, s. 100; W. Chudziak 1988, s. 193). Prawdopodobnie był to więc obiekt o bliżej nieokreślonej funkcji gospodarczej. Bardzo interesujący wydaje się fakt, że w obrębie obydwóch obiektów zarejestrowano ułamki ceramiczne pochodzące z jednego naczynia. Obydwie konstrukcje funkcjonowały zatem równocześnie, stanowiąc jeden zespół osadniczy.

Obiekty o nieokreślonej chronologii

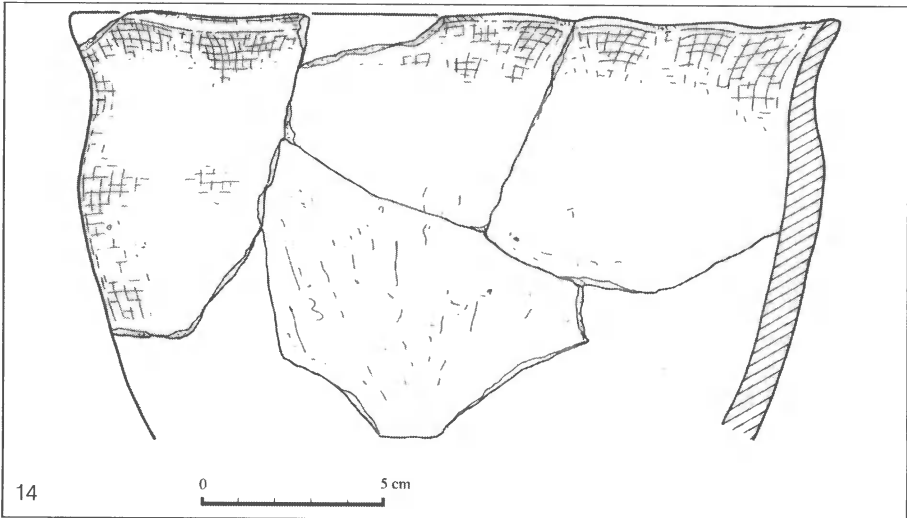
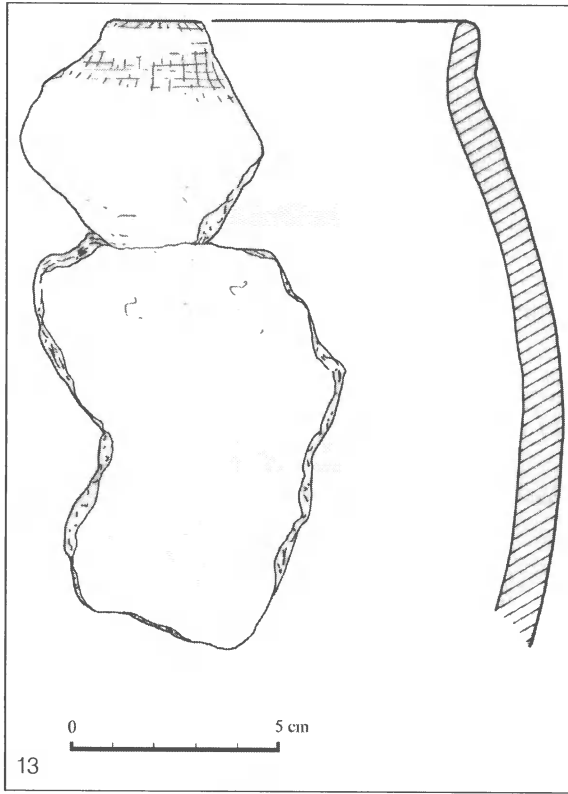
W trakcie prowadzonych prac archeologicznych odkryto 12 obiektów, których ze względu na brak jakiegokolwiek materiału zabytkowego nie udało się jednoznacznie określić pod względem chronologiczno-kulturowym. Wydaje się, że ze względu na charakter osadnictwa na tym terenie w większości można je wiązać z wymienionymi powyżej dwoma horyzontami: pomorskim i wczesnośredniowiecznym. Pojedyncze obiekty, ze względu na odmienne wypełnienie, można próbować datować na okres nowożytny, np. obiekt nr 2.

Rys. B. Bednarczyk / Gez. B. Bednarczyk

Ryc. 12. Plewiska, gm. Komorniki, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 51. Ceramika wczesnośredniowieczna, faza B

Abb. 12. Plewiska, Gem. Komorniki, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 51. Frühmittelalterliche Keramik, Stufe B

Rys. B. Bednarczyk / Gez. B. Bednarczyk

Ryc. 13 i 14. Plewiska, gm. Komorniki, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 51.
Ceramika wczesnośredniowieczna, faza B

Abb. 13 und 14. Plewiska, Gem. Komorniki, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 51.
Frühmittelalterliche Keramik, Stufe B

Tabela 3. Plewiska, gm. Komorniki, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 51. Obiekty bez określonej chronologii

Tabelle 3. Plewiska, Gem. Komorniki, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 51. Objekte ohne bestimmte Chronologie

Typ obiektu	Nr obiektu	Razem
Półziemianka	30	1
Jama gospodarcza	1, 7, 17, 18, 24, 25, 26	7
Palenisko	12, 13	2
Dołek postłupowy	2	1
Piec	19	1
	Razem	12

Zarejestrowano siedem jam gospodarczych pozbawionych materiału ceramicznego, które w zasadzie nie odbiegały od analogicznych obiektów wiązanych z kulturą pomorską. Jamy te miały kształty w przybliżeniu owalne, a ich powierzchnie zamykały się w przedziale od 0,7 m² do 4,8 m². Wypełniska o nieckowatych profilach osiągały miąższość od 0,14 m do 0,43 m. W większości wypadków stanowiła je próchnica jasnobrunatna i w różnych odcieniach szarości. Na ich tle wyróżniał się największy z nieokreślonych kulturowo obiektów (obiekt nr 30), o zbliżonym do czworokąta kształcie i wypełnisku złożonym z ciemnobrunatnej próchnicy i spalenizny, miąższości 0,32 m. O ile wspomniane jamy o niesprecyzowanej chronologii można próbować wiązać z funkcjonującą na tym terenie osadą ludności kultury pomorskiej, o tyle półziemianka nawiązuje raczej do osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Pozostałe natomiast obiekty wiązać chyba należy z osadnictwem kultury pomorskiej. Wątpliwości budzi jedynie datowanie obiektu nr 12, prawdopodobnie paleniska o powierzchni ok. 1,7 m² i miąższości 0,24 m. Jego wypełnisko, złożone z ciemnobrunatnej próchnicy ze spalenizną, nawiązywało barwą i strukturą bardziej do obiektów wczesnośredniowiecznych niż do „pomorskich”.

Wnioski

Stanowisko 51 w Plewiskach, zważywszy na wielkość odhumusowywanego terenu, dostarczyło stosunkowo niewielkiej ilości obiektów archeologicznych. W sumie odkryto 33 obiekty kulturowe, w tym 17 związanych z kulturą pomorską, cztery – z wczesnym średniowieczem oraz 12 obiektów nieokreślonych pod względem chronologiczno-kulturowym. Samo zagęszczenie osadnictwa było niewielkie, 33 obiekty rozmieszczone były na 25 a. Wspomniane ary rozrzucone były z kolei na ok. 8 ha odhumusowywanego terenu (por. ryc. 3). Teren budowy trzech połączonych ze sobą hal oraz otaczających je dróg, parkingów, terenów zielonych itp. był znacznie większy (ok. 12 ha), przy czym obiekty archeologiczne wystąpiły głównie na obszarze hali nr 3 i jej sąsiedztwa, w znacznie mniejszej ilości na obszarze hali nr 2, a zupełnie śladowo na obszarze hali nr 1 (por. ryc. 2; 3). Trudno jednakże mówić o wyraźnych skupiskach osadniczych, obiekty rozmieszczone były przypadkowo i miejscami znacznie oddalone od siebie, co odzwierciedlało luźną zabudowę osady oraz – zapewne – sezonowy charakter osadnictwa na tym terenie. Nie stwierdzono wkopywania jednych obiektów w inne, co skła-

nia do wniosku, że była to osada o jednofazowej zabudowie, przy czym dotyczy to głównie horyzontu pomorskiego, gdyż z wczesnego średniowiecza znamy tylko dwa większe obiekty osadnicze. Dodatkowo potwierdza ten fakt zwarta chronologia źródeł ceramicznych, ograniczająca się zdecydowanie do okresu halsztackiego D (połowa VI-V w. p.n.e.) w wypadku osadnictwa związanego z kulturą pomorską i fazy B (przełom VII i VIII w. n.e.) dla osadnictwa wczesnośredniowiecznego.

Zarówno osadnictwo pradziejowe, jak i wczesnośredniowieczne koncentrowało się głównie na stokach, wzdłuż dolin rzek i strumieni. Dopiero w późniejszych fazach wczesnego średniowiecza oraz w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych osadnictwo zaczęło na większą skalę zajmować tereny wysoczyznowe, dotychczas mniej atrakcyjne ze względu na oddalenie od rzek i trudniejsze warunki uprawy. Pamiętajmy, że dla ówczesnych ludzi rzeki były nie tylko źródłem wody, ale przede wszystkim podstawowym szlakiem komunikacyjnym oraz dodatkowym rezerwuarem pożywienia. Oczywiście tereny wysoczyznowe znajdowały się przez cały czas w strefie eksploatacji poszczególnych jednostek społecznych, a nawet sezonowego osadnictwa związanego z wypasem i hodowlą, eksploatacją surowców czy specyficzną działalnością gospodarczą, uciążliwą dla innych mieszkańców głównej wsi. Wydaje się, że odkryte relikty osady pomorskiej czy wczesnośredniowiecznej mogły mieć właśnie taki sezonowy charakter. Świadczyć o tym mogą rzadka i nieregularna zabudowa oraz obecność wyjątkowo licznych pieców w stosunku do liczby odkrytych półziemianek. Na cztery paleniska i sześć pieców przypadają w sumie tylko trzy półziemianki, po jednej pomorskiej, wczesnośredniowiecznej i jednej o nieustalonej chronologii.

Zwraca uwagę także miejsce odkrycia obiektów. Teren budowy hal zlokalizowany jest na rozległej płaskiej wysoczyźnie bez charakterystycznych punktów, jedynie w jej południowo-wschodniej części znajduje się niewielkie obniżenie terenu; sądząc z jego ukształtowania, mogła być to płaska dolina niewielkiego ciekę spływającego do Wirenki. Opierając się na intensywności osadnictwa, można przypuszczać, że strumień ten istniał jeszcze we wczesnej epoce żelaza. Właśnie na południowym brzegu (gdzie trudno tutaj mówić o stoku) i w znacznie mniejszym stopniu na północnym zlokalizowane były odkryte przez nas relikty osadnictwa. Miejsca płaskie, poza wspomnianą doliną (hala nr 1), były całkowicie pozbawione śladów osadnictwa.

Z części odkrytych obiektów udało się pobrać węgle drzewne do analiz dendrologicznych. Smugi spalenizny wyraźnie czytelne były w większej liczbie obiektów, głównie palenisk i pieców, ale węgle zachowały się tylko w wypełniskach sześciu obiektów. Wymienić tutaj należy trzy piece, jedną jamę gospodarczą oraz dwie półziemianki, przy czym w wypadku obiektu nr 30 próba pochodziła ze spalonych belek zwalonej ściany budynku. Zwraca uwagę, że wykorzystywano tylko dwa rodzaje drewna, dąb i sosnę, przy czym dominuje ten pierwszy i to jako surowiec zarówno energetyczny (piece), jak i budowlany (ściany półziemianki).

Wyróżniono także niewielki zbiór zwierzęcych szczątków kostnych, składający się z trzech prób³. Kości zarejestrowano w obiektach nr 10, 12 i 31. Jeden z obiektów związany był z kulturą pomorską (nr 31), kolejny – z wczesnym średniowieczem (nr 10), a ostatni (nr 12) miał nieustaloną chronologię. Wyróżniono szczątki konia, dużego ssaka oraz dużego zwierzęcia dzikiego – tura, żubra lub jelenia; stan zachowania nie pozwalał na dokładniejsze oznacze-

³ Analizę szczątków kostnych wykonał prof. dr hab. Daniel Makowiecki.

nie. Kości z obiektu nr 10 noszą ślady bardzo intensywnego wietrzenia powierzchniowego, co oznacza, że szczątki te długo leżały na powierzchni.

Aneks 1

Analiza archeozoologiczna szczątków kostnych

1. Obiekt nr 10, nr inw. 9/08 – półziemianka z fazy B wczesnego średniowiecza: kość długa, duży ssak, stan zachowania nie pozwala na precyzyjne określenie; bardzo intensywne ślady wietrzenia powierzchniowego, co oznacza, że kość długo leżała na powierzchni.

2. Obiekt nr 12, nr inw. 8/08 – palenisko bez określonej chronologii: ząb policzkowy (P_3 - M_2), osobnik ok. 2,5-4,5-letni; koń.

3. Obiekt nr 31, nr inw. 7/08 – półziemianka kultury pomorskiej: ząb policzkowy górny (M^1 - M^2), *Adultus*; tur/żubr *Bos/Bison*, jelen *Cervus elaphus*, stan zachowania nie pozwala na precyzyjne określenie.

Oznaczył prof. dr hab. Daniel Makowiecki

Aneks 2

Skład taksonomiczny prób węgla drzewnych

1. Nr inw. próbek 1/08, obiekt nr 6 – piec kultury pomorskiej:

– 6 fragmentów dębu *Quercus sp.*;

– 23 fragmenty sosny *Pinus sp.*

2. Nr. inw. próbek 2/08, obiekt nr 19 – piec bez określonej chronologii:

– 64 fragmenty dębu *Quercus sp.*

3. Nr. inw. próbek 3/08, obiekt nr 23 – piec kultury pomorskiej:

– 14 fragmentów dębu *Quercus sp.*

4. Nr. inw. próbek 4/08, obiekt nr 29 – piec kultury pomorskiej:

– 14 fragmentów dębu *Quercus sp.*

5. Nr. inw. próbek 5/08, obiekt nr 30 – półziemianka bez określonej chronologii:

– ok. 300 fragmentów dębu *Quercus sp.* – cała próba została pobrana ze spalonych belek ścian półziemianki.

6. Nr. inw. próbek 6/08, obiekt nr 31 – półziemianka kultury pomorskiej:

– 8 fragmentów sosny *Pinus sp.*

Oznaczył dr Tomasz Stępnik

Bibliografia

CHUDZIAK W.

1988 *Wkwestii budownictwa Słowian na Niżu Polskim w VI-VII wieku*, „Archeologia Polski”, t. 33, z. 1, s. 193-209.

GEDL M.

1989 *Środkowa i młodsza epoka brązu i wczesna epoka żelaza (cykl łужицько-поморски)*, [w:] *Pradzieje Ziemi Polskich*, t. 1, cz. 2, s. 488-762.

HILCZERÓWNA Z.

1967 *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

KOBYLIŃSKI Z.

1988 *Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

KRZYSZOWSKI A.

2003 *Osada i cmentarzysko kultury pomorskiej w Suchym Lesie pod Poznaniem (stan. 12), gm. loco, pow. poznański, woj. wielkopolskie*, [w:] Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski, t. 2, s. 195-223.

PARCZEWSKI M.

1993 *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen*, Vien.

Adres autorów:

dr Tomasz Stępnik, mgr Artur Dębski, mgr Anna Bujak

Pracownia Archeologiczna UNI-ART

ul. św. Czesława 17a/24

61-583 Poznań

Die Rettungsgrabungen auf der Fundstelle 51 in Plewiska, Gem. Komorniki. Siedlung der Pommerschen Kultur und Siedlung aus der Stufe B des Frühmittelalters

Zusammenfassung

Die archäologischen Untersuchungen auf der Fundstelle Nr. 51 in Plewiska wurden in Zusammenhang mit dem Bau in diesem Gebiet der Lagerobjekte durchgeführt. Das Gelände der Investition umfasste insgesamt 12 ha Fläche, die Objekte wurden aber nur auf 25 a Fläche gefunden. Auf der Fundstelle wurde die Anwesenheit von 33 archäologischen Objekten festgestellt. Das waren die Grubenhäuser, Herdstellen, Öfen, Wirtschaftsgruben und Pfostengruben. Die meisten Objekte sind mit der Bevölkerung der Pommerschen Kultur verbunden, wovon das gefundene keramische Material zeugt, nach dem die Funktionierung der Siedlung in die Hallstattzeit (Ha D) datiert werden kann. Die Chronologie der nächsten Objekte, darunter eines Wohnobjekts, wurde auf Grund der Keramik als die Stufe B des Frühmittelalters bestimmt. Auf der Fundstelle wurden auch 12 Befunde mit unbestimmter Chronologie freigelegt, von denen ein Teil vermutlich mit Frühmittelalter und ein Teil mit der Pommerschen Kultur zu verbinden ist. Manche von diesen Objekten konnten wahrscheinlich aus der Neuzeit stammen. Es wurden zwei Siedlungshorizonte in Form einer Einphasensiedlung der Bevölkerung der Pommerschen Kultur sowie die Überreste einer vermutlich inzidentellen Penetration im Frühmittelalter abge sondert. Es sind die dendrochronologischen und archäozoologischen Analysen durchgeführt.

BARTŁOMIEJ ROGALSKI

Groby z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich na stanowisku 20 w Jordanowie, pow. Świebodzin

Wstęp

Prezentowane materiały z badań prowadzonych na stanowisku 20 w Jordanowie stanowią ciekawy przyczynek do dyskusji o relacjach kulturowych na ziemi lubuskiej w młodszym okresie przedrzymskim i okresie wpływów rzymskich. Odkryto tu bowiem, na tym samym stanowisku, grób ciałopalny kultury przeworskiej datowany na młodszy okres przedrzymski oraz cztery pochówki kultury wielbarskiej, także ciałopalne, datowane na okres wpływów rzymskich. W tytule zrezygnowano jednak z użycia terminu „cmentarzysko” ze względu na fakt, iż wspomniane groby nie tworzyły osobnej przestrzeni sepulkralnej, lecz rozrzucone były na znacznym obszarze współczesnej sobie osady, będąc de facto grobami pojedynczymi zdeponowanymi na jej peryferiach.

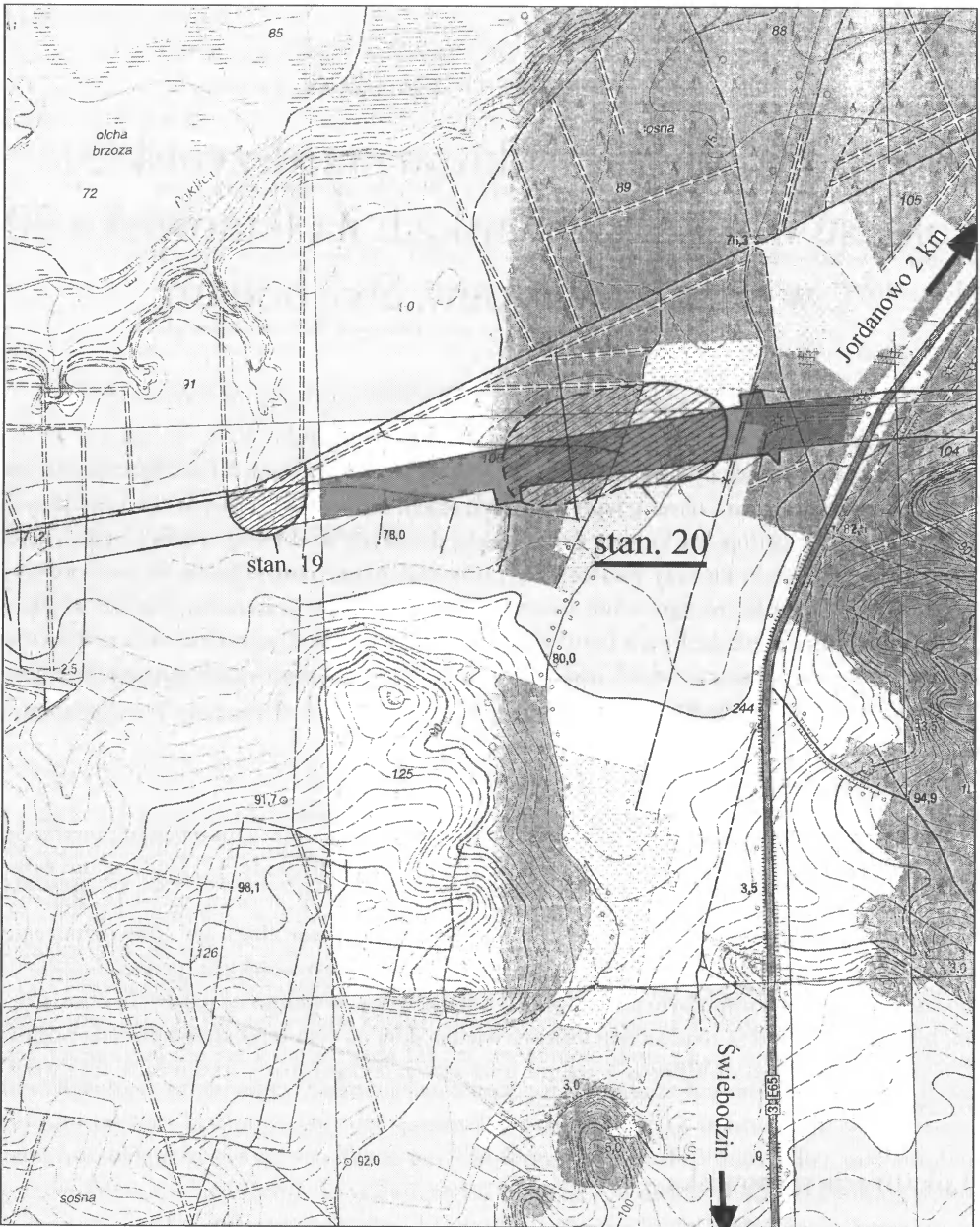
Historia badań

Stanowisko 20 w Jordanowie, pow. Świebodzin zostało odkryte w toku badań powierzchniowych przeprowadzonych w 1991 r. na trasie planowanej autostrady A2. Nadano mu wówczas numer A2-37. W ramach AZP stanowisko nosi numer 19 na arkuszu 54-14. Badania wykopaliskowe rozpoczęto w 2004 r., prowadzono dalej w sezonie 2005, a w 2006 rozpoczęto w czerwcu i przerwano w grudniu. W chwili pisania niniejszego artykułu (grudzień 2007 r.) do badań przeznaczonych było jeszcze ok. 20 a stanowiska. Wspomnieć należy, że obszar ziemi lubuskiej, zwłaszcza osadnictwo kultury wielbarskiej na tym terenie, nie posiada bogatej literatury przedmiotu. Odkrycia z rejonu Jordanowa, o czym niżej, stanowią w tej kwestii istotne novum.

Lokalizacja stanowiska

Miejscowość Jordanowo, gm. loco, należy do pow. Świebodzin. W skali mezoregionalnej Jordanowo położone jest na obszarze Pojezierza Łagowskiego (J. Kondracki 2000, s. 125, ryc. 22). Mezoregion odznacza się pagórkowatą, morenową rzeźbą (por. ryc. 1), poprzecinaną dużą liczbą rynien obfitujących w jeziora (J. Kondracki 2000, s. 135).

Stanowisko 20 w Jordanowie położone jest ok. 2 km na południe od zabudowań tej miejscowości, bezpośrednio przy trasie E65, na jej odcinku pomiędzy Świebodziem a Międzyrzeczem (ryc. 1). Badania wykopaliskowe rozpoczęto tu w 2004 r., prowadzono dalej

Rys. W. Kudra / Gez. W. Kudra

Ryc. 1. Jordanowo, gm. Świebodzin, pow. loco, woj. lubuskie, stan. 20. Lokalizacja stanowiska w skali 1 : 10 000. Pierwotny zasięg stanowiska nałożono na obszar wykopu badawczego w granicach pasa drogowego planowanej autostrady A2

Abb. 1. Jordanowo, Gem. Świebodzin, Kreis loco, Woi. Lebus, Fst. 20. Lage der Fundstelle, Maßstab 1 : 10 000. Der ursprüngliche Bereich der Fundstelle wurde auf das Gebiet der Grabungsfläche in den Grenzen des Straßenstreifens der geplanten Autobahn A2 aufgelegt

w sezonie 2005, natomiast w 2006 prace terenowe prowadzone były od czerwca do grudnia. Do badań w przyszłości pozostał jeszcze niewielki relatywnie obszar drogi gruntowej przecinającej stanowisko oraz jedna niewykupiona działka, łącznie ok. 35 a powierzchni.

Materialy

Na stanowisku 20 w Jordanowie zarejestrowano ogółem 3000 obiektów archeologicznych, wśród których wydzielić można dominujący na osadzie horyzont kultury łużyckiej, młodszego okresu przedrzymskiego, okresu wpływów rzymskich, obiekty nowożytnie i te pozbawione materiału datującego. Do obiektów najbardziej interesujących należą pojedyncze groby ciałopalne z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich oraz także pochówki kultury łużyckiej, niebędący jednak przedmiotem niniejszego artykułu.

Grób ciałopalny kultury przeworskiej

Z kulturą przeworską wiązać należy **obiekt nr 1801**. Grób ten, ciałopalny, bez resztek stosu, posiadał jamę grobową o nieregularnie owalnym kształcie w rzucie płaskim i regularnie misowatym w profilu (ryc. 3). Wymiary jamy grobowej wynosiły 114x75x22 cm. Stan zniszczenia obiektu nie pozwala stwierdzić, czy grób ten był grobem popielnicowym, czy też jamowym, gdzie ceramika pełniła funkcję wyposażenia pochówku. Prezentowany grób dostarczył łącznie aż 248 ułamków ceramiki, niemniej materiał ten był w stanie tak daleko posuniętego rozdrobnienia, że do rysunku nadawały się zaledwie dwa fragmenty z tego zbioru (ryc. 4:9-10). Datowanie ceramiki przeprowadzono na podstawie analizy jej cech technologicznych, gdyż mikromorfologia obu wytypowanych do rysunku fragmentów, jakimi są ułamek wylewu i ułamek dna (ryc. 4:9-10), nie dawała podstaw do ściślejszego datowania. W zbiorze ułamków naczyń z omawianego grobu, obiekt nr 1801, znalazły się jednak fragmenty cienkościennie, wyświecane, o drobnej domieszce, typowe dla młodszego okresu przedrzymskiego. Poza materiałem ceramicznym w obiekcie nie zarejestrowano innych zabytków. Chronologię tego grobu określić można zatem jedynie bardzo ogólnie na młodszy okres przedrzymski.

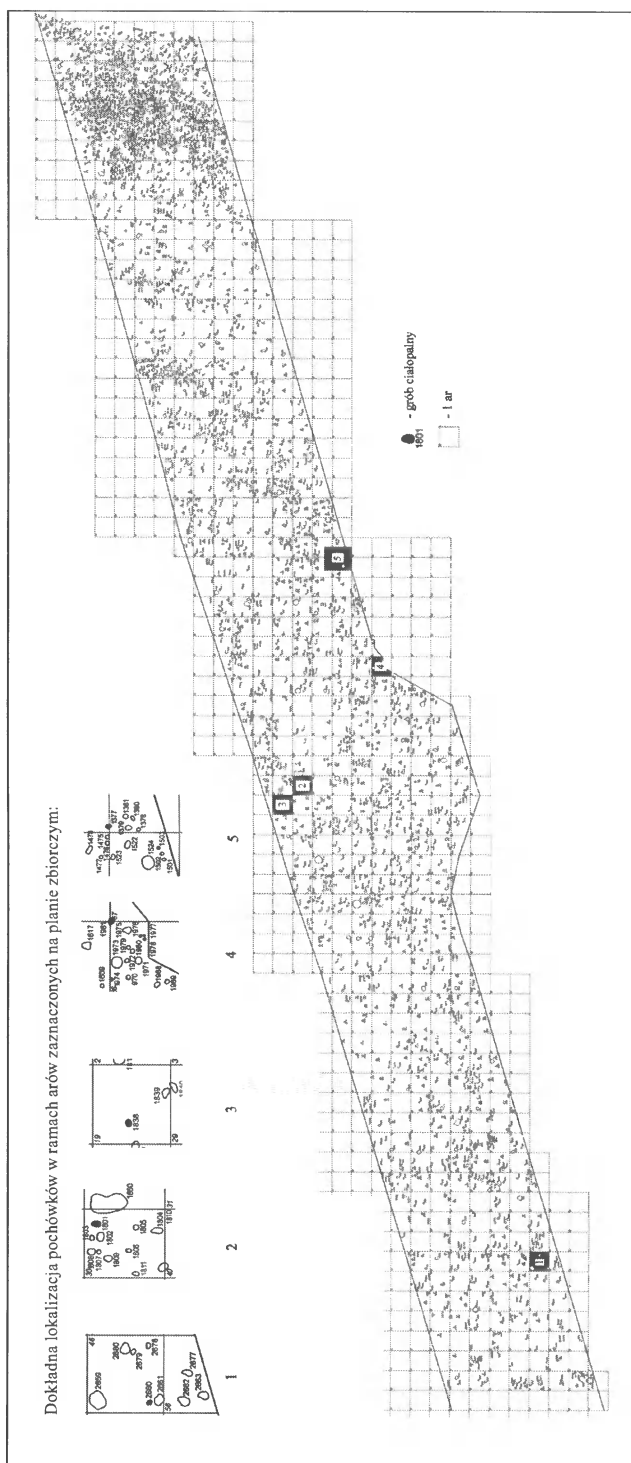
Kości ludzkie, o łącznej wadze 52 g, nie tworzyły skupiska w obrębie jamy grobowej¹. Odnaczały się one średnim stopniem przepalenia; zidentyfikowano wśród nich fragmenty żeber oraz kości długich kończyn. Wiek i płeć zmarłego pozostały nieokreślone.

Groby ciałopalne kultury wielbarskiej

Na okres wpływów rzymskich wydatowano cztery pochówki ciałopalne: obiekty nr 1377, 1838, 1981 i 2660. Nie tworzyły one, jak wspomniano wyżej, skupiska na obszarze stanowiska (ryc. 2). Pod względem interpretacji kulturowej przypisane zostały ludności kultury wielbarskiej. Poniżej przedstawiono bliższą charakterystykę każdego z nich:

Obiekt nr 1377. Grób ciałopalny, jamowy, o wymiarach 78x52x28 cm (ryc. 3), bez resztek stosu pogrzebowego; w planie płaskim jama grobowa posiadała obrys regularnie owalny, w profilu natomiast misowaty, także o regularnych proporcjach kształtu. Grób zawierał ogółem 59 fragmentów ceramiki. W tej serii na szczególne zainteresowanie zasługują fragmenty wazy

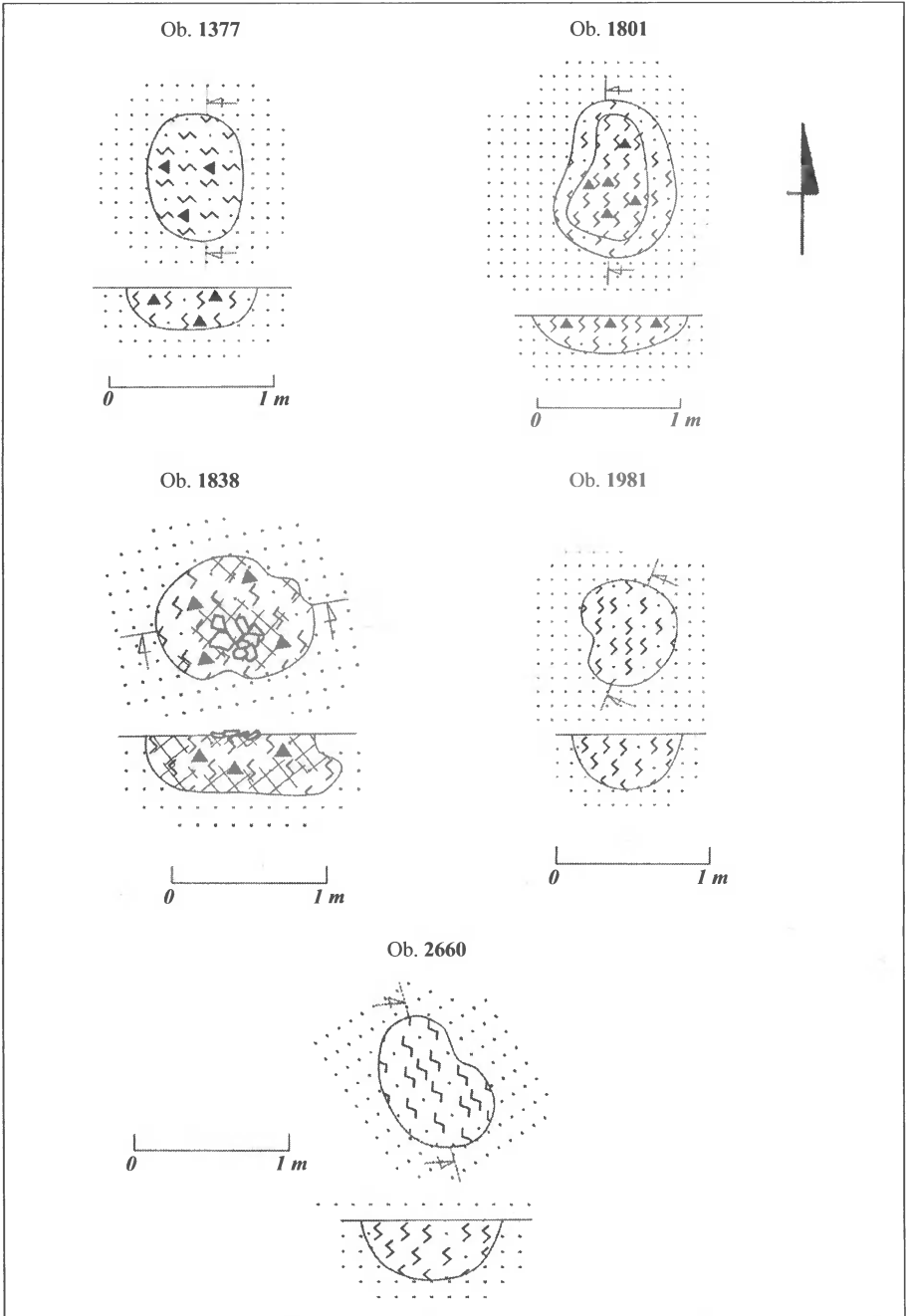
¹ Analizę antropologiczną wykonał dr J. Kozak, któremu składam wyrazy podziękowania.

Rys. W. Kudra / Gez. W. Kudra

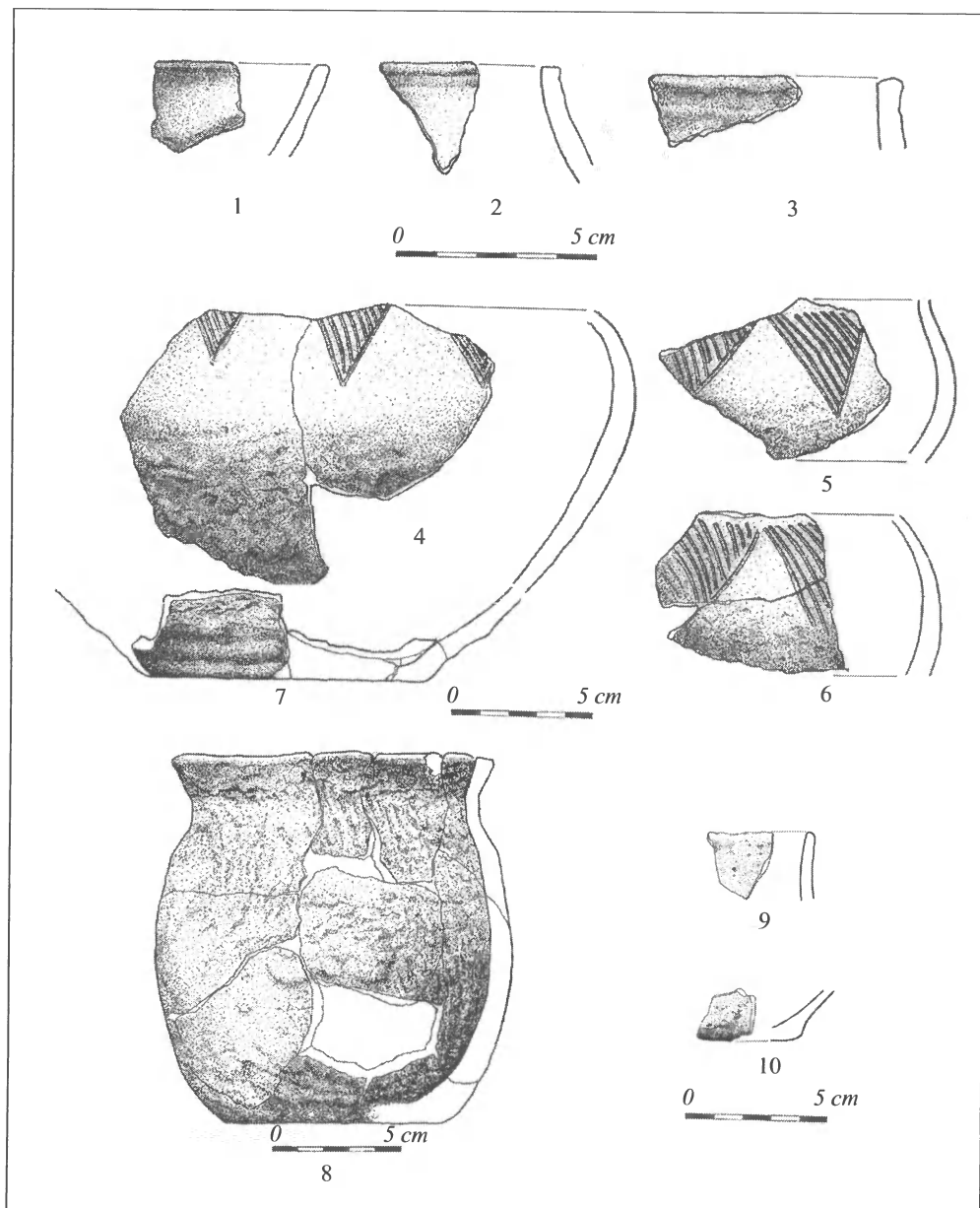
Ryc. 2. Jordanowo, gm. Świebodzin, pow. lubuskie, stan. 20. Plan zbiorczy stanowiska z zaznaczonymi miejscami lokalizacji poszczególnych grobów w ramach siatki arowej wykopu

Abb. 2. Jordanowo, Gem. Świebodzin, Kreis loco, Woi. Lebus, Fst. 20. Sammelplan der Fundstelle mit kennzeichneten Lagestellen einzelner Gräber im Rahmen des Messnetzes der Grabungsfläche

Rys. W. Kudra / Gez. W. Kudra

Ryc. 3. Jordanowo, gm. Świebodzin, pow. loco, woj. lubuskie, stan. 20. Plany płaskie i profile grobów ciałałnych
 Abb. 3. Jordanowo, Gem. Świebodzin, Kreis loco, Woi. Lebus, Fst. 20. Flachpläne und Profile der Brandgräber

Rys. W. Kudra / Gez. W. Kudra

Ryc. 4. Jordanowo, gm. Świebodzin, pow. loco, woj. lubuskie, stan. 20. Materiały z grobów: 1-7 – grób 1377; 8 – grób 2660; 9-10 – grób 1801

Abb. 4. Jordanowo, Gem. Świebodzin, Kreis loco, Woi. Lebus, Fst. 20. Material aus den Gräbern: 1-7 – Grab 1377; 8 – Grab 2660; 9-10 – Grab 1801

(ryc. 4:4-7) nawiązującej formą do naczyń grupy IV typu B według typologii R. Wołągiewicz (1993, s. 13, tab. 13). Są to naczynia „słabo profilowane o łagodnym wylewie i esowatym konturze korpusu” (R. Wołągiewicz 1993, s. 13). Wśród znalezionych w obiekcie nr 1377 fragmentów wylewów prezentowanemu naczyniu przypisać należy zapewne ułamek wylewu niepogrubionego, wychylonego na zewnątrz, o prostym, ściętym brzegu (ryc. 4:2). Wylew ten odpowiadał fragmentom brzuśca pod względem cech technicznych – barwy, domieszki i faktury powierzchni. Omawiane naczynie zdobione było motywem kreskowanych trójkątów powyżej załomu brzuśca, poniżej niego natomiast – dookołnym pasem chropowacenia (ryc. 4:4-6). Jest to sposób dekoracji typowy dla waz grupy IV według R. Wołągiewicza (1993, s. 13).

Obiekt nr 1377 nie zawierał poza ceramiką innych materiałów. Jego chronologia bazować musi zatem wyłącznie na ceramice. Wazy grupy IVB datuje R. Wołągiewicz na odcinek B₂-C_{1b} okresu wpływów rzymskich (R. Wołągiewicz 1993, s. 26). Zarejestrowany tu motyw zakreskowanych trójkątów występuje w całym okresie wpływów rzymskich, począwszy od fazy B₂ (R. Wołągiewicz 1993, s. 27).

Kości (ogółem 640 g), o słabym stopniu przepalenia², nie tworzyły skupiska w jamie grobowej. Należały one do mężczyzny w wieku *Adultus/Maturus*. Przeważały kości czaszki, zidentyfikowano ponadto fragmenty kości udowych i strzałkowych oraz dwa fragmenty kręgów lędźwiowych.

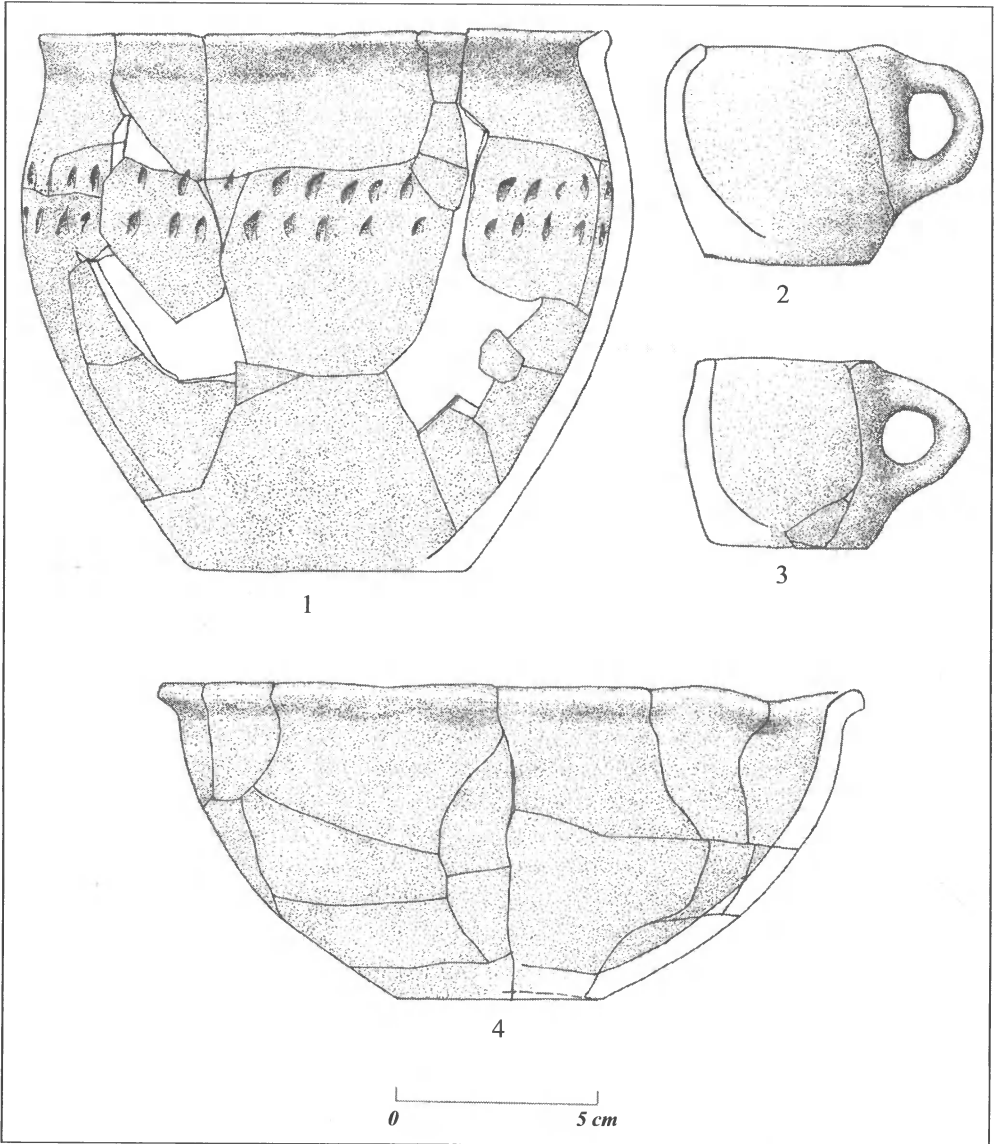
Obiekt nr 1838. Grób ciałałpalny, pierwotnie zapewne popielnicowy, z resztkami stosu pogrzebowego i brukiem kamiennym na stropie (ryc. 3). Jama grobowa w planie płaskim posiadała obrys nieregularnie owalny, w rzucie pionowym natomiast niszowaty, o wymiarach 106x68x35 cm.

Obiekt nr 1838 był grobem o najbogatszym wyposażeniu. Ogółem znaleziono w nim 227 fragmentów ceramiki oraz trzy niezidentyfikowane fragmenty żelaza. W skład jego wyposażenia wchodziła seria naczyń złożona m.in. z dwóch kubków beczułkowatych (ryc. 5:2-3). Oba kubki zaliczyć należy do grupy XVC według R. Wołągiewicza (1993, s. 18). Naczynia te datowane są bardzo szeroko, w zasadzie na cały okres wpływów rzymskich, począwszy już od fazy B₁ (R. Wołągiewicz 1993, s. 26). Obiekt nr 1838 dostarczył ponadto garnka (ryc. 5:1), należącego do grupy I typu B według R. Wołągiewicza (1993, s. 12). Są one datowane zasadniczo na odcinek B₁-B₂/C₁ (R. Wołągiewicz 1993, s. 26). Garnek ten był naczyniem grubej roboty, o średniej domieszce oraz szorstkiej powierzchni, co jest cechą typową dla tej grupy naczyń (R. Wołągiewicz 1993, s. 12). Powyżej załomu brzuśca garnek ten zdobiony był dwoma rzędami dookołnych dołków o charakterystycznym soczewkowatym kształcie (ryc. 5:1). Ornament taki jest spotykany w kulturze wielbarskiej, jednak zasadniczo na misach i kubkach (R. Wołągiewicz 1993, s. 21-22).

Czwartym okazem naczynia z omawianego grobu była misa (ryc. 5:4), którą zaliczono do mis grupy X typu aB (R. Wołągiewicz 1993, s. 17). Także to naczynie odznaczało się szorstką powierzchnią i niezbyt starannym wykonaniem, co stanowi cechę charakterystyczną dla mis tej grupy (R. Wołągiewicz 1993, s. 17). Naczynie to nie było zdobione. Misy interesującej nas grupy datowane są przez R. Wołągiewicza z zastrzeżeniami na odcinek B₂/C₁-C₂ (R. Wołągiewicz 1993, s. 26).

Warto wspomnieć w tym miejscu, że zwyczaj wyposażania grobów w więcej niż jedno naczynie upowszechnia się w kulturze wielbarskiej od fazy B₂/C₁ (R. Wołągiewicz 1993, s. 29).

² Jw.

Rys. W. Kudra / Gez. W. Kudra

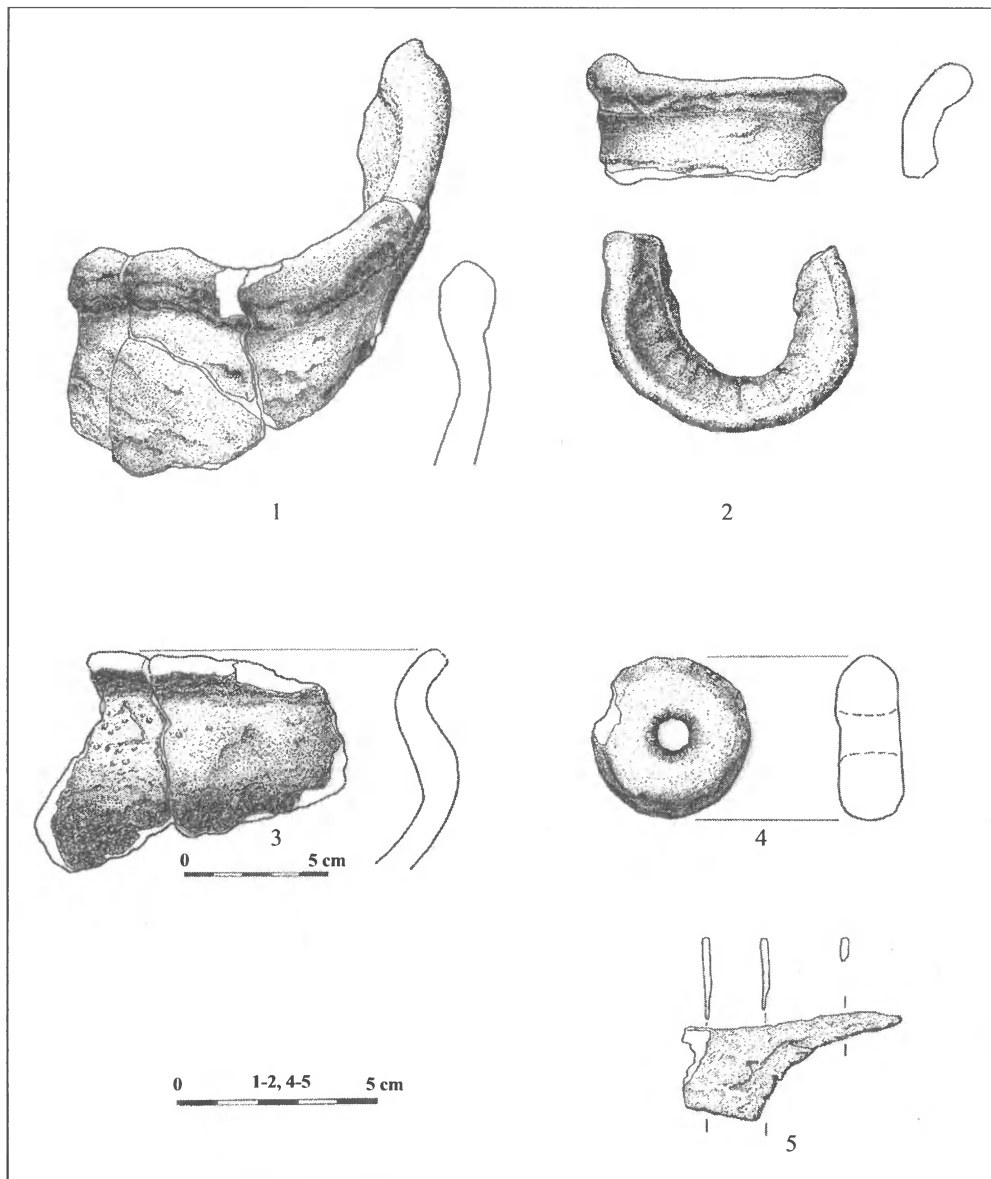
Ryc. 5. Jordanowo, gm. Świebodzin, pow. loco, woj. lubuskie, stan. 20. Materiały z grobów.

1-4 – grób 1838

Abb. 5. Jordanowo, Gem. Świebodzin, Kreis loco, Woi. Lebus, Fst. 20. Material aus den

Gräbern. 1-4 – Grab 1838

Poza wymienionymi wyżej okazami ceramiki w obiekcie nr 1838 znaleziono również przęślik gliniany (ryc. 6:4) oraz skorodowane w dużym stopniu fragmenty nożyka sierpikowatego (ryc. 6:5). Inwentarz uzupełnia także liczna seria fragmentów ceramiki przepalonych w ogniu stosu pogrzebowego (ryc. 6:1-3).

Rys. W. Kudra / Gez. W. Kudra

Ryc. 6. Jordanowo, gm. Świebodzin, pow. Iława, woj. lubuskie, stan. 20. Materiały z grobów. 1-5 – grób 1838

Abb. 6. Jordanowo, Gem. Świebodzin, Kreis Iława, Woi. Lebus, Fst. 20. Material aus den Gräbern. 1-5 – Grab 1838

Grób 1838 dostarczył bardzo niewielkiego, bo ważącego zaledwie 11 g, zestawu przepalonych kości. Zidentyfikowano tu kości czaszki, kości długie oraz żebra należące do osobnika w wieku *Infans II/Juvenis*.

Obiekt nr 1981. Pochówek ciałopalny, również zapewne pierwotnie popielnicowy. Jama grobowa w rzucie płaskim miała kształt nieregularnie owalny, natomiast w profilu regularnie misowaty (ryc. 3). Wymiary obiektu w planie płaskim wynosiły 62x55 cm, w profilu natomiast 32 cm. Grób ten dostarczył ogółem 94 ułamki naczyń (ryc. 7; 8), wśród których wydzielić można fragment wylewu naczynia (ryc. 7:4) nawiązującego do waz grupy IV według R. Wołągiewicz (1993, s. 13). Ze względu na fragmentaryczny stan zachowania trudno bliżej stypologizować ten okaz ceramiki. Naczynie to wykonane było o wiele staranniej niż prezentowane wcześniej: powierzchnia zewnętrzna była wygładzona, domieszka drobna. Jest to cecha charakterystyczna dla waz grupy IV (R. Wołągiewicz 1993, s. 13). Fragmenty z Jordanowa zdobione były ornamentem w postaci horyzontalnego pasa trójkątów wypełnionych kreskami (ryc. 7:4), nawiązującym do zdobienia analogicznego, opisanego wcześniej naczynia grupy IV z grobu 1377. Pod względem chronologii należy również przyjąć wcześniejsze ustalenia dla okazu wazy grupy IV z grobu 1377, czyli na odcinek B₂-C_{1b} okresu wpływów rzymskich (R. Wołągiewicz 1993, s. 26).

Poza opisanym fragmentem wylewu wazy w obiekcie nr 1981 znaleziono także wylew garnka o prostym, nieznacznie pogrubionym, zaokrąglonym brzegu (ryc. 8:3). Okaz ten zaliczono typologicznie do grupy I według R. Wołągiewicz (1993, s. 12-13). Również w tym wypadku nie sposób przeprowadzić dalszej klasyfikacji typologicznej ze względu na fragmentaryczne zachowanie prezentowanego naczynia. Zabieg ten nie miałby większego wpływu na datowanie (por. R. Wołągiewicz 1993, s. 13). Garnki grupy I posiadają rozległą chronologię, obejmującą w zasadzie cały okres wpływów rzymskich (R. Wołągiewicz 1993, s. 26). Naczynie nie było zdobione. W grobie znaleziono ponadto 65 g przepalonych kości, określonych jako szczątki dorosłego mężczyzny.

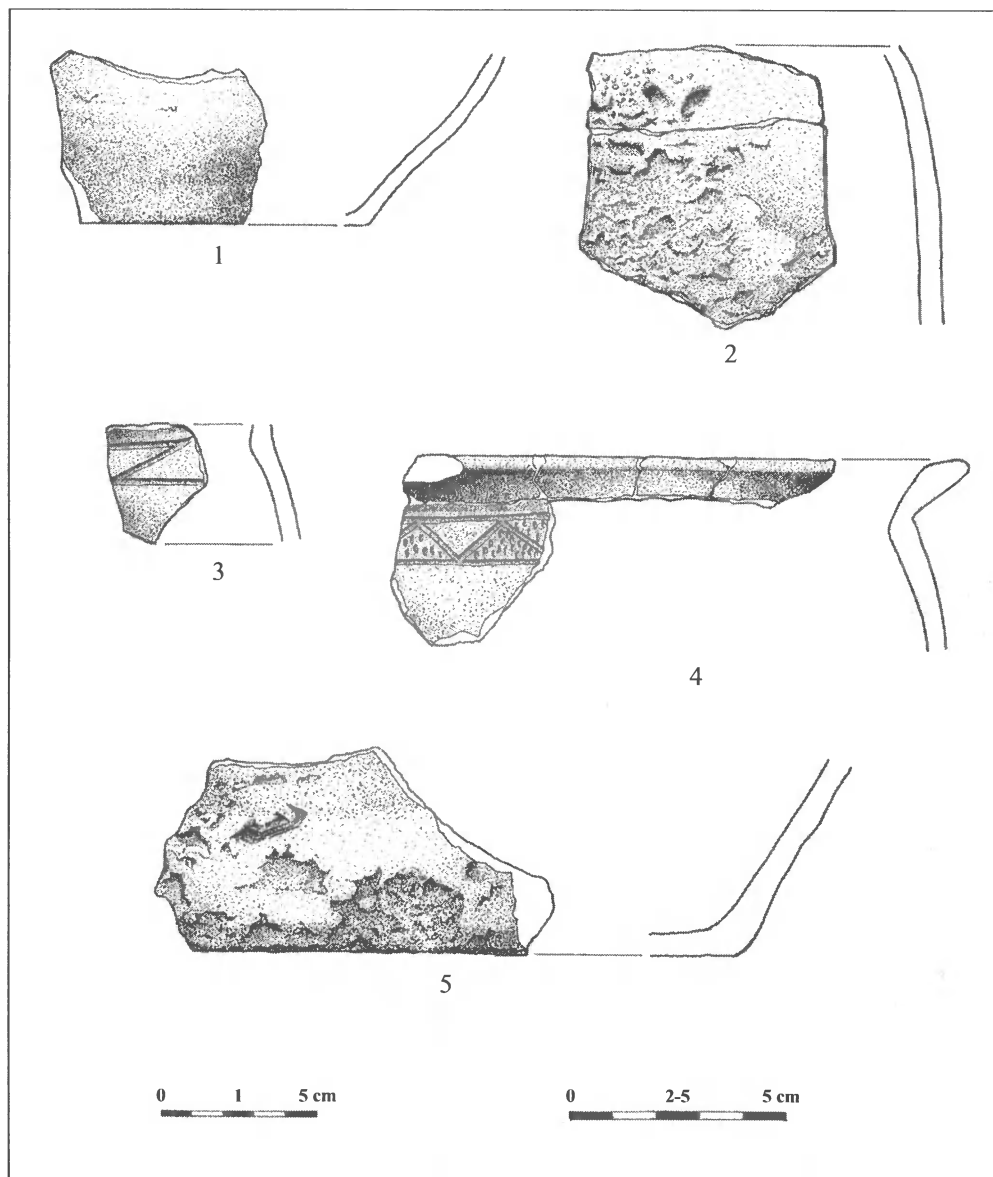
Obiekt nr 2660. Grób ciałopalny jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego. Jama grobowa miała kształt nieregularnie owalny w planie płaskim oraz regularnie misowaty w profilu (ryc. 3). Wymiary jamy grobowej wynosiły: 92x42x34 cm.

Ogółem w omawianym obiekcie znaleziono jedno zachowane naczynie miniaturowe oraz (ryc. 4:8) dziewięć fragmentów ceramiki. Naczynie nawiązuje do grupy XaB, czyli naczyń miniaturowych kultury wielbarskiej, o esowatym profilu (R. Wołągiewicz 1993, s. 18). Okaz z Jordanowa, grubościenny i o szorstkiej powierzchni zewnętrznej, odpowiadał, poza formą, również swoimi cechami technicznymi grupie XaB (R. Wołągiewicz 1993, s. 18). Chronologia tej grupy ceramiki przypada zasadniczo na odcinek B₂/C₁-C₂ okresu wpływów rzymskich (R. Wołągiewicz 1993, s. 26). Grób dostarczył 100 g przepalonych kości ludzkich, które określono jako należące do kobiety w wieku *Adultus* (?).

Wszystkie przedstawione wyżej naczynia kultury wielbarskiej ze stanowiska 20 w Jordanowie miały barwę jasnobrunatną i domieszki mineralną o granulacji ok. 0,5 mm. Nie odbiegały formą od naczyń adekwatnych sobie grup typologicznych, jakie znane są w literaturze. Kwestia ta przedstawiona została w dalszej części tekstu, dotyczącej chronologii tych materiałów. Tu stwierdzić należy, że są one typowe pod względem form i zdobnictwa dla kultury wielbarskiej.

Chronologia

Groby ciałopalne kultury wielbarskiej ze stanowiska 20 w Jordanowie datować należy niestety wyłącznie na podstawie ceramiki. Nie dostarczyły one, jak wykazano, żadnych innych

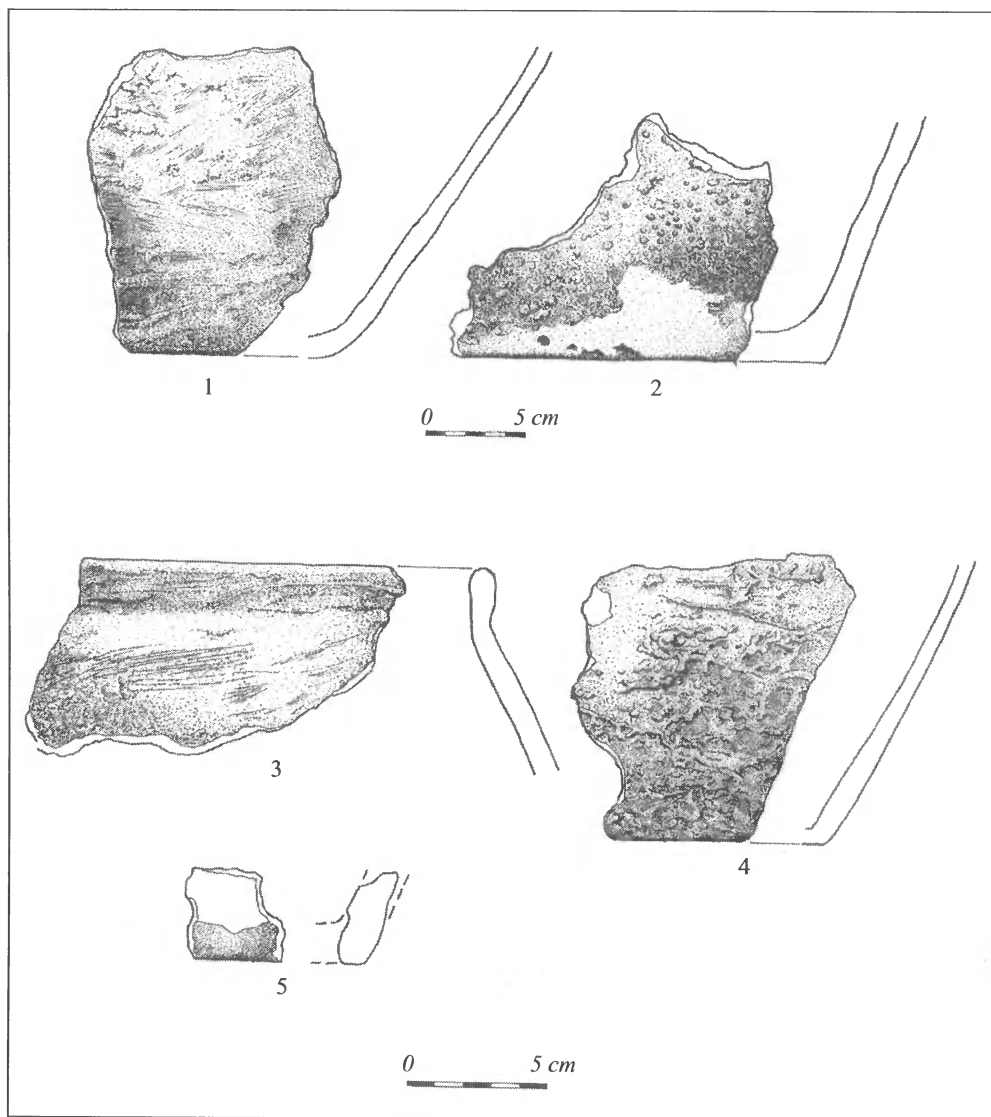

Rys. W. Kudra / Gez. W. Kudra

Ryc. 7. Jordanowo, gm. Świebodzin, pow. loco, woj. lubuskie, stan. 20. Materiały z grobów.
1-5 – grób 1981

Abb. 7. Jordanowo, Gem. Świebodzin, Kreis loco, Woi. Lebus, Fst. 20. Material aus
den Gräbern. 1-5 – Grab 1981

materiałów o lepszych walorach datujących. Chronologię ich ustalono wstępnie na przedział B_2 - C_2 okresu wpływów rzymskich. Grób kultury przeworskiej natomiast, jak wspomniano, tylko ogólnie datować można na młodszy okres przedrzymski. Wymienione w inwentarzach

Rys. W. Kudra / Gez. W. Kudra

Ryc. 8. Jordanowo, gm. Świebodzin, pow. Iława, woj. lubuskie, stan. 20. Materiały z grobów.

1-5 – grób 1981

Abb. 8. Jordanowo, Gem. Świebodzin, Kreis Iława, Woi. Lebus, Fst. 20. Material aus den Gräbern. 1-5 – Grab 1981

grobów grupy ceramiki posiadają liczne analogie na cmentarzyskach kultury wielbarskiej. W pierwszym rzędzie wymienić należy materiały z cmentarzyska w Jordanowie, stanowisko 12, gdzie zarejestrowano ceramikę wszystkich grup typologicznych wskazanych dla naczyni ze stanowiska 20 (P. Wawrzyniak 2007, s. 532). Na niezwykle ważnym dla stanu badań cmentarzysku kultury wielbarskiej w Kowalewku, pow. Oborniki, stanowisko 12 znaleziono

odpowiednio: garnków grupy I – 19 okazów, waz grupy IVB – jeden okaz, mis grupy XaB – dwie sztuki, kubków grupy XVC – jeden egzemplarz (T. Skorupka 2001, s. 133, tab. 1). Chronologia wspomnianych tu naczyń z Kowalewka 12 jest zbieżna z datowaniem analogicznej ceramiki z Jordanowa (T. Skorupka 2001, s. 131-132).

Naczynia przedstawianych grup znaleziono również na eponimicznym dla wczesnej fazy rozwoju kultury wielbarskiej cmentarzysku w Lubowidzu, pow. Lębork, stanowisko 1. Garnek grupy I wystąpił tu w grobie 83, datowanym na fazę B₂ okresu wpływów rzymskich (R. Wołągiewicz 1995, s. 20, 41). Wazę grupy IVB natomiast odkryto w Lubowidzu w grobie 247, datowanym na fazy B₂/C₁ okresu wpływów rzymskich (R. Wołągiewicz 1995, s. 31, 41). Analogie owe oraz wspomniane ustalenia syntetyczne autorstwa R. Wołągiewicza pozwalają datować zespoły z Jordanowa, stanowisko 20 zasadniczo na odcinek B₂-C₂ okresu wpływów rzymskich. Jest to chronologia zbieżna z datowaniem cmentarzyska w Jordanowie, stanowisko 12, które zamyka się w odcinku B₂-C_{1b} (P. Wawrzyniak 2007, s. 533).

Pochówki z Jordanowa 20 na tle mikroregionu

Badania prowadzone w rejonie Jordanowa, związane z planowaną budową autostrady A2 oraz drogi ekspresowej S3, zaowocowały odkryciem tu całego mikroregionu osadniczego ludności kultury wielbarskiej. Pod względem rangi dla stanu badań na pierwszy plan wysuwa się cmentarzysko z Jordanowa, stanowisko 12 (P. Wawrzyniak 2004; 2007). Cmentarzysko to jest datowane na fazy B₂-C_{1b} okresu wpływów rzymskich (P. Wawrzyniak 2004, s. 65; 2007, s. 532), zatem współcześnie pochówkom z Jordanowa, stanowisko 20. W sąsiedztwie wspomnianego cmentarzyska odkryto również osadę kultury wielbarskiej o charakterze stałym w Gościkowie³, pow. Międzyrzecz, stanowisko 19 oraz drugą, wspomnianą osadę w Jordanowie, stanowisko 20, tym razem o charakterze zapewne sezonowym, z której pochodzą publikowane tu pochówki.

Opisane w niniejszym artykule groby zapewne związane były genetycznie bezpośrednio z funkcjonowaniem osady, na której je zdeponowano. Były to być może pochówki osób zmarłych niespodziewanie w trakcie pobytu w tym miejscu, poza osadą stałą, i pochowanych prowizorycznie na miejscu. Świadczyć o tym mógłby stan spalenia kości, określony jako średni, a w wypadku obiektu nr 1377 wręcz jako słaby. Taka sama charakterystyka dotyczy zresztą pojedynczego grobu kultury łużyckiej (obiekt nr 2296), jaki odkryto na tejże osadzie. Grób pojedynczy kultury łużyckiej zarejestrowano także na sąsiednim stanowisku 19 (ryc. 1). Ponadto sam sposób przygotowania jam grobowych oraz depozycji szczątków i wyposażenia zwraca uwagę swoją prostotą i sprawia wrażenie prowizoryczności. Odbiega tym samym dalece od pochówków znanych ze stanowiska 12 w Jordanowie, gdzie grobom towarzyszyły liczne konstrukcje kamienne, nierzadko o znacznym stopniu skomplikowania (P. Wawrzyniak 2007, s. 532, 550, ryc. 27; 28).

Pojedynczy grób ciałałpalny kultury wielbarskiej odkryto również na osadzie wielokulturowej w Myszęcinie, pow. Świebodzin, stanowisko 19⁴. Wydaje się zatem, że mamy

³ Informacje mgra M. Sipa, któremu składam wyrazy podziękowania.

⁴ Jw.

do czynienia ze śladami gospodarczej eksploatacji mikroregionu Jordanowa o charakterze permanentnym (sieć osad sezonowych), gdzie część populacji przebywała przez dłuższy czas, stąd przypadki zgonów poświadczane pochówkami. Analogiczny obraz osadnictwa kultury łużyckiej wynika być może z charakteru środowiska naturalnego (szata roślinna, zasoby, hydrografia), determinującego taką, a nie inną strategię eksploatacji gospodarczej mikroregionu.

Podsumowanie

Pochówki ciałopalne z Jordanowa, pow. Świebodzin, stanowisko 20 stanowią, jak wskazano wcześniej, element większej sieci osadniczej mikroregionu. Same w sobie groby te nie wnoszą w zasadzie wiele, poza kolejnym punktem na mapie, do stanu badań – stąd ich rolę rozpatrywać należy w pierwszym rzędzie właśnie w kontekście owej sieci osadniczej.

Badania mikroregionu jordanowskiego pozwoliły zarejestrować ślady sezonowej zapewne eksploatacji terenu przez ludność kultury wielbarskiej na stanowiskach Jordanowo 20 i Myszęcín 19 oraz odkryć stanowiska o charakterze stałym – cmentarzysko Jordanowo 12 oraz osadę Gościkowo 19. Jeśli założymy, że stanowiska te użytkowane były przez jedną grupę społeczną i są sobie współczesne, ich układ może w przyszłości dostarczyć danych na temat strategii gospodarczej ludności kultury wielbarskiej.

Bibliografia

KONDRACKI J.

2000 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.

SKORUPKA T.

2001 *Kowalewko 12. Cmentarzysko biritualne ludności kultury wielbarskiej (od połowy I w. n.e. do początku III w. n.e.)*, [w:] M. Gierlach (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, t. 2: *Wielkopolska*, cz. 3, Poznań.

WAWRZYŃIAK P.

2004 *Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku nr 12 w Jordanowie, gm. Świebodzin, woj. lubuskie (VIII 2001 r.)*. Sprawozdanie z IV-go sezonu badań, Biblioteka Archeologii Środkowego Nadodrza, z. 1, s. 65-70.

2007 *Wstępne wyniki badań cmentarzyska biritualnego ludności kultury wielbarskiej w Jordanowie, gm. Świebodzin, woj. lubuskie*, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*, Gdańsk, s. 527-552.

WOŁĄGIEWICZ R.

1993 *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, Szczecin.

1995 *Lubowidz. Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus Zeit vom des 1. Jhs. V. Chr. bis zum Anfang des 3. Jhs. N. Chr.*, „Monumenta Archaeologica Barbarica”, t. 1, Kraków.

Adres autora:

Bartłomiej Rogalski

Muzeum Narodowe Szczecin Dział Archeologiczny

ul. Staromłyńska 27

70-561 Szczecin

b.rogalski@muzeum.szczecin.pl

Die Gräber aus der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und aus der römischen Kaiserzeit auf der Fundstelle 20 in Jordanowo, Kreis Świebodzin**Zusammenfassung**

Jordanowo, Kreis Świebodzin, Fst. 20 (Abb. 1) ist eine Mehrkulturfundstelle, die in den Saisons 2004 – 2007 untersucht war. Dort wurde eine Mehrkultursiedlung freigelegt, die u.a. den Siedlungshorizont der Wielbark Kultur beinhaltet. In dieser Siedlung wurden vier Brandgräber der Wielbark Kultur und ein Grab der Przeworsk Kultur (Abb. 3) gefunden, die an den Peripherien gelegen sind und zusammen kein Gräberfeld bilden (Abb. 2). Die Objekte der Wielbark Kultur Nr. 1377, 1838, 1981, 2660 werden auf Grund der Tongefäße (Abb. 5 – 6), vor allem der Gefäße aus den Gruppen IB, IVB, XaB, XVC nach R. Wołagiewicz, in die Stufen B₂-C₂ der römischen Kaiserzeit datiert. Das Grab aus der Przeworsk Kultur, Ob. 1801 kann dagegen nur allgemein in die jüngere vorrömische Eisenzeit datiert werden.

Die erwähnten Gräberfelder der Wielbark Kultur funktionieren im Bereich des Siedlungsnetzes der Mikroregion dieser Kultur, das aus einem analogischen Einzelgrab in Myszęcin, Kreis Świebodzin, Fst. 19, Siedlung von Gościkowo, Kreis Międzyrzecz, Fst. 12 und das Gräberfeld von Jordanowo, Fst. 12 besteht.

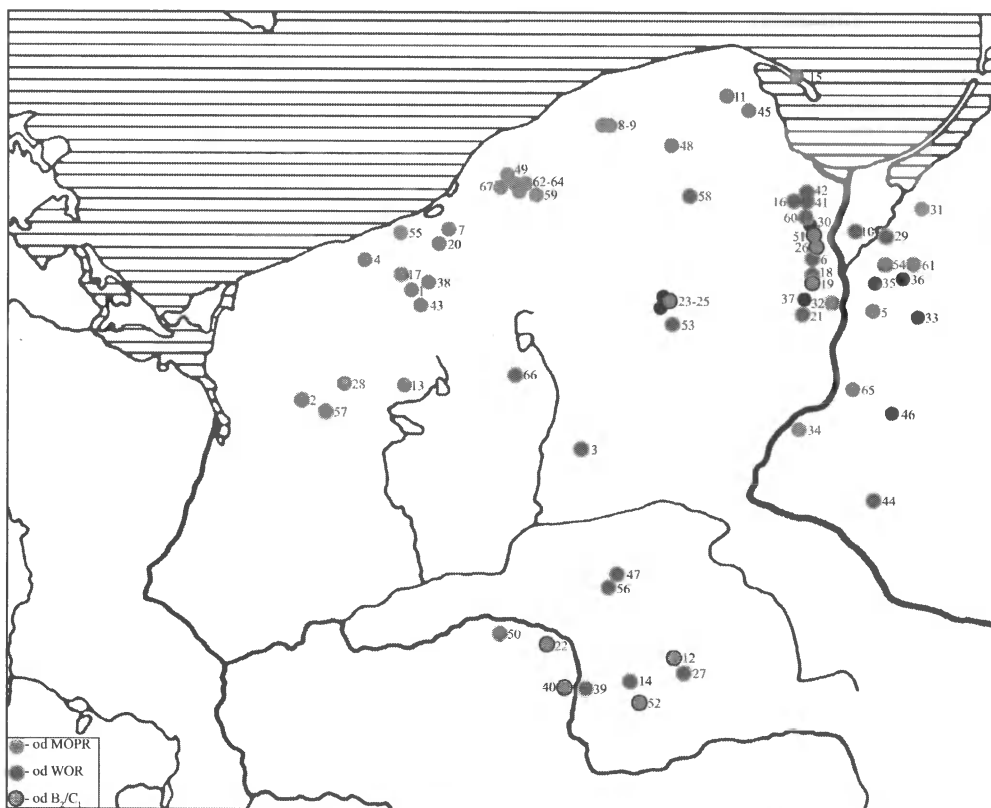
ANDRZEJ MICHAŁOWSKI

Materiały do studiów nad problematyką osad kultury wielbarskiej z fazy lubowidzkiej

Na odbywającej się w roku 2004 w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku konferencji, poświęconej stanowi dyskusji na temat kultury wielbarskiej, autor niniejszego opracowania wygłosił wystąpienie podsumowujące aktualny stan badań nad problematyką osad tegoż ugrupowania. W roku 2007 ukazało się ono drukiem w opublikowanym wówczas tomie pokonferencyjnym (A. Michałowski 2007). Niestety w rzeczonej publikacji nie znalazł się dołączony do części syntetycznej katalog osad kultury wielbarskiej.

W katalogu zebrane zostały informacje o rozpoznanych w wyniku badań wykopaliskowych osadach z fazy lubowidzkiej kultury wielbarskiej, czyli ze starszego etapu jej funkcjonowania, zamykającego się w stadiach B₁-C₁ okresu wpływów rzymskich (R. Wołągiewicz 1981a, s. 165). Pochodziły one z ziemi chełmińskiej, Wyżyny Elbląskiej, wybrzeża Zatoki Gdańskiej, Pobrzeża Słowińskiego, Pojezierzy: Drawskiego, Kaszubskiego i Krajeńskiego oraz z północnej Wielkopolski. Obszar ten, w ramach stref osadniczych kultury wielbarskiej wyróżnionych przez R. Wołągiewicza z uwagi na zgodność rytmu zakładania, użytkowania i opuszczania funkcjonujących tamże cmentarzysk (R. Wołągiewicz 1981b, s. 84-85) zaliczamy do trzech (A-C) z czterech (A-D) z nich, gdzie rozwinęło się osadnictwo związane z fazą lubowidzką. W zestawieniu nie uwzględniono zatem strefy D, czyli terenów Pojezierzy Hławskiego i Olsztyńskiego (R. Wołągiewicz 1981b), a to z uwagi na zasadniczy brak rozpoznania tutaj interesującej nas kategorii stanowisk.

Rozważania zaprezentowane w opublikowanym w materiałach z sesji gdańskiej wystąpieniu oparte zostały na analizie 60 stanowisk osadowych (A. Michałowski 2007, ryc. 1). Wszystkie one były rozpoznane przynajmniej sondażowo, a w ramach odsłoniętej na nich powierzchni potwierdzone zostało występowanie obiektów związanych z omawianym tutaj ugrupowaniem. W zestawieniu konsekwentnie nie zostały uwzględnione stanowiska znane wyłącznie z badań powierzchniowych, nawet jeśli funkcjonują one w literaturze przedmiotu. Na tym poziomie rejestracji stanowiska archeologicznego możemy bowiem domniemywać jedynie jego rzeczywistej funkcji i wyłącznie przybliżonej chronologii (por. K. Godłowski 1985, s. 10; R. Wołągiewicz 1986, s. 301). Również te stanowiska, gdzie w toku prac wykopaliskowych odkryto materiał kultury wielbarskiej, ale nie zarejestrowano należących do niej obiektów nieruchomych, nie zostały włączone w skład poniższego zestawienia. Uzupełnione zostało ono w prezentowanej Czytelnikowi wersji o siedem kolejnych osad, o których informacje ukazały się już po złożeniu do druku wzmiankowanego powyżej artykułu. Osady te pochodzą ze strefy A osadnictwa kultury wielbarskiej. Rozpoznane zostały w wyniku prowadzonych tutaj prac ratowniczych, przede wszystkim na trasie przebiegających w ramach województw pomorskie-

Ryc. 1. Osady ze stref A-C kultury wielbarskiej fazy lubowidzkiej

Abb. 1. Siedlungen aus den Zonen A-C der Wielbark-Kultur, Lubowidz-Stufe

1. Białogard, stan. 17; 2. Bienice, stan. 2; 3. Błękwit, stan. 9; 4. Bogucino, stan. 6; 5. Brokowo;
6. Brzeżno, stan. 130; 7. Dzierżęcino, stan. 3; 8. Głuszyno, stan. 1, osada I; 9. Głuszyno, stan. 1, osada II; 10. Gnojewo; 11. Gościcino, stan. 2; 12. Goślinowo, stan. 3; 13. Gronowo;
14. Imielno, stan. 13, 14, 15, 17, 18; 15. Jastarnia, stan. 1; 16. Juskowo-Rusocin, stan. 28;
17. Karlino, stan. 42; 18. Klonówka, stan. 7; 19. Klonówka, stan. 47; 20. Konikowo; 21. Kościelna Jania, stan. 5; 22. Kowalewko, stan. 3; 23. Leśno, stan. 3; 24. Leśno, stan. 22; 25. Leśno, stan. 24; 26. Lubiszewo Tczewskie, stan. 160; 27. Lubochnia, stan. 12-13; 28. Łobez, stan. 11;
29. Malbork; 30. Malenin, stan. 34; 31. Myślecin; 32. Nicponie; 33. Nowa Wieś; 34. Nowa Wieś Chelmińska; 35. Nowa Wieś Królewska; 36. Nowy Targ, stan. 10; 37. Olszówka, stan. 70;
38. Pomianowo, stan. 5; 39. Poznań-Komandoria; 40. Poznań-Sołacz; 41. Pruszcz Gdański;
42. Pruszcz Gdański, stan. 42; 43. Rogowo, pow. Białogard, stan. 4; 44. Rogowo, pow. Toruń, stan. 23; 45. Rumia-Zagórze; 46. Rywałdzik; 47. Siedleczek, stan. 4; 48. Siemirowice, stan. 10; 49. Sławsko, stan. 63; 50. Słopanowo, stan. 1; 51. Stanisławie, stan. 37; 52. Stroszki, stan. 1; 53. Struga, stan. 2; 54. Sztum; 55. Śmiechów, stan. 1; 56. Tarnowo Pałuckie, stan. 13;
57. Trzebawie; 58. Tuchlino, stan. 1; 59. Tychowo, stan. 10; 60. Ulkowy, stan. 1; 61. Waplewo; 62. Warszkowo, stan. 26; 63. Warszkowo, stan. 27; 64. Warszkowo, stan. 30; 65. Wielki Welcz;
66. Wilcze Łaski, stan. 10; 67. Wrześnica

go (H. Paner, M. Fudziński, K. Godon 2004; P. Kalka 2005) oraz kujawsko-pomorskiego (E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003) odcinków autostrady A1, a także w związku z budową hali magazynowo-biurowej w Pruszczu Gdańskim (A. Ostasz 2005).

Prezentowane w tym miejscu zestawienie¹ pozwala na dobry wgląd w pulę materiałów dla badań nad osadami kultury wielbarskiej, którą aktualnie dysponujemy. Stanowi ono pełne kompendium naszej obecnej wiedzy na temat tej kategorii stanowisk archeologicznych obecnych w północno-wschodniej strefie Wolnej Germanii w pierwszych wiekach nowej ery. Zawarte w nim informacje uwidaczniają pewien niedobór danych niezbędnych do ich pełnej analizy, tak przestrzennej, jak i chronologicznej. Wiąże się to przede wszystkim z jednej strony z przewagą badań wąskopłaszczyznowych, ograniczających się do rozpoznania jedynie pewnego wycinka stanowiska, a z drugiej strony – z brakiem pełnych, monograficznych opracowań rozpoznanych już osiedli, które znamy głównie z prac o charakterze sprawozdawczym. Dlatego też, mimo stopniowego zwiększania się puli rozpoznawanych wykopaliskowo osad kultury wielbarskiej, wnioski zawarte w powstałym w roku 2004 syntetycznym podsumowaniu stanu badań nad ich problematyką pozostają aktualne.

1. BIAŁOGARD

stanowisko 17

pow. loco

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE: w pradolinie Parsęty, na nieznacznym wyniesieniu w strefie terasy nadzalewowej, otoczonej od wschodu starorzeczem, a od północnego wschodu wyraźnym wzniesieniem krawędzi wysoczyzny.

CHRONOLOGIA: dwie fazy chronologiczne:

– I – A₃-B₂;

– II – C₁/C₂-D (grupa dębczyńska).

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 33,29 a;

– ogólna: ok. 0,5 ha.

ZABUDOWA: do fazy I należy sześć obiektów (nr 23, 224, 630, 733, 752, 779): półziemianka (obiekt nr 23), jama mieszkalna (?) (obiekt nr 224), piec (obiekt nr 630), jamy (obiekt nr 752) oraz dołki postłupowe (obiekty nr 733 i 779).

UWAGI:

LITERATURA: D. Kozłowska 1989/90.

2. BIENICE

stanowisko 2

pow. Goleniów

woj. zachodniopomorskie

¹ Stosowana w nim numeracja zgodna jest z numerami stanowisk na załączonej mapie zbiorczej (ryc. 1).

POŁOŻENIE: na krawędzi piaszczysto-żwirowej wysoczyzny, przy podmokłych łąkach, zalegających rozległą nieckę dawnego jeziora.

CHRONOLOGIA: B₂-B₂/C₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna: 100x500 m = 5 ha.

ZABUDOWA: liczne paleniska kamienne (kilka), domostwo ziemiankowe, piec (wapienniczy?).

UWAGI: w wypełnisku budynku żuźle żelazne.

LITERATURA: E. Cnotliwy 1967.

3. BŁĘKWIT

stanowisko 9

pow. Złotów

woj. pomorskie

POŁOŻENIE:

CHRONOLOGIA: B₂.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA:

UWAGI:

LITERATURA: T. Grabarczyk 1997.

4. BOGUCINO

stanowisko 6

pow. Kołobrzeg

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE: na podłużnym wzniesieniu wcinającym się w dolinę rzeki Świdnik i jej dopływu, z trzech stron otoczonym terenami podmokłymi.

CHRONOLOGIA: A₃-B₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 5,07 a;

– ogólna: ok. 3-4 ha; pierwotnie może 8 ha.

ZABUDOWA: łącznie 50 obiektów; wśród nich 16 jam, 29 palenisk, dwa słupowe budynki naziemne (z drugiego tylko obiekt nr 31 – dołek postłupowy), krąg kamienny, dwa piece. Dwie fazy osadnicze:

– faza I – piec 1, palenisko 2, 4, 6, 9, 14, 16, jama 1, 4, 6;

– faza II – palenisko 1, 3, 5, 7, 8, 10-13, 15, 17-29, budynek naziemny 1 i 2.

UWAGI:

LITERATURA: C. Strzyżewski 1973; R. Kubicka-Waśkiel 1993.

5. BROKOWO

stanowisko

pow. Kwidzyn

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: w dolinie Liwy na cyplu dochodzącym bezpośrednio do rzeki.

CHRONOLOGIA: A₃-B₂.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 3 a;

– ogólna: 7 ha (?).

ZABUDOWA: trzy paleniska.

UWAGI:

LITERATURA: K. Przewoźna 1971.

6. BRZEŻNO

stanowisko 130

pow. Starogard Gdański

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na stoku małej doliny.

CHRONOLOGIA: B₁-C₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 100 a;

– ogólna:

ZABUDOWA: na stanowisku zarejestrowano trzy ziemianki, cztery paleniska, piec, jamy osadowe oraz dołki posłupowe. Łącznie stwierdzono tutaj 12 samodzielnych obiektów oraz 18 tzw. układów przestrzennych, na które składało się od kilku do kilkunastu mniejszych obiektów (dołków posłupowych, palenisk, jam).

UWAGI:

LITERATURA: P. Bobrowski, D. Kaniewska 2003.

7. DZIERŻĘCINO

stanowisko 3

pow. Sławno

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE: na podłużnym wzniesieniu wcinającym się w podłużną dolinę Świdnika i jego dopływu, otoczonym z trzech stron podmokłymi terenami i wodami.

CHRONOLOGIA: A₃-B₂/C₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 1,62 a;

– ogólna:

ZABUDOWA:

UWAGI: ceramika z MOPR i WOR w wykopach 2, 4-7 i sondażach 8, 10, 11, 13.

LITERATURA: C. Strzyżewski, Z. Żurawski 1973.

8. i 9. GŁUSZYNO

stanowisko 1

pow. Słupsk

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: Osada I – na płaskim wyniesieniu ograniczonym wyraźnym zboczem. Osada II – ok. 150 m na południe od osady I, na nieznacznym wyniesieniu w obrębie terasy nadzalewowej Darzyńskiej Strugi.

CHRONOLOGIA: osada I: A₂-B₁; osada II: schyłek A₃-B₂.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: ogółem 47,24 a;

– ogólna: osada I – ok. 2,5 ha; osada II – ok. 0,7 ha.

ZABUDOWA: łącznie 130 obiektów datowanych na MOPR-WOR. Osada I, wykop A-C: trzy budynki zagłębione oraz naziemny budynek słupowy, trzy piece gospodarcze, 18 palenisk, jamy, skupisko kamieni, sześć obiektów związanych z wytopem żelaza oraz dolki postłupowe. Osada II, wykop D-E – sześć palenisk, dwie jamy, 13 dołków postłupowych.

UWAGI: osada I wiązana jest z procesem formowania się i funkcjonowania na Pobrzeżu Słowińskim i Pojezierzu Drawskim osadnictwa ludności kultury oksywskiej. Na osadzie II widoczne są „konsekwencje [...] »wielbaryzacji« kultury Pomorza” (H. Machajewski 1995, s. 45).

LITERATURA: H. Machajewski 1995.

10. GNOJEWO

stanowisko

pow. Malbork

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na madach delty Wisły, na Górze Wiatrakowej.

CHRONOLOGIA: WOR.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: zarys chaty.

UWAGI:

LITERATURA: K. Przewoźna 1971.

11. GOŚCICINO

stanowisko 2

pow. Wejherowo

woj. pomorskie

POŁOŻENIE:

CHRONOLOGIA: (?) MOPR-WOR.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: 20 pieców kotlinkowych, kilkanaście palenisk.

UWAGI:

LITERATURA: M. Pietrzak 1995.

12. GOŚLINOWO

stanowisko 3

pow. Gniezno

woj. wielkopolskie

POŁOŻENIE: na terasie nadzalewowej nachylonej w kierunku zachodnim ku pradolinie Strugi Gnieźnińskiej, z niewielkim wyniesieniem w części wschodniej stanowiska.

CHRONOLOGIA: B₂/C₁-początek C₂.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 32,5 a;

– ogólna: 5 ha.

ZABUDOWA: pięć ziemianek (obiekty nr 1, 14, 17, 21, 95), piec (obiekt nr 9), piec szybowy typu kotlinkowego (obiekt nr 13), dziewięć ognisk dymarskich, 11 palenisk (jedno z nich – obiekt nr 52 – związane było prawdopodobnie z procesem wytopu i obróbki żelaza), osiem jam o bliżej nieokreślonej funkcji, 33 dolki posłupowe, z których 20 łączyło się z ziemiankami.

UWAGI:

LITERATURA: H. Machajewski 1997/2000; 2003.

13. GRONOWO

stanowisko

pow. Drawsko

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE:

CHRONOLOGIA: A₃-B₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: piec chlebowy, próchnica orna z zachowanymi smugami bruzd po radle.

UWAGI: orka pod siedmioma kurhanami (obiekty nr 5-11), z pola uprawianego między fazą A₃/B₁ a okresem usypiania kurhanów w fazie B₂/C₁ (prawdopodobnie w fazie B₂), piec pod kurhanem 8 z fazy A₃/B₁. Ślady osady są współczesne najstarszej fazie cmentarzyska płańskiego założonego u schyłku MOPR.

LITERATURA: R. Wołągiewicz 1976.

14. IMIELNO

stanowiska 13, 14, 15, 17, 18

pow. Gniezno

woj. wielkopolskie

POŁOŻENIE: na piaszczystych, pagórkowatych wzniesieniach przy wschodniej krawędzi doliny rzeki Główny.

CHRONOLOGIA: B₂-B₂/C₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: ok. 1,7 a;

– ogólna: 10 ha.

ZABUDOWA: dwa budynki zagłębione (obiekty nr 1a oraz 12), prawdopodobnie podobnej konstrukcji.

UWAGI: wykopaliskowo badane wyłącznie stanowiska 14 i 17; obiekty KW zarejestrowano na stanowisku 14 (obiekt nr 1a) oraz stanowisku 17 (obiekt nr 12), pozostałe stanowiska ułożone są w bliskiej odległości, powierzchniowe równomierne nasycenie podobnymi materiałami pozwala na wnioskowanie, iż mamy tutaj do czynienia z jednym, dużym stanowiskiem.

LITERATURA: C. Strzyżewski 2001; M. Żółkiewski 2001.

15. JASTARNIA

stanowisko 1

pow. Puck

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na lekkim, piaszczystym wzniesieniu na Półwyspie Helskim.

CHRONOLOGIA: A₃-B₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 4,5 a;

– ogólna: ok. 0,5 ha.

ZABUDOWA: 12 palenisk, dolki postłupowe pochodzące ze słupowych budynków naziemnych, budynki zrębowe; prawdopodobnie kilka faz zabudowy.

UWAGI:

LITERATURA: K. Przewoźna 1965; 1971.

16. JUSZKOWO-RUSOCIN

stanowisko 28

pow. Pruszcz Gdański

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na zboczu i krawędzi doliny rzeki Kłodawy oraz częściowo na przyległym garbie, o stokach opadających ku południowemu wschodowi, wschodowi i północy.

CHRONOLOGIA: faza lubowidzka.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 414 a;

– ogólna: ok. 15 ha.

ZABUDOWA: kilkanaście obiektów, w tym dwa obiekty kultowe, które stanowiły naturalne zbiorniki wodne, sztucznie pogłębione i uformowane (obiekty nr C 101 i B 152).

UWAGI:

LITERATURA: J. Bednarczyk 2003.

17. KARLINO

stanowisko 42

pow. Białogard

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE:

CHRONOLOGIA:

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: palenisko.

UWAGI: badania H. Machajewskiego.

LITERATURA: informacja ustna od dra H. Machajewskiego.

18. KLONÓWKA

stanowisko 7

pow. Starogard Gdański

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na północnym skraju cypla wysoczyzny zakończonej terasą nad silnie meandrującą rzeką Wierzycą.

CHRONOLOGIA: WOR.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 130 a;

– ogólna:

ZABUDOWA: 97 obiektów, w tym 17 ziemianek, 21 palenisk, pięć ognisk dymarskich, 48 jam.

UWAGI:

LITERATURA: E. Krause, B. Rogalski 2003.

19. KLONÓWKA

stanowisko 47

pow. Starogard Gdański

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: północno-wschodni skraj wysoczyzny zakończonej terasą nad meandrującą rzeką Wierzycą.

CHRONOLOGIA: B₂/C₁-C₂.

POWIERZCHNIA:

- zbadana:
- ogólna: 7-8 ha.

ZABUDOWA: ponad 250 obiektów, głównie jamy i paleniska oraz duże jamy gospodarcze; dwie półziemianki, naziemne budynki słupowe.

UWAGI: dalszy ciąg osady ze stanowiska 7; cmentarzysko (pięć grobów) w południowo-zachodniej części stanowiska, na szczycie niewielkiego pagórka.

LITERATURA: P. Kalka 2005.

20. KONIKOWO

stanowisko

pow. Koszalin

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE: w pobliżu rzeki Czarnej, dopływu Radwii.

CHRONOLOGIA: MOPR-WOR.

POWIERZCHNIA:

- zbadana:
- ogólna:

ZABUDOWA: słupowy budynek naziemny z niewielkim paleniskiem, liczne budynki zagłębione, dziewięć kotlinek, sześć pieców, liczne paleniska, jamy zasobowe (piwniczki), jamy odpadkowe.

UWAGI:

LITERATURA: F. Lachowicz 1964; 1975; C. Strzyżewski 1975.

21. KOŚCIELNA JANIA

stanowisko 5

pow. Starogard Gdański

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: nad rzeką Janką (Jonką), prawym dopływem Wierzycy.

CHRONOLOGIA: WOR.

POWIERZCHNIA:

- zbadana: 1,25 a;
- ogólna: (?) rozległa.

ZABUDOWA: sześć palenisk, dwa piece, małe jamy.

UWAGI:

LITERATURA: M. Pietrzak 2002; K. Przewoźna 1971.

22. KOWALEWKO

stanowisko 3

pow. Oborniki

woj. wielkopolskie

POŁOŻENIE: na południowym zboczu doliny rzeki Samicy Kierskiej, na pagórku usytuowanym na krawędzi jej doliny.

CHRONOLOGIA: B₂/C₁-początek C₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: niemożliwa rekonstrukcja zabudowy, zachowane pojedyncze obiekty związane z kulturą wielbarską (z pewnością jama – obiekt nr 409).

UWAGI:

LITERATURA: D. Żychliński 1999.

23. LEŚNO

stanowisko 3

pow. Chojnice

woj. pomorskie

POŁOŻENIE:

CHRONOLOGIA: kultura wielbarska.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 21 a;

– ogólna:

ZABUDOWA: dwie ziemianki, osiem jam. Na stanowisku dodatkowo 17 palenisk oraz 33 jamy i trzy bruki kamienne bez materiału zabytkowego.

UWAGI: na stanowisku także osada ludności kultury pomorskiej.

LITERATURA: K. Walenta 1998.

24. LEŚNO

stanowisko 22

pow. Chojnice

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: w bezpośrednim sąsiedztwie grobu książęcego.

CHRONOLOGIA: kultura wielbarska.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 4,5 a;

– ogólna:

ZABUDOWA: dwa piece.

UWAGI:

LITERATURA: K. Walenta 1998.

25. LEŚNO

stanowisko 24

pow. Chojnice

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na wyniesieniu morenowym przylegającym do zachodniego brzegu jeziora Leśno.

CHRONOLOGIA: C₁ (?)*.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: ok. 38 a;

– ogólna: ok. 10 ha.

ZABUDOWA: halowy budynek słupowy, piec wapienniczy, piec, paleniska, jamy.

UWAGI: brak żużli wyklucza raczej miejscowy wytop żelaza.

* w literaturze brak bliższego datowania osady, K. Walenta na fazę C₁ datuje znaleziony w obrębie budynku halowego złoty pierścień z ametystem.

LITERATURA: K. Walenta 1998; 2002-2003; 2003.

26. LUBISZEWO TCZEWSKIE

stanowisko 160

pow. Tczew

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: wschodni stok rozległego wyniesienia, w sąsiedztwie niewielkiego stawu.

CHRONOLOGIA: B₂/C₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 180 a, obiekty KW na obszarze 50 a;

– ogólna: ok. 170 a.

ZABUDOWA: ziemianki, półziemianki, dołki postłupowe, jamy osadowe, paleniska.

UWAGI:

LITERATURA: H. Paner, M. Fudziński, K. Godon 2004.

27. LUBOCHNIA

stanowisko 12-13

pow. Gniezno

woj. wielkopolskie

POŁOŻENIE: na krawędzi doliny Jeziora Wierzbiczańskiego.

CHRONOLOGIA: B₂-C₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: 30 obiektów, w tym budynek zrębowy, piec wapienniczy, 19 palenisk, jamy.

UWAGI:

LITERATURA: C. Strzyżewski 2001; J. Mizerka, C. Strzyżewski 1996.

28. ŁOBEZ

stanowisko 11

pow. loco

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE:

CHRONOLOGIA: A₃-B₂.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: palenisko.

UWAGI:

LITERATURA: Archiwum Muzeum Narodowe Szczecin, nr 7185 – 7187; informacja ustna od dra H. Machajewskiego.

29. MALBORK

stanowisko

pow. loco

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na wschodnim wysokim brzegu Nogatu.

CHRONOLOGIA: OWR (WOR?).

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: paleniska.

UWAGI: na stanowiskach Malbork-Piaski i Malbork-Sztumskie Przedmieście sugerowane jest także istnienie osad z B₂-C₂ (Piaski) oraz B₁-B₂ (Sztumskie Przedmieście), rozpoznanych jednak tylko powierzchniowo na podstawie obecnej tam ceramiki.

LITERATURA: K. Przewoźna 1971.

30. MALENIN

stanowisko 34

pow. Tczew

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na południowym zboczu dużego wzniesienia opadającego w stronę niewielkiego cieku.

CHRONOLOGIA: OWR.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 380 a*;

– ogólna: 560 a**.

ZABUDOWA: 52 obiekty.

UWAGI: * pełen obszar objęty badaniami ratowniczymi. Osadnictwo z OWR znajdowało się jednak tylko na północ od przepływającego przez środek stanowiska cieku, zatem przebadana wykopaliskowo powierzchnia funkcjonującej tutaj osady kultury wielbarskiej jest w rzeczywistości przynajmniej o połowę mniejsza. ** uwaga jw.

LITERATURA: H. Paner, M. Fudziński, K. Godon 2004.

31. MYŚLĘCIN

stanowisko

pow. Elbląg

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na wzniesieniu nad jeziorem Drużno.

CHRONOLOGIA: A₃-D.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: kilkaset metrów kwadratowych;

– ogólna: kilka hektarów.

ZABUDOWA: cztery budynki (zagłębione?) z paleniskami w środku, pięć palenisk, jamy odpadkowe, budynki w rzędach, kilka faz zabudowy.

UWAGI:

LITERATURA: K. Przewoźna 1971.

32. NICPONIE

stanowisko

pow. Kwidzyn

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na stoku nad rzeką Liwą.

CHRONOLOGIA: B₂-C₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: ok. 2 a;

– ogólna:

ZABUDOWA: 14 pieców, trzy jamy, sześć dołków posłupowych, palisada.

UWAGI:

LITERATURA: W. Heym 1935; K. Przewoźna 1964; 1971.

33. NOWA WIEŚ

stanowisko

pow. Susz

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na wyżynie pomiędzy jeziorami.

CHRONOLOGIA: (?) OWR.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: budynek słupowy.

UWAGI:

LITERATURA: K. Przewoźna 1971.

34. NOWA WIEŚ CHEŁMIŃSKA

stanowisko

pow. Chełmno

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na piaszczystych mdach i piaskach rzecznych.

CHRONOLOGIA: MOPR-OWR.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna: ok. 2 ha.

ZABUDOWA: piec, trzy paleniska, 12 skupisk kamieni.

UWAGI:

LITERATURA: K. Przewoźna 1971.

35. NOWA WIEŚ KRÓLEWSKA

stanowisko

pow. Sztum

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: nad Postolińską Strugą wpadającą do Liwu.

CHRONOLOGIA: (?) OWR.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: zarysy dużej liczby budynków.

UWAGI:

LITERATURA: K. Przewoźna 1971.

36. NOWY TARG

stanowisko 10

pow. Sztum

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: południowo-zachodni stok wzgórza, nad brzegiem aktualnie zabagnionego, płytkiego jeziora*.

CHRONOLOGIA: OWR.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: I a;

– ogólna:

ZABUDOWA: fragment naziemnego budynku słupowego o lekko zagłębionym wnętrzu, piec wapienniczy, wolno położone palenisko, jama odpadowa.

UWAGI: * 200 m na zachód od stanowiska 10 znajduje się cmentarzysko (stanowisko 6) funkcjonujące nieprzerwanie od MOPR aż po fazę D OWL (E. Kazimierczak, E. Wichrowska 1987).

LITERATURA: J. Piekalski 1987.

37. OLSZÓWKA

stanowisko 70

pow. Tczew

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: wschodni skłon doliny rzeki Liski.

CHRONOLOGIA: OWR.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 170 a*;

– ogólna:

ZABUDOWA: m.in. półziemianka, szałas; warstwa kulturowa.

UWAGI: * obiekty kultury wielbarskiej skupione przede wszystkim w południowo-zachodniej części badanego obszaru, głównie w pobliżu koryta rzeki Liski.

LITERATURA: H. Paner, M. Fudziński, K. Godon 2004.

38. POMIANOWO

stanowisko 5

pow. Białogard

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE:

CHRONOLOGIA: A₃-B₂/C₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA:

UWAGI: badania D. Minty-Tworzowskiej.

LITERATURA: informacja ustna od dra H. Machajewskiego.

39. POZNAŃ-KOMANDORIA

stanowisko ul. Grodzieńska

pow. loco

woj. wielkopolskie

POŁOŻENIE:

CHRONOLOGIA: B₂-B₂/C₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: siedem palenisk, trzy jamy.

UWAGI:

LITERATURA: M. Piaszykówna 1953.

40. POZNAŃ-SOŁACZ

stanowisko

pow. loco

woj. wielkopolskie

POŁOŻENIE: na rozległym cyplu w widłach rzek Bogdanki i Wierzbaka.

CHRONOLOGIA: B₂/C₁-C₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: ponad 5 a;

– ogólna:

ZABUDOWA: peryferia osady, obiekty związane z wytopem i wstępną obróbką żelaza (trzy dymarki, dziewięć palenisk) oraz piec wapienniczy, dwie jamy i bruk kamienny.

UWAGI:

LITERATURA: A. Gałęzowska 1999.

41. PRUSZCZ GDAŃSKI

stanowisko

pow. loco

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na niewielkim płaskim wzniesieniu w zakolu rzeki Raduni, na jej lewym brzegu.

CHRONOLOGIA: początek OWR.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 3 a;

– ogólna: (?) kilka hektarów.

ZABUDOWA: trzy piece wapiennicze, sześć palenisk.

UWAGI: w pobliżu cmentarzyska z MOPR-OWR.

LITERATURA: M. Pietrzak 1968; K. Przewoźna 1971.

42. PRUSZCZ GDAŃSKI

stanowisko 42

pow. loco

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na łagodnie opadającym stoku w kierunku nieistniejącego już zbiornika wodnego.

CHRONOLOGIA: B₁-B_{2a} (C₂?).

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: pięć pieców wapienniczych, mielerz, 29 palenisk, jama.

UWAGI:

LITERATURA: A. Ostasz 2005.

43. ROGOWO

stanowisko 4

pow. Białogard

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE: na prawym brzegu dolnego biegu rzeki Mogielnicy, lewego dopływu Parsęty, w widłach obu rzek, na szerokiej terasie nadzalewowej.

CHRONOLOGIA: A_3-C_{1b} ; wyróżniono trzy fazy osadnicze:

– I – pierwsza połowa A_3 -przełom B_1 i B_2 ;

– II – przełom B_1 i B_2-C_1 ;

– III – C_1-C_2 .

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 2,1 a;

– ogólna: ok. 8 ha; faza I – 3 ha; faza II – 5 ha; faza III – znacznie mniejsza przestrzeń niż w fazach poprzednich.

ZABUDOWA: faza I – północna partia stanowiska, 56 obiektów: jamy postłupowe (obiekty nr 23-45) układające się w budynek z wykopu 1, dołki postłupowe (obiekty nr 78-88) i jama ziemiankowa (obiekt nr 77) składające się na budynek zagłębiony z wykopu 9, z którym wiążą się palenisko i ogniska dymarskie, wolno położone paleniska, dwa piece, jamy; faza II – centralna i południowa część stanowiska: piece gospodarcze, dwa budynki naziemne, w jednym z nich palenisko (obiekt nr 15) i jama (obiekt nr 22), wolno położone paleniska oraz jamy odpadkowe; faza III – centralna i południowa część stanowiska, jedno palenisko (obiekt nr 47 z wykopu 2).

UWAGI:

LITERATURA: H. Machajewski 1980.

44. ROGOWO

stanowisko 23

pow. Toruń

woj. kujawsko-pomorskie

POŁOŻENIE: ok. 3 km na wschód od krawędzi doliny Drwęcy, na rozległym, sierpowato uformowanym garbie terenu, od północy i południa otoczonym przez podmokłe obniżenia terenowe; osada na łagodnym zboczu południowym, pomiędzy ramionami wyniesienia.

CHRONOLOGIA: WOR-POR.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna: ok. 5 ha.

ZABUDOWA: część gospodarza osady, otaczająca od południa i zachodu cmentarzy-sko; 441 pieców kotlinkowych, 139 palenisk, 121 jam gospodarczych, 28 pieców, w tym dwa wapiennicze, 69 palenisk, studnia z kamienną cembrowiną. W zachodniej części osady skupiska rudy darniowej, związane prawdopodobnie z jej składowaniem. Na południe od linii występowania pieców kotlinkowych dwa, a być może trzy obiekty mieszkalne.

UWAGI:

LITERATURA: E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003.

45. RUMIA-ZAGÓRZE

stanowisko

pow. Wejherowo

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: nad rzeczką Zagórzanką.

CHRONOLOGIA: OWR (A₃-początek B₂?)*

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 37 a;

– ogólna:

ZABUDOWA: 78 palenisk, 19 pieców kotlinkowych, dwa klepiska przepalonej gliny.

UWAGI: * być może równoczesowe z przyległym doń od północy cmentarzyskiem, datowanym od I w. p.n.e. do I w. n.e. łącznie (?).

LITERATURA: K. Przewoźna 1971, M. Pietrzak 1995.

46. RYWAŁDZIK

stanowisko

pow. Nowe Miasto Lubawskie

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: przy ujściu rzeki Osy do jeziora Płowęż.

CHRONOLOGIA: (?) OWR.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: budynek, palenisko.

UWAGI:

LITERATURA: K. Przewoźna 1971.

47. SIEDLECZKO

stanowisko 4

pow. Wągrowiec

woj. wielkopolskie

POŁOŻENIE: na wschodnim zboczu niewielkiego wzgórza, na lewym brzegu rzeki Nielby.

CHRONOLOGIA: B₂-początek POR.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 14 a;

– ogólna: 0,5 ha.

ZABUDOWA: naziemny budynek słupowy (obiekt nr 40), cztery budynki zagłębione (obiekty nr 67, 69, 70, 73), w tym dwa o konstrukcji słupowej (obiekty nr 70, 73), obiekt związany z obróbką żelaza (obiekt nr 42), cztery piece, 16 palenisk, 38 jam, 31 dołków postłupowych, z których 18 związanych było z konstrukcją domostw.

UWAGI:

LITERATURA: M. Dernoga 2000a.

48. SIEMIROWICE

stanowisko 10

pow. Lębork

woj. pomorskie

POŁOŻENIE:

CHRONOLOGIA: MOPR-WOR.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: dwa piece kotlinkowe, kilka palenisk.

UWAGI:

LITERATURA: M. Pietrzak 1995.

49. SŁAWSKO

stanowisko 63

pow. Sławno

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE:

CHRONOLOGIA: A₃-B₂.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA:

UWAGI: badania W. Rączkowskiego.

LITERATURA: informacja ustna od dra H. Machajewskiego.

50. SŁOPANOWO

stanowisko 1

pow. Szamotuły

woj. wielkopolskie

POŁOŻENIE: na lekkim wzniesieniu, które tworzy w tym miejscu II (środkowa) terasa Warty.

CHRONOLOGIA: B₂-C_{1a}.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 19,5 a;

– ogólna: ok. 20 a.

ZABUDOWA: trzy fazy* zabudowy: I faza – część budynków o orientacji północny zachód–południowy wschód; II faza – budynki wzniesione na miejscu poprzednich, lecz zachowujące starą orientację; III faza – świadczy o niej usytuowanie palenisk, przylegających bezpośrednio do ścian budynków oraz położonych pod kątem 45° i 90°, oraz duża ilość śladów słupów, które nie tworzyły czytelnych układów. Na podstawie zachowanych planów i materiałów** trudno stwierdzić, jakie było rozplanowanie osady. Nie można uchwycić regularności w usytuowaniu budynków. Brak w nich na ogół palenisk, których na całej powierzchni stanowiska zarejestrowano łącznie 12. Jedynie pięć z nich, należących do starszej fazy osadniczej, tworzyło wyraźne skupisko. Na całej osadzie występowały jamy o niewyjaśnionym przeznaczeniu, być może odpadowe. W północnej części osady odkryto dwa koncentryczne kręgi – zagrody dla bydła (?), na południowo-zachodnim krańcu osady odkryto jamy wyłożone kamieniami, pełniące być może funkcje magazynów żywności. Pochodziły one z jednej z młodszych faz funkcjonowania osady.

UWAGI: * faz zabudowy mogło być więcej; ** badania na osadzie prowadzono w latach 1906, 1941 i 1952. Materiały z wcześniejszych badań uległy w 1945 r. dewastacji w wyniku działań wojennych, a pochodziły one z większej części przebadanej osady (17 a).

LITERATURA: K. Przewoźna 1955.

51. STANISŁAWIE

stanowisko 37

pow. Tczew

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na wierzchołku oraz północnym i wschodnim stoku wzniesienia, na krańcu małej doliny cieku wodnego stanowiącego dopływ Motławy.

CHRONOLOGIA: B₂/C₁-D.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna: 0,55 ha.

ZABUDOWA: budynki naziemne, 49 ziemianek, 67 palenisk związanych z metalurgią żelaza, dziewięć pieców, studnia, jamy.

UWAGI:

LITERATURA: A. Gołębiewski 2003.

52. STROSZKI

stanowisko 1

pow. Września

woj. wielkopolskie

POŁOŻENIE: stok doliny rzecznej, eksponowany na wschód.

CHRONOLOGIA: B₂/C₁-C_{1a}.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 130 a;

– ogólna: 2,8 ha.

ZABUDOWA: część produkcyjno-gospodarcza osady. 477 obiektów, w tym: 323 dołki postłupowe (w tym ok. 130 związanych z konstrukcją ziemianek), 13 (14?) ziemianek, 57 jam, 54 paleniska (w tym trzy w ziemiankach), cztery bruki, cztery mielerze, 19 dymarek, piec gospodarczy oraz dwa pochówki psów. Prawdopodobnie większość słupów stanowić może pozostałości po budynkach naziemnych, których nie udało się zrekonstruować, z wyjątkiem sześciu spichlerzy sześćo- i czterostupowych. Prawdopodobnie więcej niż jedna faza zabudowy.

UWAGI:

LITERATURA: A. Gałęzowska 2003.

53. STRUGA

stanowisko 2

pow. Chojnice

woj. pomorskie

POŁOŻENIE:

CHRONOLOGIA: B₂.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA:

UWAGI:

LITERATURA: T. Grabarczyk 1997.

54. SZTUM

stanowisko

pow. loco

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na wzniesieniu znajdującym się bezpośrednio przy kolanie jeziora Parlety.

CHRONOLOGIA: B₁-B₂.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: 14 pieców, jama.

UWAGI:

LITERATURA: K. Przewoźna 1971.

55. ŚMIECHÓW

stanowisko 1

pow. Koszalin

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE: 200 m od rzeki Czerwonej, na zachodnim i południowo-zachodnim stoku oraz części kulminacji wzniesienia.

CHRONOLOGIA: A₃-C₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna: ok. 3 ha.

ZABUDOWA: 14 obiektów, w tym: dwa piece, dwie jamy spaleniskowe, dziewięć palenisk, fragment konstrukcji kamiennej.

UWAGI: stanowisko w 95% zniszczone przez piaśnicę.

LITERATURA: C. Strzyżewski 1975.

56. TARNOWO PAŁUCKIE

stanowisko 13

pow. Wągrowiec

woj. wielkopolskie

POŁOŻENIE: w strefie przykrawędnej terasy nadzalewowej, na terenie wyraźnie ekspozowanym, otoczonym od południa rynną Jeziora Rgielskiego, od zachodu i północy rozległym obniżeniem, od wschodu i południa łagodnym spadkiem ku jezioru.

CHRONOLOGIA: B₂-początek POR.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 14 a;

– ogólna: ok. 1,5 ha.

ZABUDOWA: dwa budynki słupowe (obiekty nr 6, 28), dwie ziemianki (obiekty nr 8, 89), palenisko kowalskie (obiekt nr 18), osiem ognisk dymarskich, 42 paleniska, cztery piece, 18 jam oraz 86 dołków postłupowych, z których 40 związanych jest z budynkami słupowymi.

UWAGI:

LITERATURA: M. Dernoga 2000b.

57. TRZEBAWIE

stanowisko

pow. Stargard Szczeciński

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE: na dość rozległym płaskowyżu, wrzynającym się półwyspem w jezioro Woświn, od strony lądu otoczonym bagnami.

CHRONOLOGIA: B₁-początek B₂ (I w. n.e.).

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: dwie jamy wyłożone kamieniami (być może piece wapiennicze?).

UWAGI:

LITERATURA: R. Wołągiewicz 1958.

58. TUCHLINO

stanowisko 1

pow. Kartuzy

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na zboczu wzgórza.

CHRONOLOGIA: B₂-C₁.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: piec do wypału ceramiki.

UWAGI:

LITERATURA: M. Fudziński 1993; K. Przewoźna 1971.

59. TYCHOWO

stanowisko 10

pow. Sławno

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE: na wzniesieniu nad zabagnioną dolinką Wieprzy.

CHRONOLOGIA: A₃-B₂.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA:

UWAGI:

LITERATURA: K. Przewoźna 1971; W. Rączkowski 1992.

60. ULKOWY

stanowisko 1

pow. Pruszcz Gdański

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: na niewielkim wyniesieniu, na jego południowo-wschodnim i północno-zachodnim stoku oraz u jego podnóża. Przy jego zachodniej granicy niewielki, aktualnie zabagniony zbiornik wodny.

CHRONOLOGIA: B₂-C₁.

POWIERZCHNIA:

- zbadana: 60 a;
- ogólna: ok. 1 ha.

ZABUDOWA: osada kształtu owalnego; zabudowa skupiała się wokół wolnego placu i mogła otaczać pobliski zbiornik wody. Na stanowisku 410 jam postępujących, 47 jam gospodarczych, 33 paleniska, 16 pieców, trzy półziemianki.

UWAGI:

LITERATURA: A. Ostasz 2003.

61. WAPLEWO

stanowisko

pow. Sztum

woj. pomorskie

POŁOŻENIE: nad strumieniem.

CHRONOLOGIA: B₂-C₁.

POWIERZCHNIA:

- zbadana:
- ogólna:

ZABUDOWA: paleniska kamienne.

UWAGI:

LITERATURA: K. Przewoźna 1971.

62. WARSZKOWO

stanowisko 26

pow. Sławno

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE: na krawędzi płaskiej wysoczyzny morenowej i rynnę rzeki Wieprza oraz jej dopływu Ścięgnicy.

CHRONOLOGIA: od MOPR do POR, wyróżniono trzy fazy osadnicze, do których zaliczono pięć horyzontów chronologicznych:

- faza I: horyzonty I i II – ogólnie MOPR (kultura oksywska), horyzont III – przełom A₃/B₁ (kultura oksywska);
- faza II: horyzont IV – B₂-B₂/C₁ (kultura wielbarska);
- faza III: horyzont V – ogólnie POR (C_{1b}-C₂; grupa dębczyńska).

POWIERZCHNIA:

- zbadana: ok. 9 a;
- ogólna: 1 ha.

ZABUDOWA: horyzont I – cztery obiekty: ziemianka z paleniskiem (obiekt nr 211 z obiektem nr 217), jamy gospodarcze (obiekty nr 50, 132); horyzont II – cztery jamy gospodarcze (obiekty nr 48, 49, 123, 124); horyzont III – półziemianka (obiekt nr 161) o kon-

strukcji słupowej (obiekty nr 139, 140, 159, 160, 171, 186, 187, 197, 198, 206, 207), naziemny budynek słupowy (obiekty nr 144, 145, 158, 163, 168, 169, 170), dwie jamy gospodarcze (obiekty nr 109b, 122); horyzont IV – naziemny budynek słupowy (obiekty nr 95, 96, 98, 103, 111), zagłębiony (obiekt nr 3) budynek słupowy (obiekty nr 1, 4, 5, 14, 15), pięć samodzielnych palenisk (obiekty nr 19, 22, 25, 109a, 209), trzy ogniska dymarskie (obiekty nr 85, 101, 106) i towarzyszące im dołki postłupowe (obiekty nr 70, 102), piec (obiekt nr 24), jama gospodarcza (obiekt nr 121), pięć jam o nieokreślonej funkcji (obiekty nr 128, 131, 176, 176a, 185) oraz obiekt nr 72; horyzont V – budynek słupowy (obiekty nr 166, 177, 179, 180, 181, 194, 195, 196, 200, 201, 203, 310, 225) z paleniskiem (obiekt nr 164), jama gospodarcza (obiekt nr 38), dwa dołki postłupowe (obiekty nr 100, 129).

UWAGI: Osady także na stanowiskach 27 i 30, datowane na MOPR i OWR; zbliżone skupiska osadnicze zarejestrowane zostały także w pobliskim Tychowie i Wrześnicy.

LITERATURA: T. Kasprowicz 1990; 1992; W. Rączkowski 1992.

63. WARSZKOWO

stanowisko 27

pow. Sławno

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE: na krawędzi terasy erozyjno-akumulacyjnej, na wschód od której rozciąga się stok płaskiej wysoczyzny morenowej, na zachód zaś terasa zalewowa doliny rzeki Wieprzy.

CHRONOLOGIA: A₂-D.

POWIERZCHNIA:

– zbadana: ok. 12 a;

– ogólna:

ZABUDOWA: sześć słupowych budynków mieszkalnych, dziewięć palenisk (dwa z nich znajdowały się we wnętrzu budynków), trzy piece, trzy spichlerze słupowe (dwa cztero- i jeden sześciostłupowy) jama gospodarcza (obiekt nr 109 – spełniająca prawdopodobnie funkcję piwniczki), 174 dołki postłupowe, obecne na całej zbadanej przestrzeni stanowiska, oraz 36 jam o nieokreślonej funkcji (z których cztery uznane zostały za obiekty nowożytny).

UWAGI:

LITERATURA: P. Rezler 1993.

65. WIELKI WĘLCZ

stanowisko

pow. Grudziądz

woj. kujawsko-pomorskie

POŁOŻENIE:

CHRONOLOGIA: dwie fazy chronologiczne: A₃-C₂.

POWIERZCHNIA:

– zbadana:

– ogólna:

ZABUDOWA: część gospodarcza osady: wapiennik, osiem dymarek, pochówek psa, jamy osadowe.

UWAGI:

LITERATURA: R. Boguwolski, M. Kurzyńska 2001.

66. WILCZE ŁASKI

stanowisko 10

pow. Szczecinek

woj. zachodniopomorskie

POŁOŻENIE: na stoku i w części dna dużego wytopiska lub osuszonej, zdenudowanej doliny jeziornej, na wyraźnym cyplu o ekspozycji w kierunkach północnym, zachodnim i południowo-zachodnim.

CHRONOLOGIA: dwie fazy chronologiczne:

– I – B₂;

– II – C₁/C₂ (grupa dębczyńska).

POWIERZCHNIA:

– zbadana: 4,4 a;

– ogólna:

ZABUDOWA: 52 obiekty, wśród nich siedem palenisk, 17 jam oraz 28 dołków posłupowych.

UWAGI:

LITERATURA: A. Krzyszowski 1998.

Bibliografia

BEDNARCZYK J.

2003 *Ratownicze badania wykopaliskowe osady wielokulturowej w Juszkowie – Rusocinie, stanowisko 28, województwo pomorskie*, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, t. 1: *Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, Gdańsk, s. 191-199.

BOBROWSKI P., KANIEWSKA D.

2003 *Stanowisko wielokulturowe w Brzeźnie, pow. Starogard Gdański, woj. pomorskie, stan. 130*. Maszynopis artykułu.

BOGUWOLSKI R., KURZYŃSKA M.

2001 *Archeologia północnej części Ziemi Chetmińskiej*, Grudziądz.

BOKINIEC E., CHUDZIAK W., CYREK K., GACKOWSKI J.

2003 *Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych przeprowadzonych w 2000 roku w strefie planowanej budowy autostrady A-1 na odcinku województwa kujawsko-pomorskiego (b. woj. toruńskie)*, [w:] Z. Bukowski (red.), *Raport 2000. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za rok 2000*, Warszawa, s. 29-59.

CNOTLIWY E.

- 1967 *Osada z okresu rzymskiego w Bienicach, pow. Nowogard, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 13, s. 77-89.*

DERNOGA M.

- 2000a *Osada kultury wielbarskiej z okresu wpływów rzymskich w Siedleczku, stanowisko 4 (gm. Wągrowiec, woj. wielkopolskie), [w:] A. M. Wyrwa (red.), *Studia i Materiały do dziejów Pałuk*, t. 3: *Środowisko naturalne i osadnictwo w teknieńskim kompleksie osadniczym*, Poznań, s. 185-205.*
- 2000b *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na osadzie z okresu wpływów rzymskich w Tarnowie Pałuckim, stanowisko 13 (gm. Wągrowiec, woj. wielkopolskie). Czwarty sezon badań, [w:] A. M. Wyrwa (red.), *Studia i Materiały do dziejów Pałuk*, t. 3: *Środowisko naturalne i osadnictwo w teknieńskim kompleksie osadniczym*, Poznań, s. 207-232.*

FUDZIŃSKI M.

- 1993 *Późny podokres lateński i okres wpływów rzymskich (II w. p.n.e. – V w. n.e.), [w:] O. Felczak, M. Kochanowski, M. Fudziński, *Pradzieje ziemi kartuskiej*, Kartuzy, s. 28-40.*

GAŁĘZOWSKA A.

- 1999 *Sołacz w okresie wpływów rzymskich. Odkrycia archeologiczne z końca XIX i początku XX wieku, „Kronika Miasta Poznania”, z. 3, s. 7-26.*
- 2003 *Osady kultury pomorskiej i kultury wielbarskiej na stanowisku 1 w Stroszkach, gm. Nekla, pow. Września, [w:] M. Brzostowicz (red.), *Archeologia Powiatu Wrzeńskiego*, Poznań-Września, s. 131-153.*

GODŁOWSKI K.

- 1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.*

GOŁĘBIEWSKI A.

- 2003 *Wstępne wyniki badań osady z okresu wpływów rzymskich w Stanisławiu, gmina Tczew, stanowisko 37, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, t. 1: *Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, Gdańsk, s. 201-210.*

GRABARCZYK T.

- 1997 *Kultura wielbarska na pojezierzach Krajeńskim i Kaszubskim, Łódź.*

HEYM W.

- 1935 *Das vorgeschichtliche Haus in den Kreisen Stuhm, Marienwerder und Rosenberg, „Altpreußen”, R. 1, z. 2, s. 77-89.*

KALK A P.

- 2005 *Osada ludności kultury wielbarskiej w Klonówce, gm. Starogard Gdański. Stan. 47 (na trasie autostrady A1 numer 140). Badania w latach 2000-2003, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIV Sesja Pomorzoznawcza*, t. 1: *Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, Gdańsk, s. 441-470.*

KASPROWICZ T.

- 1990 *Osada z młodszego okresu przedrzymskiego i z okresu wpływów rzymskich na stanowisku 26 w Warszkwowie, gm. Sławno w woj. słupskim. Maszynopis pracy magisterskiej.*

- 1992 *Warszkowo, gmina Sławno, stan. 26 – ze studiów nad budownictwem młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich na Pomorzu Środkowym*, „Dorzecze”, nr 1, s. 42-67.

KAZIMIERCZAK E., WICHROWSKA E.

- 1987 *Wielokulturowe cmentarzysko w Nowym Targu w świetle badań w latach 1974 – 1980*, [w:] A. Pawłowski (red.), *Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980-83*, Malbork, s. 289-306.

KOZŁOWSKA D.

- 1989/90 *Osada z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich w Białogardzie, województwo koszalińskie*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 35/36, s. 101-155.

KRAUSE E., ROGALSKI B.

- 2003 *Osada ludności kultury wielbarskiej w Klonówce, powiat Starogard Gdański, stanowisko 7/54*, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, t. 1: *Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, Gdańsk, s. 237-259.

KRZYSZOWSKI A.

- 1998 *Osada z okresu rzymskiego w miejscowości Wilcze Łaski, gm. Szczecinek, woj. koszalińskie, stanowisko 10*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 44, s. 125-142.

KUBICKA-WAŚKIEL R.

- 1993 *Osada z późnego okresu przedrzymskiego i wczesnego okresu rzymskiego w Bogucinie (stan. 6), w woj. koszalińskim*. Maszynopis pracy magisterskiej.

LACHOWICZ F.

- 1964 *Pomorze Środkowe w okresie późnolateńskim i wpływów rzymskich*, [w:] W. Hensel (red.), *Z pradziejów Pomorza Środkowego*, Warszawa-Koszalin, s. 67-97.

- 1975 *Podokres późnolateński i okres wpływów rzymskich (od 125 r. p.n.e. do 375 r. n.e.)*, [w:] *Pradzieje Pomorza Środkowego*, Słupsk, s. 87-121.

MACHAJEWSKI H.

- 1980 *Osada z późnego okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Rogowie*, [w:] J. Żak (red.), *Studia i materiały do osadnictwa Pomorza Środkowego na przełomie er*, Koszalin, s. 7-55.

- 1995 *Osadnictwo z okresu przedrzymskiego, rzymskiego i wędrówek ludów na stanowisku 1 w Głuszynie, woj. słupskie*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 41, s. 39-65.

- 1997/2000 *Goślinowo, powiat Gniezno, woj. wielkopolskie GAZ 311 (AZP: 49-34, nr 85). Osada z okresu wpływów rzymskich na stanowisku 3 w Goślinowie powiat Gniezno*. Maszynopis artykułu.

- 2003 *Starożytni hutnicy z Pojezierza Gnieźnieńskiego*, Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski, t. 2, s. 226-238.

MICHAŁOWSKI A.

- 2007 *Osady kultury wielbarskiej fazy lubowidzkiej – stan badań*, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje, stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*, Gdańsk, s. 555-582.

MIZERKA J., STRZYŻEWSKI C.

1996 *Osady z okresu wpływów rzymskich w Lubochni, gm. Gniezno, stan. 12-13, 23 (badania ratownicze w 1996 roku)*. Maszynopis artykułu.

OSTASZ A.

2003 *Osada kultury wielbarskiej w Ulkowach gmina Pszczółki, stanowisko 1 (25 na trasie A-1)*, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, t. 1: *Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, Gdańsk, s. 287-301.

2005 *Osada produkcyjna z okresu wpływów rzymskich w Pruszczu Gdańskim, stanowisko nr 42*, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIV Sesja Pomorzoznawcza*, t. 1: *Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, Gdańsk, s. 471-483.

PANER H., FUDZIŃSKI M., GODON K.

2004 *Ratownicze badania autostrady A-1 na terenie województwa pomorskiego w latach 2001-2002. Autostrada A-1 Gdańsk-Toruń*, [w:] Z. Bukowski (red.), *Raport 2001-2002. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za lata 2001-2002*, Warszawa, s. 7-27.

PIASZYKÓWNA M.

1953 *Pradzieje miasta Poznania*, Poznań.

PIEKALSKI J.

1987 *Badania na osadzie z okresu wpływów rzymskich w Nowym Targu, gminie Stary Targ (stanowisko 10) w 1983 r.*, [w:] A. Pawłowski (red.), *Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980-83*, Malbork, s. 345-348.

PIETRZAK M.

1968 *Piece do wypalania wapna ze starszego okresu wpływów rzymskich w Pruszczu Gdańskim*, „Pomorania Antiqua”, t. 2, s. 267-282.

1995 *Z badań nad kulturami oksywską i wielbarską na lewobrzeżnym Powiślu*, [w:] W. Filipowiak (red.), *Najnowsze kierunki badań najdawniejszych dziejów Pomorza, X Pomorska Sesja Archeologiczna z okazji 40-lecia powrotu Pomorza do Polski, Szczecin 1985 – marzec 28-30*, Szczecin, s. 163-173.

2002 *Cmentarzysko płaskie kultury wielbarskiej z okresu wpływów rzymskich na stan. 7 w Kościelnej Jani, woj. pomorskie*, [w:] „Varia Barbarica. Monumenta Archaeologica Barbaria”, Series Gemina, t. 1, Warszawa-Lublin, s. 375-394.

PRZEWOŻNA K.

1955 *Osada i cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Słopotowie pow. Szamotuły*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 5, s. 60-140.

1964 *Zagadnienie osiedli obronnych w okresie rzymskim*, „Slavia Antiqua”, t. 11, s. 352-359.

1965 *Osada z I w. p.n.e. / I w. n.e. w Jastarni pow. Puck*, „Pomorania Antiqua”, t. 1, s. 183-212.

1971 *Osiedla z okresu późnolateńskiego i wpływów rzymskich na Pomorzu Wschodnim*, „Pomorania Antiqua”, t. 3, s. 163-277.

RĄCZKOWSKI W.

1992 *Z badań archeologicznych w rejonie Sławna*, „Dorzecze”, nr 1, s. 68-73.

REZLER P.

- 1993 *Osada z okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich na stanowisku 27 w Warszawie, gm. Sławno, w woj. słupskim*. Maszynopis pracy magisterskiej.

STRZYŻEWSKI C.

- 1973 *Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych i wykopaliskowych na terenie osady z okresów późnolateńskiego i wczesnorzymskiego w Bogucinie, pow. Kołobrzeg w latach 1970-1972*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, t. 3, s. 79-89.
- 1975 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Śmiechowie, b. pow. koszaliński na osadzie z okresu późnolateńskiego i wczesnorzymskiego*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, t. 5, s. 123-135.
- 2001 *Zasiedlenie Gniezna i jego okolicy w pradziejach i w starożytności*, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych. Nowe fakty. Nowe interpretacje*, Poznań, s. 11-44.

STRZYŻEWSKI C., ŻURAWSKI Z.

- 1973 *Wstępne sprawozdanie z badań wykopaliskowych na stanowisku 3 w Dzierżęcinie, pow. Sławno w 1972 r.*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, t. 3, s. 90-101.

WALENTA K.

- 1998 *Budowla słupowa kultury wielbarskiej w Leśnie, gm. Brusy, st. 24*, „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 4, s. 59-71.
- 2002-2003 *Nowe odkrycia na wielokulturowej osadzie w Leśnie st. 24, gm. Brusy, woj. pomorskie*, „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 8, s. 147-156.
- 2003 *Osada wielokulturowa w Leśnie, stanowisko 24, gmina Brusy. Badania w roku 2000*, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, t. 1: *Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, Gdańsk, s. 311-317.

WOŁĄGIEWICZ R.

- 1958 *Jamy kamienne z okresu rzymskiego w Trzebawiu, pow. Łobez, na tle osadnictwa*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 4, s. 131-154.
- 1976 *Cmentarzisko kurhanowe kultury wielbarskiej w Gronowie w świetle badań 1973-1976*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 22, s. 71-92.
- 1981a *Kultura wielbarska (faza lubowidzka)*, [w:] J. Wielowiejski (red.), *Prabistoria Ziemi Polskiej*, t. 5: *Późny okres lateński i okres wpływów rzymskich*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 165-178.
- 1981b *Kultura wielbarska – problemy interpretacji etnicznej*, [w:] *Problemy kultury wielbarskiej*, Słupsk, s. 79-106.
- 1986 *Stan badań nad okresem rzymskim na Pomorzu*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*, Kraków, s. 299-317.

ŻÓŁKIEWSKI M.

- 2001 *Osada z okresu wpływów rzymskich w Imielnie, gm. Łubowo, stan. 13, 14, 15, 17 i 18*. Maszynopis pracy magisterskiej.

ŻYCHLIŃSKI D.

- 1999 *Osada z późnego okresu wpływów rzymskich w Kowalewku, gm. Oborniki, woj. poznańskie, stanowisko 3*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 9, s. 173-218.

Adres autora:

dr Andrzej Michałowski
Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań

**Materialien für die Studien über die Problematik der Siedlungen
der Wielbark Kultur aus der Lubowidz-Stufe****Zusammenfassung**

Bei der im Archäologischen Museum in Gdańsk in 2004 organisierten Konferenz, die dem Stand der Diskussion über die Wielbark Kultur gewidmet war, hielt der Verfasser der vorliegenden Erarbeitung ein Referat, das den aktuellen Stand der Untersuchungen über die Problematik der Siedlungen dieser Gruppe zusammenfasste. In 2007 erschien es im Druck in dem damals veröffentlichten Konferenzband (A. Michałowski 2007). In der betreffenden Publikation befand sich, leider, der Katalog von Siedlungen der Wielbark Kultur, der dem synthetischen Teil beigelegt war, nicht. Der jetzt präsentierte Katalog ermöglicht die Einsicht in die Materialien, über die wir jetzt für die Untersuchungen über die Siedlungen der Wielbark Kultur verfügen. Die dort enthaltenen Informationen weisen einen gewissen Mangel an Daten auf, die für ihre vollständige, sowohl räumliche als auch chronologische Analyse notwendig sind. Das verbindet sich vor allem mit der Überlegenheit der Untersuchungen auf kleinen Flächen, die sich auf Untersuchung nur eines gewissen Fundstellenausschnitts beschränken, einerseits und mit dem bisherigen Mangel an vollständigen, monographischen Erarbeitungen der untersuchten Siedlungen, die wir hauptsächlich aus den Arbeiten mit Berichtscharakter kennen, andererseits. Das bewirkt, dass trotz der Stufenvergrößerung der Anzahl von Siedlungsfundstellen der Wielbark Kultur, auf den die Ausgrabungen durchgeführt wurden, die Schlussfolgerungen aus der synthetischen Zusammenfassung des Zustands von Untersuchungen über ihre Problematik, die in 2004 entstand, weiterhin aktuell bleiben.

DANIEL ŻYCHLIŃSKI

Osada ludności kultury przeworskiej z okresu wędrówek ludów na stanowisku 21 w Daniszewie, pow. Koło

Wstęp

Wieś Daniszew położona jest w Wielkopolsce wschodniej, w kolanie Warty, 7 km na południowy zachód od Koła. Ten region określony został jako Kotlina Kolska; wchodzi ona w skład makroregionu Niziny Południowowielkopolskiej. Obszar ten jest rozszerzeniem doliny Warty, gdzie rzeka, płynąc z południa, gwałtownie skręca na zachód (ryc. 1). Pokrywają go gleby dość zróżnicowane, ale dominują piaszczyste (J. Kondracki 1994, s. 108).

Stanowisko archeologiczne 21 zlokalizowane było na południowo-wschodnim krańcu wsi, po obu stronach asfaltowej drogi biegnącej z Kościelca do Ruszkowa i dalej do Koła (ryc. 2). Zajmowało niewielkie wyniesienie w obrębie dna doliny rzeki Kiełbaski, lewego dopływu Warty (ok. 350 m na południe od rzeki). Ze wszystkich stron było otoczone terenami podmokłymi, często zalewanymi wodami powodziowymi.

Przedmiotowe stanowisko było badane ratowniczo w związku z planowaną budową autostrady A2 (nr na autostradzie A2 – 411). Znane było także z badań AZP (58 – 44/90). Prace wykopaliskowe trwały od maja do września 2000 r., a z ramienia Ośrodka Naukowo-Konserwatorskiego PKZ Sp. z o.o. z Poznania kierował nimi autor niniejszego artykułu.

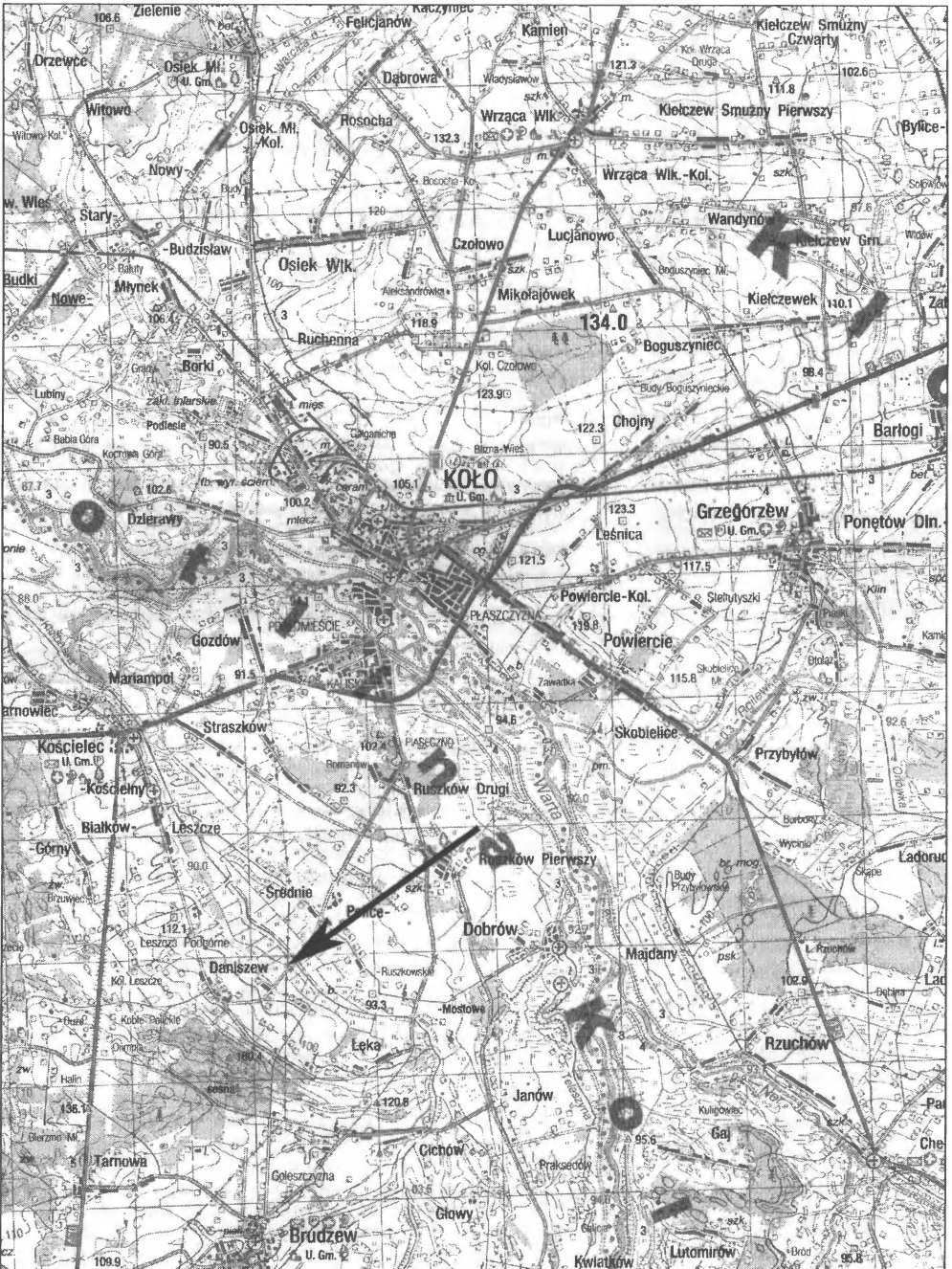
W tym czasie odsłonięto obszar o powierzchni 334 a i ujawniono 1741 obiektów nieruchomych, z których jedynie 262 określono chronologicznie na podstawie materiału ruchomego (ryc. 3). Osadnictwo funkcjonowało tu w okresie neolitu (kultura pucharów lejkowatych), we wczesnej epoce brązu (kultura trzciniecka), w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza (kultura lużycka), w młodszym okresie przedrzymskim (horyzont protoprezworski), w okresie wędrówek ludów (kultura przeworska) oraz w fazach B, C i D wczesnego średniowiecza.

Obiekty nieruchome

Z omawianego tu okresu wędrówek ludów pochodziło 27 mało urozmaiconych obiektów nieruchomych (ryc. 3; 4).

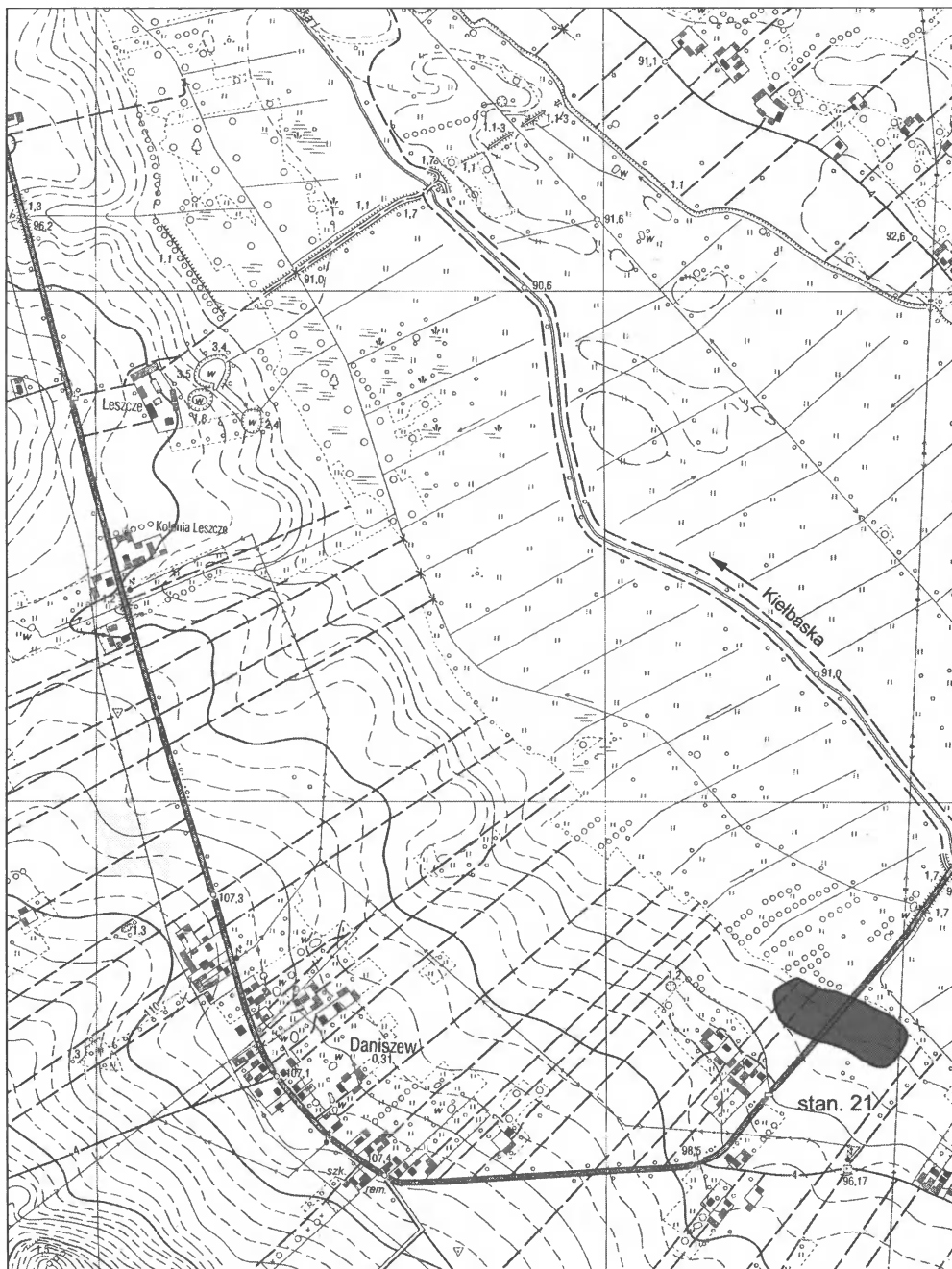
Jamy

Do tej kategorii zakwalifikowano 19 obiektów, które podzielono na dwie grupy: o funkcji nieokreślonej i śmietniskowe.

Ryc. 1. Daniszew, gm. Kościelec, pow. Koło, woj. wielkopolskie, stan. 21. Lokalizacja stanowiska. Skala 1 : 100 000

Abb. 1. Daniszew, Gem. Kościelec, Kreis Koło, Woi. Großpolen, Fst. 21. Lage der Fundstelle. Skala 1 : 100 000

Rys. M. Wołoszyńska-Far / Gez. M. Wołoszyńska-Far

Ryc. 2. Daniszew, gm. Kościelec, pow. Koło, woj. wielkopolskie, stan. 21. Położenie stanowiska. Skala 1 : 10 000

Abb. 2. Daniszew, Gem. Kościelec, Kreis Kolo, Woi. Großpolen, Fst. 21. Lage der Fundstelle. Skala 1 : 10 000

Rys. M. Wołoszyńska-Far / Gez. M. Wołoszyńska-Far

Ryc. 3. Daniszew, gm. Kościelec, pow. Koło, woj. wielkopolskie, stan. 21. Plan zbiorczy obiektów archeologicznych

Abb. 3. Daniszew, Gem. Kościelec, Kreis Koło, Woi. Großpolen, Fst. 21. Sammelplan der archäologischen Objekte

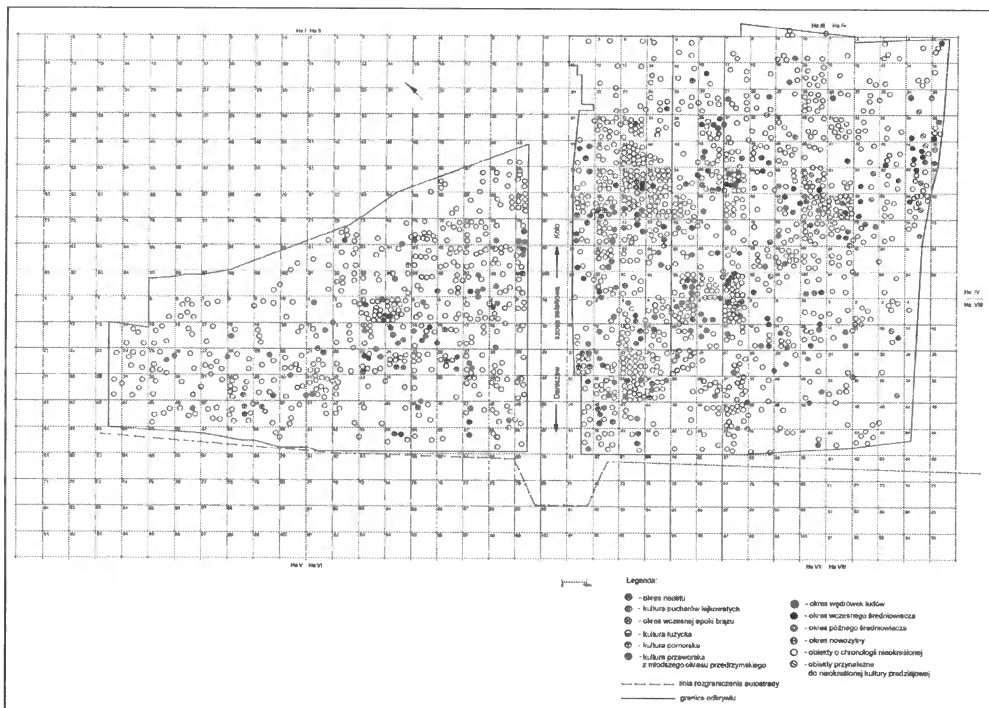
Jamy śmietniskowe

Zbiór ten składał się z czterech obiektów, których wypełniska zawierały bardziej zróżnicowany materiał zabytkowy – nie tylko ceramikę, lecz także kości zwierzęce lub polepę.

Przykładem charakterystycznym był obiekt nr 1458, który w rzucie poziomym miał kształt zbliżony do owalnego (o średnicy ok. 205 cm), a w profilu misowaty (77 cm). Na jego wielowarstwowe wypełnisko składała się bardzo intensywna próchnica przemieszana z takąż spalenizną oraz piaskiem luźnym (ryc. 5). Z wnętrza pozyskano nieliczny zbiór ceramiki (trzy), kości zwierzęce (20 fragmentów kości konia) oraz bryłki polepy. Zarejestrowano także kamienie.

Jamy o funkcji nieokreślonej

Do tej grupy zakwalifikowano 15 obiektów. W większości wypadków były one owalne, zdecydowanie rzadziej okrągłe, natomiast zupełnie sporadycznie nieregularne. Ich wymiary były bardzo zróżnicowane i wahały się od ok. 60 do 270 cm długości oraz od ok. 50 do 200 cm szerokości. W przekrojach jamy te były raczej płytkie i misowate, rzadziej nieregularne (ryc. 6, obiekt nr 122). Do wyjątkowych należał kształt workowaty. Maksymalne głębokości jam z rzadka dochodziły do 70 cm. Ich wypełniska składały się z próchnicy o zmiennej intensywności, przemieszanej z piaskiem luźnym lub gliniastym oraz domieszką słabej spalenizny (lub bez niej). Z obiektów tego typu pozyskiwano nieliczne serie ceramiki.

Rys. M. Wołoszyńska-Far / Gez. M. Wołoszyńska-Far

Ryc. 4. Daniszew, gm. Kościelec, pow. Koło, woj. wielkopolskie, stan. 21. Charakterystyka chronologiczna obiektów archeologicznych z zaznaczeniem datowanych na okres wędrówek ludów (kolor czerwony)

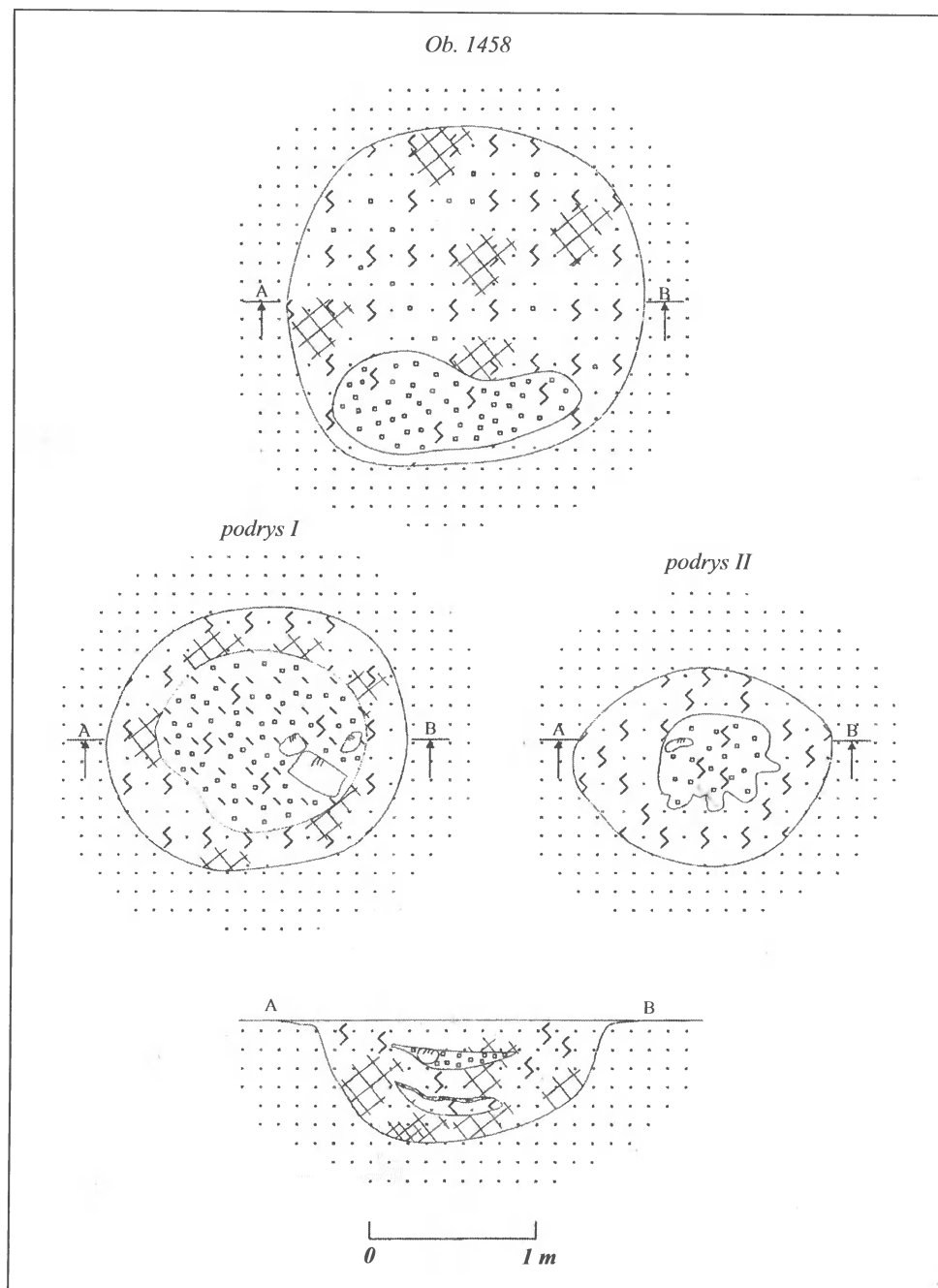
Abb. 4. Daniszew, Gem. Kościelec, Kreis Koło, Woi. Großpolen, Fst. 21. Chronologische Charakteristik der archäologischen Objekte mit Kennzeichnung der in die Völkerwanderungszeit datierten Objekte (rot)

Dołki postępowe

Do tej grupy należało pięć obiektów. Niestety były one rozproszone po całym obszarze badań, nie wykazując tendencji do skupiania się. W planach przybierały kształty wyłącznie okrągłe, o średnicach ok. 30 cm. W przekrojach były najczęściej misowate, wyjątkowo nieregularne lub wannowate. Ich największe głębokości dochodziły do ok. 30 cm. Tak niewielkie miąższości wskazywały jednoznacznie na silne zniszczenie analizowanej przestrzeni reliktowej. Wypełniska dołków zbudowane były z próchnicy o różnej intensywności oraz piasku luźnego bądź gliniastego. Z rzadka natrafiano na ślady spalenizny. Pozyskiwano tu bardzo ubogie zbiory ceramiczne.

Paleniska

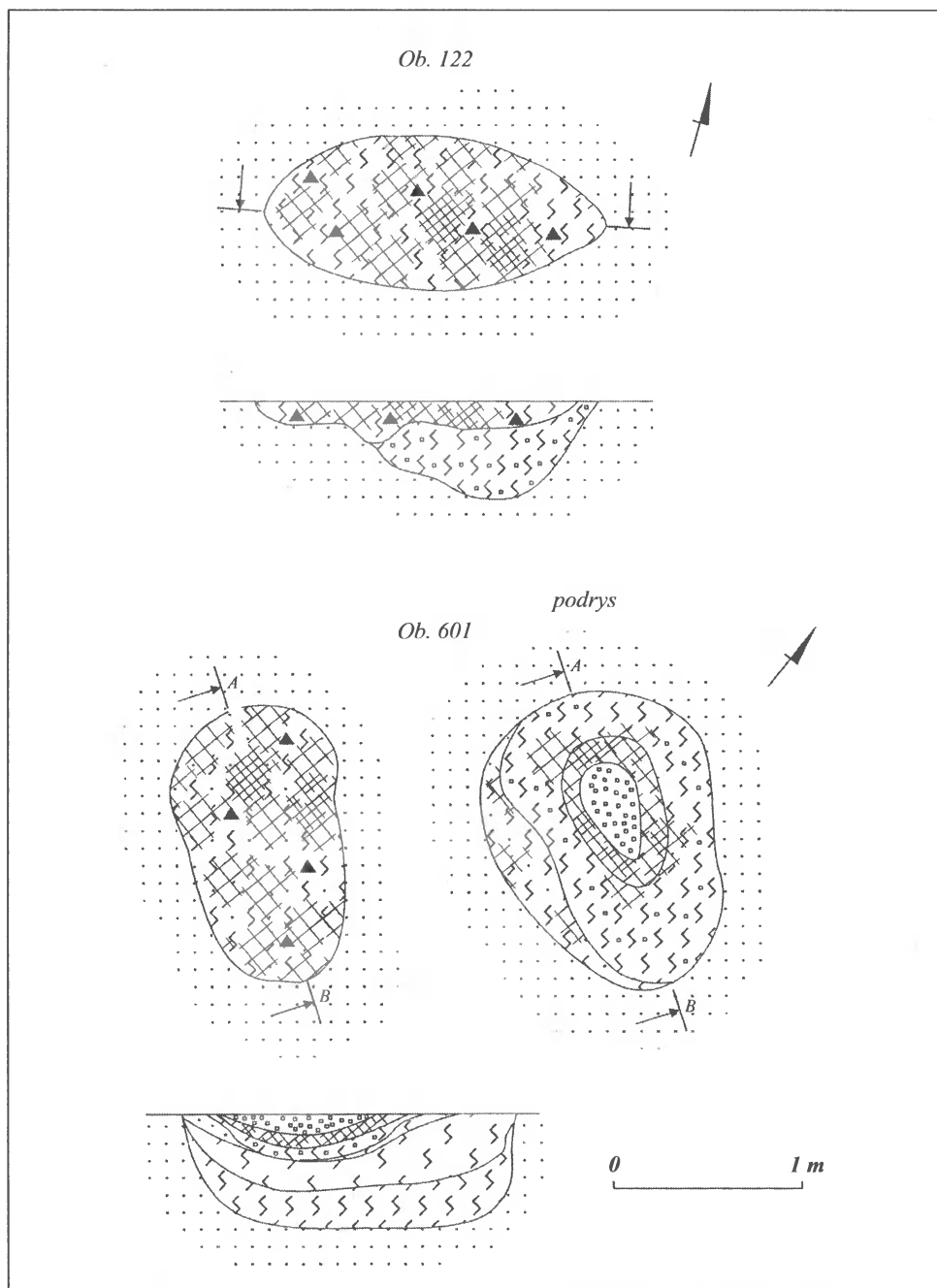
Na omawianym stanowisku odsłonięto pojedyncze palenisko (ryc. 6, obiekt nr 601). Był to obiekt kształtu zbliżonego do owalnego, o wymiarach 150x120 cm, w profilu wannowaty, o największej głębokości dochodzącej do 60 cm. Wypełnisko było wielowarstwowe, a poszczególne poziomy zbudowane były z intensywnej próchnicy, takiej spalenizny oraz

Rys. M. Wołoszyńska-Far / Gez. M. Wołoszyńska-Far

Ryc. 5. Daniszew, gm. Kościelec, pow. Koło, woj. wielkopolskie, stan. 21. Rzut poziomy i pionowy obiektu nr 1458

Abb. 5. Daniszew, Gem. Kościelec, Kreis Koło, Woi. Großpolen, Fst. 21. Grundriss und Aufriss des Objekts Nr. 1458

Rys. M. Wołoszyńska-Far / Gez. M. Wołoszyńska-Far

Ryc. 6. Daniszew, gm. Kościelec, pow. Koło, woj. wielkopolskie, stan. 21. Rzuty poziome i pionowe obiektów nr 122 i 601

Abb. 6. Daniszew, Gem. Kościelec, Kreis Koło, Woi. Großpolen, Fst. 21. Grundrisse und Aufrisse der Objekte Nr. 122 und 601

domieszki (nie w każdej warstwie) piasku luźnego. Ponadto zarejestrowano tu znaczną ilość popely stanowiącej destrukcję konstrukcji (ryc. 6, obiekt nr 601). Natrafiono tu także na kości zwierzęce (14) oraz ceramikę (10).

Studnia

Obiekt ten zarysował się w rzucie poziomym jako okrągła plama o wymiarach 330x320 cm (ryc. 7). W profilu do poziomu ok. 75 cm miała ona kształt misowaty. Następnie odsłonięto cembrownię wykonaną z drewna sosnowego (określenia za prof. M. Krąpcem), kształtu kwadratowego, o boku długości ok. 100 cm. Na stropie tej części obiektu spoczywał duży głaz, którego obecność można traktować jako przypadkową. Poniżej znajdowało się wypełnisko właściwej studni, która osiągnęła maksymalną głębokość 120 cm. Na jej dnie zarejestrowano półokrąg ułożony z niewielkich kamieni polnych. Wypełnisko całego obiektu zbudowane było z intensywnej próchnicy z dodatkiem spalenizny oraz piasku luźnego. W przekroju wyraźnie zaznaczała się odrębność środkowej części studni od jamy ją otaczającej.

Ofiara zwierzęca

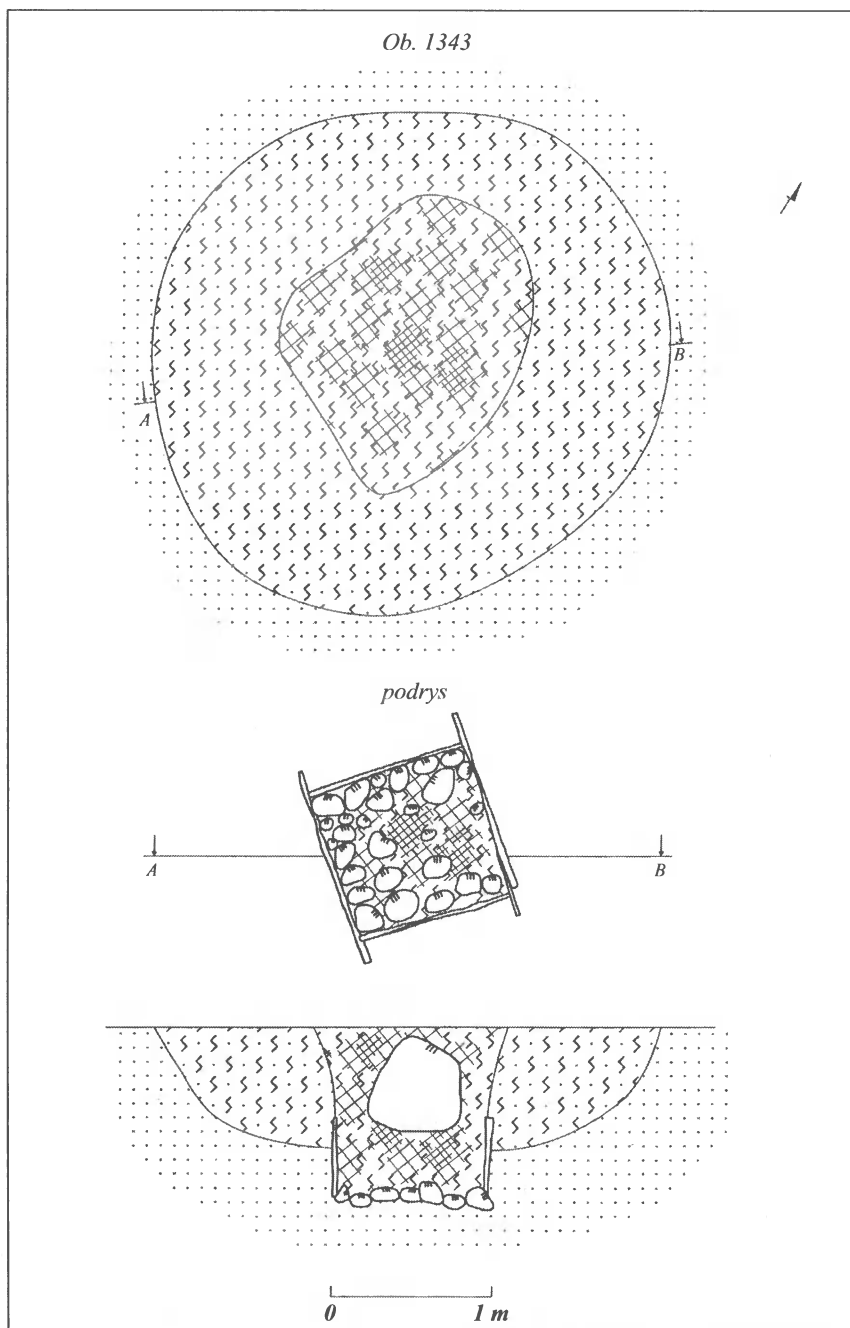
Obiekt ten zarysował się na tle piasku luźnego słabo, jako wielobarwna plama o wymiarach 161x118 cm (ryc. 8). W profilu był on niezwykle płytki (osiągał maksymalnie 9 cm głębokości), kształtu nieckowatego. Na wypełnisko składał się piasek luźny (calec) oraz niewielka ilość intensywnej próchnicy przemieszanej ze spalenizną. Kości odsłonięto już w partii stropowej. Pierwsza ich warstwa składała się z luźnego rumowiska. Warstwa druga ujawniła szkielet dużego zwierzęcia. Po bliższych oględzinach kości okazały się szczątkami konia (osobnik w wieku zaawansowanym – ocena mgra P. Pachulskiego). Jama rysująca się wokół pochówku była zdecydowanie za mała w stosunku do wielkości zwierzęcia, dlatego też zostało ono poświęciartowane przed zdeponowaniem. Ponadto znaleziono tylko część przednią zwierzęcia, nie zarejestrowano zadu. Można zatem z dużym prawdopodobieństwem określić ten obiekt jako ofiarę. Nie pozyskano tu materiału zabytkowego. Analiza radiowęglowa określiła wiek kośćca w przedziale lat 400-560 n.e. (za prof. T. Goslarem), czyli na fazę D₂ aż w głąb fazy E okresu wędrówek ludów.

Opisane znalezisko o takim datowaniu nie znalazło analogii w literaturze przedmiotu. Z punktu widzenia funkcjonalnego można je porównywać z najczęściej spotykanymi pochówkami ofiarnymi psów, szeroko rozpowszechnionymi w okresie przedrzymskim i okresie wpływów rzymskich na terenach środkowoeuropejskiego Barbaricum (T. Makiewicz 1986; 1988; 1997b). Występowały one na osadach, w częściach mieszkalnych i produkcyjnych (G. Domański 1979, s. 207).

Struktura wewnętrzna osady

Należy podkreślić, że obiekty nieruchome należące do omawianego horyzontu były stosunkowo nieliczne i dość słabo zróżnicowane. Ponadto nie tworzyły czytelnych koncentracji i były nierównomiernie rozrzucone na obszarze badań (ryc. 4).

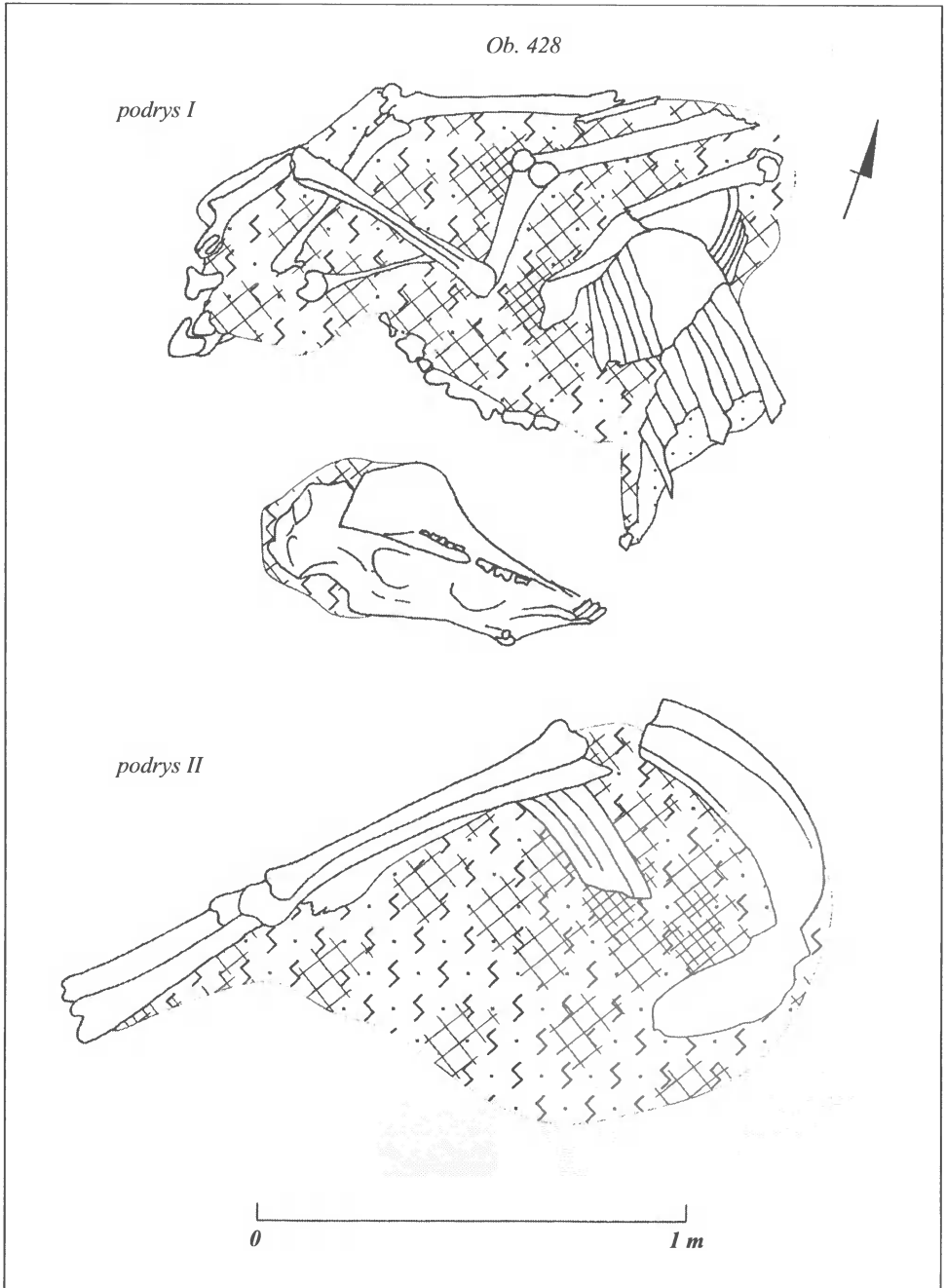
Wydaje się zatem, że przedstawiona część osady winna być rozpatrywana jako okresowo użytkowana strefa gospodarcza. Z pewną ostrożnością można zakładać, że część mieszkalna

Rys. M. Wołoszyńska-Far / Gez. M. Wołoszyńska-Far

Ryc. 7. Daniszew, gm. Kościelec, pow. Koło, woj. wielkopolskie, stan. 21. Rzut poziomy i pionowy obiektu nr 1343

Abb. 7. Daniszew, Gem. Kościelec, Kreis Koło, Woi. Großpolen, Fst. 21. Grundriss und Aufriss des Objekts Nr. 1343

Rys. M. Wołoszyńska-Far / Gez. M. Wołoszyńska-Far

Ryc. 8. Daniszew, gm. Kościelec, pow. Koło, woj. wielkopolskie, stan. 21. Rzut poziomy i pionowy obiektu nr 428

Abb. 8. Daniszew, Gem. Kościelec, Kreis Koło, Woi. Großpolen, Fst. 21. Grundriss und Aufriss des Objekts Nr. 428

oraz intensywniej eksploatowana gospodarcza znajdowały się w niewielkiej odległości na południe od obszaru badań, na wyżej położonym terenie. Znajdujące się tam stanowiska zostały również zbadane w trakcie akcji autostradowej i dostarczyły znacznej liczby znalezisk nieruchomych oraz zabytków (uprzejma informacja Pana prof. T. Makiewicza).

Źródła ruchome – ceramika

Na stanowisku nr 21 w Daniszewie pozyskano łącznie 295 fragmentów ceramiki wiązanej z ludnością kultury przeworskiej ze schyłku późnego okresu wpływów rzymskich oraz z okresu wędrówek ludów.

Ceramika ręcznie lepiona

Technika wykonania naczyń

Badany zbiór podzielony został zgodnie z przyjętymi standardami na ceramikę stołową (48 fragmentów) oraz kuchenną, tzw. grubej roboty (236 ułamków).

Ceramika stołowa, cienkościenna – natrafiono tu na osiem wylewów oraz 40 brzuśców. Nie zarejestrowano den ani uch. Odnotowano także pojedyncze zdobienie. Ceramika ta charakteryzowała się zdecydowaną przewagą domieszki mineralnej drobnoziarnistej nad średnioziarnistą. Wystąpił także pojedynczy przypadek, gdy z całą pewnością stwierdzono brak jakiegokolwiek domieszki. Wypalano ją w stosunkowo dobrych warunkach, o czym świadczyła znaczna liczba przełamów jednobarwnych, dwukrotnie przewyższająca liczbę dwubarwnych. Powierzchnie zewnętrzne najczęściej były szorstkie; gładzenie występowało rzadko, drobnochropowacenie i obrzucanie – sporadycznie. Wewnątrz rejestrowano wyłącznie szorstkość. Rozkład barw w badanym zbiorze był dość jednolity. Obustronnie dominował kolor brunatny. Na zewnątrz dość częste były także: ceglasty, czarny oraz szary. Wewnętrznie na drugim miejscu uplasowała się szarość, a barwy ceglasta i czarna były spotykane rzadziej.

Ceramika kuchenna, grubościenna – wystąpiło tu dziewięć wylewów, 12 den, 212 brzuśców oraz trzy ucha. Zdobienie odnotowano w siedmiu przypadkach. Domieszką o największej frekwencji był drobnoziarnisty tłuczeń, znacznie rzadziej występował tłuczeń średnioziarnisty, a sporadycznie – gruboziarnisty oraz piasek. W jednym przypadku w ogóle nie zarejestrowano domieszki. W omawianej grupie wypał był nieco gorszej jakości, gdyż odnotowano tu niewielką przewagę przełamów dwubarwnych nad jednobarwnymi. Dość liczna była także odmiana trójbarwna. Faktura powierzchni zewnętrznej najczęściej była szorstka, wyjątkowo gładzona. Drobno- i grubochropowacenie, obrzucanie i obmazywanie wiechciem odnotowywano dość często. Natrafiono także na pojedynczy przykład wyświecania. Wewnętrznie zdecydowanie dominowała szorstkość. Wyświecanie i gładzenie wystąpiło marginalnie. Jeśli chodzi o barwy obustronne, to można stwierdzić, że dominował tu kolor brunatny. Mniej liczne były czerń, szarość oraz barwa ceglasta.

W ujęciu ogólnym ceramika ludności przeworskiej z omawianego tu okresu wykazywała charakter użytkowy. Była to cecha specyficzna tego typu materiałów dostrzeżona także na innych podobnie datowanych stanowiskach tej grupy (D. Żychliński, J. Żychlińska, D. Jankowska, M. Wołoszyńska-Far 2006; D. Żychliński 2008).

Charakterystyka typów naczyń

W zbiorze fragmentów ceramiki pozyskanych na przedmiotowym stanowisku zrekonstruowano zaledwie osiem naczyń. Reprezentowały one trzy podstawowe typy często spotykane na „wędrówkowych” osiedlach przeworskich: donice, garnki oraz misy.

Donice były najliczniejsze, gdyż zarejestrowano pięć egzemplarzy, wśród których wyróżniono dwie odmiany.

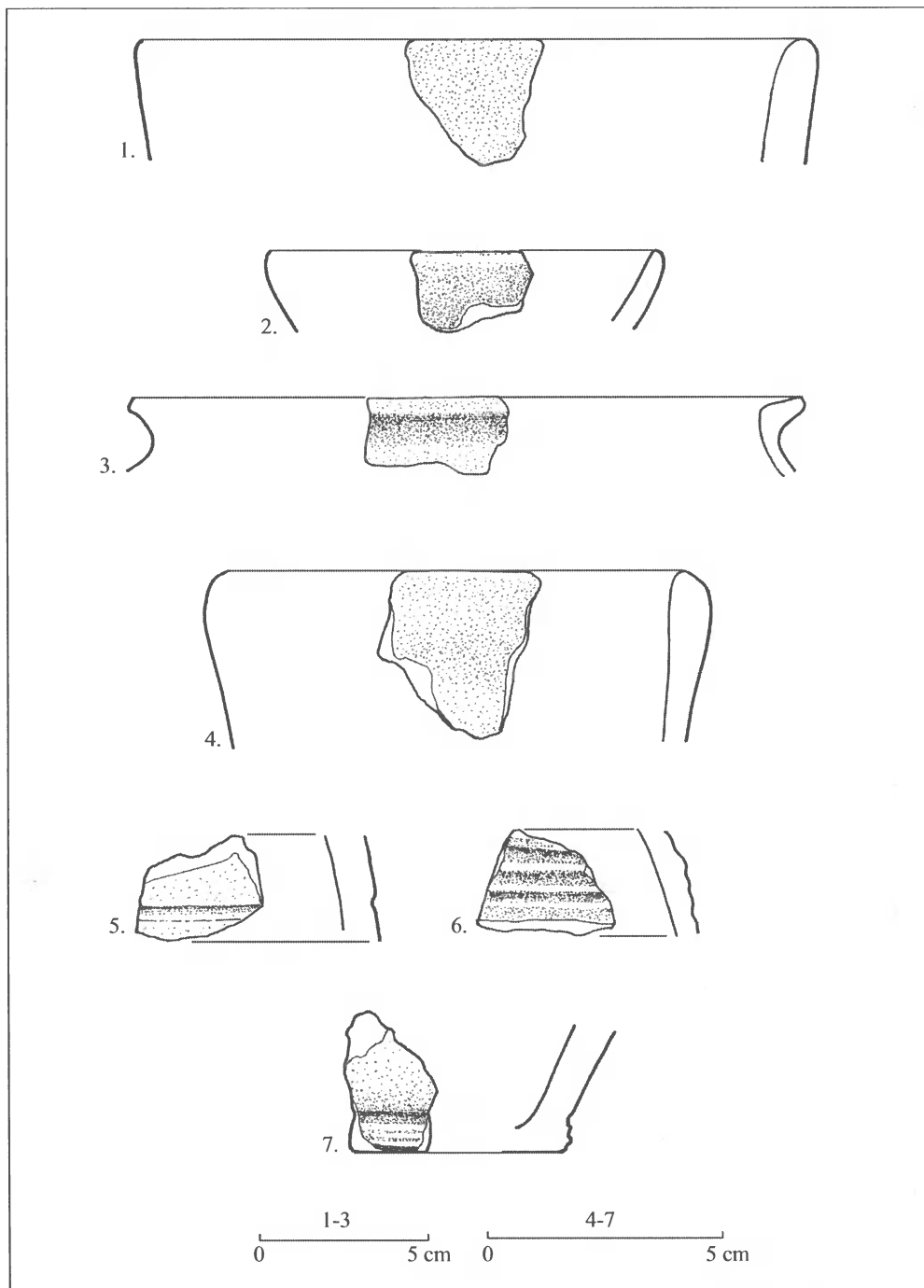
Do podtypu pierwszego (C1 według D. Żychliński 2008) zaliczono naczynia donicowate o profilu diagonalnym i ścianach prostych (tworzących kąt rozwarty z dnem). Charakteryzowały się one z reguły łagodnie zaokrąglonymi brzegami oraz prostymi, niewyodrębnionymi dnami (ryc. 10:5). Pewnym wyjątkiem był tu fragment wylewu z obiektu nr 720, na znacznej długości niezbyt silnie pogrubiony (ryc. 9:4). Opisany podtyp wystąpił, jak na warunki osady w Daniszewie, bardzo licznie, gdyż odkryto aż cztery takie naczynia.

Wariant drugi reprezentowała pojedyncza forma (ryc. 10:4), którą można sklasyfikować jako odmianę C2b (według D. Żychliński 2008). Charakteryzowała się ona łukowatym profilem ścian, ale z wyodrębnionym przejściem brzuśca w wylew, a więc z zaznaczoną szyjką (co stanowiło ewenement, por. D. Żychliński 2008; D. Żychliński, J. Żychlińska, D. Jankowska, M. Wołoszyńska-Far 2006).

Donice występowały na obszarze zajęтым przez ludność kultury przeworskiej dość nieznacznie i wiąże się je z późniejszymi stadiami jej rozwoju. Zdecydowanie częściej rejestrowano je w dorzeczu Odry, Łaby i Renu, gdzie datowane były od fazy C₂ późnego okresu wpływów rzymskich po fazę E okresu wędrówek ludów (H. Machajewski 1992, s. 88-89).

Analogiczne okazy donic odnotowywano licznie w inwentarzach innych osiedli przeworskich badanych w ramach akcji ratowniczej na trasie autostrady A2. Wystąpiły one na osadach w Gieczu, pow. Środa Wielkopolska, stanowiska 21 – 22, w Cieślach, pow. Poznań, stanowisko 11 (D. Żychliński, J. Żychlińska, D. Jankowska, M. Wołoszyńska-Far 2006) oraz w Konarzewie, pow. Poznań, stanowisko 5 (uprzejma informacja prof. T. Makiewicza), gdzie zostały wydatowane już na rozwinięty okres wędrówek ludów – fazy D₂ i D₃ (D. Żychliński 2008).

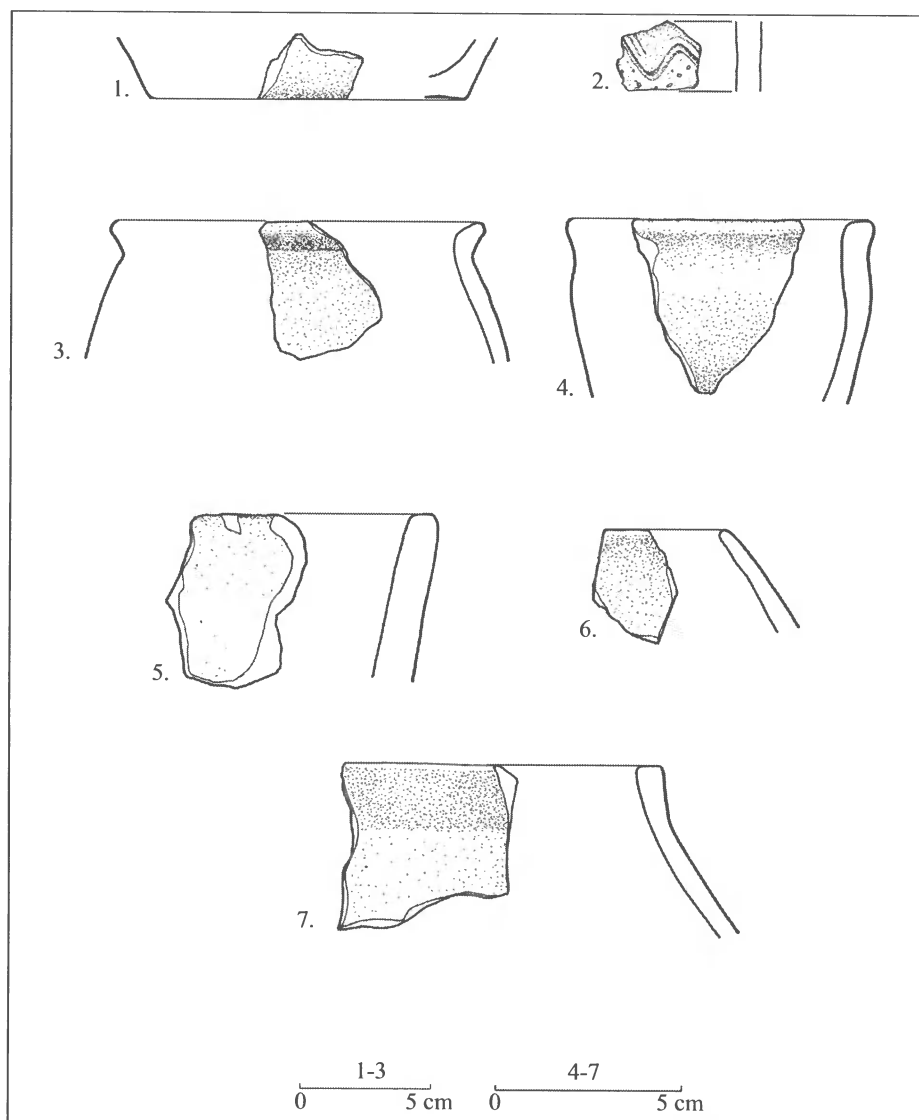
Kolejne egzemplarze donic zarejestrowano na osadzie w Piwonicach, pow. Kalisz, gdzie usytuowano je jeszcze w fazie C₁ późnego okresu wpływów rzymskich (K. Dąbrowski 1958, s. 41, 47, ryc. XX:29; XXIII:22). Naczynie analogiczne do typu C2b wystąpiło w Łaszczynie, pow. Rawicz (T. Makiewicz 1997a, ryc. 5:1), gdzie wydatowano je na schyłek późnego okresu wpływów rzymskich i wczesny okres wędrówek ludów (T. Makiewicz 1997a, s. 84). Odnotowano je także na osiedlu w Koszanowie, pow. Kościan, stanowisko 11, w obiektach datowanych już na początek okresu wędrówek ludów (M. Wróbel 1995, s. 65, ryc. 6:13-14; 7:5, 20). Naczynia podtypu C1 wystąpiły także na osadzie w Zadowicach, pow. Kalisz, stanowisko 1c, gdzie datowano je na okres wędrówek ludów (W. Siciński 1997, s. 74, ryc. 1-2). Na osadzie w Kowalewku, pow. Oborniki, stanowisko 3 także odnotowano donice odmiany C2b (D. Żychliński 1999, ryc. I:7). Wydatowano je na stadium C₂ późnego okresu wpływów rzymskich i ewentualnie początku fazy D okresu wędrówek ludów (D. Żychliński 1999, s. 197). W chwili obecnej wydaje się jednak, że chronologię tę należałoby „odmłodzić” i całość funkcjonowania osady kowalewskiej umieścić już w okresie wędrówek ludów. Liczny zbiór tego typu form wystąpił na osadzie przy ul. Krańcowej w Poznaniu. Wszystkie umieszczono w przedziale od schyłku

Rys. M. Wołoszyńska-Far / Gez. M. Wołoszyńska-Far

Ryc. 9. Daniszew, gm. Kościelec, pow. Koło, woj. wielkopolskie, stan. 21. Wybór ceramiki

Abb. 9. Daniszew, Gem. Kościelec, Kreis Koło, Woi. Großpolen, Fst. 21. Auswahl der Keramik

Rys. M. Wołoszyńska-Far / Gez. M. Wołoszyńska-Far

Ryc. 10. Daniszew, gm. Kościelec, pow. Koło, woj. wielkopolskie, stan. 21. Wybór ceramiki

Abb. 10. Daniszew, Gem. Kościelec, Kreis Koło, Woi. Großpolen, Fst. 21. Auswahl der Keramik

okresu późnorzymskiego po okres wędrówek ludów (K. Chmielewski, K. Przewoźna, J. Żak 1958, ryc. 2:4; 13:1, s. 43-44, 55, 62-64, 71-73).

Bardzo zbliżone naczynie wystąpiło na badanym ratowniczo cmentarzysku ludności przeworskiej w Otorowie, pow. Szamotuły. Odkryto je w grobie jamowym z resztą stosu, który zaliczono do młodszej fazy użytkowania nekropoli – stadium C₂ późnego okresu wpływów

rzymskich (D. Żychliński 2006, Abb. 8:1). Na cmentarzysku w Spicymierzu, pow. Turek omawiane formy wystąpiły w zespołach ogólnie przyporządkowanych do późnego okresu wpływów rzymskich (A. Kietlińska, T. Dąbrowska 1963, ryc. II:27; X:3; XI:17).

Garnki w badanym zespole wystąpiły nielicznie. Odnotowano tylko dwa różniące się między sobą okazy.

Pierwszy z nich nawiązywał do egzemplarza A5a z osady w Cieślach, pow. Poznań, stanowisko 11 (D. Żychliński, J. Żychlińska, D. Jankowska, M. Wołoszyńska-Far 2006). Okaz z Daniszewa charakteryzował się wylewem zachylonym do wewnątrz i brzegiem łagodnie zakręglonym (ryc. 10:6). Brzusiec tego naczynia, choć niezachowany, był zapewne silnie baniasty, a jego dno łukowate i niewyodrębnione.

Kolejna forma miała ustawiony pionowo, lekko pogrubiony wylew i płasko, poziomo ścięty brzeg. Przejście wylewu w brzusiec było ostre (ryc. 10:7). Wydaje się, że dalsza, niezachowana część brzuśca mogła być dwustożkowata (biorąc pod uwagę silną tektonikę).

Garnki zawsze stanowiły najliczniejszą grupę naczyń pozyskiwanych na osadach. Obraz taki uzyskano dla wspomnianych już osiedli w Gieczu, pow. Środa Wielkopolska, Cieślach, pow. Poznań, Konarzewie, pow. Poznań oraz w Podłożinach, pow. Poznań, stanowisko 5 (T. Makiewicz 2003, s. 49-57; D. Żychliński, J. Żychlińska, D. Jankowska, M. Wołoszyńska-Far 2006; D. Żychliński 2008). Formy takie wystąpiły licznie także na innych osiedlach. Zarejestrowano je w Piwonicach, pow. Kalisz (K. Dąbrowski 1958, ryc. XXXIII:20; XXXVI:9; K. Dąbrowski, R. Kozłowska 1959, ryc. VIII:10; IX:6; XIII:2), Płaskach, pow. Góra (M. Wróbel 1992, ryc. 6:4, 11, s. 55), Łaszczynie, pow. Rawicz (T. Makiewicz 1997a, ryc. 3-4, 11, s. 85), Koszanowie, pow. Kościan (M. Wróbel 1995, ryc. 6:1-2, 5, 8, 11; 7:9-10, 13, s. 65), Zadowicach, pow. Kalisz (W. Siciński 1997, ryc. 6:3-7; 7:5-7, s. 74), Nowej Wsi, pow. Międzyrzecz, stanowiska 1 i 12 (W. Dzieduszycki, T. Makiewicz, A. Sobucki 1998, ryc. 20:9-10, 19; 21:6, 13, 24, 28; 22:7, 17, 22 i nn., s. 152), Kowalewku, pow. Oborniki (D. Żychliński 1999, ryc. III:2-3; IV:1, s. 197), Poznaniu na ul. Krańcowej (K. Chmielewski, K. Przewoźna, J. Żak 1958, ryc. 3:6-9, s. 46-47). Wszystkie przytoczone wyżej przykłady datowane były na schyłek późnego okresu wpływów rzymskich lub częścię na okres wędrówek ludów (D. Żychliński 2008 – tam dalsza literatura).

Misy stanowiły najmniej liczną grupę. Zarejestrowano tylko pojedyncze naczynie. Okaz ten posiadał prosty wylew o brzegu ściętym na zewnątrz. Brzusiec był najprawdopodobniej łagodnie łukowaty i łączył się z niewyodrębnionym, prostym dnem (ryc. 9:2).

Misy występowały niezbyt licznie w wielkopolskich inwentarzach ceramicznych kultury przeworskiej. Odnotowano je w Cieślach, pow. Poznań i Gieczu, pow. Środa Wielkopolska (D. Żychliński 2008; D. Żychliński, J. Żychlińska, D. Jankowska, M. Wołoszyńska-Far 2006). Zarejestrowano je w Piwonicach, pow. Kalisz (K. Dąbrowski 1958, ryc. XXVI:12, 15; XXXI:11; K. Dąbrowski, R. Kozłowska 1959, ryc. XII:13; XIII:4, s. 302), Łaszczynie, pow. Rawicz (T. Makiewicz 1997a, ryc. 3:15, 19; 4:5, s. 14) czy Koszanowie, pow. Kościan (M. Wróbel 1995, ryc. 7:19, s. 65). Na wszystkich tych stanowiskach były one datowane analogicznie do wcześniej opisanych form – na schyłek okresu wpływów rzymskich oraz okres wędrówek ludów.

Podsumowując powyższe rozważania, należy stwierdzić, iż asortyment naczyń był mało zróżnicowany, co zgadza się z charakterystykami inwentarzy ceramicznych innych osiedli

przeworskich tego okresu (D. Żychliński 2008; D. Żychliński, J. Żychlińska, D. Jankowska, M. Wołoszyńska-Far 2006).

Zdobienia ceramiki ręcznie lepionej

W analizowanym zbiorze natrafiono jedynie na siedem przypadków zdobień (2,46%). Wystąpiły najliczniej na fragmentach naczyń kuchennych, znacznie rzadziej na formach stołowych.

Wszystkie ornamenty wykonano w technice rycia. Były to z reguły lokalizowane na brzuścu poziome, pojedyncze lub wielokrotne linie ryte, które – biorąc pod uwagę grubość – można określić jako żłobki (ryc. 9:5-6).

Ceramika wykonana na kole

Na stanowisku w Daniszewie zarejestrowano zaledwie 11 fragmentów ceramiki wykonanej przy użyciu koła garncarskiego. W materiale tym wydzielono trzy odrębne grupy.

Ceramika siwa

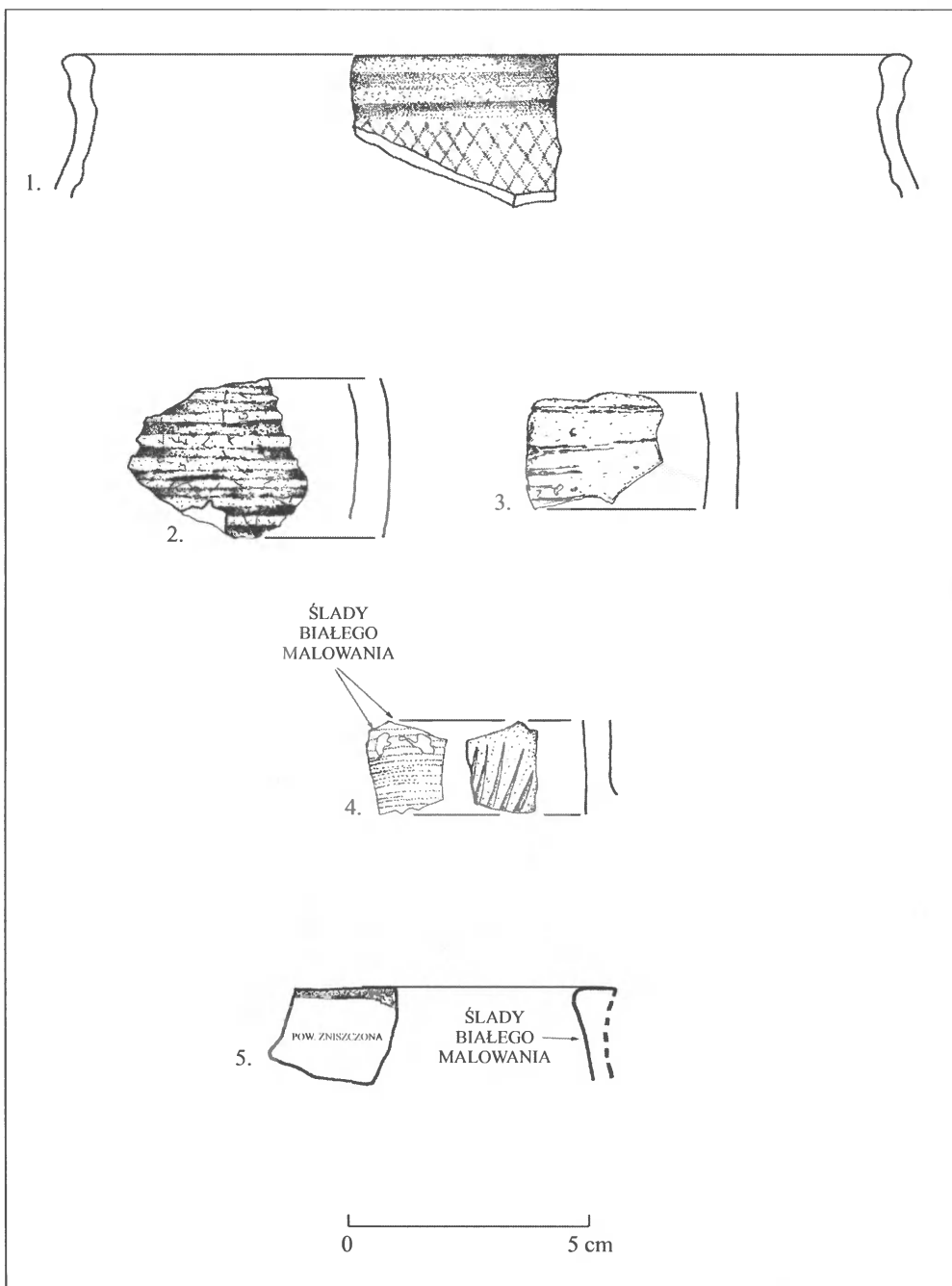
Zakwalifikowano tu pięć ułamków naczyń, w tym pojedynczy wylew. Pozostałe fragmenty pochodziły z brzuśców. Ponadto odnotowano pojedynczy przypadek zdobienia. Wspomniany wylew był ustawiony pionowo i charakteryzował się wielokrotnym profilowaniem w górnej części (ryc. 11:1). Nie ma podstaw, by wypowiadać się na temat formy naczynia, z którego pochodził. Wydaje się, że mogła to być waza, tym bardziej że to właśnie na tym ułamku wystąpiło zdobienie.

Z technologicznego punktu widzenia analizowany materiał był bardzo jednorodny. Nie schudzano tu masy garncarskiej żadnymi domieszkami. Tylko dwukrotnie natrafiono na obce wtręty w postaci piasku drobnoziarnistego lub domieszki organicznej (bardzo drobno siekanej słomy). Wypał odbywał się w bardzo dobrych warunkach, o czym świadczyły jednobarwne, ciemne przełamy. Tylko w jednym przypadku wystąpił przełam trójbarwny. Odnotowano tu wyłącznie obustronnie gładkie powierzchnie. Barwy zewnętrzne i wewnętrzne oscyływały od ceglastej po dominującą szarą.

Zdobienie ceramiki siwej

Jak już wspomniano, zarejestrowano jeden zdobiony fragment (ryc. 11:1). Ornament zlokalizowany był na szyjce oraz częściowo w górnej strefie brzuśca. Wykonano go w technice wyświecania. Wątek stanowiły tu skośne, ułożone naprzemiennie linie, tworzące w efekcie kratownicę.

W materiałach przeworskich wyświecanie jest rejestrowane bardzo często, poczynając od podfazy C_{1b} późnego okresu wpływów rzymskich aż do późnego okresu wędrówek ludów. Kratownica jest jednym z najpowszechniejszych motywów zdobniczych (H. Dobrzańska 1990, s. 48, 50; K. Godłowski 1977, s. 175; S. Pazda 1980, s. 196, ryc. 37:4-6). Wystąpiła ona na ceramice pochodzącej z wielu stanowisk wielkopolskich. Należy tu wymienić przede wszystkim osadę produkcyjną w Woli Piekarskiej, pow. Turek (A. Jaszewska, T. Łaszkiwicz 1994, s. 267) oraz wielokrotnie już przywoływane osiedle w Gieczu, gdzie ornament ten

Rys. M. Wołoszyńska-Far / Gez. M. Wołoszyńska-Far

Ryc. 11. Daniszew, gm. Kościelec, pow. Koło, woj. wielkopolskie, stan. 21. Wybór ceramiki

Abb. 11. Daniszew, Gem. Kościelec, Kreis Koło, Wol. Großpolen, Fst. 21. Auswahl der Keramik

osiągnął najwyższą frekwencję (D. Żychliński 2008). Podobnie wyglądała sytuacja na osadzie przy ul. Krańcowej 77 w Poznaniu, gdzie zdobienie takie wydatowano na IV i V w. n.e. (K. Chmielewski, K. Przewoźna, J. Żak 1958, s. 59; ryc. 4:3; 9:8; 13:2; 14), w Łaszczynie, pow. Rawicz – schyłek późnego okresu wpływów rzymskich i wczesny okres wędrówek ludów (T. Makiewicz 1997a, s. 84; tab. 13:20; 14:1-2, 6) oraz w Piwonicach, pow. Kalisz (K. Dąbrowski 1958, s. 65; tab. XXXII:15).

Ceramika późnoantyczna

Drugą kategorię materiałów toczonych stanowiła ceramika późnoantyczna (cztery fragmenty). Wszystkie ułamki pochodziły ze środkowych partii naczyń. Wykonano je z gliny schudzonej domieszką drobnoziarnistego tłucznia mineralnego i wypalono w dobrych warunkach, o czym świadczyły jednobarwne przełamy. Charakteryzowały się powierzchniami obustronnie szorstkimi i barwami – zewnętrzną brunatną, a wewnętrzną brunatną (dominowała), czarną i cegląstą.

Wszystkie fragmenty były ornamentowane. W trzech wypadkach były to poziome, dookólne żłobki (ryc. 9:6; 11:2-3). Ostatni przykład stanowiła linia falista wykonana trójzębnym grzebieniem (ryc. 10:2).

Omawiana grupa zabytków ma niezwykle istotne znaczenie dla datowania zbiorów, w których występuje, gdyż pozwala ściśle określić *terminus post quem*, wiadomo bowiem, że na ziemiach polskich obecności takiej ceramiki nie można spodziewać się wcześniej niż w pierwszej połowie wieku V (T. Makiewicz 2005, s. 179; w druku).

Analogiczne zabytki odkrywane są obecnie zarówno w trakcie prac wykopaliskowych, jak również poprzez weryfikację badań archiwalnych. Ogółem znanych jest już ok. 120 stanowisk z ceramiką późnoantyczną, rozrzuconych od Dolnego Śląska i Małopolski, poprzez Polskę Środkową, po Kujawy i Wielkopolskę (T. Makiewicz w druku; 2005, ryc. 4, gdzie przedstawiono stan badań na rok 2003). Należy nadmienić, że liczba ta nieustannie rośnie, czego przykładem może być także niniejsze opracowanie.

W Wielkopolsce tego typu ceramikę wyróżniono na osadzie w Konarzewie, pow. Poznań, stanowisko 5 (znaczna seria), Gieczu, pow. Środa Wielkopolska (D. Żychliński 2008) oraz Cieślach, pow. Poznań (D. Żychliński, J. Żychlińska, D. Jankowska, M. Wołoszyńska-Far 2006). Dalsze zabytki pozyskano w Beznazwie, pow. Turek, stanowisko 1-9 (T. Makiewicz w druku; 2005, s. 176) oraz w Zadowicach, pow. Kalisz, stanowisko 1c (W. Siciński 1997, s. 72, 74, ryc. 8:5). Z badań starszych wymienić można osadę w Poznaniu na ul. Krańcowej (K. Chmielewski, K. Przewoźna, J. Żak 1958, ryc. 16:5).

Ceramika importowana

Ostatni zbiór stanowiły dwa fragmenty wykonane przy użyciu koła, importowane z terenów Imperium Rzymskiego. Był to bardzo zniszczony ułamek wylewu oraz część brzuśca.

Pod względem technologii oba ułamki były identyczne. Charakteryzowały się brakiem domieszki w masie garncarskiej oraz bardzo dobrym wypałem, potwierdzonym jednobarwnymi przełamami. Obustronnie wystąpiła tu powierzchnia gładka barwy ceglastej (ryc. 11:4-5).

Na jednym z zabytków odnotowano ornament w postaci rozszerzających się, wachlarzowato rozłożonych linii (ryc. 11:4). Ponadto na stronie wewnętrznej obu fragmentów wystą-

piły ciągi garncarskie oraz ślady bliżej niesprecyzowanej białej substancji (być może szczątki malowania?).

Pomimo zewnętrznego podobieństwa kolorystycznego do materiałów nowożytnych (ceramika ceglasta) nie ma możliwości, by pomylić z nimi opisane formy, gdyż zdecydowanie różnią się technologią. Omówione tu zabytki należy sklasyfikować jako ceramikę importowaną z terenów Cesarstwa Rzymskiego, przy czym nie należała ona do typu *terra sigillata*, lecz była powszechną ceramiką użytkową.

Na podobne znaleziska natrafia się z rzadka także na innych stanowiskach. Można założyć, że liczba poprawnie rozpoznanych artefaktów jest bardzo niewielka. Zbliżoną ornamentykę oraz cechy technologiczne zarejestrowano w importowanych materiałach ceramicznych pochodzących z cmentarzyska w Zadowicach, pow. Kalisz, stanowisko 1 (E. Kaszewska 1992, tab. I). Fragment dna naczynia o analogicznej technologii pozyskano na osiedlu w Cieślach, pow. Poznań (D. Żychliński, J. Żychlińska, D. Jankowska, M. Wołoszyńska-Far 2006, ryc. 42:3).

Niestety, nie sposób wypowiadać się wiążąco na temat chronologii przedstawionej tu grupy ceramiki. Biorąc pod uwagę dotychczasowe ustalenia, można z pewną ostrożnością stwierdzić, że należy umiejscawiać je, podobnie jak pozostałe zbiory, w okresie wędrówek ludów.

Podsumowanie

Pomimo iż zbadano zaledwie wycinek osady – jej część gospodarczą, w dodatku użytkowaną niezbyt intensywnie – należy stwierdzić, że odkryte obiekty oraz występujący w nich materiał zabytkowy w znaczący sposób powiększyły bazę źródłową dla dość słabo do tej pory rozpoznanego osadnictwa „wędrówkowego” w Wielkopolsce.

Należy nadmienić, że wyniki analiz zróżnicowanych serii ceramicznych odkrytych w Daniszewie odpowiadały wnioskowi wyciągniętemu z wcześniejszych badań zbiorów pochodzących z innych tak datowanych stanowisk, jak Giecz, Cieśle czy też Konarzewo. Oznacza to potwierdzenie i ugruntowanie wiedzy dotyczącej osadnictwa przeworskiego w Wielkopolsce w okresie wędrówek ludów.

Bibliografia

Wykaz skrótów:

AHP	Archaeologia Historica Polona, Toruń
AUL	Acta Universitatis Lodziensis, Łódź
FAP	Fontes Archaeologici Posnanienses, Poznań
FPP	Folia Praehistorica Posnaniensia, Poznań
ŁSA	Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne, Łódź
MS	Materiały Starożytne, Warszawa
MSW	Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne, Warszawa
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin-New York
StA	Studia Archeologiczne, Wrocław
SA	Sprawozdania Archeologiczne, Kraków
WSA	Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne, Poznań

- CHMIELEWSKI K., PRZEWOŻNA K., ŻAK J.
1958 *Osada z okresu „rzymskiego” w Poznaniu przy ul. Krańcowej 77 (Mińskiej 3), „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza”, t. 1, Poznań, s. 35-97.*
- DĄBROWSKI K.
1958 *Osadnictwo z okresów późnolateńskiego i rzymskiego na stanowisku 1 w Piwonicach, pow. Kalisz, MS, t. 4, s. 7-90.*
- DĄBROWSKI K., KOZŁOWSKA R.
1959 *Dwie osady z okresów późnolateńskiego i rzymskiego we wsi Piwonice, pow. Kalisz, MS, t. 5, s. 283-329.*
- DOBRZAŃSKA H.
1990 *Osada z późnego okresu rzymskiego w Igotomi, woj. krakowskie, cz. 1-2.*
- DOMAŃSKI G.
1979 *Kultura luboszycka między Łabą a Odrą w II – IV wieku, Wrocław.*
- DZIEDUSZYCKI W., MAKIEWICZ T., SOBUCKI A.
1998 *Nowa Wieś, st. 1 i 12, gmina Bledzew, [w:] R. Mazurowski (red.), Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego 1, Ziemia Lubuska, Poznań, s. 115-195.*
- GODŁOWSKI K.
1977 *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku, MSW, t. 4, s. 7-239.*
- JASZEWSKA A., ŁASZKIEWICZ T.
1994 *Wola Piekarska 2 – z badań nad ceramiką siwą w Wielkopolsce, [w:] Kultura przeworska, t. 1, Lublin, s. 263-280.*
- KASZEWSKA E.
1992 *Rzymskie importy ceramiczne z cmentarzyska w Zadowicach pod Kaliszem, AUL, Folia Archaeologica 16, s. 143-150.*
- KIETLIŃSKA A., DĄBROWSKA T.
1963 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich we wsi Spicymierz, pow. Turek, MS, t. 9, s. 143-254.*
- KONDRACKI J.
1994 *Geografia Polski. Mezoregiony fizyczno-geograficzne, Warszawa.*
- MACHAJEWSKI H.
1992 *Z badań nad chronologią dębczyńskiej grupy kulturowej w dorzeczu Parsęty, Poznań.*
- MAKIEWICZ T.
1986 *Znaczenie sakralne tzw. „pochówków psów” na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum, FPP, t. 2, s. 239-279.*
1988 *Opfer und Opferfunde der vorrömischen und römischen Eisenzeit in Polen, PZ, B. 63, H. 1, s. 81-112.*
1997a *Badania ratownicze stanowiska wielokulturowego w Łaszczynie koło Rawicza w województwie leszczyńskim, FAP, t. 38, s. 73-96.*
1997b *Jeszcze raz w kwestii znaczenia sakralnego tzw. pochówków psów, FPP, t. 6, s. 157-173.*

- 2003 *Pierwsze znalezisko przedmiotu pochodzenia huńskiego w Wielkopolsce*, AHP, t. 13, s. 49-57.
- 2005 *O tak zwanej ceramice pseudośredniowiecznej w Polsce*, AHP, t. 15, cz. 2, s. 169-186.
- w druku *Entdeckung einer neuen Kategorie der Scheibengedrehten Keramik in Großpolen*, [w:] *Festschrift Rosemarie Müller Ergänzungsband Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 42.
- PAZDA S.
- 1980 *Studia nad rozwojem i zróżnicowaniem lokalnym kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku*, StA, t. 10.
- SICIŃSKI W.
- 1997 *Wstępne wyniki badań osady ludności kultury przeworskiej w Zadowicach na stan. 1c, woj. kaliskie*, ŁSA, t. 3, s. 67-84.
- WRÓBEL M.
- 1992 *Badania osady ludności kultury przeworskiej w Płoskach, stan. 3, gm. Wąsosz, woj. leszczyńskie, w latach 1988 – 90*, WSA, t. 1, s. 45-58.
- 1995 *Ratownicze badania wykopaliskowe na wielokulturowym stanowisku nr 11 w Koszanowie, gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie*, WSA, t. 3, s. 55-66.
- ŻYCHLIŃSKI D.
- 1999 *Osada z późnego okresu wpływów rzymskich w Kowalewku, gm. Oborniki, woj. poznańskie, stanowisko 3*, FPP, t. 9, s. 173-218.
- 2006 *Das Gräberfeld aus der jüngeren Kaiserzeit in Otorowo, Kr. Szamotuły, woj. wielkopolskie*, FSt. 66, SA, t. 57, s. 491-523.
- 2008 *Ceramika naczyniowa z okresu wędrówek ludów z osady ludności kultury przeworskiej w Gieczu, pow. Środa Wielkopolska, stan. 21 – 22*, [w:] *Kultura przeworska – nowe fakty, odkrycia, hipotezy*, t. 2, Łódź, s. 383-452.
- ŻYCHLIŃSKI D., ŻYCHLIŃSKA J., JANKOWSKA D., WOŁOSZYŃSKA-FAR M.
- 2006 *Ratownicze badania wykopaliskowe na autostradzie A – 2 w Cieślach, stan. 11 (AZP 53 – 25/72), gm. Buk, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, nr aut. A2 – 108*, Poznań. Maszynopis opracowania w archiwum Ośrodka Naukowo-Konserwatorskiego PKZ Sp. z o.o. w Poznaniu.

Adres autora:

dr Daniel Żychliński
 Archeologiczna Pracownia Badawcza „THOR”
 ul. Świebodzińska 32
 60-162 Poznań

**Die Siedlung der Bevölkerung der Przeworsk Kultur
 aus der Völkerwanderungszeit auf der Fundstelle 21 in Daniszew, Kreis Koło**

Zusammenfassung

Das Dorf Daniszew liegt in Ostgroßpolen, im Knie des Flusses Warthe, 7 km südöstlich von Koło. Die archäologische Fundstelle Nr. 21 war an der südöstlichen Dorfgrenze, zu bei-

den Seiten der Asphaltstraße von Kościelec nach Ruszkowo und weiter nach Koło (Abb. 2) gelegen. In Zusammenhang mit dem geplanten Bau der Autobahn A2 wurden auf ihr die Rettungsgrabungen durchgeführt. Die Ausgrabungen dauerten vom Mai bis zum September 2000 und waren im Auftrag des Wissenschaftlichen und Konservationszentrum der Werkstätte für Denkmalpflege, unter der Leitung des Verfassers des vorliegenden Aufsatzes durchgeführt.

Aus der Völkerwanderungszeit stammten 27 wenig abwechslungsreiche feste Befunde: 19 Gruben, 5 Pfostengruben, eine Herdstelle, ein Brunnen und ein Tieropfer. Diese Befunde bildeten keine deutlichen Gruppierungen und waren ungleichmäßig im Untersuchungsgebiet zerstreut (Abb. 4).

Während der Arbeiten wurden insgesamt 284 Tongefäßfragmente aus der Völkerwanderungszeit gefunden. Dort wurde die handgeformte Keramik ausgesondert, die die Blumentöpfe, Töpfe sowie Schalen vertraten. Es wurden auch 11 Fragmente der mittels Drehscheibe ausgeführten Keramik gefunden: blaugraue, spätantike und aus dem Römischen Reich importierte Keramik.

Man kann annehmen, dass der Wirtschaftsteil von Siedlung der Bevölkerung der Przeworsk Kultur, die in der Völkerwanderungszeit funktionierte, untersucht wurde. Obwohl die Freilegung nur fragmentarisch ist, ist festzustellen, dass sie zu den Kenntnissen über den besprochenen Zeitraum in Großpolen wesentlich beigetragen hat.

TOMASZ STĘPNIK

Wczesnośredniowieczne cmentarzysko ze stanowiska 33 w Podrzewiu, gm. Duszniki

Wstęp

W trakcie nadzoru archeologicznego związanego z budową kanalizacji sanitarnej i wodociągu tranzytowego Sękowo–Podrzewie, gm. Duszniki w woj. wielkopolskim odkryto w miejscowości Podrzewie wczesnośredniowieczny cmentarz szkieletowy¹. Pracami kierował dr Tomasz Stępnik z Pracowni Archeologicznej UNI-ART w Poznaniu, a w skład zespołu wchodził mgr Artur Dębski, mgr Anna Bujak i antropolog dr Marta Krenz-Niedbała.

Lokalizacja, rozplanowanie cmentarzyska i obrządek pogrzebowy

Wczesnośredniowieczny cmentarz odkryty został w centrum dzisiejszego Podrzewia w terenie zabudowanym. Wyprzedzające inwestycję badania powierzchniowe miały w tym rejonie bardzo ograniczony zakres ze względu na zabudowę oraz wegetację roślin. Podczas przygotowań do niniejszego nadzoru udało nam się uzyskać informację o tym, że kilka lat wcześniej w trakcie naprawy uszkodzonej instalacji w rejonie ul. Poznańskiej natrafiono w wykopie na kości ludzkie. Nadzorowany przez nas wykop miał charakter liniowy – był więc bardzo wąski, groby, jak się potem okazało, występowały na głębokości ok. 1 m, stąd też jedyną możliwością potwierdzenia wcześniejszych informacji o obecności kości ludzkich było stałe monitorowanie robót ziemnych.

Wczesnośredniowieczne szkieletowe cmentarzyska nieprzykościelne, a do takich, jak się wydaje, należy nekropolia podrzewska, najczęściej sytuowano na wzgórzach i piaszczystych wyniesieniach. Rzadko zakładano cmentarzyska na równinach, na dobrych glebach oraz w obrębie dolin rzek (H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 10). Odkryty cmentarz zlokalizowany był na południowym stoku niewielkiego wyniesienia, kilkadziesiąt metrów na wschód od doliny strumienia będącego jednym z dopływów rzeki Mogilnicy.

Wczesnośredniowieczne nieprzykościelne cmentarzyska szkieletowe były zakładane przede wszystkim w pewnym oddaleniu od osad, w miejscach odosobnionych, wyodrębnionych krajobrazowo w terenie (M. Miśkiewicz 1969, s. 261). Najbliższe znane nam osady z fazy E wczesnego średniowiecza zlokalizowane były kilkaset metrów na wschód od badanego cmentarzyska, pomiędzy Podrzewiem a Sękowem oraz w samej miejscowości Sękowo (stanowiska 139, 140,

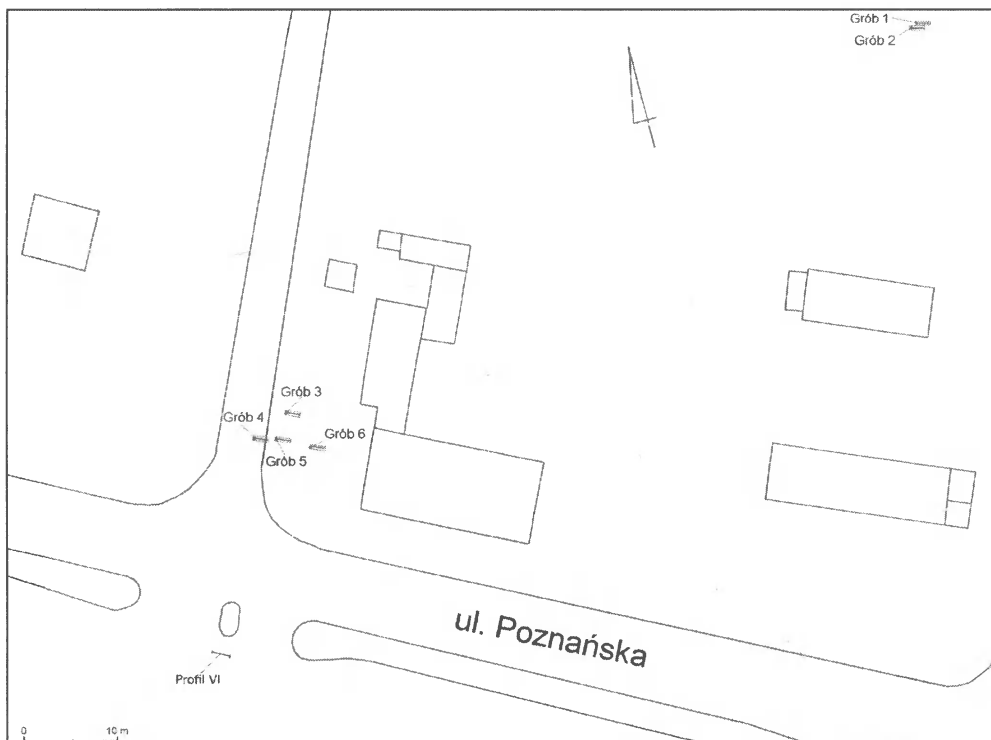
¹ Podrzewie, stanowisko 33, na obszarze 50-22, stanowisko 46.

Rys. A. Bujak / Gez. A. Bujak

Ryc. 1. Podrzewie, gm. Duszniki, pow. Szamotły, woj. wielkopolskie, stan. 33. Przybliżony zasięg cmentarza oraz lokalizacja odkrytych grobów. Ciemną linią zaznaczono przebieg inwestycji

Abb. 1. Podrzewie, Gem. Duszniki, Kreis Szamotuly, Woi. Großpolen, Fst. 33. Angenäherter Bereich des Gräberfelds und Lage der freigelegten Gräber. Mit dunkler Linie wurde der Verlauf der Investition gekennzeichnet

Rys. A. Bujak / Gez. A. Bujak

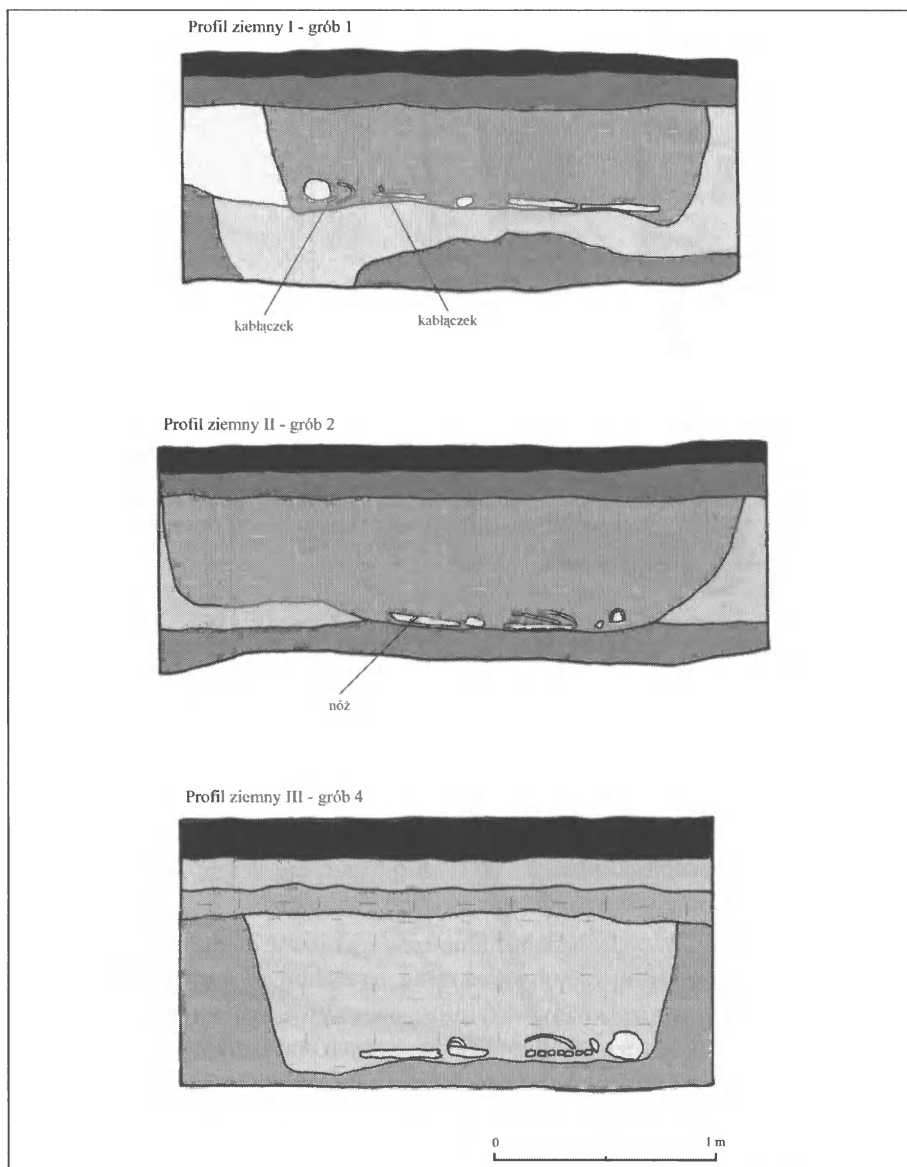
Ryc. 2. Podrzewie, gm. Duszniki, pow. Szamotuły, woj. wielkopolskie, stan. 33. Lokalizacja oraz orientacja odkrytych grobów

Abb. 2. Podrzewie, Gem. Duszniki, Kreis Szamotuły, Woi. Großpolen, Fst. 33. Lage und Orientierung der freigelegten Gräber

180, 181, 183). Na obecnym etapie badań trudno zrekonstruować osadnictwo w okolicy samego Podrzewia oraz na terenach leżących już za rzeką, na zachód od miejscowości, gdyż obszar ten nie należy do najlepiej rozpoznanych. Z informacji uzyskanych w trakcie prowadzonych w ostatnich latach w Podrzewiu nadzorów archeologicznych oraz bardzo pobieżnie przeprowadzonych badań powierzchniowych w ramach projektu AZP wynika, że brak materiałów potwierdzających funkcjonowanie w fazie E osady w tej miejscowości. Należy jednak podkreślić, że są to informacje wrywkowe, a zasięg dotychczasowych badań był bardzo ograniczony.

Cmentarzysko przy ul. Poznańskiej w Podrzewiu rozpoznane zostało w bardzo małym stopniu. Groby wystąpiły stosunkowo głęboko, średnio ok. 1 m poniżej współczesnej powierzchni użytkowania, dzięki czemu nie były narażone na zniszczenia spowodowane np. uprawą ogrodów czy głęboką orką na polu. Zagrozały im jedynie głębsze prace ziemne, np. związane z budową fundamentów domów czy sieci wodno-kanalizacyjnych. W trakcie niniejszego nadzoru obserwowano zniszczenia grobów przez tego typu wcześniej prowadzone prace.

Charakterystyczną cechą cmentarzy szkieletowych w tym okresie było grupowanie poszczególnych pochówków w mniej lub bardziej regularne rzędy (H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 15-16). Ze względu na bardzo ograniczony zakres prowadzonych prac nie byliśmy w stanie

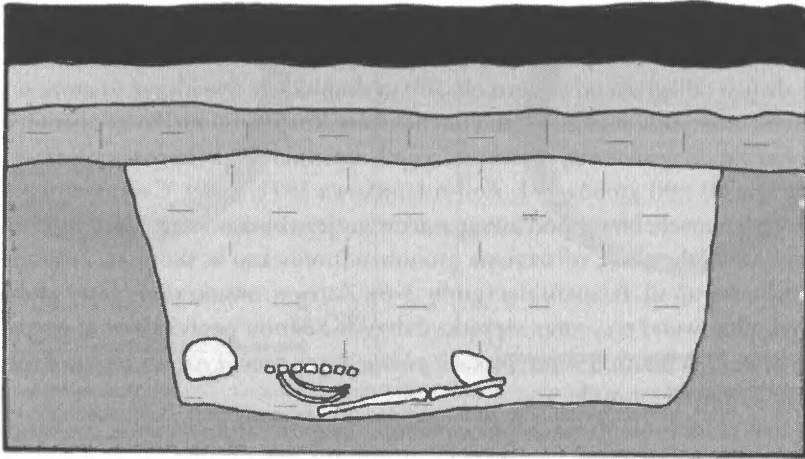

Rys. A. Bujak / Gez. A. Bujak

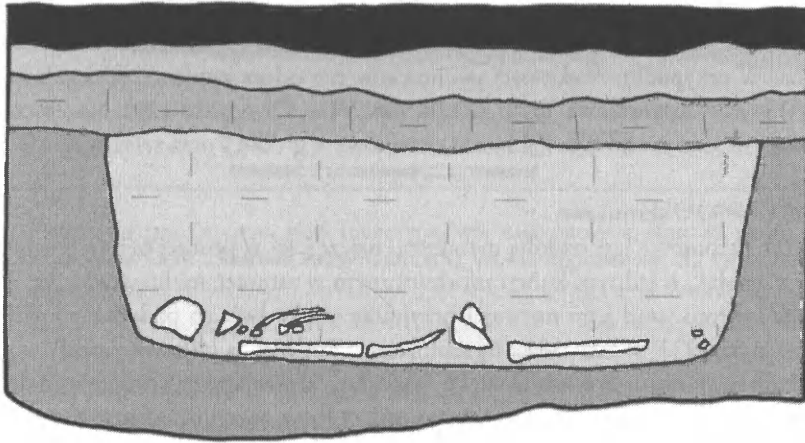
Ryc. 3. Podrzewie, gm. Duszniki, pow. Szamotuły, woj. wielkopolskie, stan. 33. Profile grobów. Wszystkie pochówki są ułożone na osi wschód–zachód z głowami skierowanymi na zachód, przy czym grób 1 zarejestrowano w profilu północnym wykopu budowlanego, a groby 2 i 4 w profilu południowym; grób 3 zarejestrowano w postaci jamy grobowej wchodzącej głęboko w profil, dlatego zrezygnowano z jego eksploracji

Abb. 3. Podrzewie, Gem. Duszniki, Kreis Szamotuły, Woi. Großpolen, Fst. 33. Gräberprofile. Alle Gräber liegen auf der Ost-West-Achse mit Köpfen nach Westen gerichtet, wobei das Grab 1 im Nordprofil der Baugrube und die Gräber 2 und 4 im Südprofil freigelegt wurden; das Grab 3 wurde als eine Grabgrube, die tief ins Profil einging, freigelegt, deshalb wurde auf seine Exploration verzichtet

Profil ziemny IV - grób 5

Profil ziemny V - grób 6

0 1 m

Rys. A. Bujak / Gez. A. Bujak

Ryc. 4. Podrzewie, gm. Duszniki, pow. Szamotuły, woj. wielkopolskie, stan. 33. Profile grobów. Pochówki w grobach 5 i 6 ułożone są na osi wschód–zachód z głowami skierowanymi na zachód, a zarejestrowano je w profilu północnym wykopu budowlanego
 Abb. 4. Podrzewie, Gem. Duszniki, Kreis Szamotuły, Woi. Großpolen, Fst. 33. Gräberprofile. Die Toten in den Gräbern 5 und 6 liegen auf der Ost-West-Achse mit den Köpfen nach Westen gerichtet. Sie wurden im Nordprofil der Baugrube gefunden

rozpoznać układu i rozplanowania cmentarza. W trakcie przeprowadzonych ratowniczych badań archeologicznych zarejestrowano sześć pochówków szkieletowych, przy czym wyeksplorowano pięć, a jeden (grób 3) zarejestrowano w ścianie wykopu w postaci zarysu jamy grobowej wchodzącej głęboko w profil, dlatego też zrezygnowano z prób jego eksploracji. Groby odkryto w dwóch odległych od siebie o ok. 100 m skupiskach. Świadczyć to może o znacznej rozległości cmentarzyska i większej liczbie pochówków. Rozpiętość wielkości cmentarzy wczesnośredniowiecznych, w znacznej części ustalanych szacunkowo, była dość znaczna i mieściła się w przedziale 60-600 grobów (H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 19). Cmentarz z Podrzewia mieści się w tym ramach; biorąc pod uwagę szacowany jego obszar, może się na nim znajdować kilkaset grobów. Największe zniszczenia grobów odnotowano w skupisku znajdującym się w pobliżu zabudowań ul. Poznańskiej (groby 3-6). Zarejestrowano tam cztery groby *in situ*, z czego wyeksplorowano trzy, oraz szczątki dalszych siedmiu pochówków w postaci często pojedynczych kości zebranych w zasypiskach późniejszych nowożytnych wkopów fundamentowych, instalacyjnych i innych.

Zmarli byli chowani w grobach pojedynczych, bezpośrednio w ziemi, nie odnotowano pozostałości trumien, aczkolwiek warunki badań i obserwacji były bardzo trudne ze względu na charakter prac oraz ich mały zakres, ograniczający się do liniowego wykopu. Szkielety ułożono w pozycji wyprostowanej, z rękami wyciągniętymi wzdłuż tułowia. Zmarli głowami skierowani byli na zachód.

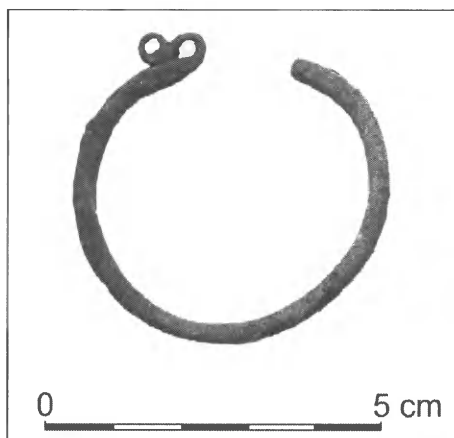
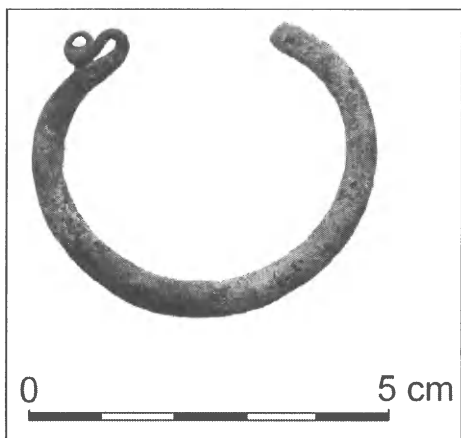
Inwentarze grobowe

Wyposażenie grobów było stosunkowo ubogie, a zarazem charakterystyczne dla średniowiecza, gdzie w przypadku większości pochówków nie odnotowuje się jakiegokolwiek wyposażenia (H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 126, tab. VIII, IX, s. 128-129). Na cmentarzysku w Podrzewiu zarejestrowano dwa kabłączki skroniowe w grobie 1 oraz żelazny nóż w grobie 2.

Esowate kabłączki skroniowe

Kabłączek skroniowy jest ozdobą metalową, najczęściej w postaci otwartego pierścienia wygiętego w kabłąk, o jednym końcu uformowanym w esowate uszko-zawieszkę. Noszony był w okolicy skroni (stąd jego nazwa) i przyjmuje się, że była to ozdoba typowo kobieca (H. Kóčka-Krenz 1972, s. 102, 105). Egzemplarze z Podrzewia odkryte zostały w grobie 1, w którym była pochowana kobieta w wieku 30-35 lat. Wykonano je z brązowego drutu; wewnętrzna największa średnica kabłączka 1 wynosiła 3,6 cm, a średnica drutu, z którego został wykonany – 0,4 cm. Kabłączek 2 był nieco inny, jego wewnętrzna średnica wynosiła 3,8 cm, a średnica drutu 0,3 cm.

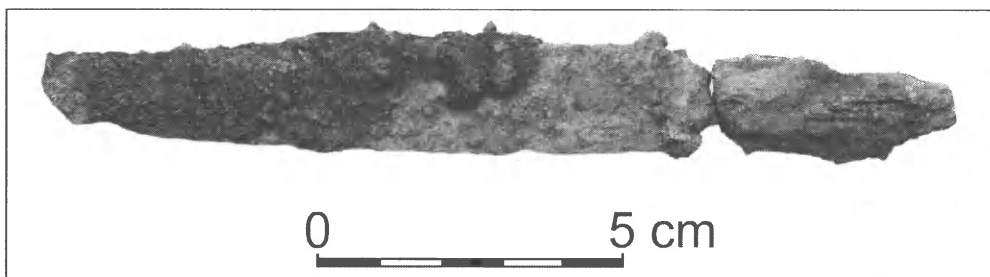
Esowate kabłączki skroniowe dzieli się na trzy odmiany w zależności od wielkości ich wewnętrznej średnicy. Oba egzemplarze z Podrzewia zaliczyć można do odmiany B według H. Kóčki-Krenz – wewnętrzna średnica tej odmiany mieści się w przedziale 2-5 cm. Takie kabłączki pojawiają się sporadycznie w XI w., natomiast nasilenie ich występowania można zaobserwować w okresie od przełomu XI i XII w. do przełomu XII i XIII w. Zdarzają się jeszcze na początku XIV w., lecz w niewielkich już ilościach (H. Kóčka-Krenz 1972, s. 102, 105; por. także H. Kóčka-Krenz 1993, tam też dalsza literatura).

Fot. T. Stępnik / Photo T. Stępnik

Ryc. 5 i 6. Podrzewie, gm. Duszniki, pow. Szamotuly, woj. wielkopolskie, stan. 33. Grób 1, kablęczki skroniowe 1 i 2

Abb. 5 und 6. Podrzewie, Gem. Duszniki, Kreis Szamotuly, Woi. Großpolen, Fst. 33. Grab 1, Schläfenringe 1 und 2

Fot. T. Stępnik / Photo T. Stępnik

Ryc. 7. Podrzewie, gm. Duszniki, pow. Szamotuly, woj. wielkopolskie, stan. 33. Grób 2, nóż

Abb. 7. Podrzewie, Gem. Duszniki, Kreis Szamotuly, Woi. Großpolen, Fst. 33. Grab 2, Messer

Noże

Najczęściej występującym elementem w inwentarzach grobowych na nekropoliach wczesnośredniowiecznych są noże. Występują one w grobach zarówno kobiecych, jak i męskich. Na badanym stanowisku odkryto jeden nóż w grobie 2, do którego złożono mężczyznę w wieku 35-45 lat, jak na ówczesne standardy niezwykle wysokiego, bo mierzącego ok. 180 cm wzrostu. Jego cechą charakterystyczną były kości piszczelowe, nieproporcjonalnie długie w stosunku do udowych (długie podudzia). Stan zachowania noża był bardzo zły; jego zachowane wymiary to: długość całkowita – 14,6 cm, przy czym należy dodać ok. 1 cm, gdyż ma ukruszony czubek głowni i końcówkę trzpienia, zachowana długość głowni – 10,4 cm; największa szerokość głowni – 1,7 cm, szerokość trzpienia 0,8 cm, grubość głowni – 0,4 cm, a trzpienia – 0,35 cm; trzpień wyodrębniony dwustronnie. Ze względu na stan zachowania trudno określić formę mocowania rękojeści. Powszechność występowania tego typu noży

aż po czasy współczesne sprawia, że nie może on być elementem datującym. Zlokalizowany został w rejonie lewego biodra zmarłego i jest to układ najczęściej obserwowany na cmentarzyskach wczesnośredniowiecznych (H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 68).

Podsumowanie

Warunki osadnicze

W drugiej połowie X w. nastąpiły w zachodniej Wielkopolsce istotne przeobrażenia polityczne, gospodarcze i kulturalne, czego efektem była zmiana obrządku pogrzebowego. Jeszcze w początkach X w. w rejonie dzisiejszej gm. Duszniki znajdowało się jedno z centrów ówczesnej struktury plemienną z licznymi grodami, z których najbliższy znajdował się w niezbyt odległym Młynkowie, a kolejne w Bródkach, Niewierzu, Sędzinku i Brzozie. Dominował wtedy też ciałopalny obrządek pogrzebowy. Ok. roku 940, po etapie konsolidacji Polan na ziemi gnieźnieńskiej, rozpoczęła się ekspansja zbrojna Piastów na tereny sąsiednich plemion. Największe walki miały miejsce zapewne ok. połowy X w., zniszczone zostały wtedy grody plemienną w mikroregionie Obry i Baryczy, w tych latach nastąpił także podbój terenów między Mogilnicą a Wartą, w tym również na obszarze dzisiejszej gm. Duszniki. Rejon dorzecza Mogilnicy, jako leżący zbyt blisko Poznania, pozbawiony został całkowicie grodów: zniszczono stare grody plemienną i nie pobudowano nowych. Ludność z osad przygodowych przesiedlono; można powiedzieć, że dokonano wtedy pacyfikacji tych ziem i zadbano o to, aby ewentualne bunty nie miały oparcia militarnego w grodach. Obawy te były w pełni uzasadnione. Ta ledwie scalona, w zasadzie dopiero tworząca się nowa struktura terytorialna i gospodarcza została w poważnym stopniu naruszona w okresie kryzysu państwa piastowskiego w latach 30. XI w. Obserwujemy w tym czasie załamanie się organizacji grodowej, spowodowane walkami wewnętrznymi, rozruchami społecznymi i reakcją pogańską, a dopełnione w dużej mierze niszczycielskim najazdem księcia czeskiego Brzetysława I.

Stabilizacja stosunków politycznych i organizacyjnych w okresie odrodzenia państwa piastowskiego zaznacza się w Wielkopolsce odbudową zniszczonych uprzednio głównych grodów, takich jak Poznań, Gniezno, Ostrów Lednicki, Giecz, Łąd. Odbudowuje się także niektóre grody lokalne, w tym wszystkie ulokowane w ważnych punktach komunikacyjnych i strategicznych, lądowych i wodnych. Powstają też, zwłaszcza w XII w., nowe grody lokalne. Obserwujemy rzadsze, ale zarazem bardziej regularne ich rozmieszczenie (Z. Kurnatowska 1984, s. 89-90).

W XII w. następuje znacznie bardziej równomierny rozwój całej Wielkopolski, szczególnie jest to widoczne na terenach dotychczas najbardziej zaniedbanych, tzn. na południowym zachodzie i zachodzie regionu. Zwłaszcza dorzecze Mogilnicy przeżywa wtedy gwałtowny rozwój, a gęstość zaludnienia w tym rejonie wzrasta o ponad 170% – najwięcej w całej Wielkopolsce (Z. Kurnatowska, S. Kurnatowski 1997, s. 72). Z tym to właśnie etapem dziejów wiążemy powstanie nekropolii podrzewskiej.

Jej wielkość wskazuje, że mogła obsługiwać osady z całej okolicy. Rodzi się pytanie, czy przy cmentarzu istniała w tym okresie osada – brak nam jakichkolwiek informacji na ten temat. W źródłach pisanych Podrzewie pojawia się dopiero w początkach XV w. jako: „Podrzewo”,

„Podrzewe”, „Podrzewye”, „Podrzeyve”. Obecna forma pojawia się w dokumencie z 1444 r. Pierwszy raz Podrzewie wymieniono w 1403 r. przy okazji procesu o rozgraniczenie tej wsi i innych dóbr biskupa poznańskiego z Lubosiną należącą do Piotra Wilka (*Słownik* 1999, s. 397-398). Ani w tym, ani w późniejszych zapisach nie ma wzmianki o obecności w tej miejscowości cmentarza czy kościoła.

Chronologia stanowiska

Wraz z przyjęciem chrześcijaństwa w 966 r. nastąpiła zmiana m.in. kultury funeralnej. W miejsce stopniowo zarzucanego obrządku ciałałpalnego zaczęto stosować obrządek szkieletowy z płaskimi grobami jamowymi. Nowy rytuał pogrzebowy nie wykształcił się ewolucyjnie w wyniku przeobrażeń rodzimej kultury, lecz pojawił się na naszych ziemiach w jednorazowym akcie. Zmiana była radykalna, aczkolwiek rozciągnięta w czasie, a jej wprowadzanie w życie zależało od rozwoju struktur kościelnych w terenie. Cmentarze szkieletowe nieprzykościelne pojawiają się wraz z wprowadzeniem chrześcijaństwa i charakterystycznego dla niego obrządku pogrzebowego. Analiza wczesnośredniowiecznych stanowisk sepulkralnych z dorzecza Warty wskazuje, że najstarsze nekropolie szkieletowe o pewnie ustalonej chronologii pochodzą z końca X i pierwszej połowy XI w. (M. Kara 2000, s. 472). Rejon Dusznik i Podrzewia w tym czasie był spacyfikowany i wyludniony. Nieliczni mieszkańcy z pewnością nie byli zwolennikami nowej władzy i nowych obyczajów oraz wiary wprowadzanej przez Piastów, tak więc stare obyczaje mogły przeżywać się tutaj znacznie dłużej. Dopiero w XII w. nastąpiły na tym terenie radykalne zmiany i nowa akcja osadnicza, a także ustabilizowanie struktur państwowych. Zapewne wtedy właśnie założono cmentarz w Podrzewiu.

Panujący na cmentarzysku obrządek pogrzebowy jest mało czuły chronologicznie, aczkolwiek wyznacza on nam ogólne ramy, które dodatkowo zawęża orientacja pochówków. Początkowo orientacja grobów na cmentarzach wczesnośredniowiecznych była zróżnicowana, ale obserwujemy postępujące z czasem ujednoczenie. Proces ten zakończył się w zasadzie ok. połowy XII w. (H. Zoll-Adamikowa 1967, s. 51-53; 1971, s. 45). Pochówki z tego okresu cechuje z reguły orientacja zachodnia, czyli taka, jaką zaobserwowano w przypadku wszystkich grobów odkrytych w Podrzewiu².

Podstawą bardziej dokładnego datowania są dla nas inwentarze grobowe. Zespół wyposażenia grobowego z Podrzewia jest niewielki i obejmuje achronologiczny nóż żelazny oraz dwa brązowe kabłączki skroniowe. Oba kabłączki z Podrzewia zaliczyć można do odmiany B według H. Kóćki-Krenz, a nasilenie ich występowania można zaobserwować w okresie od przełomu XI i XII w. do przełomu XII i XIII w. (H. Kóćka-Krenz 1972, s. 102, 105).

Nie mamy informacji o funkcjonowaniu w Podrzewiu kościoła, stąd też należy zaliczyć odkrytą przez nas nekropolię do typu nieprzykościelnych. Zanik funkcjonowania cmentarzy nieprzykościelnych wiąże się ze zmianami, jakie nastąpiły wewnątrz Kościoła w Polsce

² Podkreślić należy, że przepisy kościelne mówiły wyraźnie, iż tylko pochówek z głową ku zachodowi, a twarzą i nogami skierowanymi ku wschodowi jest właściwym położeniem zmarłego chrześcijanina. Przyczyny tej orientacji objaśnia nam W. Durandus w rękopisie z XIII w.: według niego był to układ właściwy do modlitwy, który ponadto symbolizował przybieranie pozycji do drogi, do marszu ku wschodowi – wieczności, w ucieczce od zachodu – doczesności (podaję za H. Zoll-Adamikową 1971, s. 31, 39).

w XII w. Krzepła wówczas organizacja kościelna; wzrastały wpływy kościołów grodowych i wiejskich oraz klasztornych (P. Szafran 1958, s. 190-192). Wraz z powstaniem w Wielkopolsce w pierwszej połowie XIII w. gęstej sieci parafii, do których należało wyłączne prawo grzebania zmarłych (M. Miśkiewicz 1969, s. 262; H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 161; M. Kara 2000, s. 473), zaczynają powstawać, pozostające w sferze ich ścisłej kontroli, duże cmentarzyska przykościelne, dochodzące do nawet kilkuset grobów. Przestają też funkcjonować w tym czasie dotychczasowe cmentarze nieprzykościelne.

Przyjmując więc możemy, że zarówno wyposażenie, jak i orientacja grobów oraz źródła historyczne pozwalają datować powstanie nekropolii w Podrzewiu na pierwszą połowę XII w., natomiast jego kres na pierwszą połowę XIII w.

Dr Marta Krenz-Niedbała, Instytut Antropologii UAM

Ekspertyza antropologiczna ludzkich szczątków kostnych z miejscowości Podrzewie gmina Duszniki

Grób 1

Fragmenty czaszki, kości kończyn, fragment kości miednicznej i kość skokowa. Szczątki kobiety w wieku 30-35 lat.

Grób 2

Fragmenty czaszki, ponadto inne elementy szkieletu osiowego i szkieletu kończyn. Mężczyzna, wiek 35-45 lat, wysoki, ok. 180 cm wzrostu. Cecha charakterystyczna: kości piszczelowe nieproporcjonalnie długie w stosunku do udowych (długie podudzia), kości mało masywne.

Grób 4

Fragmenty pochodzące ze wszystkich części szkieletu. Mężczyzna, wiek 40-50 lat. Cecha charakterystyczna: na lewej kości piszczelowej i strzałkowej widoczne pozapalne deformacje kości.

Grób 5

Fragmenty całej czaszki, inne elementy szkieletu osiowego i kości kończyn. Mężczyzna, wiek 30-35 lat. Cecha charakterystyczna: porowatość sklepienia oczodołu (*cribra orbitalia*) i kości ciemieniowych (*hyperostosis parietalis*), podniebienia twardego i kości klinowej; być może są to oznaki słabo zaawansowanego szkorbutu.

Grób 6

Kobieta w wieku 17-19 lat. Na czaszce oznaki szkorbutu – porowatość kości klinowej, kości ciemieniowych i sklepienia oczodołu. Szkielet reprezentowany przez fragmenty czaszki i żeber oraz obojczyk i elementy szkieletu kończyn.

Kości luźne z grobów zniszczonych, zebrane w różnych miejscach wykopu (w południowym skupisku):

Wydzielono fragmenty szkieletu kilku osobników:

- dziecka w wieku ok. 4 lat;
- kości szkieletu kończyn osobnika młodzieńczego, poniżej 14 roku życia;
- nieliczne elementy szkieletu dwóch osobników dorosłych, w tym kobiety;
- fragmenty czaszki kobiety w wieku 30-35 lat;
- fragmenty żuchwy, być może kobiecej, wiek według starcia zębów 16-20 lat;

- elementy szkieletu osobnika dorosłego;
- żuchwę, prawdopodobnie kobiecą, wiek według starcia zębów 40-50 lat. Wyróżniono też obie kości piszczelowe, lewą strzałkową, kości stępu, śródstopia i paliczki stopy (w sąsiedztwie grobu 6).

Bibliografia

KARA M.

- 2000 *Przemiany kulturowe związane z procesem formowania się państwa Piastów*. Maszynopis pracy doktorskiej napisanej w IAIe PAN w Poznaniu.

KÓČKA-KRENZ H.

- 1972 *Esowate kabłączki skroniowe z terenów Polski północno-zachodniej*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 22, s. 97-143.

- 1993 *Bizuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*, Poznań.

KURNATOWSKA Z.

- 1984 *Próba odtworzenia organizacji zarządu terytorialnego państwa pierwszych Piastów w Wielkopolsce*, [w:] *Obronność polskiej granicy zachodniej w dobie pierwszych Piastów*, Wrocław, s. 81-91.

KURNATOWSKA Z., KURNATOWSKI S.

- 1997 *O przemianach regionu Wielkopolski w czasach piastowskich*, [w:] *Homines et societates. Czasy Piastów i Jagiellonów*, Poznań.

MIŚKIEWICZ M.

- 1969 *Wczesnośredniowieczny obrządek pogrzebowy na płaskich cmentarzyskach szkieletowych w Polsce*, „*Materiały Wczesnośredniowieczne*”, t. 6, s. 241-303.

SŁOWNIK...

- 1999 *Podrzewie*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. 3, Poznań 1993-1999, s. 397-398.

SZAFRAN P.

- 1958 *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem*, Lublin.

ZOLL-ADAMIKOWA H.

- 1967 *Małopolskie cmentarzyska z X-XII w. a kwestia recepcji chrześcijaństwa w Małopolsce*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*”, R. 15, z. 1, s. 41-54.

- 1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski*, cz. 2: *Analiza*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

Adres autora:

dr Tomasz Stępnik

Pracownia Archeologiczna UNI-ART

ul. św. Czesława 17a/24

61-583 Poznań

Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Podrzewie Fst. 33, Gem. Duszniki

Zusammenfassung

Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Podrzewie, Gem. Duszniki, Fundstelle 33 wurde während der dort geführten archäologischen Aufsicht freigelegt. Bei den durchgeführten archäologischen Rettungsgrabungen wurden sechs Körpergräber und lose Knochen aus sieben weiteren, vernichteten Gräbern freigelegt.

Die Skelette lagen in ausgestreckter Position, mit den Händen dem Körper entlang hingestreckt, mit den Köpfen nach Westen gerichtet. Die Grabausstattung war verhältnismäßig arm und zugleich für das Mittelalter charakteristisch, wann in den meisten Bestattungen überhaupt keine Ausstattung vorkommt. Auf dem Gräberfeld von Podrzewie wurden zwei Schläfenringe im Grab 1 und ein eisernes Messer im Grab 2 gefunden.

Sowohl die Ausrüstung als auch die Orientierung der Gräber sowie die historischen Quellen lassen die Entstehung der Nekropole in Podrzewie in den Anfang des 12. Jh. zu datieren. Die nicht bei den Kirchen angelegten Friedhöfe funktionierten in Großpolen bis zur Zeit des Erscheinens eines dichten Netzes von Kirchenpfarfriedhöfen in der 1. Hälfte des 13. Jh. und wir können versuchen, in diese Zeit das Ende ihrer Funktionierung zu datieren.

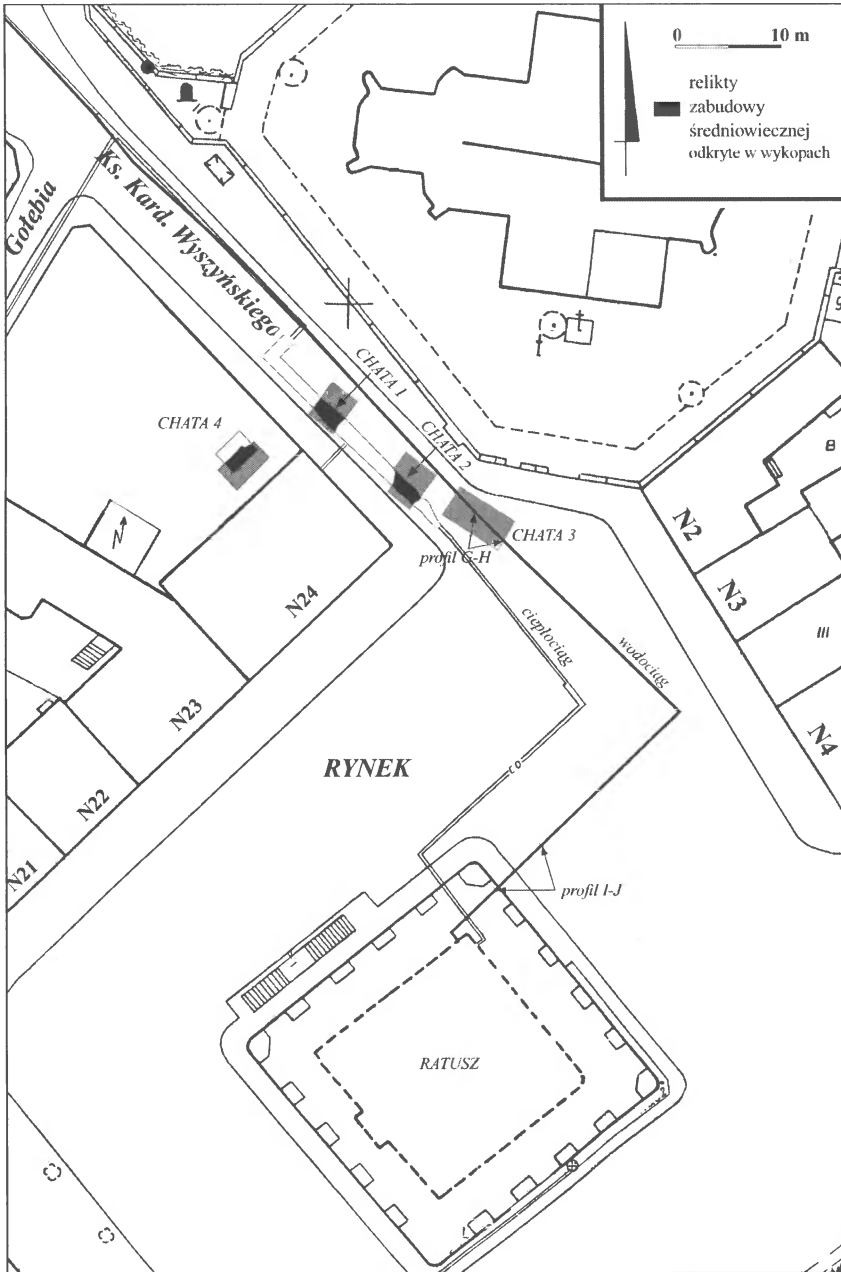
EWA PAWLAK, PAWEŁ PAWLAK

Relikty średniowiecznej zabudowy Jarocina odkryte podczas nadzorów archeologicznych przeprowadzonych w 2006 r.

W 2006 r. prowadzono w rejonie rynku jarocińskiego prace budowlane związane z trzema inwestycjami: wymianą instalacji wodociągowej, wymianą ciepłociągu, rozbiórką oficyny dawnego hotelu Polonia. Nadzór archeologiczny nad dwiema pierwszymi inwestycjami sprawowała Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska z Poznania kierowana przez Henryka Klundera, a pracami w terenie kierowali: Henryk Klunder i Paweł Pawlak. Nad trzecią pieczę sprawowała Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska z Zielonej Góry kierowana przez Alinę Jaszewską, obsługę archeologiczną zaś sprawowali w grudniu 2006 r. Ewa Pawlak i Piotr Wawrzyniak.

Ciepłociąg

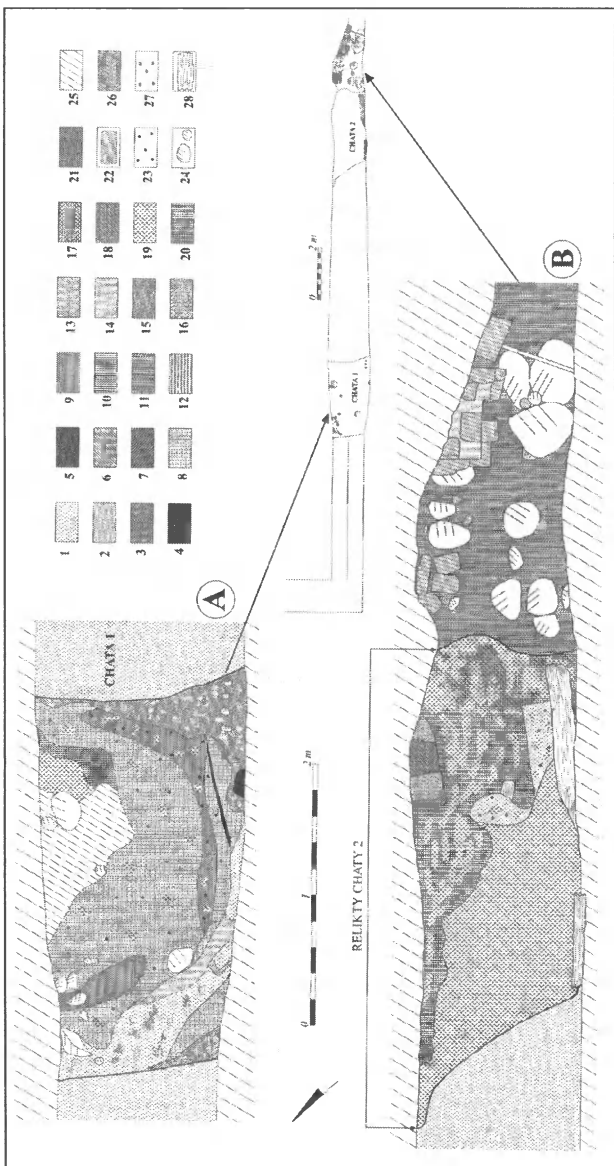
Przebieg wykopów pod instalacje ciepłą i wodociągową był zbliżony – obydwie inwestycje poprowadzono ul. Kardynała S. Wyszyńskiego, na rynku obydwie skręcały na południowy zachód, sięgając ratusza (ryc. 1). Na ul. Kardynała S. Wyszyńskiego zarejestrowano relikty dwóch chat, wchodzących pierwotnie w skład zabudowy średniowiecznej miasta; zostały one przecięte wykopem o szerokości ok. 1,2-1,6 m i średniej głębokości ok. 1,8 m, związanym z instalowaniem ciepłociągu. Pozostałości **chaty 1** odnotowano i zadokumentowano w obydwu ścianach wykopu oraz w jego dnie w odległości 11 m na północny zachód od linii wyznaczającej zabudowę północno-zachodniej pierzei rynku. Układ warstw odnotowanych w dnie wykopu pozwala przyjąć, że uchwycono południowo-zachodnią partię budynku – być może jego skraj. Treść wypełniska obiektu, głównie w stropowej części, stanowiły: koncentracja silnie przepalonych na ceglasto bądź czarno brył polepy, spalenizna oraz węgle drzewne (ryc. 3:A, C). Nieco powyżej dna wykopu oraz na jego poziomie odnotowano bardzo zróżnicowane struktury, jednak z głównym udziałem szarego, szarobrunatnego bądź ciemnoszarego piasku, niekiedy gliniastego, z dużą zawartością węgla drzewnych, oczek żółtooliwkowej gliny oraz bryłek polepy, przeciętego warstwami jasnoszarego bądź żółtego piasku, spalenizny oraz żółtej gliny (ryc. 2:A; 3:A, C; 12). W ścianie południowo-zachodniej wykopu na głównej warstwie polepy, znajdującej się w stropowej części reliktyw budynku, odnotowano mazistą, białą substancję, przypominającą wapno lub silnie zlasowany popiół (ryc. 3:C). Można wprawdzie założyć, iż wapnem bielone były ściany chaty, co notowane jest w wypadku obiektów mieszkalnych odkrywanych na niektórych stanowiskach z tego okresu (por. E. Pawlak 2007), jednakże znaczna miąższość owej warstwy, dochodząca do 30 cm, wyklucza raczej takie rozwiązanie. Przyjąć więc należy, że mamy tu raczej do czynienia

Rys. E. Pawlak / Gez. E. Pawlak

Ryc. 1. Jarocin, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie. Lokalizacja średniowiecznej zabudowy miasta w obrębie wykopów instalacyjnych i sondażowych

Abb. 1. Jarocin, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen. Lage der mittelalterlichen Stadtbebauung im Bereich der Installations- und Sondierungsgruben

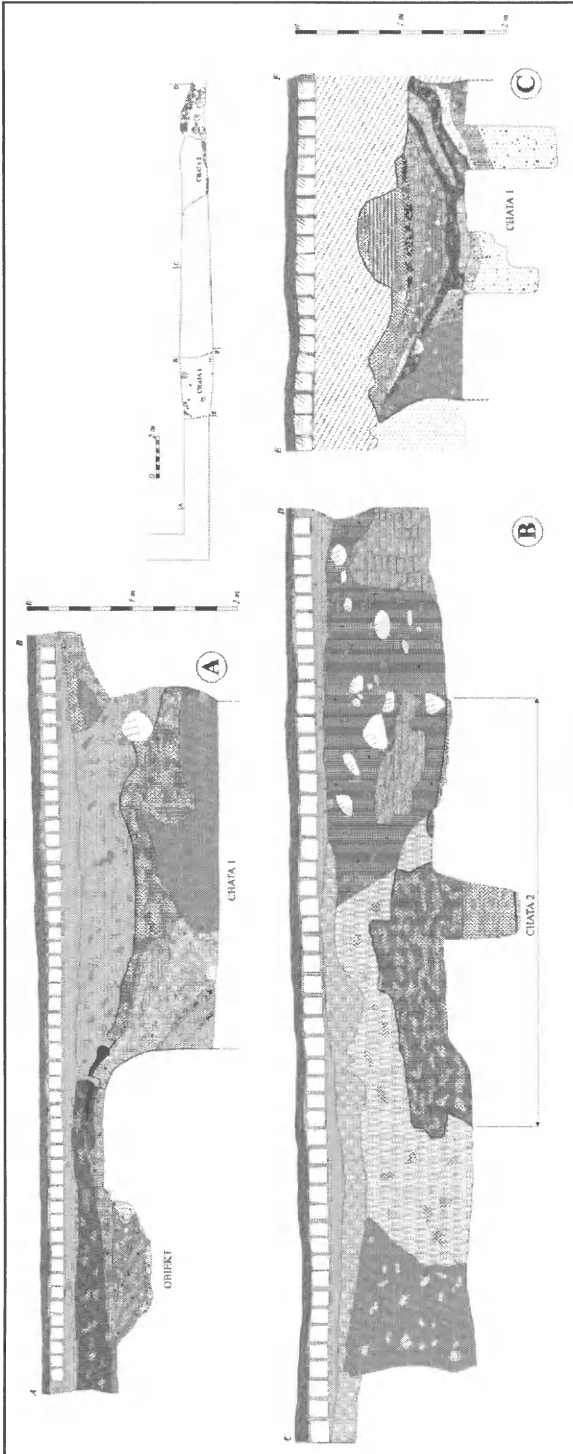

Rys. P. Pawiak / Gez. P. Pawiak

Ryc. 2. Jarocin, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, ul. Kardynata S. Wyszyńskiego. Przekroje poziome chat 1 (A) i 2 (B).

Legenda: 1 – jasnożółty piasek; 2 – żółty piasek; 3 – brunatna próchnica; 4 – intensywna spalenizna; 5 – ciemnobrunatna/czarna próchnica; 6 – jasnobrunatny piasek; 7 – ciemnoszaro-brunatny piasek; 8 – szary piasek; 9 – ciemnoszary piasek; 10 – szarobrunatny piasek; 11 – jasnobrunatny piasek; 12 – popiół; 13 – zaprawa wapienna; 14 – jasnoszary piasek; 15 – żółta glina; 16 – oliwkowa glina; 17 – gruz ceglany; 18 – szara i ciemnoszara glina; 19 – ceglasta polepa; 20 – ceglasta bądź czarna polepa silnie przepalona; 21 – asfalt; 22 – cegła; 23 – węgle drzewne; 24 – kamienie; 25 – wkop; 26 – beton; 27 – żwir; 28 – drewno

Abb. 2. Jarocin, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen, Kardynata S. Wyszyńskiegostraße. Querschnitte der Wohnlagen 1 (A) und 2 (B).
 Legende: 1 – hellgelber Sand; 2 – gelber Sand; 3 – braune Humuserde; 4 – intensive Brandreste; 5 – dunkelbraune/schwarze Humuserde; 6 – hellbrauner Sand; 7 – dunkelgrau-brauner Sand; 8 – grauer Sand; 9 – dunkelgrauer Sand; 10 – graubrauner Sand; 11 – dunkelbrauner Sand; 12 – Asche; 13 – Kalkmörtel; 14 – hellgrauer Sand; 15 – gelber Lehm; 16 – olivfarbiger Lehm; 17 – Ziegelschutt; 18 – grauer und dunkelgrauer Lehm; 19 – ziegelfarbiger Lehmewurf; 20 – ziegelfarbiger oder schwarzer; stark durchgebrannter Lehmewurf; 21 – Asphalt; 22 – Ziegel; 23 – Holzkohlen; 24 – Steine; 25 – Graben; 26 – Beton; 27 – Kies; 28 – Holz

Rys. P. Pawlak / Gez. P. Pawlak

Ryc. 3. Jarocin, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, ul. Kardynata S. Wyszyńskiego. Profile chat 1 (A, C) i 2 (B)

Abb. 3. Jarocin, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen, Kardynata S. Wyszyńskiegostraße. Profile der Wohnanlagen 1 (A, C) und 2 (B)

nia z warstwą popiołu, powstała w efekcie pożaru. Duże nagromadzenie owej substancji w górnej partii reliktyw może sugerować, że pochodzi ona ze spalenia np. powały budynku oraz dachu, nakrytego prawdopodobnie słomą bądź trzciną. Całkowita, pierwotna wielkość budynku jest nieokreślona, choć istnieją pewne przesłanki do podjęcia próby jej wskazania na podstawie analizy obydwu profili oraz sytuacji odnotowanej w dniu wykopu. Relikty obiektu w sągu wykopu rejestrowano na odcinku o długości ok. 3-3,4 m oraz na nieznacznie dłuższym odcinku w stropie, w którym struktury związane z budynkiem uległy przemieszczeniu (ryc. 3:A, C). Usytuowanie chaty 1 pozwala sądzić, że wchodziła ona w skład zabudowy ciągnącej się wzdłuż traktu, którego powieleniem jest ul. Kardynała S. Wyszyńskiego. Niewykluczone też, że zabudowa ta sąsiadowała bezpośrednio z placem okalającym kościół św. Marcina. Biorąc to pod uwagę, można przyjąć hipotezę, iż chata 1, podobnie zresztą jak i chata 2 (por. niżej), usytuowana była partią szczytową w stronę ulicy-placu, zatem jej dłuższa oś znajdować się musiała na linii północny wschód–południowy zachód (ryc. 1). Długość obydwu przekrojów analizowanego obiektu (3-3,4 m) odpowiadałaby więc w przybliżeniu pierwotnej szerokości chaty. Długość owego założenia trudna jest do ustalenia, choć przyjąć można, iż nie odbiegała od przykładów rejestrowanych na innych stanowiskach późnośredniowiecznych i mogła wynosić od ok. 5-5,5 m do 7 m (R. Grygiel 2000, ryc. 73; P. Pawlak, R. Pietrzak 2002, s. 203; A. Krzyszowski 2005, s. 198, ryc. 12; E. Pawlak 2007). Nie zdołano ustalić również pierwotnego zagłębienia obiektu, mimo wykonania dwóch niewielkich sondży na głębokość ok. 0,7 i 0,9 m poniżej dna wykopu (odpowiednio 2,4 m i 2,6 m od współczesnego poziomu użytkowego), tuż przy jego ścianie południowo-zachodniej (ryc. 3:C). Przyjmując jednak, iż zachowany strop obiektu znajduje się w przybliżeniu na ówczesnym poziomie użytkowym, to pierwotne jego zagłębienie w podłoże wynosiło przynajmniej 1,6-1,9 m. Brakuje bliższych danych odnośnie do sposobu wzniesienia domostwa, choć duże ilości polepy niewątpliwie są związane z konstrukcją ścian. Na jednej z pozyskanych brył polepy widoczny jest negatyw okrągłaka bądź półokrągłaka, którego średnicę na podstawie zachowanego w wypalonej glinie kształtu można określić na ok. 9-10 cm (ryc. 5:8). Założyć można, że budynek został wykonany z drewna, w konstrukcji sumikowo-łątkowej lub zrębowej, i następnie oblepiony gliną. Obie wymienione techniki (zwłaszcza zrębowa) typowe są raczej dla budownictwa wczesnośredniowiecznego, jednak były nadal stosowane w późnym średniowieczu, mimo pojawienia się konstrukcji ramowej i szachulcowej (R. Barnycz-Gupieniec 1992, s. 222-223; 2000, s. 130 i nn.; J. Piekalski 1995). Niewątpliwie z chatą 1 należy funkcjonalnie łączyć pozostałości obiektu o maksymalnej miąższości 0,45 m, odkryte na odcinku długości 1,4 m, po jej północno-zachodniej stronie (ryc. 3:A).

Z wypełniska chaty 1 pozyskano łącznie 20 ułamków naczyń (tab. 1), z czego dziewięć (trzy wylewy, sześć brzuśców) reprezentuje tzw. ceramikę tradycyjną, nawiązującą pod względem doboru masy garncarskiej, techniki wykonania i wypału do wytworów wczesnośredniowiecznych. Pozostały zbiór w liczbie 11 ułamków (dwa wylewy, sześć brzuśców, dwa dna, jedna pokrywka) stanowi ceramika stalowoszara. Na obydwu dnach stalowoszarych widoczna jest podsypka popiołu oraz piasku. Piasek i w mniejszym stopniu drobny tłuczeń stanowią główny składnik schudzający glinę użytą do produkcji ceramiki stalowoszarej. W przypadku ceramiki tradycyjnej odnotowano częstsze stosowanie tłuczni. Wszystkie wylewy, zarówno tradycyjne (ryc. 5:3-5), jak i stalowoszare (ryc. 5:1-2), reprezentują średniej wielkości garnki (średnice

Tabela 1. Jarocin, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie. Zestawienie ceramiki pochodzącej z nadzorów związanych z zakładaniem wodociągu oraz ciepłociągu; w – wylew, b – brzusiec, d – dno, u – ucho, p – pokrywka, n – nóżka patelni, R – naczynie o zrekonstruowanym w pełni kształcie

Tabelle 1. Jarocin, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen. Aufstellung der Keramik, die bei den Aufsichten während der Verlegung der Wasser- und Fernwärmeleitung gefunden wurde

	Ceramika tradycyjna			Ceramika stalowa			Ceramika kremowa			Ceramika ceglasta			Ceramika stalowo-ceglasta			Półmajolika			Razem			
	w	b	d	R	w	b	d	u	p	b	d	w	d	n	w	b	d	w		b	d	R
Chata 1	3	6	-	-	2	6	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20
Chata 2	-	1	-	2	3	12	2	1	-	9	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	31
Ciepłik (pozostate)	-	-	-	-	3	16	2	-	1	-	-	2	7	5	1	-	3	1	1	-	-	42
Chata 3	-	3	1	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Wodociąg (pozostate)	-	5	2	-	2	7	2	-	1	-	-	6	16	4	-	1	2	-	1	1	1	51
Razem	3	15	3	2	10	42	9	1	3	9	1	8	23	9	1	5	1	1	1	1	1	150

wylewów dwóch garnków tradycyjnych wynoszą 14 cm – ryc. 5:4-5). Odnotowano zdobienia: na trzech ułamkach tradycyjnych w formie dookólnych żłobków, natomiast na dwóch ułamkach stalowoszarych – dookólnych bruzd, a ponadto na jednym – rytych żłobków. Ceramika z chaty 1 nawiązuje pod względem formalnym do materiałów pochodzących z badań siedziby Zarembów w Jarocinie, datowanych szeroko od połowy XIII do końca XIV w. (R. Grygiel 1994, ryc. 5-12)¹. Z chaty 1 pochodzą ponadto dwa przedmioty żelazne – w obydwu przypadkach są to zapewne gwoździe (ryc. 5:6-7).

W odległości 6,7 m na południowy wschód od chaty 1 odnotowano relikty innego budynku. W części południowo-wschodniej struktura chaty 2 została naruszona przez wkop fundamentowy pod nowożytny mur ceglany, stąd precyzyjne określenie szerokości (?) założenia, jeżeli przyjąć jego analogiczną do chaty 1 orientację, jest utrudnione. W ścianie północno-wschodniej wykopu zasięg pozostałości związanych z analizowaną chatą wynosił ok. 4 m, w dniu wykopu zaś – 2,7 m przy ścianie południowo-zachodniej oraz 3,6 m przy ścianie północno-wschodniej (ryc. 2:B; 3:B; 13). Strop reliktyw chaty 2 znajdował się na głębokości 0,75 m poniżej poziomu ulicy. Treść wypełniska stanowiły bryły (w górnej partii oraz bezpośrednio przy ścianie północno-wschodniej wykopu – dużych rozmiarów) polepy bardzo silnie wypalanej na ceglasto, rzadziej na czarno, oraz spalenizna i węgle drzewne. Na poziomie dna wykopu oraz niżej polepa była silniej rozdrobniona i zlasowana. Lokalnie stwierdzono plastry oliwkowej gliny oraz jasnożółtego (białego) piasku. Również w wypadku drugiego z budynków wykop przeciął południowo-zachodnią jego część. Potwierdzać to może zwęglona belka-dranica (odnotowana w dwóch odcinkach o łącznej długości 2,5 m), zarejestrowana bezpośrednio pod ścianą południowo-zachodnią, a więc niemal na całej odnotowanej w tym miejscu szerokości chaty (ryc. 2:B). Odsłonięte relikty belki-dranicy pozwalają sądzić, iż można się w tym przypadku liczyć z przyciesią, na której wspierał się ciężar południowo-wschodniej ściany chaty. Bardzo duże ilości polepy odnotowane w wypełnisku obiektu przypominają podobne rozwiązanie konstrukcyjne, jak w wypadku chaty 1. Ściany zapewne wzniesiono z belek bądź półbelek, oblepiając je na zewnątrz grubą warstwą gliny. Zabieg ten, prócz zabezpieczenia drewnianej struktury ścian przed niszczeniem i zapewnienia większej ochrony przed ogniem, pełnił również funkcję estetyczną – stanowił bowiem swego rodzaju imitację upowszechniającej się w późnym średniowieczu zabudowy murowanej, dostępnej jedynie najzamożniejszej części społeczeństwa. Jeszcze w końcu XVIII w. jedynymi budynkami murowanymi w mieście były obydwie kościoły (św. Marcina i św. Jerzego) oraz niezamieszkały już wówczas zamek, usytuowany bezpośrednio przy kopcu, na którym znajdowała się średniowieczna siedziba Zarembów. Wszystkie pozostałe obiekty (domy), których według stanu z początku lat 70. XVIII w. było w mieście ok. 100, wykonane były z drewna i kryte słomą i szkudłami (gontem) (Z. Chodyła 1998, s. 78 i nn.). Informacja ta oddaje skalę zmian, jakie zaszły w ostatnich 200 latach, a szczególnie w końcu XIX i w XX w., nie tylko w Jarocinie, ale zapewne w bardzo wielu wielkopolskich miastach o podobnej wielkości. Rodzaj zabudowy nie zmieniał się więc zasadniczo od czasów średniowiecznych po zaawansowane stadia nowożytności. „Średniowieczny” charakter zabudowy Jarocina znakomicie oddaje widok miasta ilustrujący stan z 1661 r. (ryc. 11). Poza dominującymi obiektami – kościołem św. Marcina oraz ratuszem,

¹ Wydaje się, że materiały z badań siedziby Zarembów należy łączyć głównie z XIV w., przede wszystkim z jego drugą połową.

ukazanymi w części centralnej rysunku (por. E. Linette 1984, s. 12-13 oraz przypis 64), mamy do czynienia z typową, parterową zabudową w formie domów, zapewne szachulcowych, krytych dwuspadowymi dachami. Na rzecz szachulca przemawiać tu może ukazanie stosunkowo jednolitych połączeń owych ścian, ewidentnie różniących się od przedstawionego po prawej stronie (na skraju ryciny) wiatraka, którego drewniane, zbudowane z desek, niewylepione gliną poszycie nie budzi wątpliwości. Użycie szachulca w budownictwie średniowiecznego Jarocina znajduje potwierdzenie w zbiorze pozyskanych brył polepy, na których zachowały się negatywy surowca drewnianego tworzącego konstrukcję ścian. Uzyskane pomiary odzwierciedlają wykorzystanie drewna o zróżnicowanych średnicach – małych (4 i 8 cm) oraz średnich i dużych (16-20 cm). W jednym przypadku jedna z powierzchni bryły polepy była płaska, druga natomiast stanowiła negatyw okrągłej w przekroju belki bądź jej połówki. Być może jest to fragment glinianego uzupełnienia drewnianej ściany na styku czworobocznej w przekroju podwaliny ze śladami obróbki siekierą i okrągłej belki stanowiącej pierwszy wieniec konstrukcji (w przypadku zastosowania techniki wieńcowej). Glinę użytą do wylepienia ścian schudzono bardzo dużą ilością słabo rozdrobnionej słomy, co po silnym wypaleniu nadało polepie znaczną porowatość. Oprócz tego odnotowano gruboziarnisty żwir i drobne kamienie. Z widocznych w strukturze polepy negatywów belek wnosić można, iż użyto wyłącznie surowca okorowanego. Bryły polepy o analogicznych negatywach belek znane są z innych stanowisk późnośredniowiecznych z terenu Wielkopolski (np. ze Zdun pod Krotoszynem – z tzw. domu cieśli, R. Grygiel 2000, s. 43-44, ryc. 73-75; oraz z Żernik pod Poznaniem, E. Pawlak 2007, ryc. 35:10-13). Warto dodać, iż pod ścianą północno-wschodnią wykopu odsłonięto pewną połączoną polepy o gładkiej powierzchni, stanowiącej albo relikw podłogi (klepiska), albo zewnętrznej lica ściany. Za drugą ewentualnością przemawiałby fakt, iż na owych gładkich powierzchniach stwierdzono wyraźne ślady biełenia. W sondażu wykonanym przy ścianie północno-wschodniej wykopu uchwycono głębokość posadowienia budynku, która wynosiła 2,15 m poniżej współczesnego poziomu użytkowego. Jeżeli przyjąć, że strop obiektu wyznacza pierwotny poziom użytkowy w czasie funkcjonowania chaty 2 oraz w momencie jej zniszczenia, to głębokość, na jaką ją wkopano, wynosiła ok. 1,4 m. Podłoga chaty (bądź piwnicy?) moszczona była drewnem, którego pozostałość stanowi 2-3-centymetrowa warstwa spalenizny odnotowana bezpośrednio nad piaszczystym calcem (ryc. 3:B).

Z wypełniska chaty 2 pozyskano ogółem 29 ułamków naczyń oraz liczne części dwóch garnków o cechach tradycyjnych, których kształty udało się zrekonstruować. W wypadku ceramiki tradycyjnej pozyskano jeszcze tylko jeden ułamek brzuśca naczynia zdobionego dookołnymi żłobkami; pozostałe ułamki pochodzą od naczyń stalowoszarych (trzy wylewy, 12 brzuśców, dwa dna oraz jedno ucho) i kremowych (dziewięć brzuśców, jedno dno). W tym wypadku ceramika kremowa nawiązuje pod względem receptury masy garncarskiej i sposobu wykonania, oprócz barwy wypału, do wytworów stalowoszarych. Ceramika stalowoszara wykonana została z glin schudzonych we wszystkich wypadkach piaskiem i w mniejszym stopniu (w ok. 40%) tłuczniem, których granulat był przeważnie średniej (0,5-1 mm), rzadziej małej (poniżej 0,5 mm) wielkości. Ilość domieszki określić można zwykle jako dużą i średnią. Na dwóch ułamkach odnotowano dookołne, poziome żłobki-bruzdy, na dwóch innych zaś – ślady wyświecania (na jednym w formie pionowych pasów, na drugim – całej powierzchni zewnętrznej). Aż 40% pozyskanych ułamków cechuje bardzo silne spiecenie i zniekształcenie wywołane bardzo wysoką temperaturą powstałą w trakcie pożaru. Obydwa dna noszą

na powierzchniach zewnętrznych ślady podsypki popiołu oraz drobnoziarnistego piasku. Wszystkie trzy wylewy stalowoszare pochodzą od garnków (ryc. 5:11-12). W wypadku ceramiki kremowej na trzech brzuścach stwierdzono dookolne bruzdy-żłobki, na dnie zaś – podsypkę popiołu. Na szczególną uwagę zasługują jednak dwa naczynia o zrekonstruowanym kształcie, reprezentujące ceramikę tradycyjną. Jedno z nich to mały pojemnik (średnica wylewu – 8 cm, średnica największej wydętości brzuśca – 9 cm, średnica dna – 5 cm, wysokość – 10 cm) o kremowej barwie wypału, wykonany z „tłustej” gliny schudzonej średnioziarnistym (0,5-1 mm) piaskiem użytym w średniej ilości, a następnie powleczony dwustronnie angobą. Grubość ścianki waha się w granicach 6-9 mm, a grubość dna wynosi 4 mm. Przy wylewie oraz na największej wydętości brzuśca widoczne są ślady mocowania ucha. W strefie przejścia szyjki w brzusiec umieszczony został poziomy, dookolny wałek (ryc. 5:9). Na płaskim niewyodrębnionym dnie widoczna jest podsypka drobnoziarnistego piasku. Ogólnie jakość wykonania określić można jako dobrą. Z jednej strony (na brzuścu i przy wylewie) widoczne są ślady silnego wtórnego przepalenia w ogniu, w efekcie czego powstał spiek (struktura ścianki przypomina pumeks). Opisany tu uchaty garnek – z racji niewielkich rozmiarów – mógł być pierwotnie wykorzystywany jako kubek. Drugie z naczyń to pojemnik średniej wielkości (średnica wylewu – 13 cm, średnica największej wydętości brzuśca – 16 cm, średnica dna – 8 cm, wysokość – 15,5 cm). W masie garncarskiej stwierdzono użycie dużej i bardzo dużej ilości piasku, tłuczni, marglu, a nawet żwiru o granulacie 2-3 mm, co w połączeniu z opracowaniem powierzchni wpłynęło na złą jakość opisywanego naczynia. Barwa powierzchni zewnętrznej jest brunatna, a wewnętrznej – kremowo-brunatna. Dno z widocznym na obrzeżu dookolnym pierścieniem ma formę płaską niewyodrębnioną, na podsypce wyłącznie popiołu, użytego w bardzo dużej ilości. Grubość ścianki mieści się w przedziale 4-8 mm, grubość dna – 6 mm. Na przejściu brzuśca w szyjkę widoczne są ukośne soczewkowate wgłębienia, poniżej których – na największej wydętości brzuśca – uformowane zostały guzki, rozmieszczone dookolnie w kilkucentymetrowych odstępach, powstałe przez wypchnięcie ścianki od wewnątrz. Dodatkowo, na wysokości guzków, umieszczona została pojedyncza ryta linia falista. Podobnie jak w wypadku naczynia opisanego wcześniej stwierdzono tu również lokalne, silne spiczenie i deformacje ścianki. Forma pierwszego z naczyń oraz nietypowy przykład zdobnictwa (wypychane od wewnątrz guzki) pozwalają zastanowić się nad związkiem odkrytej ceramiki z ludnością napływową – np. z terenu Śląska bądź Niemiec (por. np. E. Linette 1984, s. 3; R. Grygiel 1998, s. 25, 49).

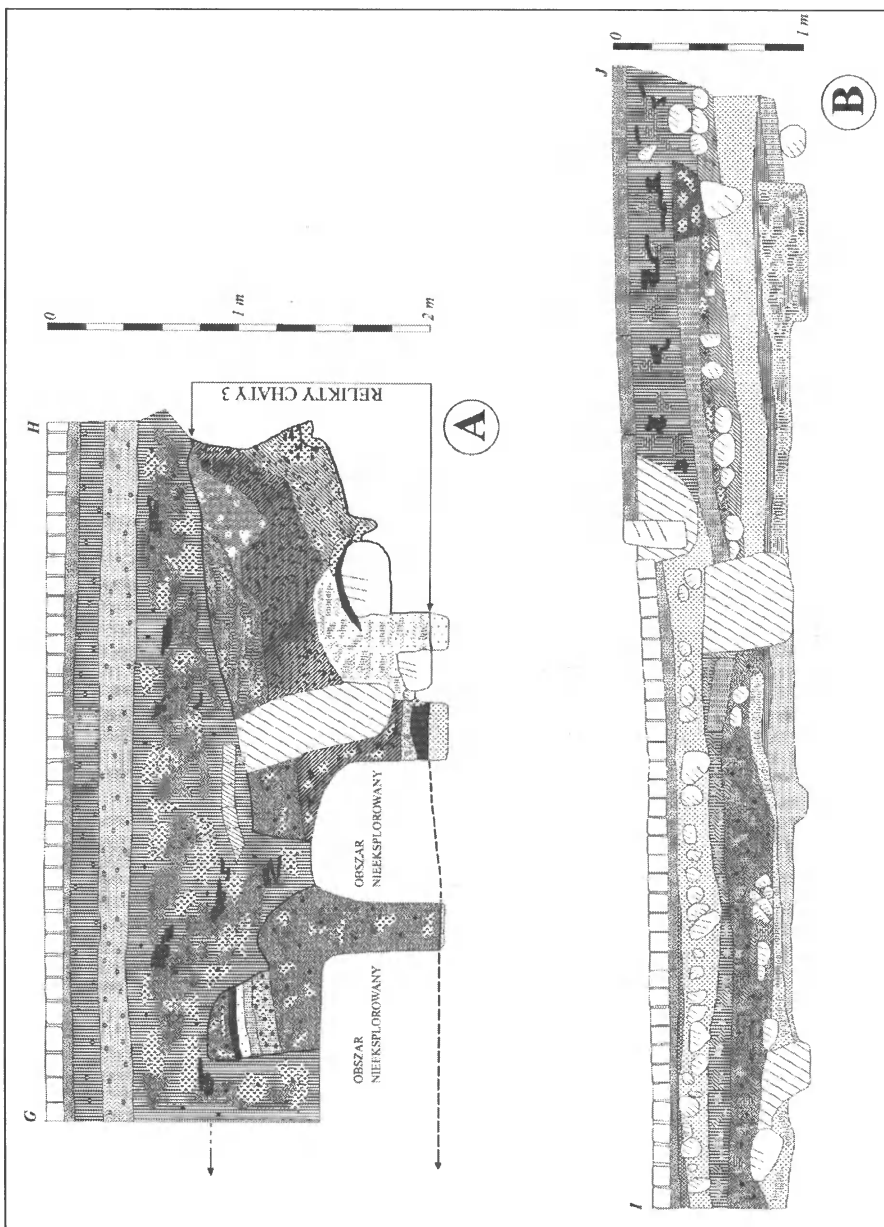
Na uwagę zasługuje ponadto fakt, iż wydobyte fragmenty ośmiu bliżej nieokreślonych przedmiotów żelaznych (jeden z nich może być kabłąkiem wiadra) są bardzo silnie przepalane w ogniu.

Z wykopu pod cieplik pozyskano ponadto 42 ułamki naczyń (tab. 1): 22 stalowoszare, o cechach zarówno średniowiecznych, jak i nowożytnych (ryc. 7:3-4), 15 ceglanych, cztery stalowo-ceglane i jeden wylew talerza półmajolikowego zdobionego na kołnierzu białym ornamentem geometrycznym umieszczonym na jasnobrązowym tle (ryc. 7:2). Z powyższej inwestycji pochodzą ponadto ułamki: 10 kafli płytowych (ryc. 7:1, 5), jednego kafla garnkowego, trzech dachówek typu „mnich-mniszka”. Oprócz tego pozyskano trzy fragmenty naczyń szklanych, jeden fragment bliżej nieokreślonego przedmiotu brązowego, jeden fragment podkowy żelaznej oraz jeden gwóźdź żelazny.

Wodociąg

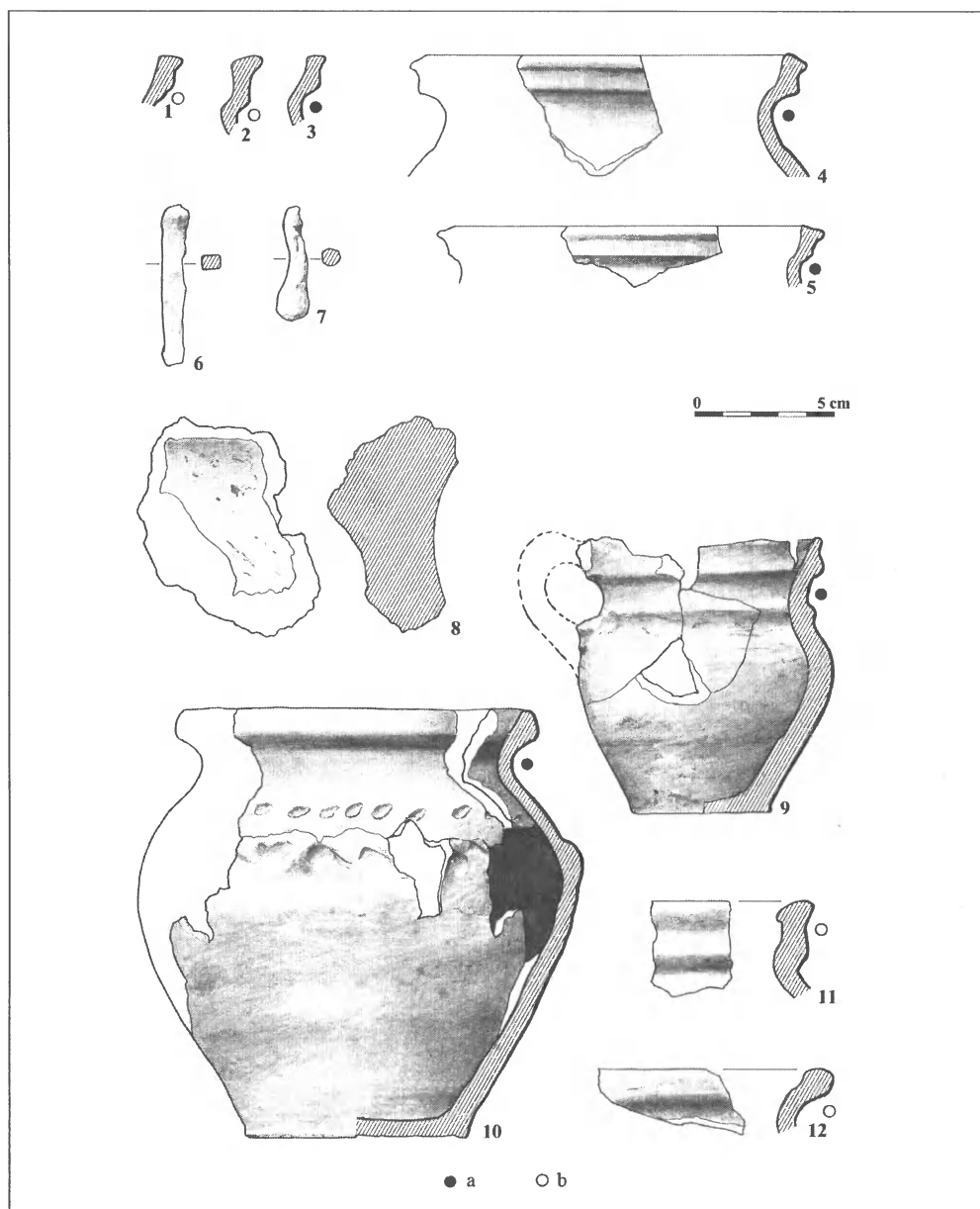
Na terenie rynku, tuż przy ul. Kardynała S. Wyszyńskiego, w wykopie wodociągowym, natrafiono na relikty kolejnego budynku, oznaczonego przez nas jako *chata 3* (ryc. 1). Mimo iż destrukty chaty odnotowano w obydwu ścianach wykopu, zadokumentowano bardziej czytelny profil północno-wschodni. Zasadniczą część struktur związanych z analizowanym obiektem zarejestrowano na długości 3,4 m, począwszy od głębokości 0,75 m. Całkowita długość obiektu była jednak zapewne znacznie większa – jego przeciwległy skraj uchwycono na poziomie spągu wykopu w odległości 6,2 m od południowo-wschodniego krańca zasadniczej jego części (relikty ziemnej partii budynku w znacznej mierze zostały zniszczone przez współczesne wkopy instalacyjne). Analogiczny kształt wkopu oraz treść wypełniska obu zarejestrowanych części potwierdzają to przypuszczenie. Znaczna długość odcinka (przynajmniej 6,2 m), na którym wystąpiły pozostałości łączone z chatą 3, każe przyjąć, iż mamy prawdopodobnie do czynienia z obiektem usytuowanym na linii północny zachód–południowy wschód, a więc poprzecznie do chat 1 i 2. Wydaje się, że budynek ten wchodził mógł w skład zabudowy wyznaczającej w średniowieczu linię północno-zachodniej pierzei rynku, tworzonej przez domy ustawione szczytami do placu. Rodzaj tej zabudowy jest trudny do ustalenia, gdyż nie dysponujemy innymi przykładami pozwalającymi wykreślić północno-zachodnią granicę placu rynkowego w czasach funkcjonowania analizowanych tu obiektów mieszkalnych². Treść główną wypełniska chaty 3 stanowiła glina barwy szarobeżowej, szarej, żółtej i oliwkowoszarej, szarobrunatny, brunatny oraz jasnobrunatny piasek gliniasty, ciemno-szaro-brunatna próchnica z dużym udziałem węgla drzewnych i bryłek polepy barwy ceglastej, a ponadto spalenizna – głównie w stropie i w spągu (ryc. 4:A). Spąg obiektu w centralnej części odnotowano na głębokości ok. 2 m. Przy obydwu uchwyconych skrajach dno wkopu związanego z chatą wystąpiło na zdecydowanie mniejszej głębokości – na skraju północno-zachodnim było ukształtowane poziomo ok. 1,4 m poniżej obecnego poziomu użytkowego, natomiast na przeciwległym – ukośnie (ze spadkiem) na głębokości 1,4 m na obrzeżu i 1,55 m bliżej centralnej części obiektu. Wydaje się więc, iż mamy tu do czynienia z częścią centralną zagłębioną (podpiwniczoną) na ok. 0,6-0,7 m w stosunku do obrzeży chaty, które tworząc rodzaj dookolnej ławy, wyznaczają prawdopodobnie główny poziom użytkowy (poziom podłogi). Rozmiarów zagłębienia nie zdołano uchwycić, stwierdzić można jedynie, iż szerokość wspomnianej ławy w partii południowo-wschodniej obiektu wynosiła nie mniej niż 0,5 m, na przeciwległym końcu chaty zaś nie została określona. Główny poziom użytkowy budynku moszczony był drewnem, którego relikty, w postaci warstwy spalenizny o grubości ok. 2-3 cm, odnotowano w spągu na obydwu obrzeżach obiektu. W domniemanej piwniczce warstwa intensywnej spalenizny, zalegająca na samym dnie, miała miąższość do 10 cm, co być może należy łączyć z resztkami spalonej i zawałonej do środka podłogi oraz legarów, na których była pierwotnie wsparta

² Kwestie kształtu i wielkości rynku jarocińskiego oraz charakteru zabudowy przyrynekowej są różnie postrzegane przez badaczy. Według H. Müncha (1946, s. 150 i nn.) rynek jeszcze w końcu XVIII w. nie stanowił regularnego placu wyznaczonego ścisłą zabudową. E. Linette (1984) sądzi natomiast, że wytyczenie rynku nastąpiło jeszcze w XIII w., a jego kształt ulegał wprawdzie pewnym modyfikacjom (np. regulacja zapewne w drugiej ćwierci XIX w.), jednak nie można wyciągać wiążących wniosków odnośnie do zabudowy przyrynekowej na podstawie planu z 1794 r. (jak postąpił H. Münch), ukazującego miasto po pożarze z 1773 r. i wcześniejszych zniszczeniach.

Rys. P. Pawlak / Gez. P. Pawlak

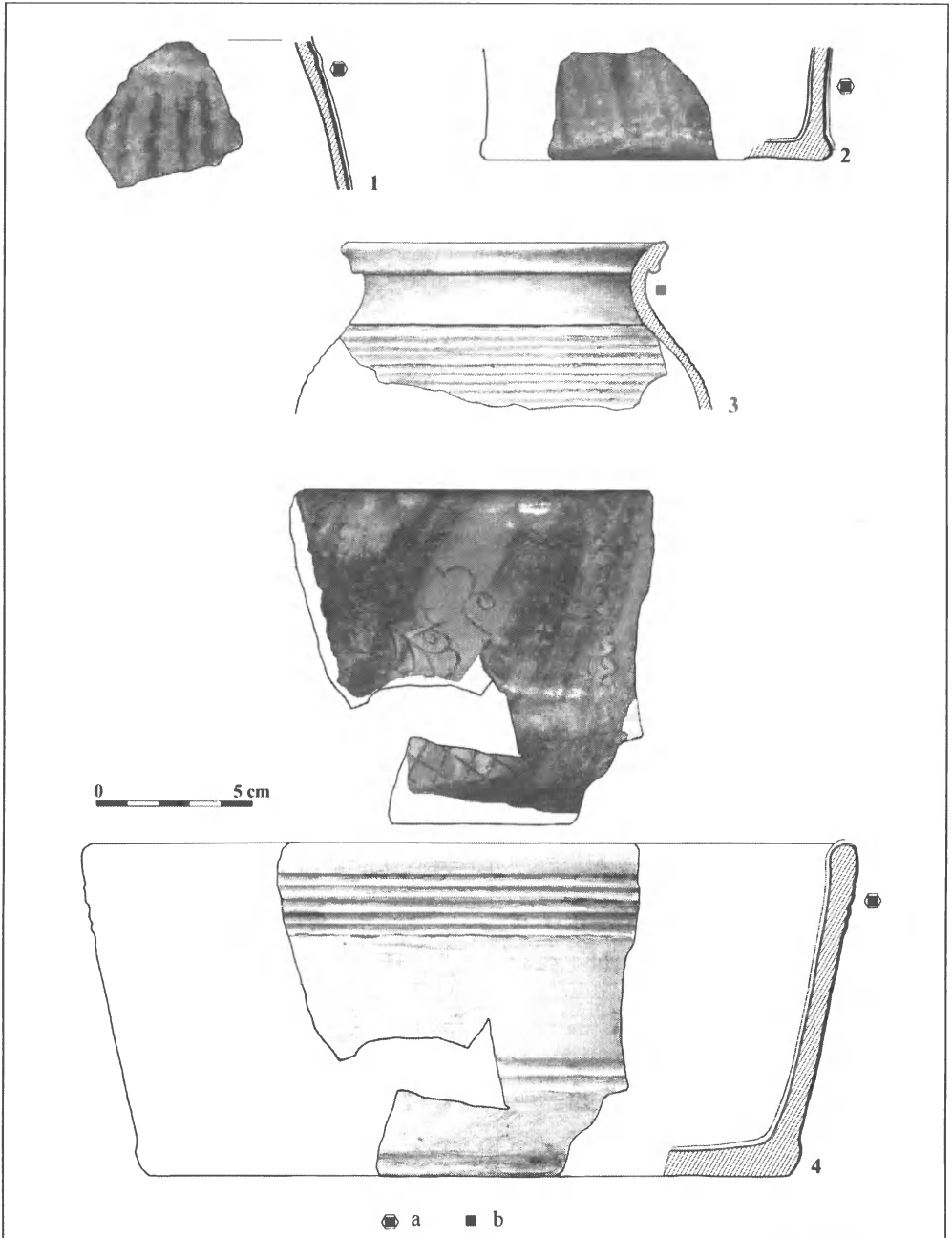
Ryc. 4. Jarocin, gm. Iocin, pow. Iocin, woj. wielkopolskie, Rynek. Profil I-J przy północno-wschodniej ścianie ratusza (B)
 Abb. 4. Jarocin, Gem. Iocin, Kreis Iocin, Woi. Großpolen, Marktplatz. Profil der Wohnanlage 3 (A) und Profil I-J bei der nordöstlichen Rathauswand (B)

Rys. E. Pawlak / Gez. E. Pawlak

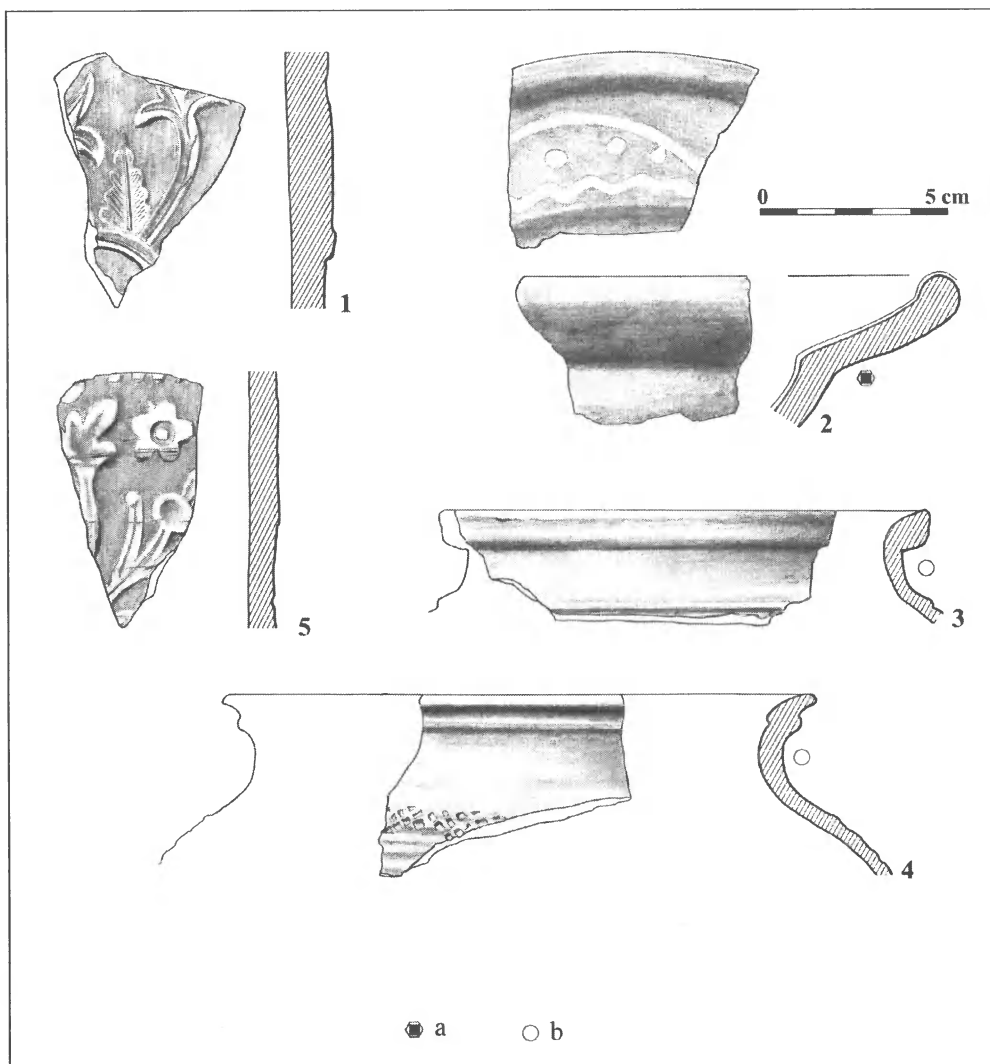
Ryc. 5. Jarocin, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, ul. Kardynała S. Wyszyńskiego. Materiał ruchomy z chaty 1 (1-8) i chaty 2 (9-12). 1-5, 9-12 – fragmenty naczyń; 6-7 – przedmioty żelazne (gwoździe); 8 – polepa z konstrukcji ściany budynku; a – ceramika o cechach tradycyjnych; b – ceramika stalowoszara

Abb. 5. Jarocin, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen, Kardynał S. Wyszyńskogastraße. Mobile Befunde aus der Wohnanlage 1 (1-8) und Wohnanlage 2 (9-12). 1-5, 9-12 – Gefäßfragmente; 6-7 – eiserne Gegenstände (Nägeln); 8 – Lehmewurf mit der Konstruktion der Gebäudewand; a – Keramik mit traditionellen Merkmalen; b – blaugraue Keramik

Rys. E. Pawlak / Gez. E. Pawlak

Ryc. 6. Jarocin, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, Rynek. Ceramika z wykopu wodociągowego przy ratuszu (profil I-J). a – ceramika półmajolikowa; b – ceramika ceglasta
 Abb. 6. Jarocin, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen, Marktplatz Keramik aus dem Wasserleitungsgraben beim Rathaus (Profil I-J). a – Halbmajolikakeramik; b – ziegelfarbige Keramik

Rys. E. Pawlak / Gez. E. Pawlak

Ryc. 7. Jarocin, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie. Ceramika (2-4) i kafle (1, 5) pozyskane z wykopu pod ciepłok: z rynku (1), z ul. Kardynała S. Wyszyńskiego (2-3) oraz z ul. Gołębiej (4-5). a – ceramika półmajolikowa; b – ceramika stalowoszarą

Abb. 7. Jarocin, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen. Keramik (2-4) und Kacheln (1, 5) aus den Gräben für die Fernwärmeleitung: aus dem Marktplatz (1), aus der Kardynała S. Wyszyńskiegostraße (2-3) und aus der Gołębiastraße (4-5). a – Halbmajolikakeramik; b – blaugraue Keramik

(ryc. 4:A). Obecność piwniczek rejestrowana jest często w obiektach mieszkalnych łączonych z późnym średniowieczem – przykład stanowić może piwniczka zagłębiona na ok. 0,7 m poniżej właściwego poziomu użytkowego w obiekcie odkrytym w Mutowie, na stanowisku łączonym z osadą miejską „Stare Szamotuły” (P. Pawlak, R. Pietrzak 2002, s. 206, ryc. 4).

Z wypełniska chaty pochodzi sześć ułamków naczyń, z czego cztery (trzy brzusce, jedno dno) reprezentują ceramikę tradycyjną, natomiast dwa (jeden brzusec, jedno dno) – ceramikę stalowoszarą. Na obydwu dnach (tj. zarówno tradycyjnym, jak i stalowoszarym) odnotowano podsypkę popiołu, na jednym z brzuśców tradycyjnych stwierdzono ornament dookołnych żłobków, a na brzuscu stalowoszarym – pojedynczą linię rytą i dodatkowo wyświecaną. Z sąsiedztwa chaty pozyskano ponadto fragment bliżej nieokreślonego przedmiotu żelaznego.

Datowanie przedstawionych materiałów ruchomych pozyskanych z wypełnisk trzech chat jest utrudnione, z uwagi na ich małą liczebność. Można jednak przedstawić pewną propozycję na podstawie wyników analizy ceramiki. W pozyskanym zbiorze, liczącym ogółem 57 ułamków, ceramika tradycyjna stanowi 28,1%, a stalowoszara i kremowa, traktowane tu łącznie ze względu na podobieństwo technologiczne (poza barwą wypału) – 71,9% (por. tab. 1). Przyjmuje się, że wytwory stalowoszare pojawiają się w największym wielkopolskim ośrodku – Poznaniu – ok. połowy XIII w. (J. Żak 1959, s. 92; J. Kruppé 1981, s. 94-95), natomiast w mniejszych miastach oraz na wsiach zapewne w drugiej połowie XIII w., a może nawet w końcu tego stulecia i w początkach XIV w. W przypadku analizowanej tu ceramiki z Jarocina należy uwzględnić udział poszczególnych jej kategorii – tak duży odsetek materiałów stalowoszarych skłania do stwierdzenia, iż mamy raczej do czynienia z bardziej zaawansowanym stadium średniowiecza niż sam moment pojawienia się naczyń wymienionej kategorii. Dla porównania warto przytoczyć dane zebrane przez J. Kruppégo (1981, s. 98, tab. 8 i 9) dla ceramiki stalowoszarej z Poznania. Ustalił on, że jej udział w różnych zespołach z tego miasta wynosił zwykle nieco ponad 70% od połowy XIV w. Oprócz znacznego odsetka naczyń stalowoszarych notujemy udział cech o starszym rodowodzie – wymienić tu przede wszystkim należy występowanie den wyłącznie ze śladami podsypki. Biorąc pod uwagę powyższe ustalenia, analizowaną ceramikę, a wraz z nią scharakteryzowane obiekty mieszkalne, można datować na drugą połowę XIV w. Niewykluczone, że momentu zniszczenia chat należy upatrywać w czasach wojny domowej z lat 1382-1384 lub też odnieść (szczególnie w kontekście wspomnianego wcześniej podobieństwa materiału ceramicznego) do wydarzeń, które przyczyniły się do zniszczenia siedziby Zarembów prawdopodobnie w latach 90. XIV w. (R. Grygiel 1994, s. 74).

W trakcie nadzoru związanego z instalacją wodociągu ciekawych informacji dostarczyła analiza ściany południowo-wschodniej wykopu, na odcinku o długości 6 m, bezpośrednio przy ratuszu, po jego północno-wschodniej stronie (ryc. 1, profil I-J). Łączna miąższość warstw kulturowych (w tym współczesnych) stwierdzona w tym miejscu, odnotowana również w innych partiach wykopu wodociągowego – tj. w strefie rozciągającej się na północ (aż do reliktyw chaty 3), wynosiła zaledwie 0,8-1 m. W profilu, którego odcinek zadokumentowano, pod współczesną kostką brukową stwierdzono występowanie dwóch poziomów starszej, brukowanej nawierzchni (tzw. kocich łbów). Górna warstwa zalegała w podsypce białego piasku, niemal bezpośrednio pod obecną kostką, niższa – osadzona również w żółtym piasku, przykryta została warstwą szarej i ciemnoszarej gliny z bardzo dużym udziałem węgla drzewnych, „oczek” oliwkowej gliny oraz gruzu ceglanoego. Z warstwy gliny pochodzi większa część materiału (kilkadziesiąt ułamków naczyń – por. tab. 1) pozyskanego w trakcie prac związanych z zakładaniem wodociągu na rynku (ryc. 6). Na szczególną uwagę zasługują ułamki ceramiki półmajolikowej – fragmenty dwóch naczyń (być może dzbanów) zdobionych w podobny sposób: powleczonych z zewnątrz pobiałką, na której umieszczono ornament w postaci

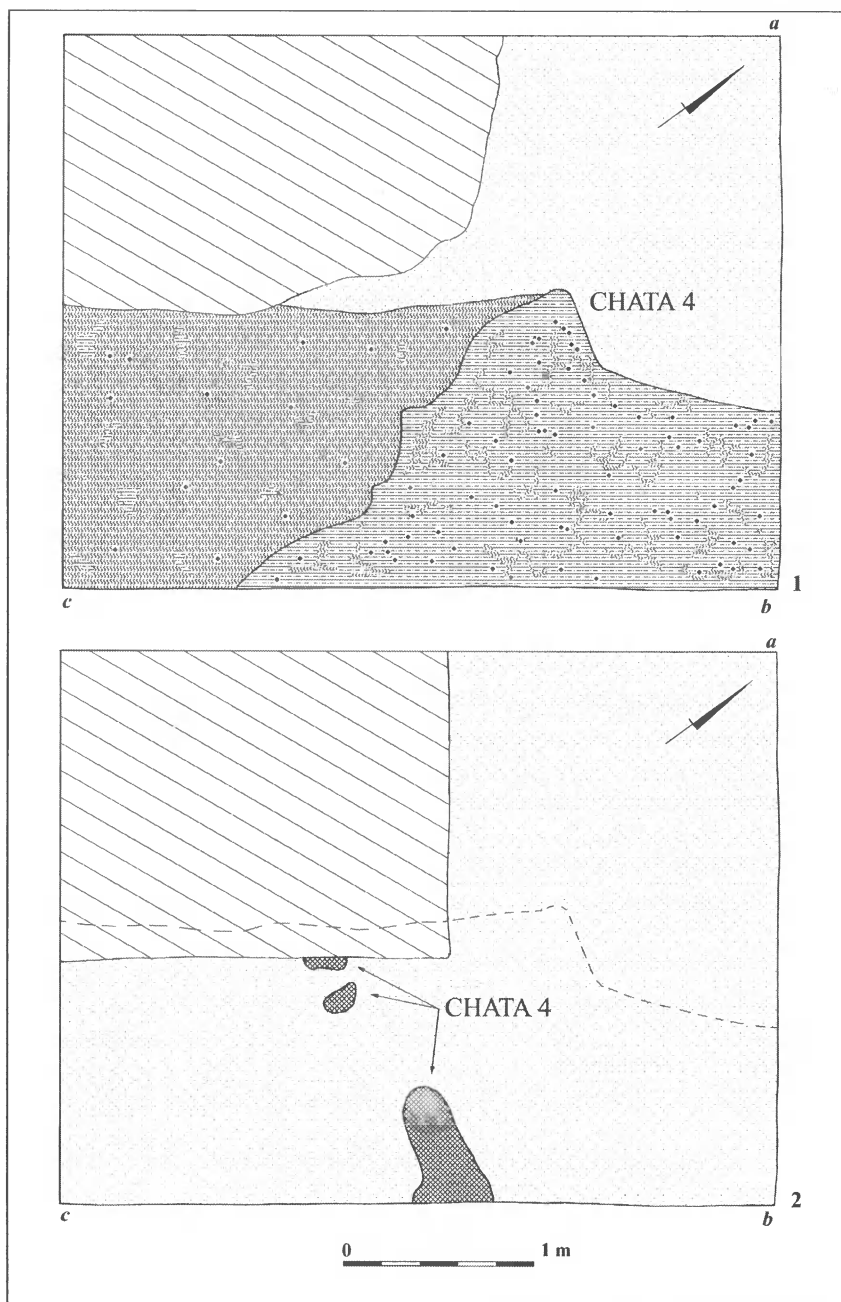
linii zygzakowatych-falistych barwy brązowej i jasnozielonych linii prostych, umieszczonych w układzie wertykalnym (ryc. 6:1-2). Całość pokryta została bezbarwnym szkliwem. Ponadto pozyskano również dwa ułamki misy, której kształt został w całości odtworzony (średnica wylewu – 25 cm, średnica dna – 22 cm, wysokość – 10,5 cm). Wewnętrzna strona misy jest zdobiona ornamentem rytym typu *sgraffito* z wykorzystaniem motywów roślinnych (wici), zaplatanych esów w układzie wertykalnym oraz romboidalnej kratki. Całość pokryta jest ukośnymi pasmami zielonej (tlenek miedzi) i bordowej (tlenek kobaltu) rozmytej (marmoryzowanej) polewy, kładzonej na podkładzie z pobiałki, którą powleczono również górną część zewnętrznej powierzchni ścianki. Misę zdobią ponadto z zewnątrz dookólne żłobki-bruzdy (ryc. 6:4).

Ogólnie stwierdzić należy, iż analizowane warstwy powstały nie wcześniej niż w końcu XVIII w., a biorąc pod uwagę znaczny odsetek ceramiki cienkościennej (grubość ścianek do 3 mm), słuszne wydaje się datowanie tych struktur ogólnie na XIX-XX w. Brak starszych nawarstwień musi dziwić, jeżeli uwzględni się przedstawione wcześniej relikty średniowiecznych chat. Przyjąć można, że ów brak jest wynikiem prac porządkowych przeprowadzonych przez władze pruskie, które objęły teren rynku, a polegały na obniżeniu jego poziomu i usunięciu próchnicznych, niestabilnych warstw. Podobne procesy obserwowane są w wielu miastach, które znalazły się w granicach państwa pruskiego.

Sondaż na terenie byłej oficyny hotelu Polonia

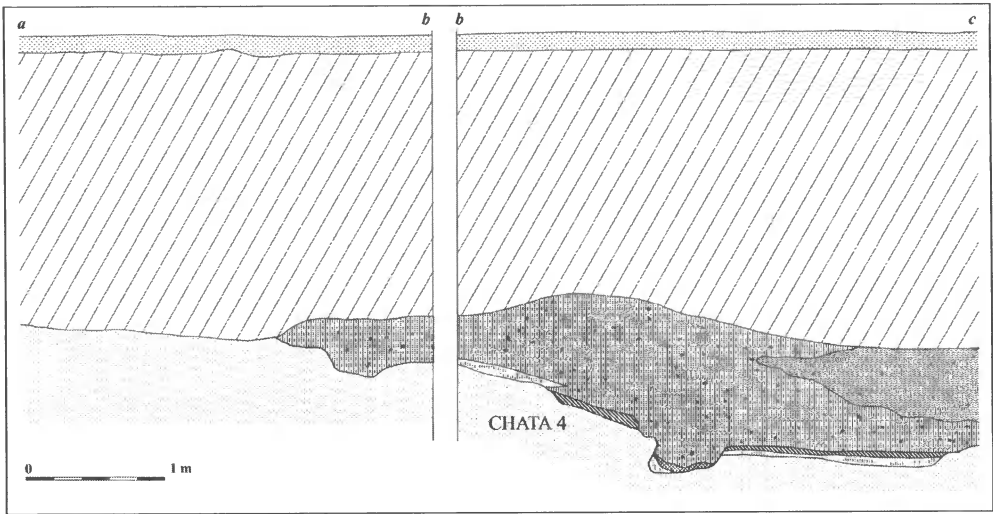
Niewielki wykop, którego rozmiary wynosiły 2,25x3 m, zorientowany dłuższą osią równoległą do zabudowy przyrynkowej, oddalony był od zachodniej ściany Polonii o 3 m i na podobną odległość od północnej granicy działki (ryc. 1). Zasypano górnej części sondażu, do głębokości 1,6-1,8 m, stanowił gruz pochodzący z rozbiórki oficyny, poniżej którego zdołano uchwycić relikty zabudowy średniowiecznej.

Spągową część budynku (oznaczonego na etapie opracowania jako chata 4) o przypuszczalnej funkcji mieszkalnej zarejestrowano w niewielkim jedynie zakresie – zajmowała całą długość wykopu (tj. 3 m) i niemal połowę jego szerokości (1,5 m) (ryc. 3). Wypełnisko stanowiła szara, spiaszczona próchnica z udziałem węgli drzewnych, przemieszana z żółto-oliwkową gliną; w części południowej dominowała glina, w niewielkim jedynie stopniu zawierająca drobne wtręty szarej próchnicy. Spąg obiektu w części północnej znajdował się na głębokości 1,9 m (ryc. 9), maksymalne zagłębienie znacznie jednak przekraczało tę wielkość i sięgało 2,5 m. Różnice te związane są z istnieniem piwniczki, umieszczonej poniżej poziomu użytkowego; jej północny zasięg zapewne wyznacza podwalina, którą w postaci intensywnie brunatnej próchnicy zarejestrowano w odległości ok. 1,5 m od ściany północnej sondażu (ryc. 8:2). Znajdowała się w prostokątnym, stosunkowo płytkim rowku (0,1 m), wydrążonym w niezwykle spoistym, twardym calcu, który zapewniał znaczną stabilność całemu założeniu. Rozmiary i kształt owego rowka pozwalają domyślać się, że jako podwaliny użyto kanciaka, którego szerokość mogła przekraczać 0,3 m; wydaje się, że podobną wielkość można odnieść do drugiego z rozmiarów, na co pośrednio wskazuje widoczne w profilu ugięcie granicy wkopu. Użycie budulca o takich rozmiarach tylko jako elementu związanego z piwniczką wydaje się mało prawdopodobne, sądzić więc można,

Rys. E. Pawlak / Gez. E. Pawlak

Ryc. 8. Jarocin, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, zbieg ul. Kardynała S. Wyszyńskiego i Gołębiej. Przekroje poziome chaty 4
 Abb. 8. Jarocin, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen, Kreuzung von der Kardynała S. Wyszyńskiegostraße und Gołębiastraße. Querschnitte der Wohnanlage 4

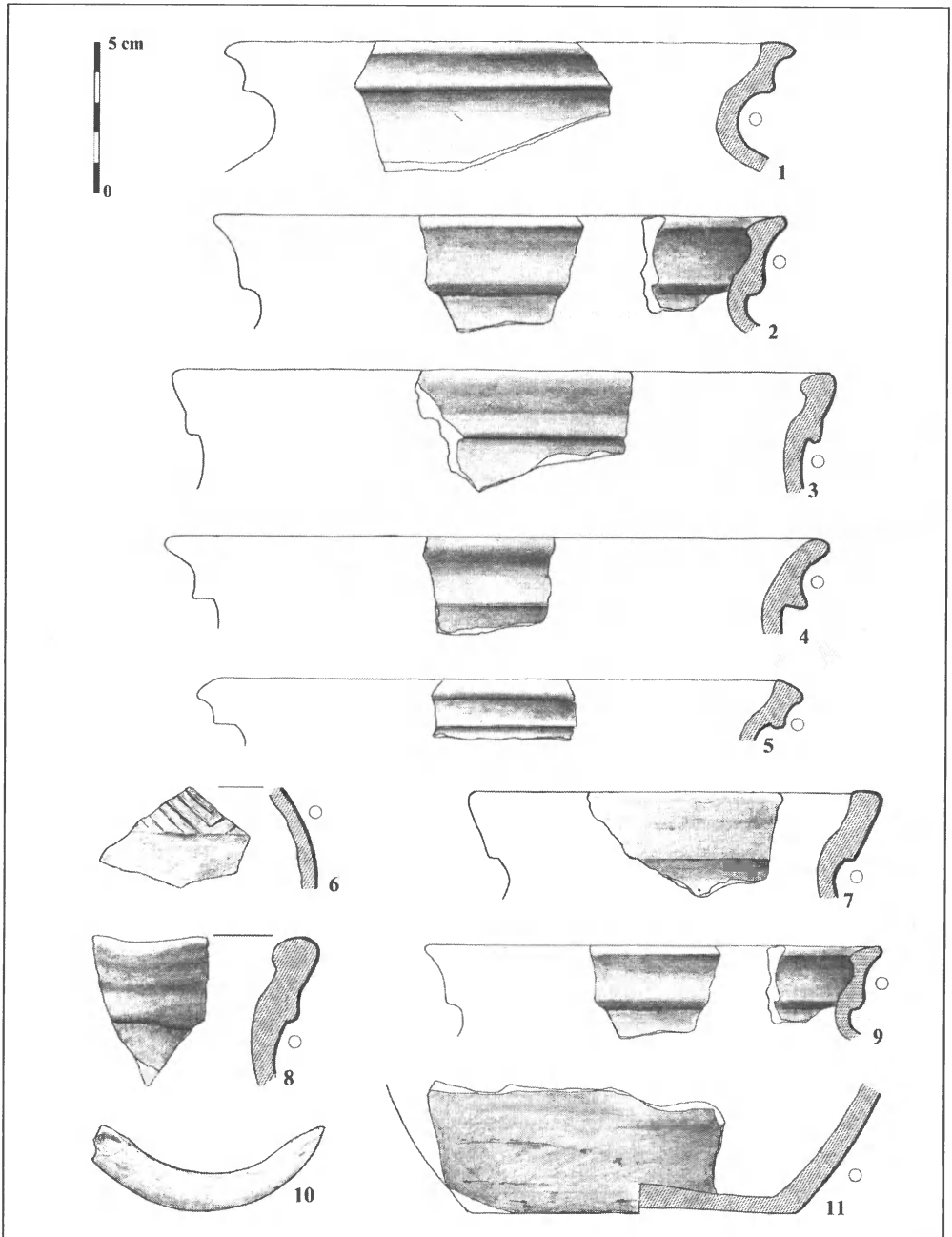
Rys. E. Pawlak / Gez. E. Pawlak

Ryc. 9. Jarocin, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, zbieg ul. Kardynała S. Wyszyńskiego i Gołębiej. Profile chaty 4

Abb. 9. Jarocin, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen, Kreuzung von der Kardynał S. Wyszyńskiogstraße und Gołębiastraße. Profile der Wohnanlage 4

że był on pierwotnie związany z konstrukcją naziemnej części budynku. Widoczna w spągu piwniczki warstwa ciemnoszarej i ciemnobrunatnej próchnicy świadczy o moszczeniu podłogi drewnem. Wejście do niej, jak wskazuje ukośne ukształtowanie spągu, mogło znajdować się od strony północnej (od strony ulicy). W kontekście charakteru nawarstwień stanowiących treść wypełnisk chat 1-3, o funkcjach niewątpliwie mieszkalnych, zastanawiać może wypełnisko obiektu nr 4 (głównie brak polepy), a co za tym idzie – jego pierwotne przeznaczenie. Wydaje się jednak, że zagłębienie części wziemnej na podobnym poziomie, jak to odnotowano w wypadku pozostałych budynków, obecność piwniczki oraz podobna orientacja świadczą o mieszkalnym właśnie przeznaczeniu. Wspomniane odmienności mogą być efektem różnic konstrukcyjnych części naziemnej lub zniszczenia i procesów podepozycyjnych. Jak wspomniano wyżej, zabudowa odsłonięta w obrębie sąsiedniej ulicy uległa zniszczeniu na skutek pożaru, który – choćby ze względu na różnice czasowe – nie objął chaty 4. Być może po zakończeniu użytkowania budynku właściciele zasypali jego wziemną część, wznosząc na tym samym miejscu kolejny budynek, który to zabieg stosowano w miastach przez setki lat ze względu na szczupłość miejsca.

Przebieg północno-zachodniej granicy obiektu nr 4, prostopadłej do obecnej ul. Kardynała S. Wyszyńskiego, wskazuje, że wznosząc budynek, zorientowano go, podobnie jak opisane wcześniej budynki, w odniesieniu do wytyczonych traktów komunikacyjnych w mieście. Odległość dzieląca opisywane tu relikty wynosiła zaledwie 7 m, przy czym pierwotnie była ona o wiele mniejsza, ponieważ w żadnym przypadku (w wykopie instalacyjnym na ulicy i sondażu na terenie dawnej oficyny) nie odnotowano skrajów – odpowiednio: północno-wschodniego i południowo-zachodniego – wkopów pod wziemne partie budynków. Być może więc udało się uchwycić zabudowę zlokalizowaną po obydwu stronach ulicy, której

Rys. E. Pawlak / Gez. E. Pawlak

Ryc. 10. Jarocin, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, zbieg ul. Kardynała S. Wyszyńskiego i Gołębiej. Ceramika stalowszara (1-9, 11) oraz szabla dzika (10) z chaty 4

Abb. 10. Jarocin, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen, Kreuzung von der Kardynał S. Wyszyńskiegostraße und Gołębiastraße. Blaugraue Keramik (1-9, 11) und ein Hauer (10) aus der Wohnanlage 4

Ryc. 11. Widok Jarocina z 1661 r. (za *Dzieje...* 1998, s. 73)

Abb. 11. Ansicht von Jarocin aus 1661 (nach *Dzieje...* 1998, S. 73)

przebieg powtarza dzisiejsza ul. Kardynała S. Wyszyńskiego (przebiegałaby ona jednak bliżej współczesnej linii zabudowy). Oczywiście skromne przesłanki archeologiczne, jakimi dysponujemy, nie pozwalają wykluczyć i innej hipotezy – obiekt nr 4 może stanowić również relikwiz budowy gospodarczej, funkcjonującej na zapleczu budynku mieszkalnego 1, a pierwotna ulica przebiegała wzdłuż ogrodzenia kościoła św. Marcina. Wydaje się jednak, że bardziej prawdopodobne jest pierwsze z zaprezentowanych rozwiązań.

Z obiektu nr 4 pozyskano łącznie dwie kości i 39 fragmentów ceramiki. Wszystkie pochodzą z naczyń wypalonych w atmosferze redukcyjnej (tzn. z minimalnym dostępem powietrza), o bardzo zbliżonych cechach techno-stylistycznych. Wydzielono osiem ułamków wylewów (w tym dwa pochodziły z jednego naczynia), 24 – brzuśców i siedem – den. Wszystkie wylewy to formy zaopatrzone w okap, z płasko uformowaną krawędzią, skierowaną ukośnie do wewnątrz lub na zewnątrz, ewentualnie prosto (ryc. 10:1-5, 7-9). Zdecydowana większość zbioru pochodzi od garnków dużych rozmiarów, których średnice mieściły się w przedziale 20-22 cm; zaledwie dwa okazy reprezentują mniejsze formy, o średnicach 11 i 15 cm. W jednym tylko przypadku specyficzne ukształtowanie wylewu, w tzw. dzióbek, wskazuje na odmienną od pozostałych formę naczynia – dzban (ryc. 10:8). Fragmenty pochodzące ze strefy dna poświadczają wykorzystanie techniki taśmowo-ślizgowej przy lepieniu naczyń. Na wszystkich zarejestrowano podsypkę w postaci bądź drobno-pięsaku z popiołem, bądź tłuczni o grubszej granulacji. Na jednym z den stwier-

Fot. P. Pawlak / Photo P. Pawlak

Ryc. 12. Jarocin, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, ul. Kardynała S. Wyszyńskiego.

Chata 1 – widok ogólny

Abb. 12. Jarocin, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen, Kardynała S. Wyszyńskiestraße.

Wohnanlage 1 – allgemeine Ansicht

dzono dookoły pierścień, świadczący o użyciu nakładki na koło garncarskie. Ze względu na rozdrobnienie materiału średnice den udało się zrekonstruować tylko w dwóch przypadkach i wynosiły one 8 i 11 cm (ryc. 10:11). Całość reprezentuje formy niewyodrębnione z płaskim dnem. Zestaw zdobień, odnotowanych wyłącznie na fragmentach pochodzących ze strefy brzuśca, jest bardzo skromny – na 12 odnotowano żłobki, na jednym zaś trudny do określenia odcisk radełka (ryc. 10:6). Łącznie ornamentowane było 54,16% zbioru, przy czym przypuszczać można, że procent naczyń zdobionych był wyższy. Wynika to z faktu, że część pozostałych ułamków pochodziła z przydennej partii brzuśca lub szyjki, które to strefy z reguły nie były pokrywane jakimkolwiek zdobieniem. Opisany wyżej materiał pozyskany z sondażu odnieść można do wyników badań przeprowadzonych przez Muzeum Regionalne w Jarocinie w 1987 r. na stanowisku 2, w obrębie którego zlokalizowano siedzibę Zarembów – pierwszych właścicieli miasta (R. Grygiel 1987a; 1987b). Odkryte wówczas fragmenty naczyń, datowane przez autora badań na okres od połowy XIII do końca XIV w., przez nas łączone jednak prawdopodobnie z zaawansowanym XIV w. (por. przypis 1), wykazują znaczne podobieństwo formalne i technologiczne do zbioru zaprezentowanego w niniejszym opracowaniu. Pewne wskazówki pozwalające na doprecyzowanie datowania stanowią: brak tzw. ceramiki tradycyjnej, o cechach wytwórczości wczesnośredniowiecznej,

Fot. P. Pawlak / Photo P. Pawlak

Ryc. 13. Jarocin, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, ul. Kardynała S. Wyszyńskiego.

Chata 2 – widok ogólny

Abb. 13. Jarocin, Gem. loco, Kreis loco, Woi. Großpolen, Kardynała S. Wyszyńskiegostraße.

Wohnanlage 2 – allgemeine Ansicht

oraz brak naczyń wypalonych w atmosferze utleniającej, których pojawienie się w Poznaniu łączy się z początkami XV w. Przyjąwszy, że w mniejszych ośrodkach miejskich ceramika ceglana występuje z pewnym opóźnieniem, połowa XV w. stanowi *terminus ante quem* dla datowania zarejestrowanych w sondażu reliktyw zabudowy. Generalnie więc należy je umieścić w przedziale od drugiej połowy XIV do połowy XV w.

Bibliografia

BARNYCZ-GUPIENIEC R.

1992 *Uwagi o przemianach budownictwa drewnianego na przełomie wczesnego i późnego średniowiecza*, Acta Universitatis Lodzianis, Folia Archaeologica 16, s. 221-239.

2000 *Studia nad drewnianym budownictwem w średniowiecznej Polsce na tle porównawczym*, Łowicz.

CHODYŁA Z.

- 1998 *Jarocin w czasach nowożytnych*, [w:] Cz. Łuczak (red.), *Dzieje Jarocina*, Poznań, s. 58-147.

DZIEJE...

- 1998 Cz. Łuczak (red.), *Dzieje Jarocina*, Poznań.

GRYGIEL R.

- 1987a *Średniowieczna siedziba rycerska Zarembów w Jarocinie*, cz. 1, „Zapiski Jarocińskie”, t. 14.

- 1987b *Średniowieczna siedziba rycerska Zarembów w Jarocinie*, cz. 2, „Zapiski Jarocińskie”, t. 15.

- 1994 *Zarembowie z Jarocina w świetle źródeł archeologicznych i historycznych*, Łódź.

- 1998 *Jarocin w czasach najdawniejszych i w średniowieczu*, [w:] Cz. Łuczak (red.), *Dzieje Jarocina*, Poznań, s. 7-57.

- 2000 *Wyniki badań archeologicznych rezydencji*, [w:] R. Grygiel, T. Jurek, *Zduny. Późnośredniowieczne i nowożytne rezydencje właścicieli miasta*, Łódź, s. 27-241.

KRUPPÉ J.

- 1981 *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

KRZYSZOWSKI A.

- 2005 *Wyniki badań wykopaliskowych w Sługocinku (stan. 1 i 13), w pow. konińskim*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 41, s. 191-210.

LINETTE E.

- 1984 *Jarocin – początki miasta i jego rozwój po wiek XIX*, „Zapiski Jarocińskie”, t. 5.

MÜNCH H.

- 1946 *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich XIII i XIV wieku*, Kraków.

PAWLAK E.

- 2007 *Osadnictwo późnośredniowieczne*, [w:] E. Pawlak, P. Pawlak (red.), *Żerniki, gm. Kórnik, stan. 25. Osadnictwo pradziejowe, wieś średniowieczna i folwark nowożytny*, Poznań.

PAWLAK P., PIETRZAK R.

- 2002 *Późnośredniowieczny obiekt mieszkalny z Mutowa, gm. Szamotuły, stan. 5*, [w:] H. Machajewski, R. Pietrzak (red.), *Badania archeologiczne ziemi szamotulskiej*, Poznań.

PIEKALSKI J.

- 1995 *Budownictwo z drewna w późnośredniowiecznym Wrocławiu*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 1, s. 107-125.

ŻAK J.

- 1959 *Badania w ogrodzie przy ul. Ostrów Tumski 10 w 1946 r.*, [w:] W. Hensel (red.), *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 1, Warszawa-Wrocław, s. 81-129.

Adres autorów:

mgr Ewa Pawlak

Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska mgr Alina Jaszewska

ul. Ceramiczna 2

65-954 Zielona Góra

Oddział w Poznaniu

ul. Woźna 12

mgr Paweł Pawlak

Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska Henryka Klundera w Poznaniu

ul. Langiewicza 19/1

61-502 Poznań

Pawlak.Pawel@poczta.onet.pl

Relikte der mittelalterlichen Bebauung von Jarocin, die bei den archäologischen Aufsichten in 2006 freigelegt wurden**Zusammenfassung**

In 2006 wurden im Bereich des Marktplatzes von Jarocin die mit drei Investitionen: Austausch der Wasserversorgungsanlage, Austausch der Fernwärmeleitung und Abbruch des Hinterhauses des ehemaligen Hotels Polonia verbundenen Bauarbeiten geführt. In der Kardynała S. Wyszyńskiegostraße wurden die Relikte von zwei Wohnanlagen freigelegt, die ursprünglich ein Bestandteil der mittelalterlichen Stadt waren; sie wurden mit einer Grube mit ca. 1,2-1,6 m Breite und Durchschnittstiefe von ca. 1,8 m durchgeschnitten, die mit der Installation der Fernwärmeleitung verbunden waren. Die Überreste der Wohnanlage 1 wurden in beiden Grubenwänden gefunden und dokumentiert. Die Objektfüllung, vor allem im Deckenteil, bildeten: eine Gruppierung von sehr durchgebrannten, ziegelfarbenen oder schwarzen Lehmewurfklumpen, Brandreste und Holzkohlen sowie die Asche in großen Mengen. 6,7 m südöstlich von der Wohnanlage 1 wurden, in der Tiefe von 0,75 m, die Relikte der Wohnanlage 2 freigelegt. Die Füllung bildeten die Klumpen sehr stark durchgebrannten, ziegelfarbenen, seltener schwarzen Lehmewurfs sowie die Brandreste und Holzkohlen. Die freigelegten Relikte des Balkens – einer Bohle lassen zu vermuten, dass man in diesem Fall mit einem Unterlagholz rechnen kann, auf das sich das Gewicht der südöstlichen Wand der Wohnanlage stützte. Die Wohnanlage war in den Untergrund in die ursprüngliche Tiefe von 1,4 m eingegraben. Der Fußboden der Wohnanlage (oder des Kellers?) war mit Holz ausgelegt. Auf dem Gelände des Markts, hart an der Kardynała S. Wyszyńskiegostraße, im Wasserleitungsgraben, wurden die Relikte eines nächsten Gebäudes gefunden, das wir als Wohnanlage 3 bezeichnet haben. Die in der Nord-Süd – Süd-Ost-Linie, also quer zu den Gebäuden 1 und 2 gelegene Wohnanlage war mindestens 6,2 m lang. Der Zentralteil war 0,6-0,7 m tief unterkellert. Es scheint, dass dieses Gebäude ein Betsandteil der Bebauung sein konnte, die im Mittelalter die Linie der nordwestlichen Straßenfront des Marktes bestimmte, welche die mit dem Giebel in Richtung des Platzes

gestellten Häuser bildeten. Das Hauptgebrauchsniveau des Gebäudes war mit Holz ausgelegt, dessen Relikte, in Form einer ca. 2-3 mm starken Brandschicht im Liegenden an beiden Objekträndern gefunden sind. Die Überreste einer anderen Wohnanlage (Nr. 4) wurden in einem kleinen Graben neben der westlichen Wand des ehemaligen Hotels Polonia freigelegt. Das Liegende des Objekts befand sich, im nördlichen Teil, in der Tiefe von 1,9 m. Die Höchstvertiefung überschritt aber erheblich diese Größe und erreichte 2,5 m. Diese Unterschiede sind mit dem Bestehen eines kleinen Kellers verbunden, der sich unterhalb des Gebrauchsniveaus befand. Die Gebäude 1-3 wurden in einem Brand vernichtet; die Relikte des Gebäudes 4 weisen solche Spuren nicht auf. Auf Grund der mobilen Befunde, vor allem Keramik, kann die Belegungszeit der Objekte Nr. 1-3 hauptsächlich als zweite Hälfte des 14. Jh. und des Gebäudes 4 als zweite Hälfte des 14. Jh. – Mitte des 15. Jh. bestimmt werden.

ANDRZEJ KOWALCZYK

Sprawozdanie z badań archeologicznych na gródku stożkowatym w Radzimi stanowisko 1/7 (Starczanowo), gm. Murowana Goślina, pow. Poznań, woj. wielkopolskie (ob. AZP 48-27)

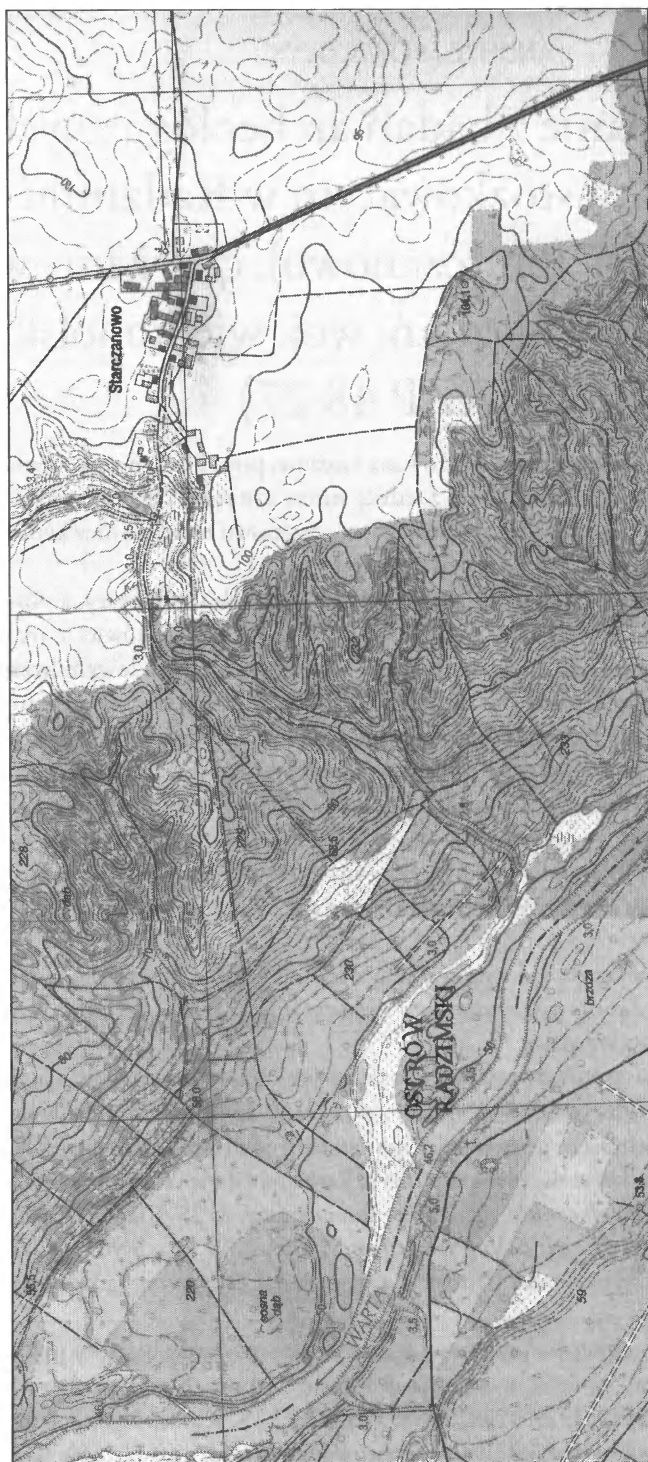
Stanowisko 1/7 (Starczanowo), gm. Murowana Goślina, pow. Poznań, woj. wielkopolskie zlokalizowane jest na wyspie ograniczonej z jednej strony korytem rzeki Warty (nr działki geodezyjnej 256, ob. AZP 48-27), z drugiej bagnistym, częściowo zasypnym w końcu XIX w. starorzeczem, oddalonym o 1,5 km od wsi Starczanowo (ryc. 1).

Dawniej, tj. przed regulacją rzeki w końcu XIX w., gródek stożkowaty, a później jego relikty położone były na wyspie otoczonej wodami Warty, której główny nurt opływał Ostrów Radzimski z prawej strony – jest to dzisiejsze starorzecze. Na lewym brzegu rzeki (obecny teren poligonu Biedrusko, gm. Oborniki) usytuowana była wieś Radzim. Osada i oddalone o 30 m badane stanowisko (na wyspie) położone są w dolinie poznańskiego przełomu Warty, w odległości 6 km na północny zachód od Murowanej Gośliny. Wieś ma z pewnością metrykę wcześniejszą niż gródek stożkowaty, który wykopaliskowo badany jest już szósty sezon.

Pierwsza wzmianka o Radzimi w źródłach pisanych pojawia się w 1236 r. i dotyczy fundacji kościoła we wsi przez księcia Władysława Odonica (D. Paprocki 2004, s. 8). Ważna dla badanego gródka stożkowatego jest druga informacja, z 1254 r., odnotowana w dokumencie księcia Bolesława Pobożnego, a dotycząca Jana z rodu Zarębów, kasztelana radzimskiego (D. Paprocki 2004, s. 9). Źródła pisane donoszą o jeszcze kilku zarządcach okolicznych ziem, mających swoją siedzibę na wyspie.

Od końca XVI w. w źródłach pisanych brakuje jakichkolwiek danych o kasztelanii. Istnieją natomiast zapisy dotyczące wsi, m.in. o tym, iż w 1360 r. leżąca po lewej stronie Warty wieś stała się własnością poznańskiej komandorii joannitów. Potem, w XVIII w., znajdowały się tam tylko: kościół z plebanią, młyn, karczma i dwie chaty rybaków (*Słownik historyczno-geograficzny Wielkopolski wczesnośredniowiecznej*, s. 25-30). W XIX w. osada wyludniła się, a parafię przeniesiono do pobliskiego Maniewa. W latach 90. władze pruskie zbudowały w Radzimi leśniczówkę. Rozbórka tego budynku wyznacza kres osadnictwa na tym terenie.

Na początku XX w. miejscowe przekazy i legendy zainteresowały badaczy różnych dziedzin, w tym archeologów. W 1901 r. właśnie ci ostatni rozpoczęli tzw. powierzchniówki, kontynuowane w latach 1919, 1927, 1932, 1948, 1955, 1962 (S. Jasnosz 1984, s. 89). Wyniki tych penetracji terenowych nie wyjaśniły podstawowych zagadek i problemów naukowych.

Ryc. 1. Radzim, gm. Murowana Goślina, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 1/7. Lokalizacja wyspy na mapie w skali 1 : 10 000
Abb. 1. Radzim, Gem. Murowana Goßlina, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 1/7. Lage der Insel in der Karte, Maßstab 1 : 10 000

Rozpoczęte w 2002 r. stacjonarne badania archeologiczne prowadzone przez Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, którymi kierował mgr K. Kosmowski, przyniosły kilka nowych i cennych informacji.

Przez pięć kolejnych sezonów wykopaliskowych (w latach 2002-2006) założono dwa wykopy. Wykop I, o wymiarach 2x10 m, wyznaczony został na jednym z pagórków otaczających kopiec. W nim zarejestrowano warstwy nasypowe tworzące wał o konstrukcji ziemnej, w wypełnisku oprócz ziemi odnotowano stłuczkę ceramiczną i odpady konsumpcyjne – kości (K. Kosmowski 2006, s. 4).

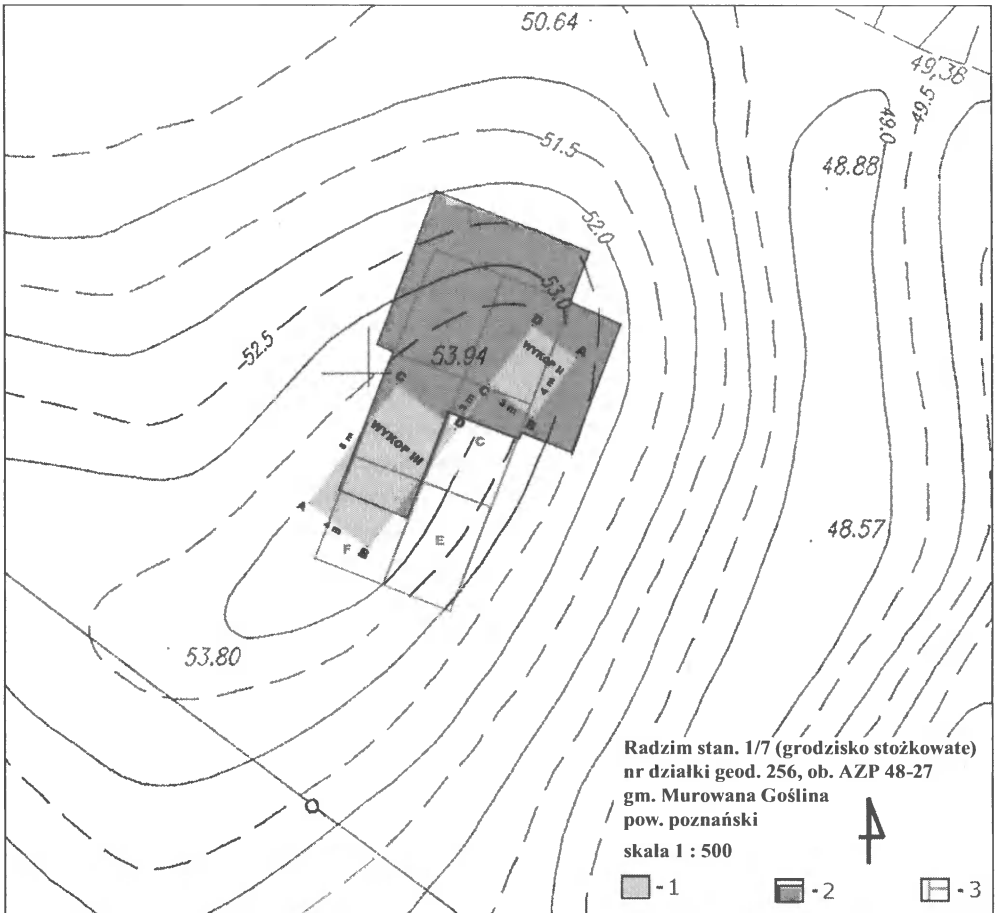
W drugim sezonie na wyspie wykonano szereg odwiertów. Na kulminacji centralnie umieszczonego kopca, otoczonego szeregiem mniejszych wzniesień, stanowiących najprawdopodobniej pozostałości wałów, wyznaczono wykop II (o wymiarach 18x8 m), który podzielono na sześć części, eksplorowanych w kolejnych sezonach do warstwy III – gruzowiska z wypaloną gliną, węglami drzewnymi i kamieniami. Odkopano wówczas ponad 15 000 fragmentów ceramiki: lużyckiej i średniowiecznej, ręcznie lepionej, górą obtaczanej, całkowicie obtaczanej i tzw. siwej, wydzielono ponad 100 zabytków, z których można wymienić: groty strzał, belty do kusz, fragmenty noży żelaznych, elementy rzędu końskiego, sierpy, klucze żelazne, ozdobne okucia, przęśliki, oselki (K. Kosmowski 2006, s. 7-11). W 2007 r. nie prowadzono żadnych prac archeologicznych, a wcześniejszy wykop II z rozpoznanymi częściowo odcinkami czekał na dokończenie.

Wykopaliska prowadzone w lipcu 2008 r. miały na celu wyeksplorowanie do calca rozpoczętego w 2003 r. wykopu II, ulokowanego na szczycie stożka. W jego obrębie założono dwa wykopy o łącznej powierzchni 44 m² (ryc. 2). Jeden, mniejszy, dokopano do calca, natomiast drugi (ze względu na trudne warunki bytowe i aprowizacyjne) zakończono na poziomie warstwy VIII (planuje się eksplorować go w bieżącym roku).

Na kopcu wydzielono 10 warstw, które można wiązać z co najmniej dwiema fazami zasiedlenia wyspy w średniowieczu (ryc. 3). Dodatkowo we wszystkich warstwach kulturowych odnotowano ok. 7% ceramiki lużyckiej. Na obecnym etapie badań na wyspie nie zarejestrowano czystych warstw związanych z osadnictwem ludności kultury lużyckiej. Można przypuszczać, iż we wczesnym i późnym średniowieczu ludność zamieszkująca wyspę radzimską przekształcała teren, niwelując bądź niszcząc ślady wcześniejszego osadnictwa.

Na Ostrowie Radzimskim zarejestrowano osadnictwo wczesnośredniowieczne. Warstwy: VIII – jasnobrunatna ziemia, VIIIa – ciemnobrunatna ziemia z węglami drzewnymi i IX – jasno-brunatno-siwa ziemia, zalegały nad calcem, warstwą X, którą tworzy żółtopomarańczowy piasek z plamkami jasnobrunatnej ziemi. W ich wypełniskach zalegały ułamki ceramiki ręcznie lepionej, nieornamentowanej z początków wczesnego średniowiecza (ryc. 4). Na spągu warstwy VIIIa odkopano dwa obiekty (nr 5 i 6). Obiekt nr 5, w rzucie płaskim prostokątny, w profilu nieckowaty, o szerokości 180 cm i miąższości 67 cm wkopany został w calc (warstwa X; na głębokości 54,28 m n.p.m.). Jego wypełnisko stanowi czarna próchnica z węglami drzewnymi i dużą zawartością popiołu. W czasie eksploracji odnotowano ułamki ceramiki ręcznie lepionej z początków wczesnego średniowiecza.

Natomiast obiekt nr 6 odnotowano tuż obok obiektu nr 5, na poziomie warstwy VIIIa, na głębokości 49,89 m n.p.m. W rzucie poziomym owalny, w przekroju prostokątny, o wymiarach 160x120 cm i miąższości 28 cm, wkopany jest w warstwę IX. W obrębie obiektu, barwy identycznej z barwą obiektu nr 5, zarejestrowano dwa dołki posłupowe i znaleziono

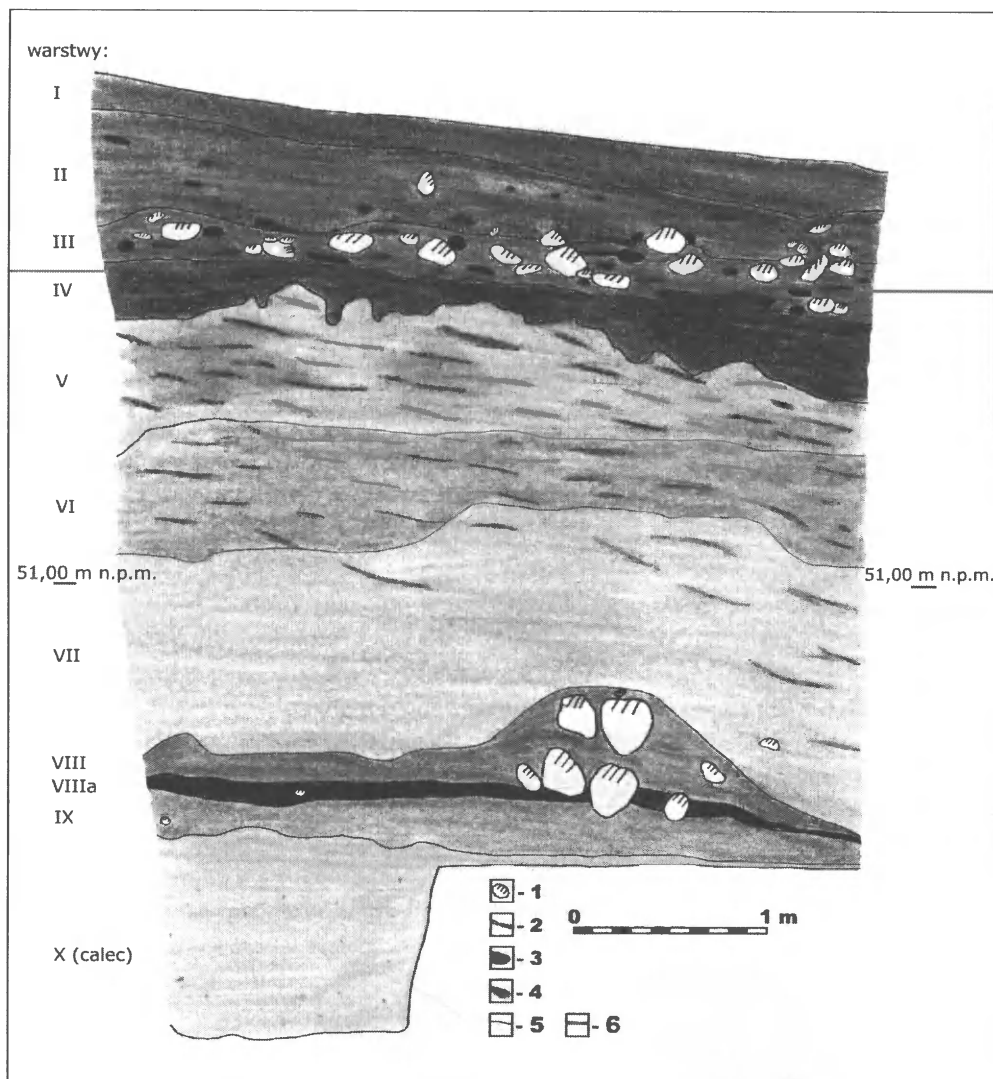
Ryc. 2. Radzim, gm. Murowana Goślina, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 1/7. Część planu warstwicowego wyspy z naniesionymi wykopami archeologicznymi na szczycie kopca; 1 – wykop z sezonu 2008 r.; 2 – obszar eksplorowany w latach 2003–2006; 3 – zaplanowany w 2003 r. wykop II

Abb. 2. Radzim, Gem. Murowana Goślina, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 1/7. Ein Teil des Höhenplans der Insel mit eingetragenen archäologischen Grabungsflächen auf dem Gipfel des Turmhügels; 1 – Grabungsfläche aus der Saison 2008; 2 – in den Jahren 2003 – 2006 exploriertes Gebiet; 3 – in 2003 geplante Grabungsfläche II

dwa fragmenty żarna, gładzik kamienny, ułamki naczyń ręcznie lepionych i kości zwierzęce – odpady konsumpcyjne.

Pozostałe warstwy kulturowe należy wiązać z osadnictwem późnośredniowiecznym, tzn. z funkcjonowaniem grodu kasztelańskiego. Źródła historyczne wskazują, iż gródek stożkowaty mógł powstać z dwóch powodów politycznych, które niejako wymuszały na władcach umocnienie terenu wyspy.

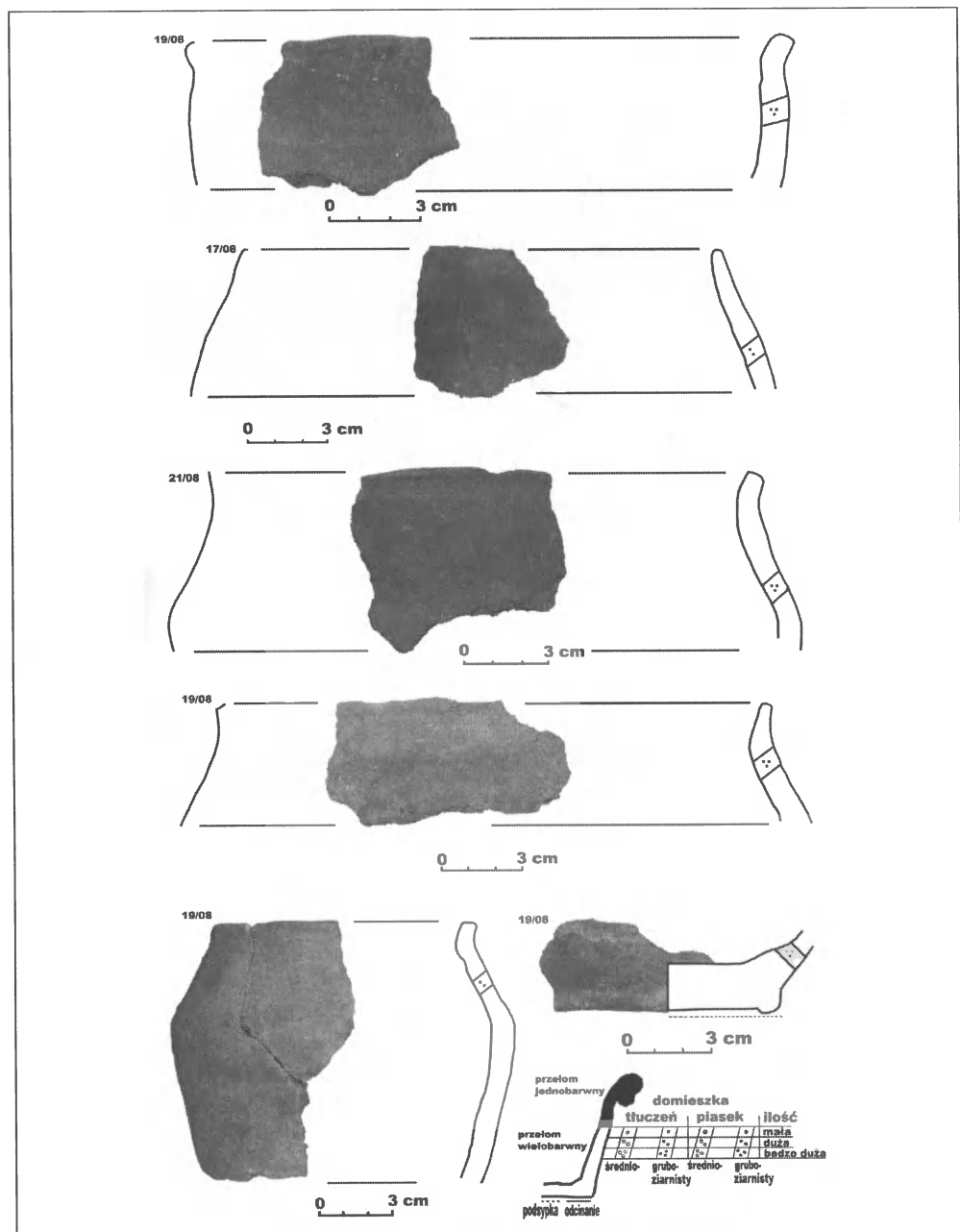
Po pierwsze mógł stanąć w latach 30. wieku XIII, kiedy to książę śląski Henryk Brodaty wykorzystał słabość wielkopolskiego księcia Władysława Odonica i opanował dużą część

Ryc. 3. Radzim, gm. Murowana Goślina, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 1/7. Profil zachodni wykopu II. Legenda: 1 – kamienie; 2 – smużki po drewnie; 3 – polepa; 4 – węgle drzewne; 5 – granice między warstwami; 6 – linia wyznaczająca poziom, na którym zakończono eksplorację w 2006 r.

Abb. 3. Radzim, Gem. Murowana Goślina, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 1/7. Westprofil der Grabungsfläche II. Legende: 1 – Steine; 2 – kleine Holzstreifen; 3 – Lehmewurf; 4 – Holzkohlen; 5 – Grenzen zwischen den Schichten; 6 – Linie, die das Horizont bestimmt, bei dem in 2006 die Exploration beendet wurde

Wielkopolski, wyznaczając granicę na Warcie (D. Paprocki 2004, s. 8). D. Paprocki pisze: „Tak ukształtowana linia graniczna po raz pierwszy stawiała ośrodek radzimski w sytuacji miejscowości nadgranicznej, co więcej, podczas gdy tamtejsza lewobrzeżna osada i wyspa znalazły

Ryc. 4. Radzim, gm. Murowana Goślina, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 1/7. Fragmenty naczyń ręcznie lepionych (z obiektów nr 5 i 6, warstw: VIII i VIIIa), początek wczesnego średniowiecza

Abb. 4. Radzim, Gem. Murowana Goślina, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 1/7. Fragmente der handgeformten Gefäße (aus Objekten Nr. 5 und 6, Schichten VIII und VIIIa), Anfang des Frühmittelalters

się we władaniu Henryka Brodatego, prawy brzeg pozostał w rękach księcia Wielkopolski. Ponieważ miejsce to było wprost idealne do przeprowadzania większych sił militarnych, potrzebą chwili stało się zabezpieczenie istniejącej tam przeprawy i to jak w najkrótszym czasie”.

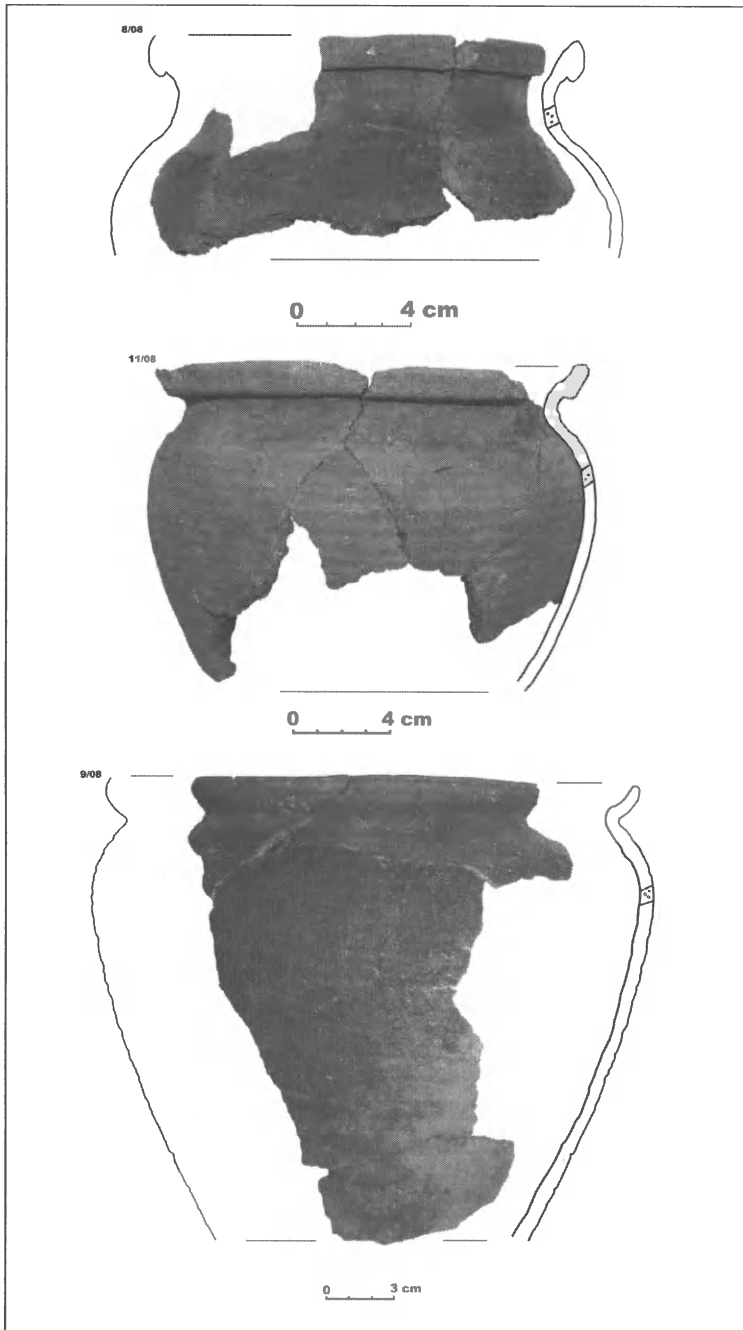
Po drugie gródek ten mógł powstać w latach 1249-1257, kiedy Wielkopolska podzielona była między dwóch braci – Przemysła I i Bolesława Pobożnego. Granica między dzielnicami przebiegała w odległości kilkudziesięciu kilometrów na wschód od Radzimia. Najprawdopodobniej nowa sytuacja graniczna wymuszała na Przemysle I wybudowanie nowych ośrodków kasztelańskich. Właśnie z tego okresu pochodzi pierwsza wzmianka o kasztelanie radzimskim, którym był Jan z rodu Zarebów (D. Paprocki 2004, s. 8).

Powyższe wskazówki historyczne potwierdzają źródła archeologiczne. Większość ułamków ceramiki i zabytków wydzielonych z warstw kulturowych II-VII (ryc. 3) można datować na koniec XII i pierwszą połowę XIII w. (ryc. 5). Na obecnym etapie badań, ze zrozumiałych względów, trudno określić tak wąskie ramy czasowe dla poszczególnych faz funkcjonowania gródka. Jednak analogie do radzimskiej stłuczki ceramicznej z końca XII i pierwszej połowy XIII w. możemy znaleźć, np. w 11, 12 i 13 poziomie osadniczym w Kruszwicy na stanowisku 4 (W. Dzieduszycki 1982, s. 113-115).

Stwierdzamy, iż warstwy: VII – szarozółty piasek z nielicznymi smużkami po drewnie, VI – ciemnoszary piasek z plamami żółtego piasku i smużkami po zmurszałym drewnie, V – żółty piasek z plamami jasnobrunatnej ziemi ze zmurszałym drewnem, powstały w trakcie usypywania kopca, na którym wybudowano rezydencję kasztelanów. Ślady po drewnie w postaci ciemno- i jasnobrązowych cienkich linii świadczą, iż kopiec już w trakcie usypywania był wzmacniany, co miało go uchronić przed osuwaniem się piasku ze skarp. W tych warstwach odnotowano niewielkie ilości ceramiki wczesnośredniowiecznej ręcznie lepionej, gorą i całkowicie obtaczanej, oraz ułamki pochodzące z okresu kultury lużyckiej. Denar krzyżowy datowany na drugą połowę XI w. (ryc. 6:4) odnaleziony w nasypie z piasku świadczy poniekąd, że na wyspie lub w jej okolicy (być może we wsi po drugiej stronie Warty) w XI w. istniało osadnictwo. W nasypie nie odnotowano żadnego zabytku młodszego od XIII w.

Natomiast warstwy: IV – ciemnobrunatna ziemia, III – czarnobrunatna ziemia z kamieniami, polepą i węglami drzewnymi, II – spiaszczona ziemia z niewielką ilością węgla drzewnych i kamieni, można łączyć z funkcjonowaniem i destrukcją obiektu (najprawdopodobniej wieży mieszkalno-obronnej).

Warstwę IV należy wiązać z funkcjonowaniem siedziby kasztelana. W niej to odnaleziono ponad 1000 fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych, zaliczanych do tzw. ceramiki tradycyjnej, datowanej na koniec XII-XIII w. Ceramika tradycyjna to naczynia wykonane w tradycji wczesnośredniowiecznej (całkowicie obtaczane na kole garncarskim, wypał utleniający lub przeprowadzony w niekontrolowanych warunkach), a „przeżywające się” w początkach późnego średniowiecza (K. Grażawski 2002, s. 57; M. Rębkowski 1995, s. 21). Przeważają ułamki naczyń cienkościennych (garnki baniaste, esowate i dwustożkowate z brzegami wychylonymi na zewnątrz), wykonanych z gliny schudzonej średnią lub drobnoziarnistą domieszką, głównie piasku. Charakteryzują się one stosunkowo wysokim standardem wykonania. Ponadto wydzielono kilkanaście zabytków, wśród których wymienić można: przekłuwacz rogowy (ryc. 6:12), szydło kościane, oselki kamienne, koser (ryc. 6:9), fragmenty noży żelaznych, kałużek skroniowy i fragmenty gwoździ żelaznych. W warstwie IV zarejestrowano też znisz-

Ryc. 5. Radzim, gm. Murowana Goślina, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 1/7. Fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych (warstwy: IV, III i II) z końca XII i XIII w.

Abb. 5. Radzim, Gem. Murowana Goślina, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 1/7. Fragment der völlig abgedrehten Gefäße (Schichten IV, III und II) aus Ende des 12. und 13. Jh.

czone, spalone konstrukcje drewniane (z ułożonymi z dranic charakterystycznymi „kratami”), najprawdopodobniej zabezpieczające stok obronnego kopca.

Warstwę III stanowi gruzowisko kamieni, węgla drzewnych i wypalanej gliny z negatywami konstrukcji drewnianych. Rumowisko należy wiązać z destrukcją zabudowy gródka, która – jak wskazują zabytki – nastąpiła w drugiej połowie XIII–pierwszej połowie XIV w. Fragmenty ceramiki z warstwy III nieznacznie różnią się od ułamków odkopanych w warstwie IV. Oprócz tzw. ceramiki tradycyjnej stwierdzono pojedyncze ułamki naczyń wypalonych w atmosferze redukcyjnej, wykonanych techniką ślizgowo-taśmową. Homogeniczność materiałów pozwala na stwierdzenie, iż gródek funkcjonował nie dłużej niż 150 lat.

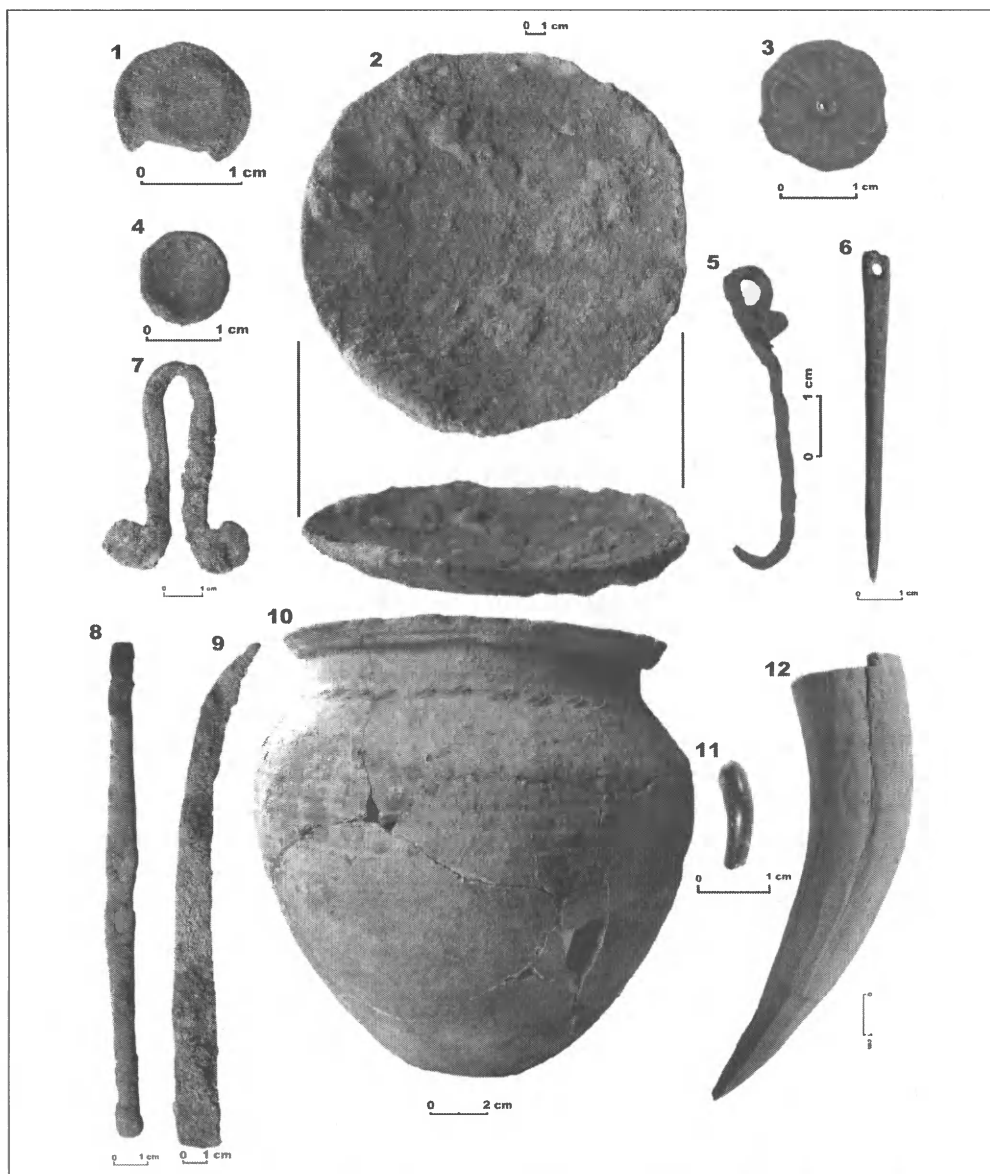
Warstwa II – ciemnoszara ziemia przemieszana z niewielką ilością pomarańczowego żwirku, poświadcza najprawdopodobniej próbę niwelacji terenu po gruzowisku (warstwie III). W jej wypełniku odnotowuje się ceramikę łużycką, wczesno- i późnośredniowieczną oraz znaczący odsetek ułamków pojemników wypalonych w atmosferze redukcyjnej. Odnaleziono również jeden ułamek ceramiki kamionkowej, najprawdopodobniej wargę niewielkiego dzbanka wyprodukowanego w Bengerode, Duingen lub Coppengrave (Dolna Saksonia; H.-G. Stephan 1981, s. 39). Fragment wylewu pochodzi z naczynia wytoczonego z gliny schudzonej niewielką ilością wyselekcjonowanego, bardzo drobnoziarnistego piasku. Czerep pokrywa błyszcząca polewa o odcieniu ciemnobrązowym. Ów import został wytoczony najprawdopodobniej w XIV w. W warstwie datowanej na pierwszą połowę XIV w. odnotowano znacznie mniej zabytków niż w warstwach III i IV (znaleziono ponadto gwoździe żelazne i fragment pierścionka szklanego – ryc. 6:11).

Ostatnią warstwę (I) stanowi humus, w wypełniku którego odnotowano ceramikę łużycką, wczesno- i późnośredniowieczną oraz nowożytną (ceramika ceglasta i ceglasta szklwiwona).

Najprawdopodobniej kres osadnictwa na wyspie nastąpił w drugiej połowie XIII–pierwszej połowie XIV w. Natomiast po lewej stronie Warty do wieku XIX istniała wieś, z której w czasach nowożytnych mogły trafiać na wyspę pojedyncze ułamki ceramiki ceglastej i może szeląg miedziany Jana Kazimierza, zwany boratynką.

Sezon badawczy 2008 w jakimś sensie przyniósł odpowiedź na pytanie, czy na terenie dawnej wyspy istniało wcześniejsze niż XIII-wieczne osadnictwo, o którym wzmiankuje się w źródłach pisanych. Odkopane na głębokości 4,5 m obiekty nr 5 i 6 świadczą o zasiedleniu wyspy radzimskiej już na początku wczesnego średniowiecza. Ponadto w piasku, z którego usypano stożek, udało się rozpoznać pozostałości konstrukcji drewnianych zabezpieczających kopiec przed osuwaniem się w okresie budowy i funkcjonowania kasztelanii. Pozyskano także bogaty materiał masowy oraz zabytki wydzielone świadczące o zajęciach i ubiorze mieszkańców wyspy: przekłuwacze, oselki, koser, noże, gwoździe, kabłączki skroniowe, monety – denar krzyżowy (ryc. 6:4) i brakteat guziczkowy (ryc. 6:1), misę żelazną typu śląskiego (ryc. 6:2), haczyki do łowienia ryb (ryc. 6:5), igłę kościaną (ryc. 6:6), ucha wiader (ryc. 6:7), okucia brązowe (ryc. 6:3).

Niestety, nie udało się określić dokładniej miejsca siedziby kasztelana radzimskiego. Nie pozyskano też odpowiedniej próbki dendrologicznej (niezbędnej dla datowania). Najbliższe badania z pewnością zostaną skoncentrowane na odnalezieniu fundamentów wieży mieszkalnej lub innych obiektów z tego okresu oraz – co równie istotne – starszych śladów zasiedlenia Ostrowa Radzimskiego.

Ryc. 6. Radzim, gm. Murowana Goślina, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 1/7. Zdjęcia najciekawszych zabytków wydzielonych odkrytych w trakcie sezonu 2008: 1 – brakteat guziczkowy; 2 – misa żelazna typu śląskiego; 3 – brązowe okucie; 4 – denar krzyżowy; 5 – haczyk do łowienia ryb; 6 – igła kościana; 7 – uchwyt ucha wiadra; 8 ramię wagi szalkowej (?); 9 – koser; 10 – garnek gliniany; 11 – fragment pierścionka szklanego; 12 – przekłuwacz rogowy

Abb. 6. Radzim, Gem. Murowana Goślina, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 1/7. Photos der interessantesten, abgesonderten Funde, die in der Saison 2008 freigelegt wurden: 1 – knopfförmiger Brakteat; 2 – eiserne Schüssel von schlesischem Typ; 3 – Bronzebeschlag; 4 – Kreuzdenar; 5 – Angelhaken; 6 – Knochennadel; 7 – Eimerhenkelgriff; 8 Schalenwaagebalken (?); 9 – Gartenmesser; 10 – Topf aus Ton; 11 – Fragment eines Glasrings; 12 – Geweihbohrer

Bibliografia

- DZIEDUSZYCKI W.
1982 *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2 połowy X w. do połowy XIV w.*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- GRĄŻAWSKI K.
2002 *Przemiany w wytwórczości garncarskiej w rejonie środkowej Drwęcy we wczesnym średniowieczu*, Włocławek.
- JASNOSZ S.
1984 *Materiały i studia do dziejów osadnictwa starożytnego i wczesnośredniowiecznego Ziemi Obornicko-Rogozińskiej*, cz. 3, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 33, s. 55-166.
- KOSMOWSKI K.
2006 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 2002-2006 na grodzisku w Radzimi, stan. 1, gm. Murowana Goślina, woj. wielkopolskie*. Maszynopis.
- PAPROCKI D.
2004 *Dzieje Radzimia w zarysie*, Murowana Goślina.
- RĘBKOWSKI M.
1995 *Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu*, Kołobrzeg.
- SŁOWNIK...
2001 *Słownik historyczno-geograficzny Wielkopolski wczesnośredniowiecznej*, cz. 4, Poznań, s. 25-30.
- STEPHAN H.-G.
1981 *Coppengrave. Studien zur Töpferei des 13. bis. 19. Jahrhunderts in Nordwestdeutschland*, „Materialhefte zur Ur-und Frühgeschichte Niedersachsens”, t. 17, s. 1-103.

Adres autora:

mgr Andrzej Kowalczyk
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
Dziekanowice 32
62-261 Lednogóra

Bericht über die archäologischen Untersuchungen einer Turmhügelburg von Radzim, Fst. 1/7 (Starczanowo), Gem. Murowana Goślina, Kreis Poznań, Woi. Großpolen (AZP 48-27)

Zusammenfassung

Radzim 1/7 (Starczanowo), Gem. Murowana Goślina, Kreis Poznań, Woi. Großpolen liegt auf einer Insel, die von einer Seite das Bett des Flusses Warthe, von der anderen Seite ein sumpfiges (am Ende des 19. Jh. teilweise verschüttetes), 1,5 m vom Dorf Starczanowo entferntes Altwasser (Abb. 1) begrenzt.

Am Anfang des 20. Jh. haben die örtlichen Überlieferungen und Sagen das Interesse der Forscher aus verschiedenen Branchen, darunter der Archäologen, erweckt, die seit 1901 die Oberflächenuntersuchungen begannen, die in den Jahren 1919, 1927, 1932, 1948, 1955 und 1962 fortgesetzt wurden (S. Jasnosz 1984, S. 89). Nach diesen Untersuchungen erschienen mehrere wissenschaftliche Rätsel und Probleme. Die in 2002 begonnenen stationären, archäologischen Untersuchungen, die das Museum der Ersten Piasten auf Lednica unter der Leitung von mgr K. Kosmowski führte, haben viele neue und wertvolle Informationen gebracht.

Im Turmhügel wurden 10 Schichten ausgesondert, die mit mindestens zwei Besiedlungsstufen der Insel im Mittelalter verbunden werden können (Abb. 3). Zusätzlich wird in allen Kulturschichten etwa 7%-ger Anteil der Lausitzer Keramik festgestellt. Auf Ostrów Radzimski wurde die frühmittelalterliche Besiedlung freigelegt. Die Schichten VIII, VIIIA und IX befanden sich hart über dem Mutterboden – Schicht X. In ihren Füllungen wurden die Scherben der handgeformten Gefäße aus den Anfängen des Frühmittelalters gefunden (Abb. 4).

Die übrigen Kulturschichten sind mit spätmittelalterlicher Besiedlung, mit dem Bestehen der Kastellanburg zu verbinden. Die meisten Fragmente der aus Kulturschichten II – VII ausgesonderten Gefäße und Funde (Abb. 3) können ins Ende des 12. Jh. und 1 Hälfte des 13 Jh. (Abb. 5) datiert werden. In der jetzigen Untersuchungsetappe ist es schwer, die engen Zeitrahmen für einzelne Funktionierungsphasen der Turmhügelburg zu bestimmen.

Die Untersuchungsaison 2008 hat in gewissem Sinne die Antwort auf die Frage gebracht, ob es im Gebiet der ehemaligen Insel eine frühere Besiedlung als die aus dem 13. Jahrhundert gab, die in den schriftlichen Quellen erwähnt ist. Die in Tiefe von 4,5 m ausgegrabenen Objekte Nr. 5 und 6 zeugen davon, dass Radzim schon am Anfang des Frühmittelalters bewohnt war. Außerdem gelang es, im Sand, aus dem der Turmhügel aufgeworfen war, die Überreste von Holzkonstruktionen zu finden, die den Hügel gegen das Abrutschen während des Baus und Funktionierung der Kastellanei sicherten. Es wurden auch ein reiches Massenfundgut und die ausgesonderten Befunde freigelegt, die von Beschäftigungen und Kleidungen der Inselbewohner zeugen: die Bohrer (Abb. 6:12), eine Knochennadel (Abb. 6:6), die Schleifsteine, ein Gartenmesser (Abb. 6:9), die Messer, Nägel, Schläfenringe, Münzen – ein Kreuzdenar (Abb. 6:4) und ein knopfförmiger Brakteat (Abb. 6:1), eiserne Schüssel von schlesischem Typ (Abb. 6:2), die Angelhaken (Abb. 6:5), die Eimerhenkelgriff (Abb. 6:7), die Bronzebeschläge (Abb. 6:3).

Es gelang, leider, nicht, den Sitz des Kastellans von Radzim zu finden. Es ist auch keine entsprechende dendrochronologische Probe (notwendig für die Datierung) gefunden. Die nächsten Untersuchungen werden sich sicher auf das Finden der Fundamente eines Wohnturms oder anderer Objekte aus dieser Zeit und – was ebenso wichtig ist – der älteren Spuren der Besiedlung von Ostrów Radzimski konzentrieren.

TOMASZ STĘPNIK, ARTUR DĘBSKI

Sprawozdanie z badań archeologicznych późnośredniowiecznej osady rycerskiej w Żernikach-Jaryszkach, gm. Kórnik, woj. wielkopolskie

W związku z budową kompleksu hal magazynowych w rejonie podpoznańskiej wsi Jaryszki Wojewódzki Konserwator Zabytków nakazał przeprowadzenie badań archeologicznych na tym terenie¹. W trakcie kwerendy archiwalnej stwierdzono obecność dwóch stanowisk archeologicznych na terenie przyszłej inwestycji (ryc. 1). Były to: stanowisko Żerniki 31 (arkusz AZP 54-28, nr stanowiska 79) oraz stanowisko Żerniki 34 (arkusz AZP 54-28, nr stanowiska 128). To ostatnie zostało odkryte stosunkowo niedawno, bo w 2006 r., podczas modernizacji przebiegającej w pobliżu trasy S11. Odkryto wówczas kilkanaście obiektów datowanych na drugą połowę XV w. i początki, ewentualnie pierwszą połowę wieku XVI². Z kolei stanowisko Żerniki 31 określono w karcie AZP jako ślad osadniczy z okresu późnego średniowiecza i ślad osadniczy z czasów nowożytnych.

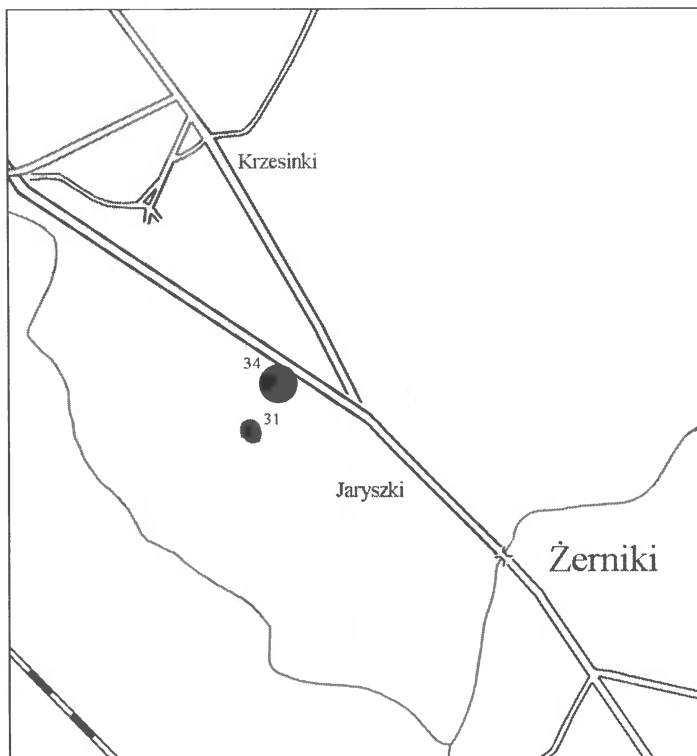
Badania wykopaliskowe na terenie przyszłej inwestycji rozpoczęto w październiku 2007 r. równoległe z rozpoczęciem prac budowlanych. Zarejestrowano wówczas 168 obiektów archeologicznych składających się na południowo-wschodni skraj rozległej osady (ryc. 2). Zajmowała ona powierzchnię ok. 1 ha. Wśród stałych pozostałości osadnictwa dominowały jamy o bliżej nieokreślonej funkcji gospodarczej. Część z nich pełniła niewątpliwie funkcje produkcyjne, jak wnosić można z warstwy spalenizny, zlokalizowanej zwykle na spągu obiektu; niektóre z nich, zwłaszcza te większe, niekiedy silnie przegłębione, pełniły najprawdopodobniej funkcję jam zasobowych. Zidentyfikowano również kilka chat, liczne dołki postępowe, paleniska oraz jedną studnię. Łącznie w sezonie 2007 pozyskano ze stanowiska prawie 6000 ułamków ceramiki naczyniowej, kilkaset fragmentów kości zwierzęcych³ oraz pojedyncze zabytki wydzielone, m.in. ostrogę żelazną, fragment topora, świder i inne.

W związku z kolejnym etapem inwestycji wykopaliska wznowiono w końcu kwietnia 2008 r. Podczas trwających do czerwca prac odsłonięto pozostałą część stanowiska, zagrożoną zniszczeniem w trakcie prac budowlanych. Zarejestrowano kolejne 225 obiektów archeologicznych. W tej części osady, zajmującej powierzchnię ponad 90 a, wyróżniono oprócz jam gospodarczych i dołków postępowych dalsze chaty, trzy studnie oraz piece.

¹ Niniejszy tekst jest jedynie wstępną prezentacją wyników badań na stanowisku. Ze względu na ogrom materiału ograniczono się tu tylko do zasygnalizowania problematyki.

² *Sprawozdanie...* 2006.

³ Materiał osteologiczny został przekazany do opracowania Panu prof. drowi hab. D. Makowieckiemu.

Rys. I. Dębska / Gez. I. Dębska

Ryc. 1. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie. Szkic sytuacyjny z zaznaczoną lokalizacją stari. 31 oraz stan. 34

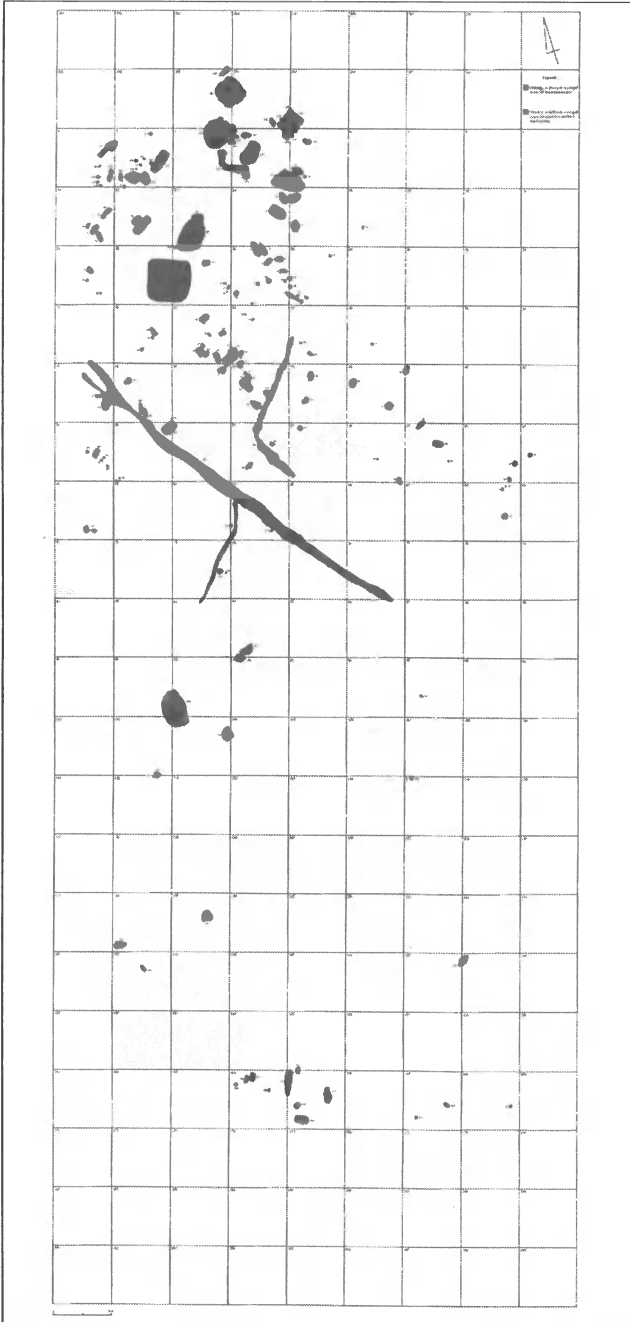
Abb. 1. Żerniki, Gem. Kórnik, Kreis Poznań, Woi. Großpolen. Lageskizze mit kennzeichneter Lage der Fst. 31 und der Fst. 34

Niewątpliwie najbardziej interesującym obiektem odkrytym w sezonie 2008 okazały się relikty gródka stożkowatego; był to szeroki, kolisty rów wypełniony czarną próchnicą będącą pozostałością fosy pierwotnie otaczającej nasyp gródka. Jego zewnętrzna średnica wynosiła w przybliżeniu 24 m, natomiast wewnętrzna – ok. 20 m. Sam rów miał szerokość ok. 4 m i zachowaną głębokość ponad 1 m. Po wyeksplorowaniu I warstwy czarnej próchnicy pojawił się bruk z nieobrobionych kamieni polnych o średnicach od kilkunastu do kilkudziesięciu centymetrów. Nie wypełniał on całej powierzchni rowu, występował jedynie miejscami; układ

Tabela 1. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 34. Frekwencja poszczególnych kategorii obiektów na stanowisku

Tabelle 1. Żerniki, Gem. Kórnik, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 34. Frequenz der einzelnen Objektkategorien auf der Fundstelle

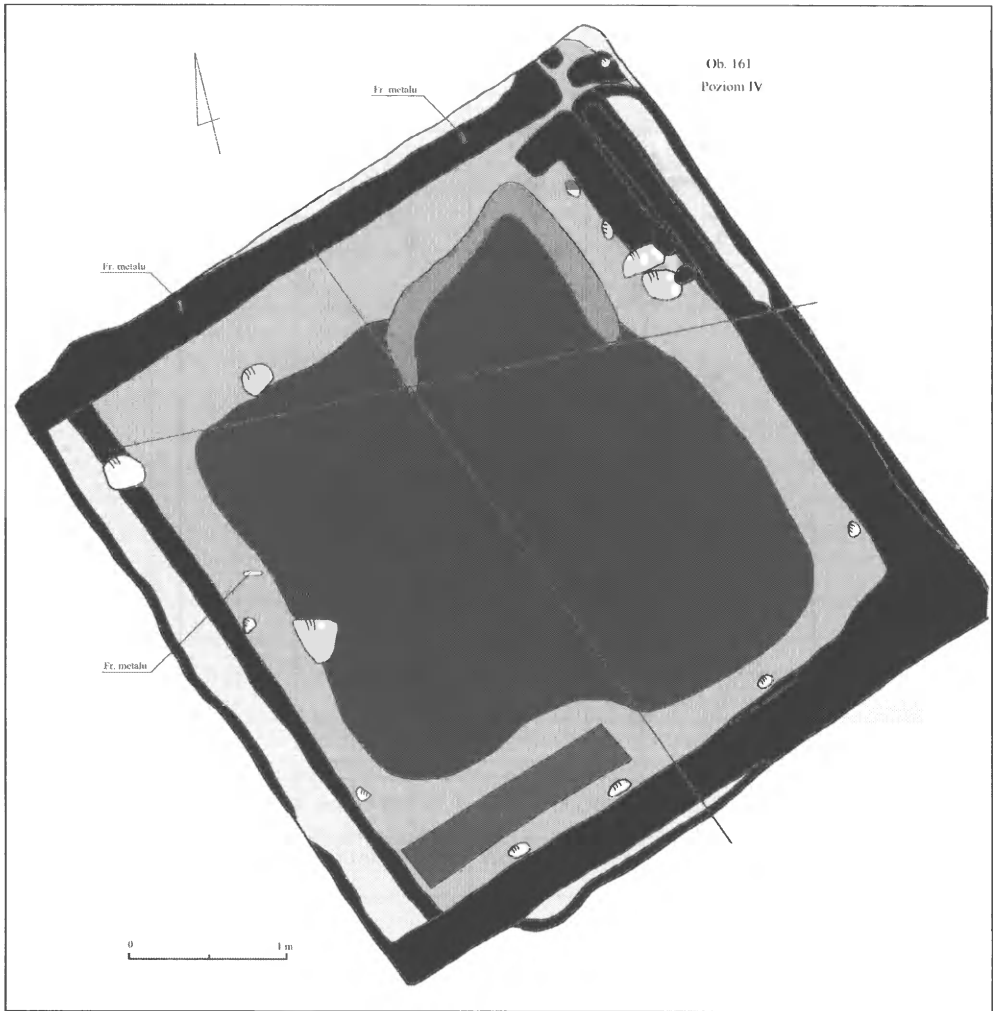
Jamy gospodarcze	Dołki postłupowe	Rowy odwadniające	Chaty	Paleniska	Piece	Studnie	Gródek stożkowaty
249	85	10	32	5	7	4	1

Rys. A. Bujak / Gez. A. Bujak

Ryc. 2. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 34. Plan części osady przebadanej w sezonie 2007

Abb. 2. Żerniki, Gem. Kórnik, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 34. Plan des in Saison 2007 untersuchten Siedlungsteils

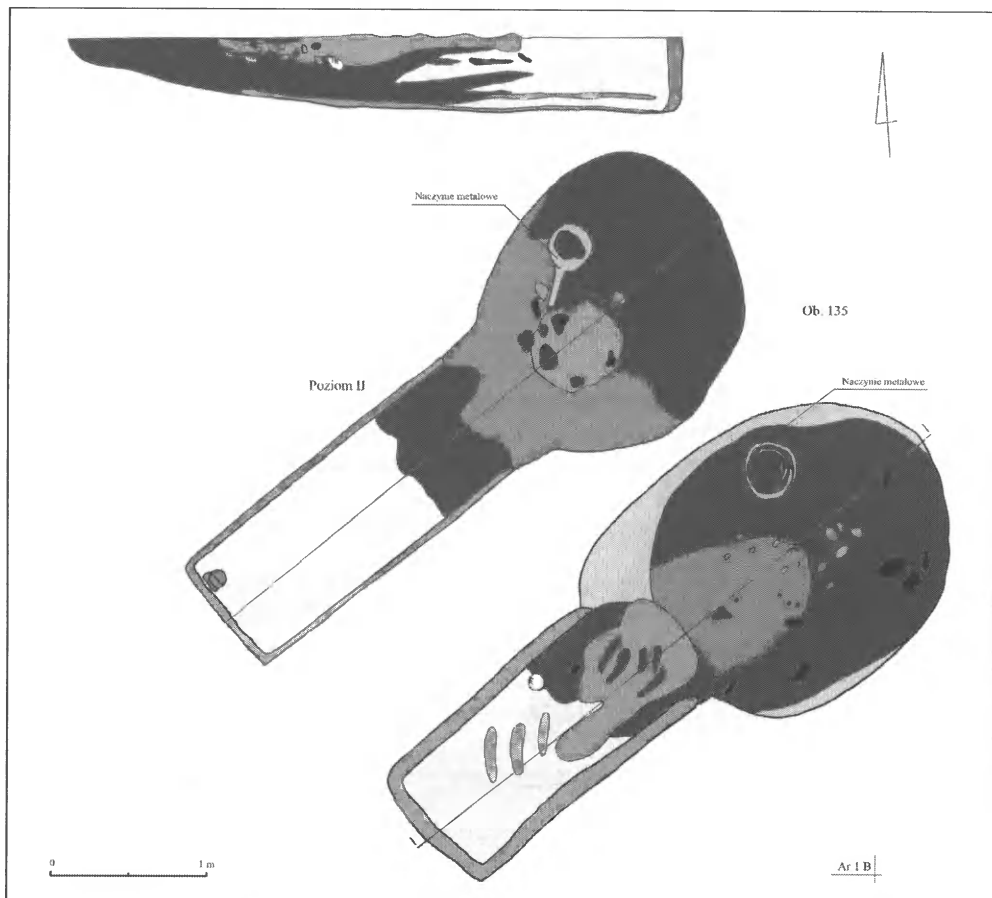

Rys. A. Bujak / Gez. A. Bujak

Ryc. 3. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 34. Dolna partia obiektu nr 161

Abb. 3. Żerniki, Gem. Kórnik, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 34. Unterer Teil des Objekts Nr. 161

sprawał wrażenie dość chaotycznego, raczej rozrzuconego niż celowego. Zarówno w warstwie próchnicy, jak i w obrębie samego bruku zalegały znaczne ilości fragmentów naczyń, żelaznych narzędzi, a co najciekawsze – elementów uzbrojenia. Poniżej kamiennego bruku materiał archeologiczny był już znacznie mniej liczny. Wnętrze okręgu wyznaczonego rowem wypełniała calcowa glina i piasek; w miejscu tym pierwotnie znajdował się stożek. Z punktu widzenia chronologii odkrytego założenia obronnego bardzo istotne okazały się pojedyncze obiekty, które wkopano w zasypaną już fosę. Materiał ceramiczny z nich pozyskany można wstępnie datować na XV w. Destrukcja znajdującego się w tym miejscu gródka musiała zatem

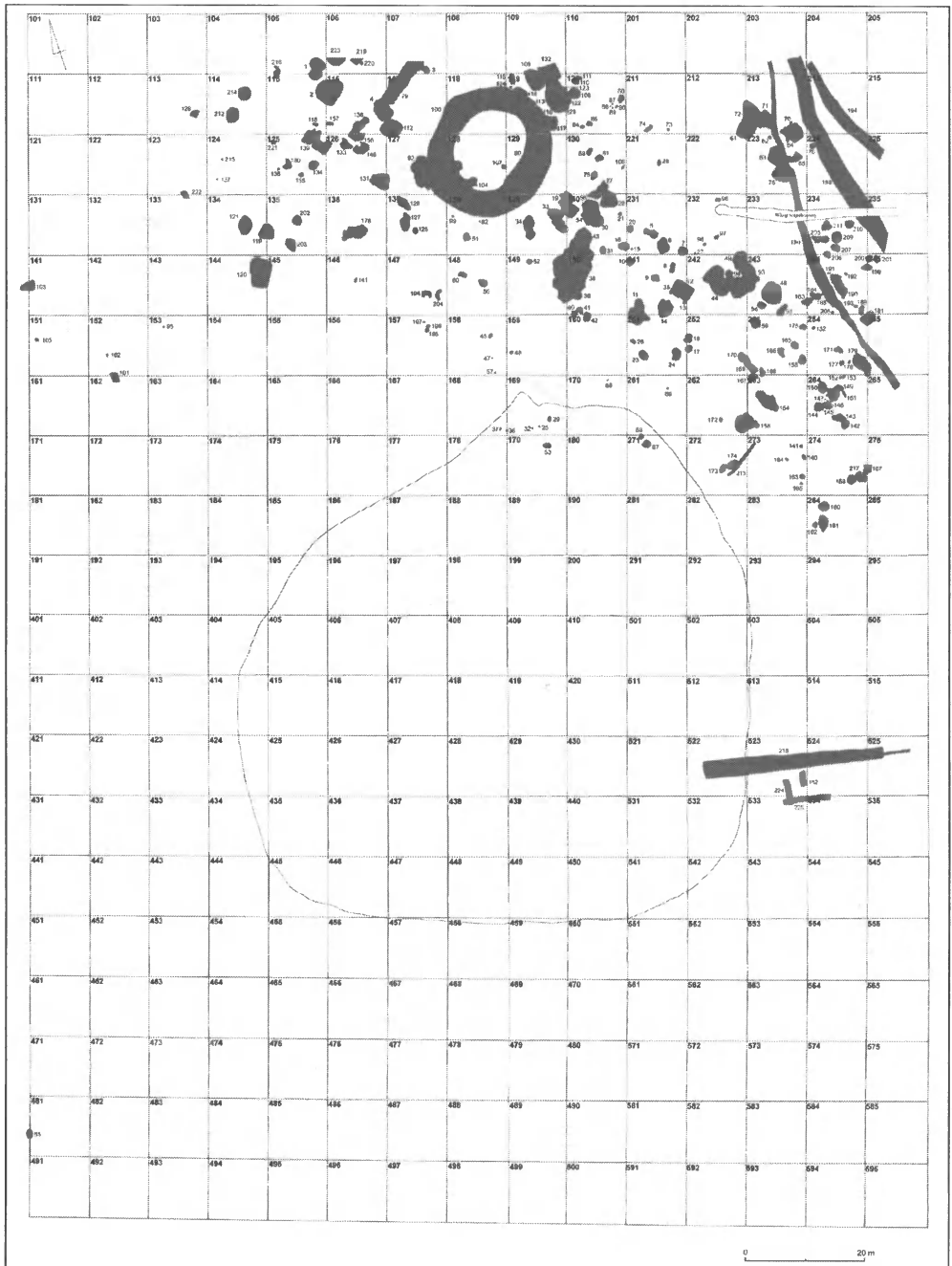

Rys. A. Bujak / Gez. A. Bujak

Ryc. 4. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 34. Obiekt nr 135
 Abb. 4. Żerniki, Gem. Kórnik, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 34. Objekt Nr. 135

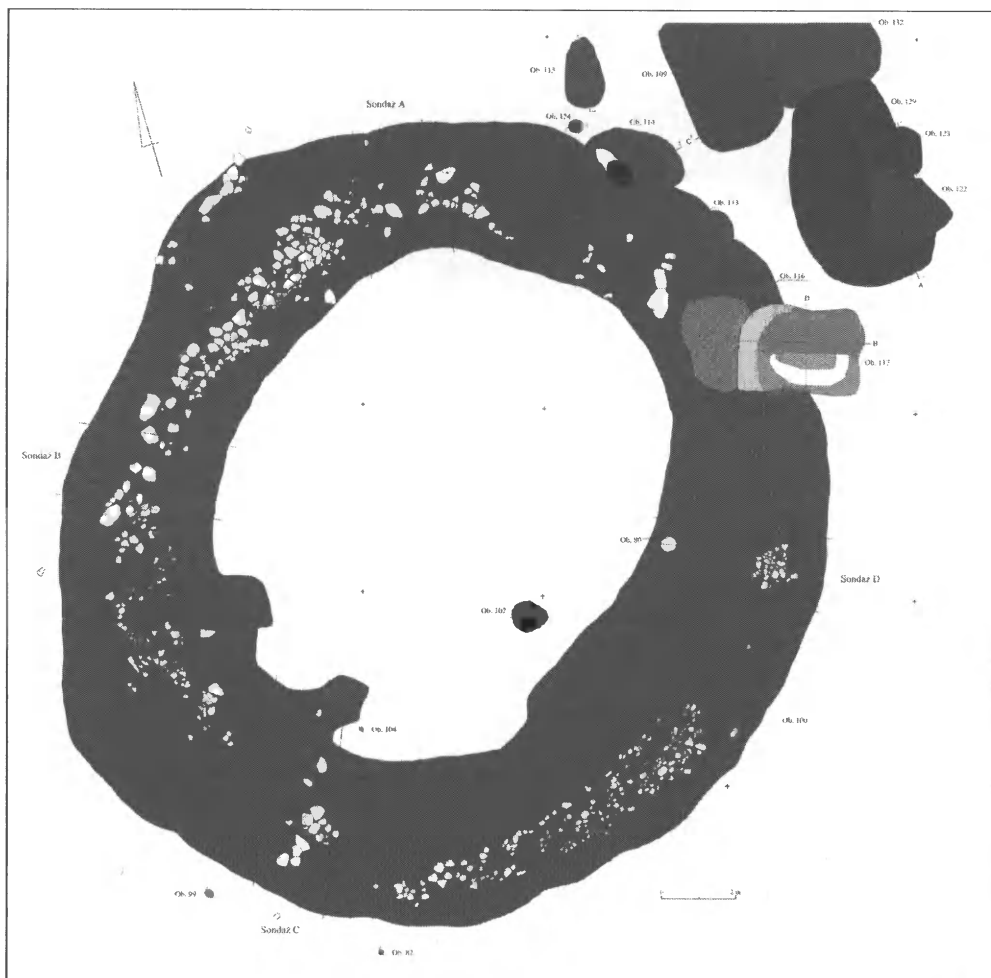
nastąpić w krótkim czasie, najprawdopodobniej jeszcze w XV w. Istniejący nasyp poddano gruntowej niwelacji, zasypując fosę kamieniami, które pierwotnie umacniały zapewne nasyp stożka. Pozostałą część fosy wypełniono ziemią pochodzącą z gródka, wraz ze znajdującymi się we wnętrzu konstrukcji mieszkalnej fragmentami naczyń, narzędziami i militariami. Wieża mieszkalna, która niewątpliwie znajdowała się niegdyś w miejscu otoczonym rowem, najprawdopodobniej uległa spaleni i przewróciła się w kierunku północno-wschodnim, gdzie teren nieznacznie się obniżał. Wskazuje na to warstwa spalenizny z węglami i przepalonymi fragmentami metalowych okuć, która znajdowała się na spągu tej właśnie części fosy. Po zrównaniu gródka z ziemią nadal zamieszkiwano na tym terenie, o czym świadczą obiekty wkopane w zasypisko fosy.

W trakcie badań wykopaliskowych odsłonięto szereg obiektów mieszkalnych znajdujących się poza obrębem gródka. W większości funkcjonowały one równocześnie z założeniem obronnym, nieliczne zaś z osadą powstałą już po zniszczeniu gródka. Z obrębu zarówno samej

Ryc. 5. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 34. Plan części osady przebadanej w sezonie 2008

Abb. 5. Żerniki, Gem. Kórnik, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 34. Plan des in Saison 2008 untersuchten Siedlungssteils

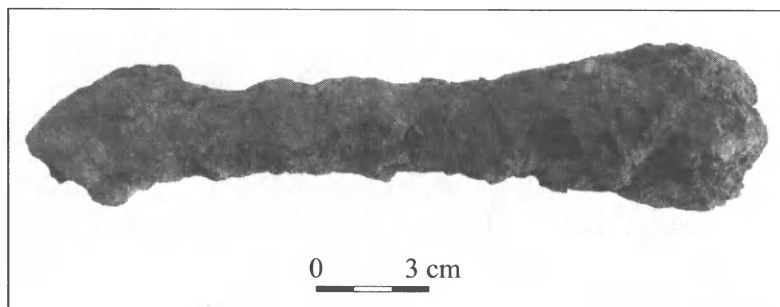

Rys. A. Bujak / Gez. A. Bujak

Ryc. 6. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 34. Obiekt nr 100 – fosa gródka stożkowatego

Abb. 6. Żerniki, Gem. Kórnik, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 34. Objekt Nr. 100 – Graben der Turmhügelburg

fosy, jak i obiektów znajdujących się wokół pozyskano łącznie (z obydwóch sezonów) prawie 30 000 fragmentów naczyń ceramicznych, przy czym materiał ten był bardzo słabo rozdrobiony, niekiedy naczynia rozpadały się na zaledwie kilka fragmentów. Zarejestrowano także liczne szczątki kostne zwierząt, w pojedynczych przypadkach były to całe szkielety. Ponadto w trakcie badań wykopaliskowych odkryto przeszło 30 żelaznych noży, ponad 20 fragmentów sierpów żelaznych (na przynajmniej jednym z nich zachowały się ślady znaków kowalskich). Militaria były reprezentowane przez dwa groty oszczepów (ryc. 7), dwa groty strzał, jeden kompletny i dwa fragmenty toporów, fragment kolczugi, pugnał żelazny (ryc. 8) i dziewięć fragmentów ostróg (ryc. 9). Wśród przedmiotów codziennego użytku należy wy-

Fot. T. Stępnik / Photo T. Stępnik

Ryc. 7. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 34.

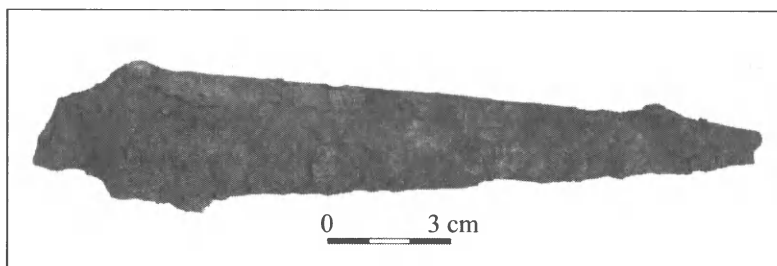
Grot oszczepu

Abb. 7. Żerniki, Gem. Kórnik, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 34.

Lanzenspitze

mienić pojedyncze znaleziska kluczy żelaznych, igieł do szycia oraz nożyce żelazne i brzytwę. Odkryto również pojedyncze przedmioty wykonane z kości, takie jak łyżwa, flet (ryc. 10) oraz okładziny rękojeści noży, a także przedmioty kamienne, jak osełki czy fragmenty żaren rotacyjnych. Z obiektów zarejestrowanych na terenie osady wydobyto także nieliczne ozdoby (pierścionek, aplikacje brązowe czy kabłączki skroniowe), do częstszych znalezisk należały natomiast elementy stroju – przeważnie sprzączki pasów. Niewątpliwie najbardziej interesującym odkryciem było ażurowe okucie końcówki pasa rycerskiego (ryc. 11), pochodzące z XV w. (K. Wachowski 2005). W trakcie badań prowadzonych na stanowisku zarejestrowano także pojedyncze fragmenty naczyń starożytnych. Część z nich należy przypisać ludności kultury przeworskiej, pozostałe prawdopodobnie wiązać należy z ludnością kultury pucharów lejkowatych. Wszystkie elementy pradziejowe odkryte zostały w obiektach w towarzystwie ceramiki późnośredniowiecznej, nie zarejestrowano natomiast obiektów o proveniencji starszej niż średniowieczna.

W trakcie badań archeologicznych prowadzonych w latach 2007 i 2008 odsłonięto i przebadano całość osady znajdującej się na terenie inwestycji. Nie rozpoznano jedynie części pół-

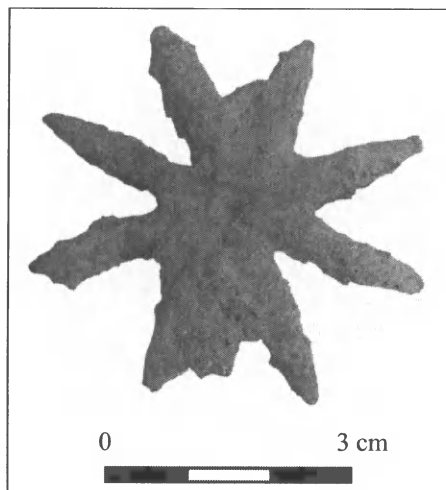
Fot. T. Stępnik / Photo T. Stępnik

Ryc. 8. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 34.

Głownia puginatu

Abb. 8. Żerniki, Gem. Kórnik, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 34.

Dolchklänge

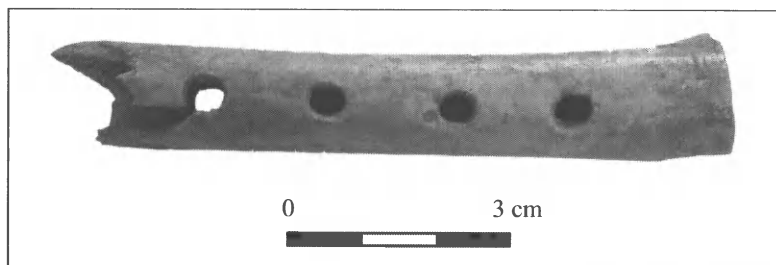

Fot. T. Stępnik / Photo T. Stępnik

Ryc. 9. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 34. Fragment ostrogi żelaznej

Abb. 9. Żerniki, Gem. Kórnik, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 34. Fragment eines eisernen Sporns

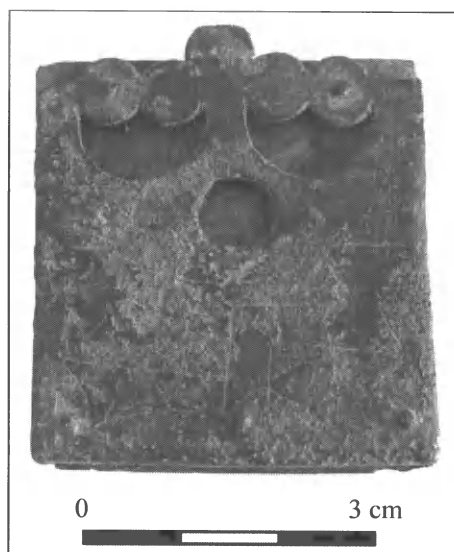
nocnej, znajdującej się obecnie pod asfaltową drogą prowadzącą do miejscowości Krzesinki. Jej wielkość jest w tej chwili trudna do oszacowania. Przebadana część osady rozlokowana była wzdłuż osi północny wschód–południowy zachód, na wschodnim i północnym brzegu niewielkiego, zabagnionego jeziorka, będącego pozostałością dawnego ciekłu spływającego do strumienia Michałowka. W okresie funkcjonowania osady wyróżnić można dwie fazy. Pierwsza była związana z gródkiem stożkowatym, który po spaleniu został zniwelowany, a fosę zasypano. Wstępnie można ją datować na drugą połowę XIV i początek XV w. Drugą fazę istnienia osady wyznaczały już obiekty wkopane w zasypisko fosy. Również wstępnie należy ich chronologię określić na koniec XV i początek XVI w. W rejonie, w którym pierwotnie wyróżniono stanowisko archeologiczne nr 31 (nr 79 na obszarze AZP), zarejestrowano

Fot. T. Stępnik / Photo T. Stępnik

Ryc. 10. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 34. Flet kościany

Abb. 10. Żerniki, Gem. Kórnik, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 34. Knochenflöte

Fot. T. Stępnik / Photo T. Stępnik

Ryc. 11. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 34. Okucie pasa rycerskiego

Abb. 11. Żerniki, Gem. Kórnik, Kreis Poznań, Woi. Großpolen, Fst. 34. Ritterriemenzunge

pojedyncze obiekty archeologiczne, które pod względem chronologii są zgodne ze stanowiskiem nr 34 (nr 128 na obszarze AZP) i najprawdopodobniej stanowią jego peryferie. Na zakończenie warto podkreślić, że odkryta w Żernikach-Jaryszkach osada rycerska jest jednym z niewielu – o ile nie jedynym – stanowiskiem archeologicznym, gdzie udało się rozpoznać zarówno sam gródek stożkowaty, jak i jego zaplecze.

Bibliografia

SPRAWOZDANIE...

- 2006 *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku 34 w Żernikach, gm. Kórnik przy modernizacji drogi krajowej S11 w 2006 roku, Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska. Maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu.*

WACHOWSKI K.

- 2005 *Azurowe okucia pasa rycerskiego z Europy Środkowowschodniej, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 47, s. 145-160.*

Adres autorów:

dr Tomasz Stępnik, mgr Artur Dębski
Pracownia Archeologiczna UNI-ART
ul. św. Czesława 17a/24
61-583 Poznań

Bericht über die archäologischen Untersuchungen der spätmittelalterlichen Rittersiedlung in Żerniki-Jaryszki, Gem. Kórnik, Woi. Großpolen

Zusammenfassung

Die archäologischen Untersuchungen der Rittersiedlung in Żerniki-Jaryszki wurden in Zusammenhang mit dem geplanten Bau der Lagerobjekte durchgeführt. Während der in zwei Saisons (Oktober 2007 und Mai 2008) geführten Arbeiten wurde eine spätmittelalterliche Siedlung bestehend aus 393 archäologischen Objekten freigelegt, die fast 2 ha Fläche besetzten. Das waren: die Wohnanlagen, Wirtschaftsgruben, Pfostengruben, Brunnen und Entwässerungsgraben. Außerdem wurden auch die Objekte mit Produktionscharakter – die Öfen – gefunden. Die interessanteste Freilegung war die vernichtete Turmhügelburg. Auf Grund des erhaltenen Fundguts kann dieses Objekt in die zweite Hälfte des 14. Jh. und ins 15. Jh. datiert werden. Die Turmhügelburg selbst wurde durch einen Brand oder Einfall vernichtet, wovon die durchgebrannten Holzkonstruktionen in dem Festungsgraben zeugen. Dann wurde die Erdaufschüttung nivelliert und der Schutzgraben mit der Erde aus dem Turmhügel mit zahlreichen Steinen, die ursprünglich den Hügel befestigten, verschüttet. Danach wurden in die Hinterfüllung die nächsten Objekte eingegraben, welche die zweite, in die zweite Hälfte des 15. Jahrhunderts, Anfang des 16. Jahrhunderts datierte Funktionierungsphase der Siedlung bestimmen. Sowohl aus dem Bereich der Turmhügelburg als auch aus der sie umgebenden Siedlung wurden etwa 30.000 Tongefäßfragmente, zahlreiche Militarinen (Sporen, Axtfragmente, Lanzen- und Pfeilspitzen und ein eiserner Dolch), Gegenstände des täglichen Gebrauchs (Scheren, Messer, Schlüssel), Werkzeuge (Sicheln, eine Hacke, eine Schaufel) gesammelt. Ein sehr interessanter Fund war die Ritterriemenzunge. Auf der Fundstelle wurden auch die Fragmente der mit Bevölkerung der Przeworsk Kultur verbundenen Tongefäße sowie Fragmente der neolithischen Keramik, die wahrscheinlich mit der Fertigung der Bevölkerung der Trichterbecherkultur verbunden war. Alle altertümlichen Elemente wurden in spätmittelalterlichen Objekten freigelegt. Der Aufsatz ist eine Vorpräsentation der Untersuchungsergebnisse, die ausführlich in einer Sonderpublikation erarbeitet werden.

ANDRZEJ M. WYRWA

Ołowiana kostka do gry w kości z Łekna

W historiografii przyjmuje się, że kości należą do najstarszych gier towarzyskich i hazardowych¹. Wiemy dziś, że dla rozrywki i hazardu wykorzystywano je od czasów starożytnych, jednak ich rodowód i pochodzenie nie są dokładnie znane. Na temat początków gry w kości istnieją różne poglądy, jeśli chodzi zarówno o czas, jak i miejsce jej powstania. Według Sofoklesa twórcą kości był pewien Grek o imieniu Palamedes, który wymyślił je podczas oblężenia Troi, według Herodota były one pomysłem Lidyjczyków z czasów króla Atysa². Na podstawie datacji zabytków pozyskanych podczas wykopalisk natomiast czas wykorzystywania kości do gry został znacznie przesunięty wstecz, albowiem sześcienne kostki do gry, podobne do tej, która jest przedmiotem naszych rozważań, znaleziono już w grobowcach egipskich. Datuje się je na ok. 3000 i 2000 lat p.n.e. Z ok. 600 lat p.n.e.³ znamy takie zabytki z Chin itd. Natomiast najstarsze opisy kości zawarte są w starożytnym, spisany w sanskrycie, indyjskim eposie *Mahabharata*, który w obecnej postaci powstawał od IV w. p.n.e. do IV w. n.e.⁴. Według jednych badaczy początków gry w kości należy szukać na obszarze starożytnego Wschodu, tj. Iranu, Chin, Indii; inni sądzą, że wynalazły je niezależnie społeczności w różnych częściach naszego globu. Bardzo popularne kości były w basenie Morza Śródziemnego, m.in. w Grecji, gdzie były rozrywką wyższych klas społecznych. Dopatrywano się w nich nawet pierwiastka boskiego. W Rzymie gra w kości była już hazardem, i to rozpowszechnionym do tego stopnia, że pojawiła się konieczność uregulowania tej kwestii w przepisach prawnych⁵. Grali w nie też m.in. Germanie, których zachowanie i zapomnienie się w grze oraz jej zgubne

¹ Początkowo kości zwierząt, podobne do tych, z których były wykonane kości do gry, wykorzystywano w magii do przepowiadania przyszłości, podobnie jak wnętrzości zwierząt (*haruspicia*) lub lot ptaków (*auspicia*).

² Por. m.in.: *Gra w kości*, [w:] *Brytanica. Edycja Polska*, t. 14 (GI-Gr), Poznań 2000, s. 215-216, tu s. 215; G. Łączek, *W co grano w starożytności...?*, „Alma Mater”, 99 (2008), s. 180-182.

³ Por. m.in. <http://dewikipedia.org/wiki/Spilwürfel>.

⁴ *Gra w kości*, s. 215-216.

⁵ Na temat gry w kości w czasach starożytnych por. m.in.: I. Gabriel, *Spiel und Spielzug*, [w:] *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Bd. 29, Berlin-New York 2005, s. 354-363 – tam literatura; J. Carcopino, *Życie codzienne w Rzymie w okresie rozkwitu Cesarstwa*, Warszawa 1960; R. Flaceliere, *Życie codzienne w Grecji za czasów Peryklesa*, Warszawa 1985, s. 161-162; O. Jurewicz, L. Winniczuk, *Grecy i Rzymianie w życiu prywatnym i państwowym*, Warszawa 1968, s. 149-157; E. Mireaux, *Życie codzienne w Grecji w epoce homeryckiej*, Warszawa 1962; L. Press, *Atrakcje dla ludzi i bogów. O rozrywkach w świecie antycznym*, Warszawa 1961; E. Rodziewicz, *Starożytni grają w kości*, „Meander”, 15/1-2 (1960), s. 233 i nn.; tenże, *Astragale*, „Meander”, 16/10 (1961), s. 524-525; A. Twardecki, *Gra w kości w starożytności*, „Wiedza i Życie”, 6 (1995).

skutki, prowadzące często do utraty majątków, oddania się w niewolę itd., krytyce poddał Publiusz Korneliusz Tacyt w swojej *Germanii*, gdzie napisał, że Germanie „w kości grają [...] na trzeźwo i na poważnie, wygrywając i przegrywając z taką lekkomyślnością, że gdy już nic im nie zostanie, ostatnim rzutem grają o własną wolność. Zwycięzony idzie w dobrowolną niewolę: choć młodszy, choć silniejszy, pozwala się związać i wystawić na sprzedaż. Jest w tym jakaś niedorzeczna zawziętość, którą oni zwą wiernością zobowiązaniom. Pozyskanych w ten sposób niewolników sprzedają, by również siebie uwolnić od wstydu takiego zwycięstwa”⁶. Z kośćmi wiąże się też wiele powiedzeń, w tym m.in. słynne słowa rzekomo wypowiedziane przez Cezara przy przekraczaniu Rubikonu – „alea iacta est”.

W średniowieczu w kości grali królowie, książęta i pospólstwo. W kronice Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem znajdujemy m.in. informację na temat gry w kości księcia krakowskiego Kazimierza II Sprawiedliwego⁷.

W bardzo krytyczny sposób, niespełna dwa stulecia później, przed grą w kości ostrzegano, np. w Statutach wiślickich Kazimierza Wielkiego, gdzie aż dwa artykuły są temu poświęcone. Zapisano w nich:

„81. O grze w kości.

Zgubny nałóg gry w kości ukrócić chcemy. Bowiemy przez kości nieraz, za długi swoich synów, niewinni ojcowie tracą całe mienie. Ustanawiamy więc, aby gdy syn będąc pod władzą ojca, w kości gra i jakąś część pieniędzy albo innego majątku przegra, ojciec dopóki żyje, żadnej szkody z tego tytułu nie ma cierpieć, ani płacić. Podobnie, gdyby Żyd takiemu synowi pożyczył pieniądze, za to też ojciec nie powinien cierpieć, ani za syna płacić. I także gdyby syn nie wydzielony z majątku zawarł umowy o rzecz lub dziedzinę, póki ojciec żyje, ani ojciec ani matka nie są zobowiązani umowy takiej dotrzymać.

82. W kości nie mają grać pod zastaw. Ustawa.

Nałóg gry w kości szerzy się wśród szlachty tak, że często upiwszy się pod zastaw pieniądze biorą, aby je na kości przeznaczyć. A zdarza się, że oddają także konie, na których winni służbę rycerską świadczyć. Oddają też dziedziny a potem w ubóstwo wpadłszy na złe drogi schodzą i przed nasz sąd trafiają. Przeto aby nasi oddani jak najszerzej wciąż słynęli nakazujemy, aby od tej pory żaden ziemianin z żadnym cudzoziemcem w kości nie grał, chyba, że na gotowe pieniądze. Jeśliby jednak ktoś nie posłuchał i w kości pod zastaw grał, albo na pożyczki czy też rękojmię, wtedy ani winowajca ani rękojmia nie ma za to cierpieć, ani płacić. A jeśliby ten co wygra naszego dłużnika lajał i obraźliwymi słowy sromocił, ilekroć by przeklął tylekroć karę piętnadzieścia zapłacić ma sąsiadowi drugą taką samą”⁸.

Niezależnie od tego grę tę piętnuje się też w statutach diecezjalnych itd.⁹

⁶ Publiusz Korneliusz Tacyt, *Germania*, przeł. T. Płóciennik, wstęp i komentarz J. Kolendo, Poznań 2008, s. 81, przypis 25, i s. 133-134, tu literatura z przypisu 77.

⁷ Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), *Kronika polska*, przeł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław 1992, s. 190-191.

⁸ Tłumaczenie za http://pl.wikisource.org/wiki/Statuty_Kazimierza_Wielkiego/81-120, strona odczytana 15 października 2008; por. też Z. Gloger, *Encyklopedia Staropolska*, t. 6, Warszawa 1958, s. 90.

⁹ Por. m.in. J. Sawicki, *Synody archidiecezji gnieźnieńskiej i ich statuty*, Warszawa 1950, s. 113; J. Fijałek, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego*, Kraków 1997, s. 39; *Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych*, Warszawa 2004, s. 47-48, 72-73, 87, 172; H. Manikowska, *Gra w kości w średniowiecznych miastach włoskich*, „Mówią Wieki”, t. 36, nr 8 (411), sierpień 1993, s. 20-24;

*

Jak wynika z dotychczasowych badań, w tym m.in. z ikonografii, protoplastami kostek sześciennych były kości wykonywane z kości stawu skokowego bawołów¹⁰, śródstopia bydła oraz kłykci owcy – *astragale*. Kości sześciennie zaś najczęściej wykonywano z kości długich ssaków oraz poroża jeleniowatych¹¹. W zależności od strefy kulturowej i tradycji poszczególnych ludów oraz prawdopodobnie rodzajów i typów gier sporządzano je też z innych surowców, np. pestek śliwek i brzoskwini, nasion, kości bawołów, karibu i losi, kamieni, ceramiki, orzechów, zębów bobrów, muszli, płaskich patyczków itp. Wykonywano je również z kości słoniowej, brązu, agatu, kryształów onyksu, gagatu, alabastru, marmuru, bursztynu (na ziemiach polskich np. zabytki z okresu rzymskiego czy wczesnośredniowieczne znalezisko z Gdańska), porcelany i innych surowców i materiałów¹².

Kości miały różne kształty. Najbardziej jednak rozpowszechnione były kostki w formie sześcianu. Ich wizerunki znamy z wielu przedstawień ikonograficznych od starożytności przez średniowiecze po czasy nowożytne; zobrazowano je na mozaikach, malowidłach monochromatycznych (ryc. 1), polichromiach (ryc. 5), w witrażach (ryc. 2), na obrazach sztalugowych, iluminacjach książkowych (ryc. 3)¹³.

W ikonografii chrześcijańskiej wiele przedstawień związanych z grą w kości jest prezentowanych na obrazach, iluminacjach i inicjałach przedstawiających Ukrzyżowanie Chrystusa, na których żołnierze rzymscy grają pod krzyżem w kości o Jęgo szaty (por. np. ryc. 4).

Zasygnalizowane tu kwestie w różnej formie były prezentowane w literaturze. Są one jednak bardzo rozproszone i niestety ciągle niepełne. Z tego też względu istnieje duża potrzeba wszechstronnych badań nad dziejami gry w kości w różnych strefach kulturowych i okresach, poczynając od starożytności. Ze względu na charakter naszych rozważań wiele zasygnalizowanych wyżej kwestii pomijamy w niniejszym artykule. Skupimy się tylko na analizie sześciennych kostki do gry znalezionej na stanowisku Ł3 w Łeknie, gm. Wągrowiec, woj. wielkopolskie, a ze względu na niemożność sformułowania ostatecznych wniosków niniejszą analizę traktujemy jako wstęp do dalszych badań porównawczych.

T. Borkowski, *Złe gry*, „Wiedza i Życie”, 2 (1997); A. Jelicz, *W średniowiecznym Krakowie (wiek XIII – XV)*, Warszawa 1966, s. 157 i nn.; W. Łoziński, *Życie polskie w dawnych wiekach*, Kraków 1964, s. 186 i nn.; por. też: O. Antowska-Gorączniak, *O rozrywkach poznaniaków wieków średnich. Zabawki i przedmioty do gier z Ostrowa Tumskiego*, „Kronika Miasta Poznania”, z. 1 (2003), s. 72-85; też: *Zabawki i instrumenty muzyczne z najnowszych badań na Ostrowie Tumskim w Poznaniu (stanowisko 9 i 10)*, [w:] H. Kóćka-Krenz (red.), *Poznań wczesnośredniowieczny*, t. 5, Poznań 2005, s. 201-213, ryc. 1:1; a także: J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa 1985, s. 132, 296-297.

¹⁰ Por. literatura z poprzednich przypisów oraz m.in.: A. Wieczorek, H.-M. Hinz (red.), *Europas Mitte um 1000. Katalog*, Stuttgart 2000, s. 178-179, ryc. 07.05.06; O. Antowska-Gorączniak, *O rozrywkach poznaniaków...*, s. 75-76; ryc. 2:3a; 3 – tam dalsza literatura.

¹¹ Por. m.in.: J. Szczepańczyk, *Średniowieczne sześciennie kostki do gry z terenu Śląska*, „Slavia Antiqua”, t. 28 (1986), s. 105-106.

¹² *Gra w kości*, s. 215-216.

¹³ Por. m.in. G. M. Menzel, *Piotr Breugel Starszy*, Warszawa 1969, ryc. 28, 35, 36; W. Fraenger, *Hieronim Bosch*, Warszawa 1987, ryc. 4, 16; W. Bosing, *Bosch*, Warszawa 2005, s. 21; R. Bartlett, *Panorama średniowiecza*, Warszawa 2002, s. 127, ryc. 7 (ryc. z *Księgi gier Alfonsa Mądrego z 1282 r.*).

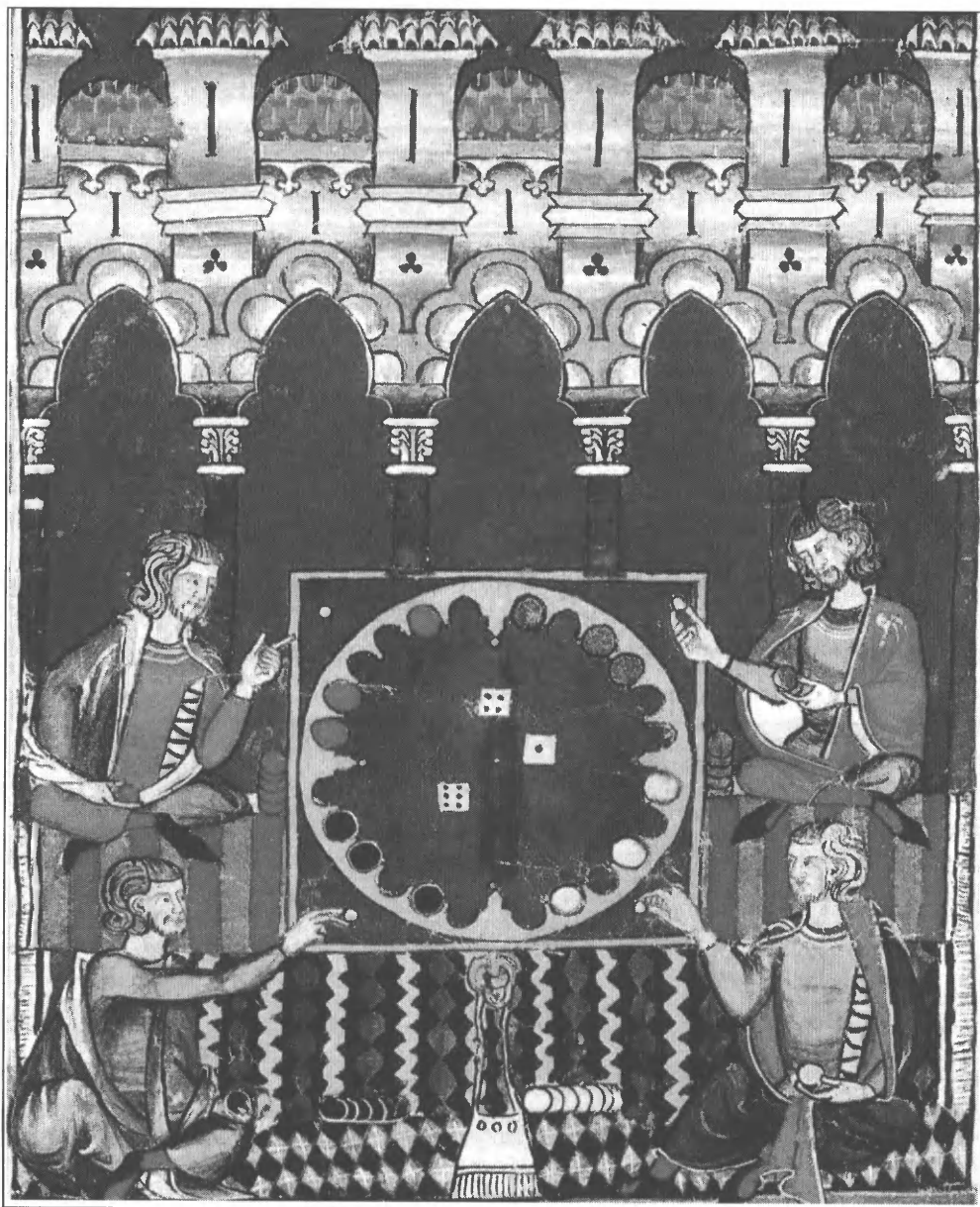
Ryc. 1. Herculaneum. Malowidło monochromatyczne przedstawiające kobiety grające w kości (kłykcie owcy) – astragale, Neapel, Museo Nazionale (według *Lexikon der Antike*, Leipzig 1979, tab. 42:4)

Abb. 1. Herculaneum. Monochromatisches Gemälde, das die mit Würfeln (Schafknöchel) spielenden Frauen darstellt – Astragale, Neapel, Museo Nazionale (nach *Lexikon der Antike*, Leipzig 1979, Tab. 42:4)

Ryc. 2. Scena gry w kości z wizerunkiem syna marnotrawnego przegrywającego swe odzienie z witraża z katedry w Chartres (według *Panorama średniowiecza*, s. 126, ryc. 3)

Abb. 2. Szene des Würfelspiels mit Bildnis des verlorenen Sohns, der seine Kleidung verliert, aus dem Bleiglasfenster des Doms in Chartres (nach *Panorama des Mittelalters*, S. 126, Abb. 3)

Ryc. 3. Gra w kości przy stole według *Księgi gier* Alfonsa Mądrogo (1282 r.; według *Panorama średniowiecza*, s. 127, ryc. 7)

Abb. 3. Würfelspiel am Tisch, nach *Buch der Spiele* von Alfons X. „der Weise“ (1282; nach *Panorama des Mittelalters*, S. 127, Abb. 7)

Ryc. 4. Fragment obrazu Andrei Mantegni *Ukrzyżowanie* (1454-1459); żołnierze rzymscy grają kośćmi o szatę Chrystusa (według *Historia sztuki świata*, Warszawa 2000, t. 3, s. 345)

Abb. 4. Fragment des Bilds von Andrea Mantegna *Kreuzigung* (1454-1459); die römischen Soldaten spielen Würfel um das Christi Gewand (nach *Geschichte der Weltkunst*, Warszawa 2000, B. 3, S. 345)

Miejsce znalezienia kostki łekieńskiej

W trakcie badań powierzchniowych w 2007 r. na stanowisku Ł3 – *Klasztor* – w Łeknie znaleziono ołowianą kostkę do gry (nr inw. Ł3/1/07 kt)¹⁴. Pozyskano ją z powierzchni przy wykorzystaniu wykrywacza metali w południowo-wschodniej części stanowiska, w arze 80, na wschód

Fot. P. Namiota / Photo P. Namiota

Ryc. 5. Fragment polichromii stropu w kościele św. Mikołaja w Tarnowie Pałuckim (Wielkopolska), z wizerunkiem kości leżących na szacie Chrystusa

Abb. 5. Fragment der Deckenpolichromie in der Sankt Nikolauskirche in Tarnowo Pałuckie (Großpolen), mit Darstellung der auf dem Christi Gewand liegenden Würfel

¹⁴ Badania przy wykorzystaniu wykrywacza metali prowadzono za zgodą WVKZ w Poznaniu; opisywaną kostkę znaleziono w dniu 21 listopada 2007 r. Do badań wykorzystano wykrywacze metali typu Explorer SE i Explorer II; badania były prowadzone pod nadzorem i przy bezpośrednim udziale prof. A. M. Wyrwy.

od wschodniej zewnętrznej części wału grodu i późniejszego klasztoru (ryc. 6). Warstwa, z którą wiąże się kostkę, jest warstwą orną. Jak wynika z obserwacji, w trakcie prac agrotechnicznych (głębokich orek) gleba była i jest przewracana do głębokości ok. 30-40 cm. Każdego roku warstwy wierzchnie stają się spodnimi i na odwrót. Powierzchnia stanowiska w rejonie znalezienia kostki opada w kierunku wschodnim i południowo-wschodnim. Szczegółowe badania całego stanowiska wskazują, że w wyniku jego wielowiekowego użytkowania (w tym jako cmentarzyska), działłań agrotechnicznych, eolicznych itp. kostka najprawdopodobniej przemieściła się z miejsca jej pierwotnego zdeponowania. Stąd obecna depozycja absolutnie nie odpowiada jej pierwotnemu miejscu. Obecnie kostki tej, wielokrotnie przemieszczanej i przerzucanej, nie można powiązać bezpośrednio z żadnym ze znanych nam obiektów osadniczych na tym stanowisku. Ze względu na miejsce jej znalezienia możemy jedynie powiedzieć, że związana jest ona ze stanowiskiem Ł3.

Opis kostki

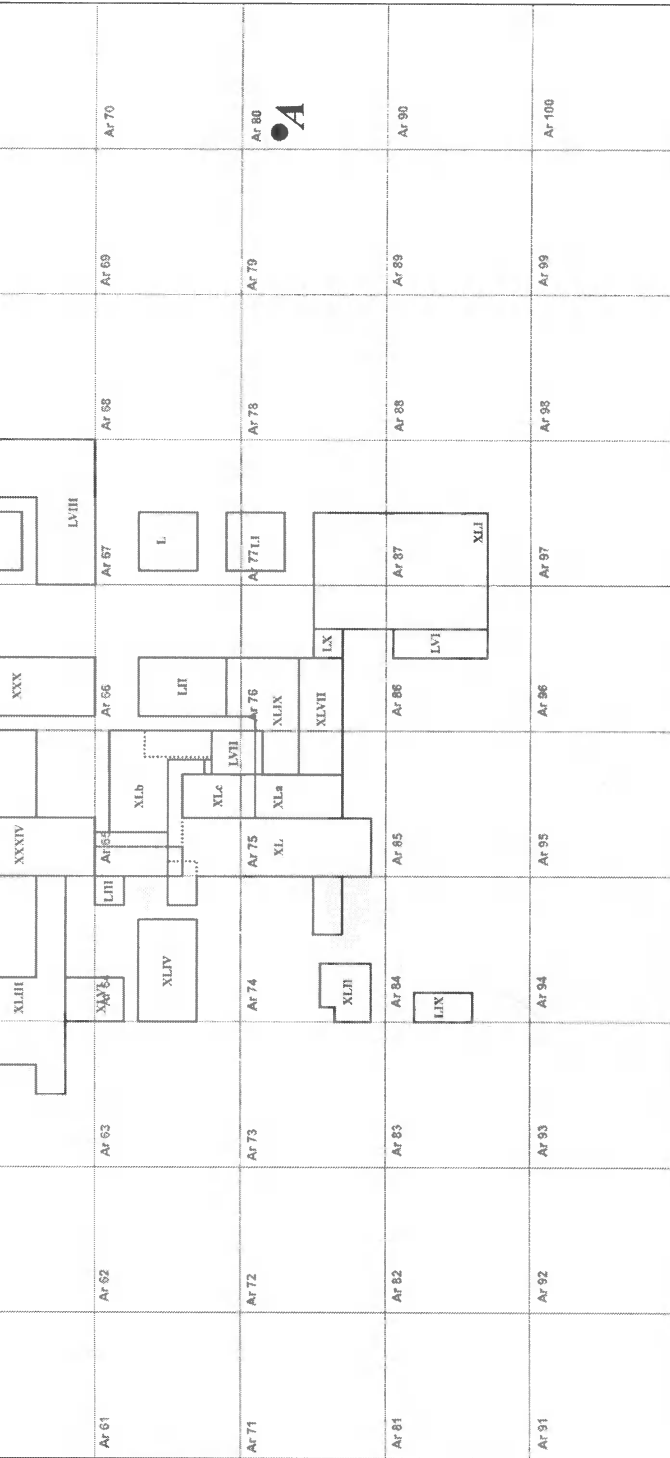
Ołowiana kostka do gry w kości z Łekna jest niewielka, wymiary poszczególnych jej ścianek wynoszą średnio 7,51x8,13 mm. Waży 5,903 g. Pod względem wielkości jest podobna do innych znalezisk tego typu wykonanych z kości, poroża czy bursztynu, np. większości kostek znalezionych na ziemiach polskich (na Śląsku, Pomorzu, w Wielkopolsce), których wielkość mieści się w przedziale od 0,7 do 1,1 cm¹⁵. Wyniki szczegółowych pomiarów poszczególnych ścianek kostki łekniańskiej, wykonanych przy wykorzystaniu mikroskopu stereoskopowego NIKON SMZ 800¹⁶, podajemy w tab. 1.

Krawędzie ścianek opisywanej kostki z Łekna nie zachowują względem siebie kątów prostych. Niektóre z nich mają niewielkie odchylenie od kąta prostego, w granicach od +2° do -1°. Nie jest to więc idealny sześcián. Krawędź między ścianką z jednym oczkiem a tą z czterema oczkami jest zniszczona przez nacięcie, w wyniku tego uszkodzony jest też narożnik ścianki z sześcioma oczkami. Uszkodzona jest również płaszczyzna ścianki z trzema oczkami, a oczko między krawędzią ścianki z dwoma oczkami i ścianki z trzema oczkami jest lekko zatarte. Na ściance z trzema oczkami widoczne są też nacięcia i lekkie zgrubienie powstałe wskutek „nałożenia” ołowiu na płaszczyznę w wyniku ścinania. Na ściance z sześcioma oczkami jedno oczko jest zatarte (1), drugie niekompletne (2), piąte (5) niedopracowane, a w szóstym ze-

¹⁵ Wśród rozproszonych opracowań por. m.in.: Z. A. Rajewski, *Gród staropolski na półwyspie Jeziora Biskupińskiego w pow. Żnińskim*, [w:] *Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie żnińskim*, Poznań 1938, s. 88, ryc. 1; 2; J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, Poznań 1949, s. 455-456, ryc. 257; M. Rulewicz, *Wczesnośredniowieczne zabawki i przedmioty do gier z Pomorza Zachodniego (Z badań archeologicznych prowadzonych w latach 1947-1958)*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 4 (1958), s. 303-350, tu s. 305 i 349 (wymiar 10x10 mm); Ł. Kunicka-Okulewiczowa, *Wczesnośredniowieczne zabawki i gry z Gdańska*, [w:] J. Kamińska (red.), *Gdańsk wczesnośredniowieczny*, t. 1, Gdańsk 1959, s. 107-143; tab. XII; T. Borkowski, *Gry i zabawy w średniowiecznym mieście na Śląsku. Ślady materialne*, [w:] K. Wachowski (red.), *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. Miasto*, Wrocław 1995, s. 99-105, tu s. 100; tenże, *Rozrywka – zabawki i drobna plastyka figuralna*, [w:] C. Buśko, J. Piekalski (red.), *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10-11 we Wrocławiu*, Wrocław 1999, s. 187-201, tu s. 187; ryc. 2-4, 5:1; O. Antowska-Gorączniak, *Zabawki i instrumenty muzyczne...*, s. 205; ryc. 1:1; inne wymiary – por. internet: Gallery of Ancient Dice, http://membres.lycos.fr/arjan/an_cub_i.htm? (otwarta 12 lutego 2008 r.) – m.in. wymiary 7-16 mm; <http://www.ausgraegerci.de/spilzeug/Spiellit.htm>; podobne kostki znajduje się obecnie na wielu innych stanowiskach w Polsce, ostatnio m.in. we Wrześni – por. *Badania Archeologiczne na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej, sezony 2006-2007, Katalog wystawy*, Poznań 2008, s. 1, 5.

¹⁶ Za dokonanie pomiarów dziękuję Panu Andrzejowi Sikorskiemu z Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu.

Rys. P. Namioła / Gez. P. Namioła
 Ryc. 6. Łekno, gm. Wągrowiec, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. Ł3. Miejsce znalezienia ołowianej kostki (A) na tle siatki wykopów archeologicznych (stan badań do 2006 r.)

Abb. 6. Łekno, Gem. Wągrowiec, Kreis loco, Fst. Ł3. Ort der Freilegung eines Bleiwürfels (A) auf dem Hintergrund des archäologischen Grabungsfächernetzes (Untersuchungszustand – bis 2006)

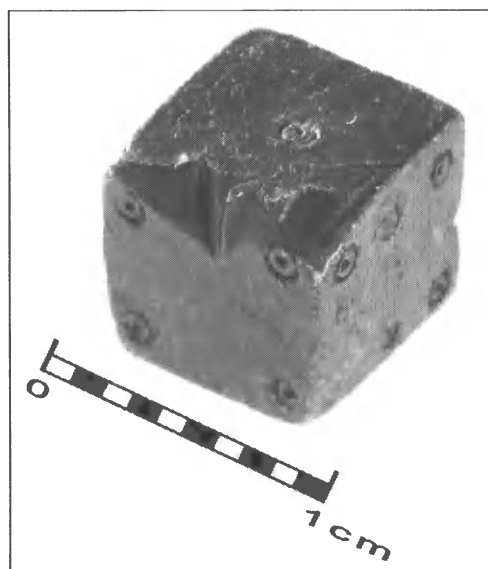
Tabela 1. Łekno, gm. Wągrowiec, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. Ł3. Pomiaru ścianek ołowianej kostki z Łekna

Tabelle 1. Łekno, Gem. Wągrowiec, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. Ł3. Messungen der Seiten des Bleiwürfels von Łekno

Lp.	Wymiary ścianki z liczbą oczek	Wymiary
1.	Ścianka z jednym oczkiem	7,9x8,4 mm
2.	Ścianka z dwoma oczkami	7,4x8,1 mm
3.	Ścianka z trzema oczkami	7,5x8,2 mm
4.	Ścianka z czterema oczkami	7,2x7,9 mm
5.	Ścianka z pięcioma oczkami	7,5x8,0 mm
6.	Ścianka z sześcioma oczkami	7,6x8,2 mm
	Średnia	7,51x8,13 mm

wewnętrzne kółko nie jest dociągnięte do końca. Generalnie, pomijając uszkodzenia mechaniczne powstałe w wyniku różnego rodzaju nacięć i zatarcia powierzchni, kostka została wykonana niestarannie, szczególnie jeśli chodzi o zachowanie kształtu sześcianu. Większość rytów kółek w oczkach wykonana jest bardzo delikatnie, średnio na głębokość ok. 0,1 mm.

Oczka na poszczególnych ściankach, jak wynika z makroskopowej i mikroskopowej obserwacji, zostały wykonane przy użyciu cyrkla. Widoczny jest punkt przystawienia cyrkla w formie wgłębienia i okrąg wokół niego.

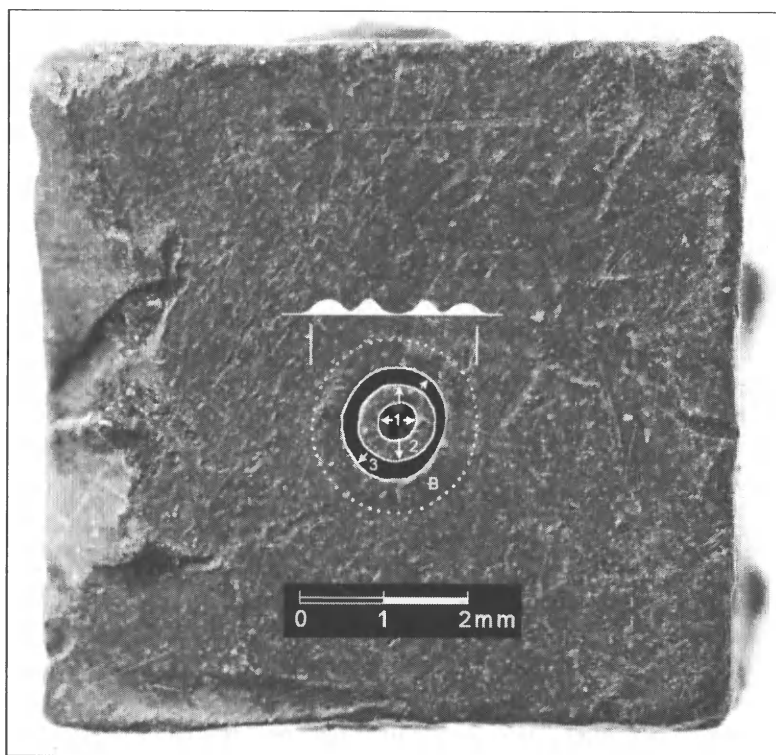
Fot. P. Namiota / Photo P. Namiota

Ryc. 7. Łekno, gm. Wągrowiec, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. Ł3. Ołowiana kostka do gry z Łekna

Abb. 7. Łekno, Gem. Wągrowiec, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. Ł3. Bleispielwürfel von Łekno

Przy opracowaniu kostki dokonano pomiarów średnicy oczek na poszczególnych ściankach. Pomierzono je, podobnie jak całą kostkę, za pomocą mikroskopu stereoskopowego. Ich pomiary, podane w tab. 2, obejmują średnicę wgłębienia (otworu) w miejscu przystawienia cyrkla (1), średnicę wewnętrzną oczka (2) i jego średnicę zewnętrzną (3). Na zewnątrz i wewnątrz większości „kółek” występują niewielkie uwypuklenia nad powierzchnię ścianki kostki. Powstały one w wyniku wypiętrzania się materiału przy rytowaniu okręgu – por. schemat pomiarów (ryc. 8). Niektóre rytury oczek były wykonane niezbyt dokładnie. Obecnie na powierzchni są one widoczne w postaci reliefów wgłębnych.

*

Fot. P. Namiota, oprac. A. M. Wyrwa, P. Namiota / Photo P. Namiota, erarbeitet von A. M. Wyrwa, P. Namiota

Ryc. 8. Łekno, gm. Wągrowiec, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. Ł3. Schemat pomiaru oczek na ściankach (ścianka z jednym oczkiem) ołowianej kostki z Łekna (por. tab. 2). 1 – średnica otworu środkowego (w miejscu przystawienia cyrkla); 2 – wewnętrzna średnica oczka; 3 – zewnętrzna średnica oczka; B – uwypuklenie powstałe na skutek ryty oczka; ? – niekompletny zarys oczka

Abb. 8. Łekno, Gem. Wągrowiec, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. Ł3. Schema der Würfelaugenmessung auf den Seiten (Seite mit einem Auge) des Bleiwürfels von Łekno (vgl. Tab. 2). 1 – Durchmesser der mittleren Öffnung (an Stelle der Zirkelanlegung); 2 – inneres Augendurchmesser; 3 – äußeres Augendurchmesser; B – Hervorhebung durch das Gravieren des Auges; ? – nicht kompletter Augenumriss

Tabela 2. Łekno, gm. Wąęrowiec, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. Ł3. Średnice oczek na ściankach ołowianej kostki z Łekna (por. ryc. 8, pkty 1-3)

Tablelle 2. Łekno, Gem. Wąęrowiec, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. Ł3. Durchmesser der Augen auf den Seiten des Bleiwürfels von Łekno (vgl. Abb. 8, Punkte 1-3)

Lp.	Ścianka	Numer kolejnego oczka na ściance	Średnica otworu powstałego w miejscu wgłębienia cyrkla (1) w mm	Średnica wewnętrzna oczka (między wgłębieniem i kółkiem) (2) w mm	Średnica zewnętrzna oczka (3) w mm
1.	z jednym oczkiem	1/	0,474x0,450	0,875x0,900	1,325x1,250
2.	z dwoma oczkami	1/ 2/	0,475x0,450 0,450x0,450	0,850x0,850 0,875x0,800	1,900x1,750 1,750x1,950
3.	z trzema oczkami	1/ 2/ 3/	0,450x0,450 0,325x0,375 0,450x0,475	0,725x0,825 0,900x1,025 0,950x0,875	1,300x1,375 1,300x1,275 1,250x1,250?
4.	z czterema oczkami	1/ 2/ 3/ 4/	0,400x0,500 0,475x0,425 0,425x0,550 0,425x0,400	0,800x0,875 0,875x0,825 0,650x0,750 0,875x1,000	1,125?x1,275 1,375x1,275 1,100x1,250 1,600x1,500
5.	z pięcioma oczkami	1/ 2/ 3/ 4/ 5/	0,350x0,375 0,500x0,525 0,475x0,450 0,450x0,500 0,500x0,475	0,800x0,750 0,725x0,750 0,700x0,750 0,825x0,875 0,750x0,775	1,225x1,375 1,250x1,150 1,275x1,200 1,275x1,300 1,250x1,225
6.	z sześcioma oczkami	1/ 2/ 3/ 4/ 5/ 6/	0,450x0,500 0,450x0,475 ? 0,450x0,425 0,500x0,450 ?	0,875x0,900 0,775x0,775 ? 0,800x0,750 0,800x0,725 ?	1,250x1,325 1,250x1,275 1,125x1,150 1,300x1,325 1,300x1,275 1,050x?

Na podstawie badań porównawczych kostek z różnych okresów znalezionych w różnych miejscach wyróżnia się w literaturze kilka typów oznakowania ścianek bocznych. Pod względem układu oczek na sąsiednich ściankach wyróżnia się dwa typy: prawo- i lewoskrętny. Aby określić, do którego typu należy badana kostka, trzeba spojrzeć na wierzchołek, w którym stykają się ścianki z jednym, dwoma i trzema oczkami. Jeśli liczba oczek rozmieszczonych na sąsiednich ściankach rośnie zgodnie z ruchem wskazówek zegara, mówimy o typie lewoskrętnym (por. ryc. 9:2), jeśli natomiast układ jest przeciwny (liczba oczek rośnie w kierunku przeciwnym do ruchu wskazówek zegara), to mówimy o typie prawoskrętnym (por. ryc. 9:1). W przypadku kostki łekieńskiej żadna z tych zasad nie jest zachowana.

Drugim badanym elementem jest układ oczek na ściankach przeciwległych. Najczęściej układ ten występuje w systemie siódmkowym – sumy przeciwległych ścianek dają liczbę 7 (3+4, 2+5, 1+6), oraz w systemach określaných jako 11, 7, 3 – sumy oczek przeciwległych ścia-

nek dają te liczby (5+6, 3+4, 1+2, por. ryc. 10:2)¹⁷. Niezależnie od owych standardów znane są jeszcze inne układy oczek na przeciwległych ściankach, np.: 2-2, 2-2, 2-2¹⁸, 1+6, 2+3, 4+5¹⁹, 1+3, 2+4, 5+6²⁰, 1+2, 3+4, 5+6²¹ (por. też ryc. 10:1, 3-4). Istnieją również inne przykłady, uznawane niekiedy za egzemplarze nieudane lub sfalszowane, tak jak np. średniowieczna kostka znaleziona na ul. Drewnianej we Wrocławiu, która „ma na dwóch przeciwległych ściankach po cztery oczka”, czy egzemplarz z Pragi²². Według badań T. Borkowskiego najmłodsza kostka w systemie 11, 7, 3 pochodzi najpóźniej z początku XIV w. System siódemkowy zaś jest systemem bardzo starym, sięgającym starożytności, większość znanych kostek rzymskich była konstruowana w tym właśnie systemie, podobnie w średniowieczu i współcześnie.

W przypadku kostki łekieńskiej żadna z tych zasad nie jest zastosowana. Występuje tu na przeciwległych ściankach układ następujący: ścianki I:II = 3; ścianki IV:V = 9; ścianki III:VI = 9 (por. ryc. 11:A-B).

Analiza surowca kostki łekieńskiej

Kostka znaleziona w Łeknie została wykonana z ołowiu z niewielką domieszką cyny. Ze względu na surowiec, z którego ją wykonano, według obecnego stanu badań jest ona pierwszą znaną nam kostką wykonaną z ołowiu na ziemiach polskich²³.

Celem dokładnego ustalenia składu jej stopu dokonano jej analizy techniką fluorescencji rentgenowskiej XRF (ang. X-Ray Fluorescence). Pomiarzy prowadzono przy użyciu przenośnego spektrometru XRF skonstruowanego w Instytucie Maszyn Przepływowych PAN w Gdańsku, wykorzystującego jako źródło wzbudzenia lampę rentgenowską pracującą przy napięciu 60 kV oraz prądzie 1 mA. Rozdzielczość energetyczna detektora wynosi 155 eV dla linii Mn α (5.9 keV). Czułość przyrządu w zależności od masy atomowej analizowanego pierwiastka wynosi

¹⁷ Por. m.in. na ten temat T. Borkowski, *Gry i zabawy w średniowiecznym mieście na Śląsku...*, s. 100.

¹⁸ Por.: Gallery of Ancient Dice, http://membres.lycos.fr/arjan/an_cub_i.htm?, kostka rzymska z kości słoniowej, I-II w. n.e., wymiar 12 mm.

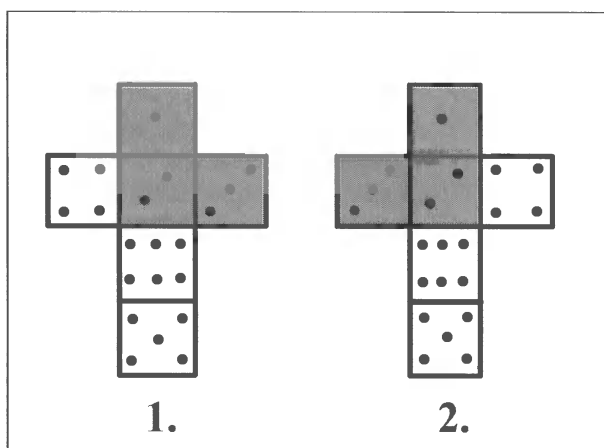
¹⁹ Tamże – kostka rzymska, I-II w. n.e.; kość słoniowa, wymiary 14x14x13 mm.

²⁰ Tamże – kostka rzymska, III w. n.e.; kość słoniowa/kość, wymiary 9x8x7,5 mm.

²¹ Tamże – kościana kostka z okresu rzymskiego z terenów Europy Zachodniej, wymiary 13x11x8 mm.

²² T. Borkowski, *Gry i zabawy w średniowiecznym mieście na Śląsku...*, s. 100, ten za J. Szczepańczyk, *Średniowieczne sześciennie kostki do gry z terenu Śląska...*, s. 105-106; J. Richterová, *Pražské středověké hrací kostky a kameny*, „Archeologica Pragensia”, t. 4 (1983), s. 206-207.

²³ W trakcie pisania niniejszego artykułu znaleziono kolejną kostkę do gry w kości wykonaną z metalu. Pozyskano ją w czasie badań powierzchniowych w pow. Kościan. Ze względu na brak badań metalograficznych na obecnym etapie nie możemy powiedzieć dokładnie, z jakiego metalu ją wykonano. Będzie to możliwe po szczegółowych analizach. Kostka ta jest odmienna od wszystkich dotychczas znanych. Ma ona kształt graniastosłupa o ośmiu nierównych ściankach. Jej wymiary to: wysokość ścianek bocznych – ok. 1,8 cm, szerokość podstaw graniastosłupa – ok. 1,5 cm. Od podstawy górnej do dolnej graniastosłupa, przez całą wysokość kostki, jest przewiercony otwór o średnicy ok. 0,4 mm. Ścianki mają różne wymiary, ponieważ kostka została wykonana z prostopadłościannu przez ścięcie dwóch przeciwległych narożników. Wymiarowo zbieżne są tylko po dwie boczne ścianki przeciwległe i podstawy graniastosłupa. Tylko ścianki boczne są oznakowane oczkami, w systemie: 11 (5+6), 7 (3+4 – ścięte narożniki prostopadłościannu, mniejsze wymiarowo od pozostałych), 3 (1+2). Oznaczeń nie ma na podstawach graniastosłupa. Zabytek znajduje się obecnie w depozycie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Bardzo serdecznie dziękuję Panu mgrowi Zbigniewowi Bartkowiakowi za udostępnienie opisanej kostki do wstępnej analizy makroskopowej. Kostka ta będzie przedmiotem dalszych pogłębionych studiów, których wyniki zostaną opublikowane w innym miejscu.

Oprac. A. M. Wyrwa / Erarbeitet von A. M. Wyrwa

Ryc. 9. Łekno, gm. Wągrowiec, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. Ł3. Schemat układu oczek na ściankach kostki prawoskrętnej (1) i lewoskrętnej (2)

Abb. 9. Łekno, Gem. Wągrowiec, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. Ł3. Schema der Augenanzordnung auf den Seiten des rechtsdrehenden (1) oder linksdrehenden (2) Würfels

od ok. 30 do 100 ppm. Średnica wiązki promieniowania rentgenowskiego, a tym samym średnica obszaru na obiekcie, z którego rejestrowano widmo, wynosiła 4 mm. Spektrometr umożliwił wykonanie pomiaru bezpośrednio na obiekcie, bez konieczności pobierania próbek do analizy. Pomiar taki jest nieniszczący i nie wywołuje żadnych negatywnych skutków dla badanego obiektu. Ze względu na specyfikę pomiaru, który wykonuje się w atmosferze powietrza, zakres pomiarowy ograniczony jest do pierwiastków o liczbie atomowej $Z \geq 19$.

Natężenie charakterystycznych linii fluorescencyjnych obserwowanych na widmach w trakcie tego badania jest proporcjonalne do koncentracji poszczególnych pierwiastków, przy czym współczynnik proporcjonalności jest inny dla różnych pierwiastków.

Ze względu na stan powierzchni badanego obiektu z Łekna – strukturę i nieregularne kształty oraz obecność zanieczyszczeń i śladów korozji – nie było możliwe przeprowadzenie dokładnych pomiarów ilościowych składu stopowego. Dlatego w widmach były widoczne ślady pierwiastków, które występują na powierzchni obiektów w formie zanieczyszczeń²⁴.

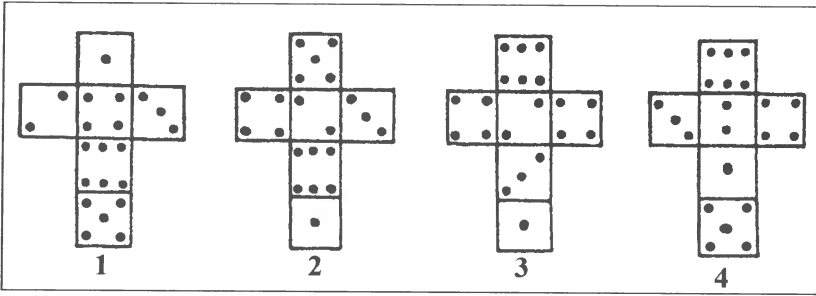
W wyniku dokonanej analizy, którą na zlecenie Ekspedycji „Łekno” z IH UAM w Poznaniu przeprowadził w Zakładzie Fotofizyki i Techniki Laserowej w Gdańsku dr Mirosław Sawczak ze wspomnianego Instytutu Maszyn Przepływowych PAN²⁵, stwierdzono, że kostka łekniańska jest wykonana z ołowiu z niewielką domieszką cyny. Zawartość cyny w stopie wynosi ok. 1%²⁶.

Względne natężenia linii charakterystycznych pierwiastków przedstawiono w tab. 3. Ujęte w niej pierwiastki chrom (w większości wypadków są to śladowe (pomijalne) ilości) i żelazo

²⁴ M. Sawczak, *Raport z badań składu stopowego kostki z badań archeologicznych w Łeknie*, Gdańsk 2007. Maszynopis w Ekspedycji „Łekno” IH UAM w Poznaniu i WVKZ w Poznaniu.

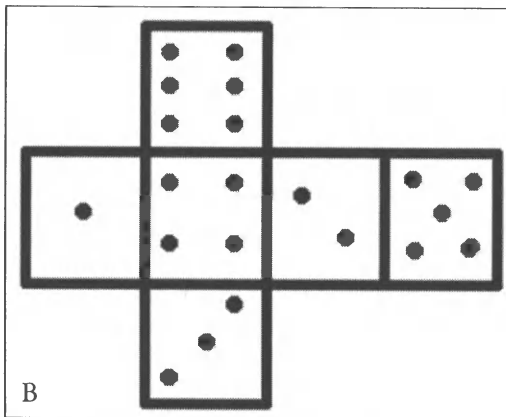
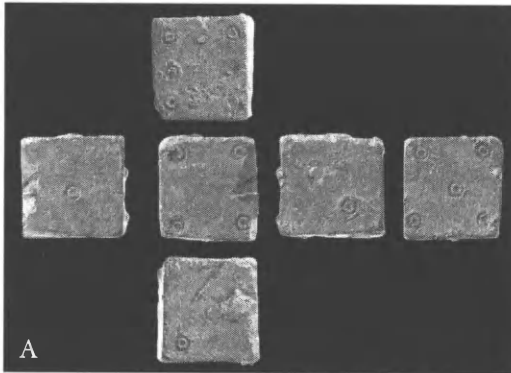
²⁵ M. Sawczak, *Raport z badań składu stopowego kostki...*

²⁶ M. Sawczak, *Raport z badań składu stopowego kostki...*

Oprac. A. M. Wyrwa / Erarbeitet von A. M. Wyrwa

Ryc. 10. Łekno, gm. Wągrowiec, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. Ł3. Przykładowe schematy układu oczek na przeciwległych ściankach kostki: 1 – 9, 7, 5; 2 – 3, 7, 11; 3 – 3, 8, 9; 4 – 7, 7, 7
 Abb. 10. Łekno, Gem. Wągrowiec, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. Ł3. Beispielschemen der Augenordnung auf den gegenüberliegenden Würfelseiten: 1 – 9, 7, 5; 2 – 3, 7, 11; 3 – 3, 8, 9; 4 – 7, 7, 7

Fot. P. Namiota, oprac. A. M. Wyrwa, P. Namiota / Photo P. Namiota, erarbeitet von A. M. Wyrwa, P. Namiota

Ryc. 11. Łekno, gm. Wągrowiec, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. Ł3. Układ oczek na ściankach kostki z Łekna. A – fotografia ścianek kostki; B – schemat
 Abb. 11. Łekno, Gem. Wągrowiec, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. Ł3. Augenordnung auf den Seiten des Würfels von Łekno. A – Photo der Würfelseiten; B – Schema

Tabela 3. Łekno, gm. Wągrowiec, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. Ł3. Względne natężenia linii charakterystycznych pierwiastków w kostce z Łekna – analiza I²⁷

Tabelle 3. Łekno, Gem. Wągrowiec, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. Ł3. Relative Stärken der charakteristischen Elementlinien im Würfel von Łekno – Analyse I²⁷

Cr	Fe	Zr	Sn	Pb
3,31	13,66	51,34	92,68	4288,98

Oprac. M. Sawczak / Erarbeitet von M. Sawczak

stanowią prawdopodobnie wspomniane wyżej zanieczyszczenie powierzchniowe, natomiast cyrkon to pierwiastek, z którego wykonany jest kolimator detektora, nie wchodzi więc w skład badanych próbek, a jego obecność nie wpływa na wynik²⁸.

Ze względu na charakter stopu, z którego została wykonana kostka, w celu sprawdzenia wiarygodności uzyskanych na tym sprzęcie wyników jej stop poddano badaniom weryfikacyjnym. Wykonano je w Laboratorium Zakładu Nauk Stosowanych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie pod kierunkiem prof. Zdzisława Hensla. Do tych badań użyto mikroskopu Vega TS5135 MM przy wykorzystaniu spektrometru rentgenowskiego AVALON 8000 firmy PGT (metoda EDS)²⁹. Wyniki dokonanej analizy prezentujemy w tab. 4.

Zarówno badania przeprowadzone w Gdańsku (tab. 3), jak i w Warszawie (tab. 4) jednoznacznie potwierdziły skład stopu, z którego została wykonana ołowiana kostka z Łekna. Użyty do niej surowiec (stop) charakteryzuje się bardzo małą zawartością składników stopowych (domieszek). Jest to niezwykle czysty stop ołowiu z niewielkim dodatkiem cyny – 1,11%. Jak wiadomo, ołów cechuje mała twardość, a dodatki stopowe powodują znaczny wzrost tego parametru. Z uwagi na charakter analizy oraz wcześniejsze podobne uwagi w kontekście analizy przeprowadzonej w Gdańsku, pozostałe składniki (zaprezentowane w tab. 6), a zwłaszcza wapń i fosfor stwierdzone w analizie II, należy wiązać z oddziaływaniem środowiska, w którym był zdeponowany przedmiot³⁰.

Współcześnie produkowane na bazie ołowiu stopy zawierają więcej cyny (np. stopy drukarskie zawierające zbliżoną do badanego przedmiotu ilość cyny – 1,8-2,8%), charakteryzując się również obecnością znacznej ilości antymonu (12-18%)³¹.

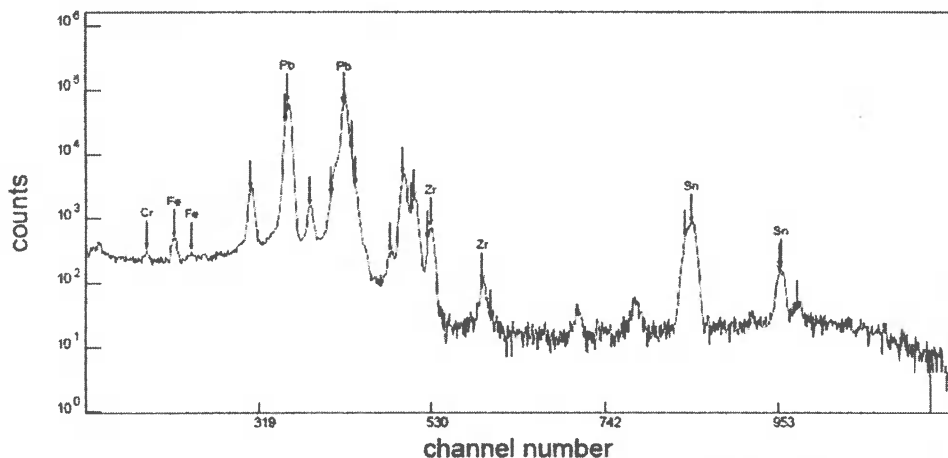
²⁷ M. Sawczak, *Raport z badań składu stopowego kostki...* – „podane w tabelach ilości zliczeń zostały wyznaczone jako całka pod teoretycznym profilem linii dopasowanym do wyniku eksperymentalnego po odjęciu linii bazowej tła. W przypadkach gdy natężenie linii fluorescencyjnych jest niewielkie w stosunku do poziomu tła, rzędu kilkadziesiąt zliczeń, podana w tabelach wartość natężenia obciążona jest dużym błędem i można mówić jedynie o śladowej ilości danego pierwiastka w próbce; na widmach widoczne są linie następujących pierwiastków: Cr – chrom, Zr – cyrkon – nie występuje w badanych próbkach, Fe – żelazo, Pb – ołów, Sn – cyna, Sb – antymon, Ag – srebro. Natężenie ich fluorescencji jest proporcjonalne do natężenia rozproszonego promieniowania wzbudającego (widmo ciągle z maksimum przy 32 keV) padającego na detektor”.

²⁸ M. Sawczak, *Raport z badań składu stopowego kostki...*

²⁹ Bardzo serdecznie dziękuję Panu prof. Zdzisławowi Henslowi za życzliwość, bezpłatne wykonanie analiz oraz dyskusje i uwagi odnośnie do charakteru stopu i przybliżonej chronologicznej możliwości jego wykonania.

³⁰ Z. Hensel, *Raport z badań stopu ołowianej kostki do gry z Łekna*, Warszawa 2008. Maszynopis w Archiwum Ekspedycji Archeologicznej „Łekno” IH UAM w Poznaniu i Zakładzie Nauk Stosowanych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie.

³¹ Z. Hensel, *Raport z badań stopu ołowianej kostki...*

Oprac. M. Sawczak / Erarbeitet von M. Sawczak

Ryc. 12. Łekno, gm. Wągrowiec, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. Ł3. Widma natężenia linii charakterystycznych pierwiastków w kostce z Łekna
 Abb. 12. Łekno, Gem. Wągrowiec, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. Ł3. Stärkespektren der charakteristischen Elementlinien im Würfel von Łekno

Niezależnie od badań spektrometrycznych surowca, z którego została wykonana kostka, w celu porównania stopu kostki z innymi zabytkami (w większości średniowiecznymi) badaniom takim poddano też inne ołowiane artefakty pochodzące z badań powierzchniowych na osadzie handlowej odkrytej na stanowisku Ł5 w Łeknie. Wykonano je w Gdańsku. Wyniki tych analiz prezentujemy w tab. 5 i 6.

Zabytki zestawione w tab. 5 i na ryc. 13 zostały wykonane: w przypadku próbek 1, 2, 3 – z ołowiu ze śladowymi domieszkami cyny i srebra; w przypadku próbki 4 stop zawiera domieszkę cyny³².

Oprócz zbioru zabytków przedstawionych w tab. 5 analizie poddano też inne artefakty znalezione na powierzchni tego samego stanowiska. Były to różnego rodzaju „wytopki”, lezki

Tabela 4. Łekno, gm. Wągrowiec, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. Ł3. Analiza stopu ołowianej kostki z Łekna – analiza III³³ (metodą EDS)

Tabelle 4. Łekno, Gem. Wągrowiec, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. Ł3. Analyse der Legierung des Bleiwürfels von Łekno – Analyse III³³ (mittels EDS-Methode)

Nr Cl	Al	Si	Mn	Fe	S	P	Ni	Cu	Zn	As	Pb	Ag	Sn	Ca
15734	0,04	0	0,1	0,3	0	1,81	0	0	0,08	0,12	95,55	0	1,11	0,89

Oprac. E. Pawlicka / Erarbeitet von E. Pawlicka

³² Chrom i żelazo występują prawdopodobnie jako zanieczyszczenie powierzchniowe; obecność cyrkonu to efekt aparaturowy.

³³ Analizy wykonała Elżbieta Pawlicka, Zakład Nauk Stosowanych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie.

Tabela 5. Łekno, gm. Wągrowiec, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. Ł5. Zestawienie „wytopków” ołowianych ze stanowiska
 Tabelle 5. Łekno, Gem. Wągrowiec, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. Ł5. Aufstellung der Bleischmelzen von der Fundstelle

Próbka/nr inw.	Cr	Fe	Zr	Ag	Sn	Pb	Rodzaj zabytku
ołów 1 Ł5/1/07 – Pb	1,99	10,94	43,28	3	6,3	3439,97	waga 1,718 g, średnica 0,8x0,9 mm, wysokość 0,35 mm – „wytoppek” o spłaszczonyj podstawie i owalnej powierzchni górnej
ołów 2 Ł5/2/07 – Pb	2,03	14,97	43,7	4,41	7,07	3440,11	waga 3,517 g, wysokość 0,35 mm – spłaszczony „wytoppek” o płaskiej podstawie i owalnej powierzchni górnej
ołów 3 Ł5/3/07 – Pb	2,24	16,94	48,07	6,15	3,97	3897,83	waga 4,902 g, średnica podstawy 1,2 mm, wysokość 0,8 mm – „wytoppek” o stożkowatym kształcie (stożek chropowaty)
ołów 4 Ł5/4/07 – Pb	3,68	17,38	78,37	2,25	589,79	3027,36	waga 4,599 g – owalny fragment „pręta” o średnicy 0,8x0,9 mm, obcięty ukośnie na jednej krawędzi

Oprac. M. Sawczak / Erarbeitet von M. Sawczak

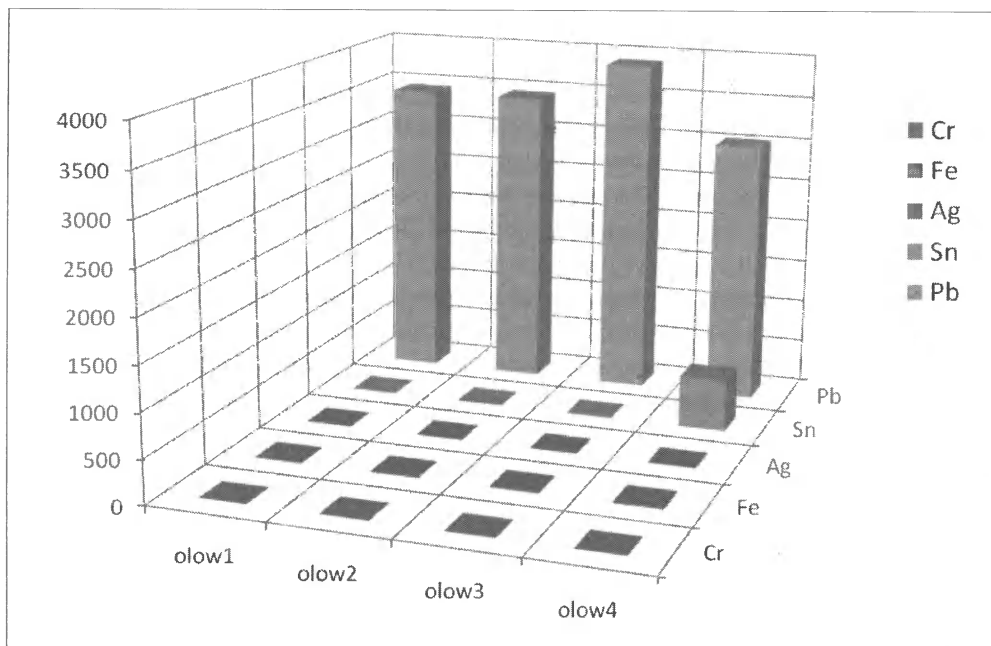
i placki ołowiane, które powstały prawdopodobnie w wyniku przetopu i odlewania przedmiotów ołowianych. Analizę tego zespołu prezentujemy w tab. 6.

W prezentowanym zbiorze przedmiotów ołowianych odkrytych na stanowisku Ł5 (tab. 5 i 6) stwierdzono dwa zabytki, które zostały wykonane ze stopu ołowiu i cyny. Obydwa mają zbliżony skład pierwiastkowy (tab. 6: Ł5/10/07, Ł5/9/07). Pięć pozostałych „wytopków” z tab. 6 było wykonanych z ołowiu z bardzo niewielkimi dodatkami cyny; znajdowały się w nich także śladowe ilości miedzi oraz prawie takie same ilości srebra i antymonu.

Tabela 6. Łekno, gm. Wągrowiec, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. Ł5. Względne natężenie linii charakterystycznych pierwiastków w plackach ołowianych z Łekna
 Tabelle 6. Łekno, Gem. Wągrowiec, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. Ł5. Relative Stärken der charakteristischen Elementlinien im Würfel von Łekno in Bleikuchen von Łekno

Próbka/nr inw.	Cr	Fe	Cu	Zr	Ag	Sn	Sb	Pb	Rodzaj stopu/uwagi
p14: Ł5/10/07 – PI	5	23	9	259	7	3825	-	2950	Stop Pb-Sn
p15: Ł5/9/07 – PI	6	29	42	318	8	4817	-	2624	Stop Pb-Sn
p17: Ł5/7/07 – PI	3	25	27	25	7	4	5	3087	ołów
p18: Ł5/6/07 – PI	3	15	10	32	4	123	-	3480	ołów
p19: Ł5/5/07 – PI	4	18	7	67	6	731	-	3911	ołów
p113: Ł5/17/07 – PI	3	19	8	24	4	4	8	3596	ołów
p117: Ł5/16/07 – PI	3	20	3	22	3	4	4	3870	ołów

Oprac. M. Sawczak / Erarbeitet von M. Sawczak

Oprac. M. Sawczak / Erarbeitet von M. Sawczak

Ryc. 13. Łekno, gm. Wągrowiec, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. Ł5. Diagram względnego udziału charakterystycznych pierwiastków występujących w „wytopkach” ołowianych (por. tab. 5)

Abb. 13. Łekno, Gem. Wągrowiec, Kreis loco, Woi. Großpolen, Fst. Ł5. Diagram des relativen Anteils charakteristischer Elemente, die in „Bleischmelzen” auftreten (vgl. Tab. 5)

Porównując wyniki analiz „wytopków” zaprezentowanych w tab. 5 i 6 z wynikami omawianej w niniejszym artykule kostki i nie wchodząc w pogłębione porównania, możemy jednoznacznie stwierdzić, że skład pierwiastkowy jej stopu jest odmienny od stopów pozostałych artefaktów. Nie znaleziono dotychczas zabytku archeologicznego o składzie stopu podobnym do stopu kostki łekieńskiej. Istnieje prawdopodobieństwo, że ołów użyty do wykonania kostki mógł być rafinowany (?). Ma on bardzo wielką czystość.

Chronologia

Wiarygodne ustalenie chronologii ołowianej kostki z Łekna jest bardzo trudne. Powierzchniowy charakter tego znaleziska, a jednocześnie brak szczegółowych badań wykopaliskowych w miejscu jej znalezienia całkowicie utrudniają datację. Jak pisaliśmy wyżej, znaleziono ją we wschodniej strefie stanowiska, na którym najintensywniejsze osadnictwo rozwija się od wczesnego średniowiecza, przynajmniej od VII-VIII w., aż po czasy nowożytne³⁴. Na sta-

³⁴ Por. artykuły w: A. M. Wyrwa (red.), *Studia i materiały do dziejów Pałuk*, t. 1-5, Poznań 1989-2003, t. 6, Warszawa 2006; oraz ostatnią syntezę: A. M. Wyrwa, *Łekno i jego dziedzictwo kulturowe – czyli rzeczywiste miejsce Łekna w polskiej historii i historiografii*, „Archeologia Żywa”, t. 39, z. 1 (2007), s. 13-26.

nowisku tym zarejestrowano też jednak znacznie wcześniejsze ślady osadnicze, w tym z okresu wpływów rzymskich³⁵.

Z wczesnego i pełnego średniowiecza kostki do gry wykonane z ołowiu na ziemiach polskich nie są dotychczas znane. Drugą wykonaną z metalu jest opisana w przypisie 23 kostka z pow. Kościan. Tak więc na obecnym etapie badań nie możemy powiedzieć nic konkretnego na temat czasu powstania kostki łekieńskiej. Według rusznikarzy stopy ołowiu z dodatkiem cyny na poziomie 1-2% były stosowane w połowie XIX w. do wytwarzania kul (pocisków) typu Mine w Niemczech. Nieco większy dodatek cyny (3-4%) stosowali w tym okresie Anglicy i Amerykanie. Obecnie amatorzy strzelectwa historycznego czarnoprochowego odlewają kule ze stopu ołowiu z niewielkim dodatkiem cyny. Może, jak twierdzi Z. Hensel, jest to wskazaniem natury pochodzenia omawianego stopu?³⁶ Jeśli tak, to może być to zabytek z czasów nowożytnych (!?). Kwestia ta wymaga jednak dalszych badań i studiów porównawczych.

*

Reasumując, ołowiana kostka do gry w kości z Łekna, ze względu tak na surowiec, z którego została wykonana, jak i układ oczek na jej przeciwległych ściankach, jest bardzo nietypowa. Jedynie wielkością przypomina inne kostki znane z wykopalisk. Niestandardowe oznakowanie ścianek nie pozwala też określić, do jakich gier mogła być stosowana. Może jest to przykład kostki sfalszowanej albo wytwór przypadkowy (np. próba wykonania kostki bez zastosowania standardowych zasad jej konstrukcji)? Obecnie nie mamy żadnych argumentów, aby przyjąć którąś z tych tez.

Ze względu na wiele pytań, które wiążą się z kostką łekieńską, dziś nie możemy powiedzieć nic więcej oprócz informacji o charakterze sprawozdawczym. Może przyszłe badania, w tym nowe znaleziska i badania porównawcze, przede wszystkim zabytków z czasów nowożytnych, pozwolą uzupełnić naszą wiedzę na temat przedstawionego w niniejszym opracowaniu artefaktu.

Adres autora:

prof. dr hab. Andrzej Wyrwa
Instytut Historii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań
lekno@amu.edu.pl

³⁵ Na północ od miejsca znalezienia kostki na powierzchni znaleziono m.in. brązową fibułę z fazy B₂/C₁ (?) okresu wpływów rzymskich (omówienie tego zabytku będzie opublikowane w innym miejscu), ale ustalenie związku między obydwojema zabytkami jest niemożliwe, a w kontekście znanych analiz ołowiu z prehistorii i czasów historycznych oraz kostki łekieńskiej absolutnie nie da się ich porównywać. Uwagi na temat stopów ołowiu z okresu wpływów rzymskich – por. m.in.: P. Hammer, H-U. Voß, J. Lutz, *Zusammenfassung der archäologischen und naturwissenschaftlichen Untersuchungen. Das Material – Die Verwendung von Bunt- und Edelmetallen bei römischen und germanischen Handwerkern*, [w:] P. Hammer, H-U. Voß, J. Lutz (hrsg), *Römischen und germanischen Bunt- und Edelmetallfunde im Vergleich*, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 79, Mainz am Rhein 1998, s. 276-289 i inne artykuły tamże; J. Piskowski, *Technika odlewnictwa w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie*, Tarnów 1957; tenże, *Metale i ich obróbka*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 3, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 199-202.

³⁶ Z. Hensel, *Raport z badań stopu ołowianej kostki...*

Der Bleispielwürfel von Łekno

Zusammenfassung

Während der in 2007 auf einer frühmittelalterlichen/mittelalterlichen Fundstelle Ł3 – *Klasztorek* in Łekno (Gem. Wągrowiec, Woi. Großpolen) durchgeführten Oberflächenuntersuchungen wurde ein Bleispielwürfel (Inv.-Nr. Ł3/1/07 kt) gefunden. Er wurde mittels Metalldetektor auf der Oberfläche, im südöstlichen Teil der Fundstelle, im Ar 80 freigelegt. Der Bleispielwürfel aus Łekno ist klein. Die Abmessungen seiner einzelnen Seiten betragen durchschnittlich 7,51 x 8,13 mm. Er wiegt 5,903 g. Er ist mechanisch beschädigt. Die Ränder der Würfelseiten sind nicht senkrecht. Manche von ihnen haben eine kleine Abweichung vom Lot, die zwischen + 20 bis -10 liegt. Das ist kein idealer Sechseiter. Die Augen auf den einzelnen Seiten wurden mit einem Zirkel gemacht. Der Punkt des Zirkelanlegens ist als eine Vertiefung und ein Kreis darum ersichtlich (Abb. 8). Die Augenanzahl auf den gegenüberliegenden Seiten knüpft an keine Standardsysteme an. Hier tritt ein folgendes System auf: 1/ Seiten: I : II = 3, 2/ Seiten: IV : V = 9, 3/ Seiten: III : VI = 9 (siehe Abb. 11 A und B), also 3, 9, 9. Der Würfel wurde aus Blei ausgeführt. Um die Legierung zu prüfen, wurden in Gdańsk und Warszawa ihre spektrometrische Untersuchungen durchgeführt. Diese Analysen haben eindeutig bestätigt, dass der Würfel von Łekno aus einer Legierung mit außerordentlich niedrigem Gehalt der Legierungskomponenten (Beimischungen) ausgeführt wurde. Das ist eine ungewöhnlich reine Bleilegierung mit kleinem Zinnzusatz – 1,11%. Wenn man die Ergebnisse der Analyse anderer Bleifunde, die auf der Fundstelle in Łekno, wo sich der Würfel befand, gefunden sind – siehe Tab. 5 und 6, mit den Ergebnissen des im vorliegenden Aufsatz besprochenen Würfels vergleicht, können wir eindeutig feststellen, dass die chemische Zusammensetzung dieser Legierung von den Legierungen anderer Artefakte abweicht. Es besteht Wahrscheinlichkeit dafür, dass das zur Ausführung des Würfels eingesetzte Blei das Weichblei sein konnte (?). Unter den archäologischen Funden wurde bisher kein feigelegt, deren Zusammensetzung der Legierung des Würfels von Łekno ähnlich wäre.

Wenn es sich um die Chronologie handelt, können wir im heutigen Untersuchungszustand nichts konkretes sagen. Es erschwert der Oberflächencharakter dieses Fundes. Nach Meinung der Waffenschmiede waren die Bleilegierungen mit Zinnzusatz in Höhe von 1-2% in der Mitte des 19. Jh. zur Fertigung der Kugeln (Geschosse) vom Typ Mine in Deutschland verwendet. Einen etwas höheren Zinngehalt – 3-4% – verwendeten in diesem Zeitraum die Engländer und Amerikaner. Vielleicht würde er also aus einer Bleikugel um Mitte des 19. Jh. ausgeführt (?).

Zusammenfassend ist zu sagen, dass der Bleispielwürfel von Łekno, sowohl in Hinsicht auf den Rohstoff, aus dem er ausgeführt wurde, als auch hinsichtlich der Augenanzahl auf seinen gegenüberliegenden Seiten sehr untypisch ist. Nur seine Größe ist den anderen, aus den Ausgrabungen bekannten Würfeln ähnlich. Durch die Nichtstandardkennzeichnung der Seiten kann man auch nicht bestimmen, in welchen Spielen er zum Einsatz kommen konnte. Vielleicht ist er das Beispiel eines gefälschten Würfels oder ein zufälliges Erzeugnis (z.B. Versuch der Ausführung eines Würfels ohne Verwendung der Standardgrundsätze seiner Konstruktion ?). Jetzt haben wir aber keine Beweisgründe für die Annahme einer von so aufgestellten Thesen.

ANDRZEJ KOWALCZYK

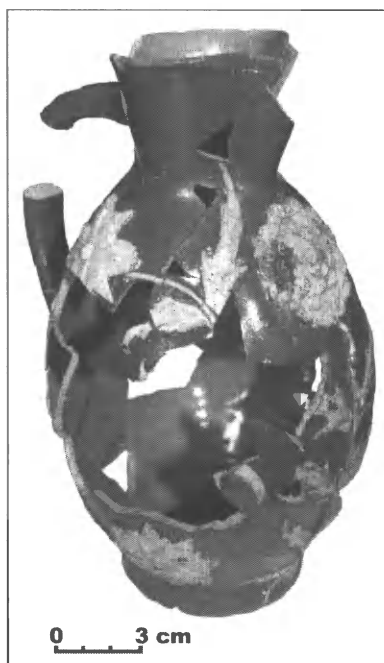
Bolesławiecki dzbanek do kawy z Akademii Lubrańskiego w Poznaniu¹

Ośrodek bolesławiecki produkował kamionkę co najmniej od połowy XVII w. Dzięki przyłączeniu Śląska do Prus w drugiej połowie XVIII w. powiększono i wzbogacono nieprzekraczalną do tej pory liczbę pięciu warsztatów garncarskich w mieście (E. Kilarska 1991, s. 39). Wzbogacono asortyment wyrobów o dzbany owaloidalne, pokryte szklivem ziemnym i ołowiowym, z białymi nakładkami biskwitowymi przedstawiającymi gałązki kwiatów, z centralnie umieszczonym motywem religijnym, herbem lub ptakiem (M. Starzewska, T. Wolanin 1995, s. 10). Teoretycznie zwiększenie liczby warsztatów oraz podniesienie walorów estetyczno-użytkowych tych specyficznych naczyń doprowadziło – jak wolno przypuszczać – do wzrostu zainteresowania wyrobami bolesławieckimi.

Dowodem m.in. tego zjawiska może być jeden z takich dzbanów, który został odkopany w trakcie badań archeologicznych prowadzonych w 2007 r. przy Akademii Lubrańskiego przez Instytut Prahistorii UAM (pod kierunkiem prof. dr hab. Hanny Kóćki-Krenz). Fragmenty pojemnika (nr inw. 389w/07; 31/07) zarejestrowano w wykopie I, w warstwie IX, datowanej – na podstawie mobiliów – na okres od drugiej połowy XVIII w. do końca wieku XIX. Wydaje się, że warstwa ukształtowała się najprawdopodobniej w drugiej połowie XIX w., podczas kolejnego remontu gmachu (R. Linette 1999, s. 181-212) lub w czasie budowy umocnień pruskich (których relikty odkryto w pobliskich wykopach – II i III; J. Biesiadka, A. Gawlak, S. Kucharski, M. Wojciechowski 2006, s. 27, 93-94). Ułamki dzbana odkopano wraz z dużą ilością ceramiki naczyniowej. Możliwe, iż wykop I usytuowany został w dużym śmietniku niwelacyjnym, w którym zakopano wszelakie „brudy i stłuczkę” łączoną ze zmianą wyposażenia i przeznaczenia budynku Akademii.

Znalezione 58 ułamków wyklejono w większą część wysokiego na 19,5 cm dzbanka (ryc. 1). Jajowaty pojemnik ma dno na małej stopce i długą lejkowatą szyjkę zakończoną wylewem z dziobkiem (o szerokości ok. 5,5 cm), który w całości pokryty został szklivem. Zarówno wewnątrz, jak i zewnątrz krawędź wylewu nosi ślady zaciemnienia i obicia świadczące o tym, iż dzban zaopatrzony był w pokrywkę. Jak wskazują analogie (M. Starzewska, T. Wolanin 1995, s. 38, 40; J. Horschik

¹ Akademia Lubrańskiego była pierwszą w Poznaniu szkołą wyższą. Ufundowana przez biskupa Jana Lubrańskiego w 1518 r., największy swój rozkwit przeżywała w drugiej połowie XVI w., kiedy to w jej murach wykładał wielki humanista Krzysztof Hegendorf. Tu wiedzę swą zdobywali m.in.: lekarz J. Struś, poeta K. Janicki, profesor uniwersytetów w Krakowie i Wilnie J. Śniadecki (J. Nowacki 1999, s. 152-180). Akademia przestała istnieć w 1780 r. Budynek w swej historii do czasów współczesnych pełnił wiele funkcji. Obecnie, po remoncie przeprowadzonym w 2007 r., znajduje się tu muzeum archidiecezjalne.

Ryc. 1. Poznań – Ostrów Tumski. Dzban kamionkowy z drugiej połowy XVIII w.
 Abb. 1. Poznań – Ostrów Tumski. Steinzeugkanne aus der 2. Hälfte des 18. Jh.

1978, s. 485), najprawdopodobniej była to pokrywka kamionkowa z wypukłym uchwytem trójgraniastym. Dzban posiada częściowo zachowane ucho taśmowate, doklejone po przeciwnej stronie dziobka (o grubości 0,95 cm), barwy białej, pokryte szkliwem ziemnym. Pojemnik został wykonany z glin bogatych w tlenki glinu i krzemu (M. Starzewska, T. Wolanin 1995, s. 8), które po wypale zwykle przybierają kolor biały. Grubość ścianek pojemnika waha się między 0,55 cm przy dnie a 0,3 cm na szyjce. Toczone naczynie zostało na powierzchni zewnętrznej pokryte szkliwem ziemnym o barwie brązowej; dno, nieszkliwione, lekko wklęsłe, nosi ślady odcinania od koła garncarskiego. Powierzchnia wewnętrzna została w całości pokryta szkliwem ołowiowym o barwie oliwkowej. Naczynie z zewnątrz ozdobione jest białymi nakładkami biskwitowymi, które nałożono na wyrób zanurzony uprzednio w płynnej masie szkliwa ziemnego i pokryto przezroczystym szkliwem ołowiowym (E. Kilarska 1991, s. 39). Nakładki układają się w motyw kwiatowy z szeregiem gałązek, kwiatów i rozet. Pokrywają one szczelnie całą zachowaną ściankę pojemnika z wyłączeniem tej części dzbana, gdzie doklejono ucho. Okrągłe zaciemnienie na dnie wskazuje, iż w czasie wypалу dzban ustawiony był w komorze pieca na innym naczyniu, o identycznej szerokości wylewu. Bardzo prawdopodobne, że był to dzban podobny do opisywanego.

Jak wspominałem, pojemnik znaleziono w warstwie bardzo szerokiej datacji. W związku z tym niemożliwe jest dokładne określenie czasu eksploatacji dzbana na wyspie i przypisanie go konkretnemu odbiorcy (właścicielowi).

Kamionka produkowana w Bolesławcu znana była w Poznaniu wcześniej, niż trafił tu okaz znaleziony przy Akademii Lubrańskiego. Świadczy o tym chociażby inwentarz poznańskiego

piwowara, u którego już w 1710 r. znajdował się „kufel kamienny oprawny w cynę” (J. Burszta, Cz. Łuczak 1962, s. 32). Bardzo prawdopodobne – jak pisze Z. Dolczewski – iż był to tzw. bunclok, jako że właśnie tak poznaniacy nazywali pojemniki produkowane w Bunzlau, dzisiejszym Bolesławcu (Z. Dolczewski 2000, s. 51).

Opisywany dzban mógł należeć do jednego z mieszkańców Akademii Lubrańskiego, w ostatnich czasach jej świetności, gdy istniejąca jeszcze szkoła miała rektora i działała w niej drukarnia (J. Nowacki 1999, s. 174-175; J. Sójka 1999, s. 237). Po 1784 r. biskup A. O. Okęcki przeznaczył ten gmach na Poznańskie Seminarium Duchowne (J. Nowacki 1999, s. 175). Niewykluczone więc, iż opisywany pojemnik był własnością jednego z alumnów uczących się i mieszkających w gmachu Akademii lub któregoś z prefektów.

Dzban kamionkowy datowany na podstawie analogii na drugą połowę XVIII w. (M. Starzewska, T. Wołanin 1995, s. 38, 41; J. Horschik 1978, s. 482-485; E. Kilarska 1991, kat. 75, 76) służył do podawania i – jak sądzę – parzenia kawy.

W Poznaniu pierwszą kawiarnię, gdzie „gromadzili się czciciele czarnego, aromatycznego płynu” (M. i L. Trzeciakowscy 1982, s. 411), otworzył w 1784 r., we własnym domu na ul. Wronieckiej, Jan Geisler (M. i L. Trzeciakowscy 1982, s. 411). Mieszkańcy miasta nad Wartą w XVIII-XIX w. pili na śniadanie kawę z mlekiem, a po obiedzie – czarną, słodzoną tanią sacharozą (M. i L. Trzeciakowscy 1982, s. 213, 216).

Z technicznego punktu widzenia wyroby bolesławieckie nie mają typowego dla naczyń kamionkowych muszlowatego przełamu. Spowodowane jest to właściwościami miejscowej gliny, która zawiera dużo składników łatwo topliwych i dzięki wypalowi w 1000°C przełam gotowego pojemnika jest jakby spiaszczony, ma niestopioną frakcję ziarnistą. Dzięki temu wyroby z Bolesławca bardzo dobrze znosiły nagłe zmiany temperatury (J. Horschik 1978, s. 386; E. Kilarska 1991, s. 38-39). Dodatkowym atutem było bardzo wolne stygnięcie gorących płynów. Właściwości te sprawiają, że buncloki idealnie nadają się do zaparzania i podawania kawy lub herbaty. O tym, że znaleziony dzban służył do podawania kawy, świadczy poniekąd fragment wyraźnie wychylonego dziobka, który zaczyna się już na szyjce i sięga aż do wylewu.

W tym miejscu trzeba wspomnieć, iż rozpowszechnienie się mody na picie kawy i herbaty zmniejszyło spożywanie napojów alkoholowych w bogatszych domach. Jak pisze J. Kitowicz, „picie kawy w towarzystwie zwalniało od uczestnictwa w pijaństwie przynajmniej na dwie godziny” (Z. Dolczewski 2003, s. 53). Picie kawy i herbaty stawało się coraz bardziej powszechne, a produkcja specjalnych pojemników do tego typu płynów od drugiej połowy XVIII w. poświadcza tę tezę.

Jak dowodzą liczne okazy w zbiorach muzealnych, podobne dzbanki do kawy były powszechnie używanymi produktami wytwórni bolesławieckiej. W dużych ilościach zaczęto je wyrabiać w latach 40. XVIII w., kiedy upowszechnił się zwyczaj picia kawy. Głównym odbiorcą dzbanków z Bolesławca w XVIII w. stało się mniej zamożne mieszczaństwo (E. Kilarska 1991, s. 39). Tak więc w drugiej połowie XVIII w. „kawkowano” także w gronie duchowieństwa poznańskiego, zaparzając napój w specjalnie do tego celu zakupionym, ozdobnym dzbanie z Bolesławca.

Fakt, iż ułamki pojemnika znaleziono w warstwie powstałej pod koniec XIX w., nie wyklucza używania dzbana nawet przez stulecie. Choć patrząc przez pryzmat współczesnych naczyń, często jednorazowego użytku, trudno znaleźć na naszych stołach naczynia sprzed 40 lat (częściowo wiąże się to z szybko zmieniającą się modą i dostępem do najróżniejszych pojemników).

Bibliografia

- BIESIADKA J., GAWLAK A., KUCHARSKI S., WOJCIECHOWSKI M.
2006 *Twierdza Poznań*, Poznań.
- BURSZTA J., ŁUCZAK CZ.
1962 *Inwentarze mieszczańskie z wieku XVII z ksiąg miejskich i grodzkich Poznania*, t. 1, Poznań.
- DOLCZEWSKI Z.
2000 *Kubki, kufle i kieliszki, czyli co w czym dawniej pijano*, „Kronika Miasta Poznania”, z. 4, s. 45-61.
2003 *Poznańskie nakrycia i zastawy od XVI do XVIII wieku*, „Kronika Miasta Poznania”, z. 4, s. 50-70.
- HORSCHIK J.
1978 *Steinzeug 15. bis 19. Jahrhundert. Von Burdel bis Muskau*, Dresden.
- KILARSKA E.
1991 *Kamionka. Katalog zbioru Muzeum Narodowego w Gdańsku*, Gdańsk.
- LINETTE R.
1999 *Z dziejów budynku dawnej Akademii Lubrańskiego. Jan Lubrański i jego dzieło*, „Kronika Miasta Poznania”, z. 2, s. 181-212.
- NOWACKI J.
1999 *Akademia Lubrańskiego. Jan Lubrański i jego dzieło*, „Kronika Miasta Poznania”, z. 2, s. 152-180.
- SÓJKA J.
1999 *Drukarnia akademicka w Poznaniu 1689–1780. Jan Lubrański i jego dzieło*, „Kronika Miasta Poznania”, z. 2, s. 236-251.
- STARZEWSKA M., WOLANIN T.
1995 *Artystyczna kamionka bolesławiecka*, Wrocław.
- TRZECIAKOWSCY M. I L.
1982 *W dziewiętnastowiecznym Poznaniu*, Poznań.

Adres autora:

mgr Andrzej Kowalczyk
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
Dziekanowice 32
62-261 Lednogóra

Kaffeekanne aus der Lubrański-Akademie in Poznań

Zusammenfassung

Das Zentrum in Bolesławiec (Bunzlau) produzierte die Steinzeugwaren wenigstens seit Mitte des 17. Jh. In der zweiten Hälfte des 18. Jh. wurde die Anzahl der Werkstätten vergrößert; es wurden neue Gefäßformen eingeführt sowie die ästhetischen und Gebrauchswerte dieser spezifischen Gefäße erhöht (E. Kilarska 1991, S. 39).

Ein Beispiel für u.a. dieses Phänomen kann eine von solchen Kannen sein, die während der Ausgrabungen freigelegt wurde, welche das Institut für Urgeschichte der Adam Mickiewicz-Universität bei der Lubrański-Akademie (die Lubrański-Akademie war die erste Hochschule in Poznań; in ihrem Gebäude befindet sich heute das Erzbistumsmuseum) führte. Die Fragmente des Gefäßes (Inv.-Nr. 389w/07; 31/07) wurden in der Grabungsfläche I, Schicht IX gefunden, die – aufgrund von mobilen Befunden – in den Zeitraum von der zweiten Hälfte des 18. Jh. bis Ende des 19. Jahrhunderts datiert wird.

Aus 58 gefundenen Scherben wurde der größte Teil einer 19,5 cm hohen Kanne (Abb. 1) zusammengeklebt. Das eiförmige Gefäß hat den Boden auf einem kleinen Fuß und einen langen, trichterförmigen Hals, der mit Rand mit einer völlig mit Email bedeckten Schnauze (ca. 5,5 cm breit) beendet war.

Die Steinzeugkanne wird aufgrund von Analogien in die zweite Hälfte des 18. Jh. datiert. An dieser Stelle ist zu erwähnen, dass die Verbreitung der Mode, Tee und Kaffee zu trinken, zur Verminderung des Alkoholkonsums in reicheren Häusern geführt hat. Nach J. Kitowicz „das Trinken des Kaffees in einer Gesellschaft befreite von der Teilnahme am Trinkgelage für mindestens zwei Stunden“ (Dolczewski 2003, S. 53). Das Trinken des Kaffees und des Tees war immer allgemeiner und die Produktion von Sondergefäßen für die Flüssigkeiten dieses Typs seit der zweiten Hälfte des 18. Jh. bestätigt diese These.

In der zweiten Hälfte des 18. Jh. wurde also der Kaffee auch im Kreis der posener Geistlichkeit gern getrunken. Das Getränk war dabei in einer speziell dafür gekauften, verzierten Kanne aus Bolesławiec gekocht.

ANNA WRZESIŃSKA

Wyniki ekspertyzy antropologicznej materiału kostnego z Poznania, stanowisko Garbary-Małe Garbary

Analizie poddano materiał kostny przekazany do opracowania przez mgra Piotra Pawłaka, pochodzący z nadzoru archeologicznego stanowiska Garbary-Małe Garbary w Poznaniu, z 2007 r. Analiza objęła pochówki szkieletowe z 11 numerowanych grobów i dwóch skupisk z ludzkim materiałem szkieletowym.

Analiza antropologiczna została wykonana zgodnie z zaleceniami wypracowanymi w poznańskim ośrodku antropologicznym przez J. Strzałkę, J. Pionka i M. Henneberga. Dokonano określenia płci osobnika oraz przybliżonego wieku w chwili śmierci (J. Strzałko, M. Henneberg 1975) (tab. 1). Zastosowano 6-stopniową skalę oceny wieku: *Infans I* (dzieciństwo młodsze, od urodzenia do ok. 6-7 lat), *Infans II* (dzieciństwo starsze, od 7 do 12-14 lat), *Juvenis* (wiek młodzieńczy, od 14 do 20-22 lat), *Adultus* (wiek dorosły, od 22 do 30-35 lat), *Maturus* (wiek dojrzały, od 35 do 50-55 lat), *Senilis* (wiek starczy, powyżej 55 lat). Wiek osobników młodocianych oznaczono w przybliżeniu do 2 lat (A. Florkowski, T. Kozłowski 1994). Materiał kostny zmierzono techniką antropometryczną podaną przez R. Martina (R. Martin, K. Saller 1957) (tab. 2, 3, 4, 5). Scharakteryzowano kształty czaszek (tab. 2, 3) oraz przeprowadzono ocenę przyżyciowej wysokości ciała (tab. 4, 5). Średnią przyżyciową wysokość ciała obliczono metodą L. Manouvriera oraz M. Trotter i G. Gleser (J. Strzałko 1971). Ocenę warunków życia i stanu zdrowia osobnika oparto na ocenie zmian paleopatologicznych zaobserwowanych na kośćcu (J. Gładykowska-Rzeczycka 1989).

Wyniki analizy

Grób 4. Luźne kości ludzkie co najmniej dwóch dorosłych osobników. Z czaszki: jest uszkodzony fragment tylnej części sklepienia czaszki z zachowanymi szwami czaszkowymi (słaba obliteracja) i są dwa fragmenty żuchwy (części lewej) ze stałym uzębieniem od siekaczy po drugie zęby trzonowe. Za życia nie był jeszcze wyróżniony trzeci ząb trzonowy. W koronie zęba M2 duże ognisko próchnicy. Na zębach siecznych i kle ślady po chorobach wieku dziecięcego – *hypoplazji* szkliwa. Są to zmiany w strukturze szkliwa zębów powstałe w wyniku zmian chorobowych w dzieciństwie. Zmiany te są określane stresami wieku dziecięcego wynikającymi z niedożywienia i przebytych chorób (J. Gładykowska-Rzeczycka 1989). Ze szkieletu postkranialnego były tylko dwa kręgi szyjne – dolnego odcinka; uszkodzone kości prawego i lewego podudzia wraz z kośćmi stóp – należące do jednego dorosłego osobnika. Są to trzony (nasady były uszkodzone) kości piszczelowych i strzałkowych, prawe i lewe.

Na trzonie lewej piszczeli, na jego brzegu przednim, poniżej guzowatości piszczeli był odczyn pourazowy o wymiarach: długość 28 mm i szerokość 8 mm.

Analiza antropologiczna pozwoliła zaklasyfikować czaszkę wraz z żuchwą jako typową dla budowy kośćca żeńskiego i ustalić wiek pochowanej kobiety na wczesny *Adultus I*, tj. 22-25 lat (tab. 1). Do innego osobnika zaklasyfikowano obie kości podudzi i stóp. Jest to anatomiczny fragment dolnego odcinka szkieletu, tj. kończyn dolnych, jednego dorosłego osobnika. Budowa kości ma cechy typowe dla kości męskich. Zmarły mężczyzna ma jednak zbyt uszkodzony kośćiec, dlatego nie ustalono dokładnego wieku, uznano, iż zmarł w wieku dorosłym (tab. 1).

Grób 4a. Niekompletny szkielet dorosłego osobnika. Jest tylko fragment kośćca postkranialnego, prawej górnej kończyny i obu kończyn dolnych. Są kości prawego pasa barkowego, kości prawej klatki piersiowej i wszystkie kości pasa miednicznego. Kości są bardzo słabo zachowane, łamliwe i pokruszone. Wykonano tylko nieliczne pomiary (tab. 4). Kośćiec ma typową budowę kośćca żeńskiego, tj. kości szkieletu postkranialnego są delikatnej budowy, mają słabo zaznaczone przyczepy mięśniowe, są gładkie, cienkie i lekkie. Zarejestrowano mierne zmiany w postaci słabych obkostnień powierzchni stawowych oraz silniejsze zmiany zwyrodnieniowe wywołane wiekiem osobnika. Zmiany na powierzchni spojenia łonowego według T. W. Todda są w fazie IX, tj. wiek osobnika przypada na 45-50 lat (J. Piontek 1985).

Tabela 1. Poznań, stan. Garbary-Małe Garbary. Struktura wieku i płci zmarłych pochowanych na stanowisku

Tabelle 1. Poznań, Fst. Garbary-Małe Garbary. Alters- und Geschlechtsstruktur der auf der Fundstelle bestatteten Toten

Numer grobu	Płeć/wiek	Domieszki kości z innych grobów
Grób 4	kobieta <i>Adultus I</i> (22-25 lat)	mężczyzna dor.
Grób 4a	kobieta <i>Maturus</i> (45-50 lat)	
Grób 5	kobieta <i>Juvenis</i> (18-19 lat)	
Grób 6	kobieta <i>Juvenis</i> (17-18 lat)	
Grób 7	dziecko <i>Infans II</i> (8-9 lat)	
Grób 8a	mężczyzna <i>Maturus II</i> (50-55 lat)	
Grób 8b	kobieta <i>Adultus I</i> (22-25 lat)	dwóch mężczyzn dor.; jedna kobieta <i>Juvenis</i>
Grób 8c	kobieta <i>Maturus-Senilis</i> (powyżej 50 lat)	trzy kobiety dor.; dwóch mężczyzn: <i>Senilis</i> i dor.
Grób 8d	kobieta <i>Maturus</i> (powyżej 45 lat)	mężczyzna dor.
Grób 9a	kobieta <i>Adultus I</i> (22-25 lat)	
Grób 9b (dwa kartony)	mężczyzna <i>Adultus II</i> (30-35 lat); mężczyzna <i>Maturus</i> (powyżej 45 lat); kobieta <i>Adultus</i> (27-30 lat)	
Nieokreślone położenie grobu (osobnicy: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7)	mężczyzna <i>Senilis</i> ; kobieta <i>Adultus-Maturus</i> ; trzy kobiety dor.; dwóch mężczyzn dor.	
Nieokreślone położenie grobu (osobnicy: 8, 9, 10, 11)	kobieta <i>Senilis</i> (powyżej 60 lat); mężczyzna <i>Maturus</i> (powyżej 45 lat); mężczyzna <i>Maturus-Senilis</i> ; mężczyzna <i>Maturus</i> (45-50 lat)	

Analizowane kości to fragment szkieletu dorosłego osobnika zmarłego w wieku *Maturus*, ok. 45-50 roku życia, płci żeńskiej (tab. 1), o przyżyciowej wysokości ciała wynoszącej według metody L. Manouvriera 156,5 cm, a według metody M. Trotter i G. Gleser – 158,9 cm. Kobieta była wzrostu średniego (tab. 4).

Grób 5. Kompletny szkielet młodego osobnika. Jest czaszka wraz z żuchwą i kościem postkranialny. Czaszka: kształt krótkoczaszkowy. W ujęciu z góry narys w *norma verticalis* był jajowaty. Kości czaszki są cienkie, lekkie i delikatne. Główne szwy czaszkowe są wolne, chrząstkozrost klinowo-potyliczny niezrośnięty za życia. Górny brzeg oczodołu jest ostry, czoło gładkie, proste, z wyraźnymi guzami czołowymi. Wyrostki sutkowe są małe i krótkie. Kresy karkowe zaznaczone słabo. W stropie obu oczodołów słabe zmiany przerostowe – *cribra orbitalia*. Zmiany te są wynikiem robaczycy, występującej wśród ubogiej ludności żyjącej w złych warunkach higienicznych. Jej występowanie wiąże się z ubóstwem i brakiem higieny w dzieciństwie (J. Gładykowska-Rzeczycka 1989). W szczęce i żuchwie jest uzębienie stałe, niekompletne, jeszcze w zawiązkach są niewyróżnione trzecie zęby trzonowe. Zęby są duże, białe i słabo starte, 1⁰-2⁰. Wystąpiła silna *hypoplazja* szkliva siekaczy i kłów, są to zmiany struktury szkliva powstałe w wyniku zmian chorobowych w dzieciństwie. Żuchwa jest niska, gładka, o prostych kątach i małych głowach. Kształt żuchwy ostrołukowaty. Na zębach szczęki słaby kamień nazębny, na zębach żuchwy silne złogi kamienia. W szczęce zobliterowane obustronnie zębodoły pierwszych zębów trzonowych, stan zapalny w przyzębiu tego odcinka. Pomiary czaszki ujęto w tab. 2. Kości szkieletu pozaczaszkowego cechuje niezakończony za życia osobnika proces kostnienia, zarówno nasad kości długich kończyn, jak kości krzyżowej i talerza biodrowego. Na trzonach większości kości są jeszcze ślady chrząstek nasadowych, a nasady dalsze i bliższe wystąpiły luźno. Zarówno górne nasady kości udowych, jak i obie nasady dolne kości piszczelowych już są połączone z trzonami, lecz widoczne jest miejsce trwającego zrostu. Nie zdjęto żadnych pomiarów. Zmiany na powierzchni spojenia łonowego według T. W. Todda są w fazie I, tj. wiek osobnika przypada na 18-19 lat (J. Piontek 1985). Kości pod względem budowy i rzeźby mają cechy kości żeńskiego. Trzony obu kości udowych są znacznie bocznie wygięte, może to być stan spowodowany przez przebytą krzywicę. Niedobór witaminy D jest jedną z przyczyn zaburzeń gospodarki wapniowej i powoduje krzywicę (J. Gładykowska-Rzeczycka 1989). Na tylnej powierzchni lewego trzonu kości piszczelowej, w miejscu kresy mięśnia płaszczkowatego, widać silne obrzmienie spowodowane ropną infekcją. Stan zapalny obejmuje powierzchnię ok. 63 mm długości i 22 mm szerokości.

Analiza antropologiczna pozwoliła ustalić, iż szkielet należy do osobnika młodocianego zmarłego w wieku *Juvenis*, ok. 18-19 lat, płci żeńskiej (tab. 1). Z pomiarów wskaźników (tab. 2) wynika, że kobieta miała głowę krótką, średnią, średnio niską, o wąskiej twarzy, średnio szerokim czole, wysokich oczodołach i wąskim nosie. Według L. Manouvriera charakteryzowała się średnią pojemnością mózgowczaszki (1455,1 cm³), a według T. Belniak – małą (1393,7 cm³).

Grób 6. Prawie kompletny szkielet młodej kobiety, słabo zachowany, połamany i pokruszony. Czaszka kobiety uległa deformacji i nie można było wykonać pomiarów. W narysie z góry czaszka była krótka i szeroka, o kształcie prawdopodobnie owalnym. Kości czaszki są cienkie, lekkie i delikatne. Główne szwy czaszkowe są wolne. W stropie obu oczodołów silne zmiany przerostowe – *cribra orbitalia*. Uzębienie kompletne od siekaczy do drugiego zęba trzonowego. Za życia niewyróżnione wszystkie trzecie zęby, tzw. mądrości. Starcie koron nikłe, 1⁰.

Tabela 2. Poznań, stan. Garbary-Male Garbary. Pomiary czaszek żeńskich (w mm), wskaźniki czaszek żeńskich i pojemności czaszek żeńskich (w cm³) według R. Martina i K. Sallera (1957), dla serii z cmentarzyska Garbary-Male Garbary

Tabelle 2. Poznań, Fst. Garbary-Male Garbary. Messungen der Frauenschädel (in mm), Kennziffern der Frauenschädel und Kapazität der Frauenschädel (in cm³) nach R. Martin und K. Saller (1957), für die Serie aus dem Gräberfeld Garbary-Male Garbary

Pomiar (w mm)		Grób 5	Grób 8b	Grób 8c	Grób 8d	Grób 9a	Osobnik 2
cięciwy części mózgowej	g-op (1)	181	166	181	170	-	-
	eu-eu (8)	141	126	134	138	-	-
	ft-ft (9)	94	87	97	93	-	86
	ba-b (17)	130	119	121	124	-	-
cięciwy części twarzowej	n-pr (48)	72	-	-	67	-	-
	n-ns (55)	50	-	-	50	-	-
	zy-zy (45)	131	-	123	126	-	-
	mf-ek (51)	37	-	38	38	-	-
	sbk-spa (52)	35	-	30	32	-	-
	apt-apt (54)	23	-	-	25	-	-
cięciwy żuchwy	go-go (66)	97	-	91	92	95	-
	gn-id (69)	32	-	21	22	29	-
	kdl-kdl (65)	115	-	-	119	116	-
obwody i łuki	obw.poz. (23)	527	479	516	500	-	-
	po [^] po (24)	305	274	292	293	-	-
Wskaźniki	wartości głównych wskaźników						
szerokościowo-długościowy	77,9	75,9	74,0	81,7	-	-	
wysokościowo-szerokościowy Hrdlički-Kóčky	80,7	81,5	76,8	80,5	-	-	
twarzy górnej według Kollmanna	54,9	-	-	53,1	-	-	
oczodołowy	94,5	-	78,9	84,2	-	-	
nosa	46,0	-	-	50,0	-	-	
wysokościowo-szerokościowy	92,1	94,4	90,2	89,8	-	-	
wysokościowo-długościowy	71,8	71,6	66,8	72,9	-	-	
czołowo-szerokościowy	66,6	69,0	72,3	67,3	-	-	
Pojemności czaszek (w cm ³)							
według L. Manouvriera	1455,1	1152,3	1358,6	1346,7	-	-	
według T. Belniak	1393,7	1089,6	1327,6	1327,6	-	-	

Na siekaczach i kłach bardzo silne linie *hypoplazji* szkliwa. W szwie węglowym w punkcie *lambda* kostka wstawna o wysokości 22 mm i szerokości 32 mm. Kości szkieletu postkranialnego cechuje niezakończony za życia osobnika proces kostnienia. Nasady kości długich są luźne, nieprzyrosłe do trzonów kończyn. Pomiary długości trzonów: obojczyka prawego – 115 mm; kości łokciowej lewej – 192 mm; kości udowej prawej – 349 mm, lewej – 353 mm; kości piszczelowej lewej – 268 mm. Kości o budowie typowo żeńskiej.

Analiza pozwoliła ustalić, iż szkielet należy do osobnika młodocianego zmarłego w wieku *Juvenis*, ok. 17-18 roku życia, płci żeńskiej (tab. 1).

Grób 7. Kompletny szkielet starszego dziecka. Uszkodzona czaszka, brak kości twarzoczaszki. Są fragmenty żuchwy i szczęki z uzębieniem jeszcze mlecznym i pierwszym zębem M1 i I1 stałym. Mleczne zęby p2 w żuchwie obustronnie silnie starte, pozostałe są starte słabo. Były tylko luźne, niezrosłe za życia kości szkieletu postkranialnego. Długości trzonów: obojczyka prawego – 97 mm, lewego – 95 mm; kości ramieniowej prawej – 190 mm, lewej – 183 mm; kości łokciowej prawej – 137 mm, lewej – 131 mm; kości promieniowej prawej – 125 mm, lewej – 121 mm; kości udowej prawej – 270 mm, lewej – 261 mm; kości piszczelowej prawej – 211 mm, lewej – 206 mm; kości strzałkowej prawej – 206 mm. Są wszystkie kręgi o niezakończonych kostnieniach, są luźne kręgi niezrosłej za życia kości krzyżowej, luźna kość biodrowa prawa o szerokości 92 mm i wysokości 86 mm oraz lewa o szerokości 93 mm i wysokości 89 mm; luźne kości łonowe o wymiarach 44 mm i luźne kości kulszowe o wymiarach prawa – 58 mm, lewa – 61 mm.

Kości należą do starszego dziecka zmarłego w wieku *Infans II*, ok. 8-9 lat (tab. 1). Nie stwierdzono chorób wieku dziecięcego, brak zmian przerostowych – *cribra orbitalia*, jak i zmian w budowie szkliwa – *hypoplazji* szkliwa.

Grób 8a. Wystąpiły kości kompletnego anatomicznie górnego szkieletu i dolnej prawej kończyny dorosłego osobnika płci męskiej. Czaszka częściowo uszkodzona – wykonano pomiary (tab. 3). Stwierdzono silną obliterację głównych szwów czaszkowych. W szczęce zobliterowane prawie wszystkie zębodoły, są tylko otwarte dwa zębodoły po wypadłych już po śmierci zębach I2 i C strony lewej. W żuchwie jest jeszcze pięć otwartych zębodołów (obustronnie M3 i prawe C, P1, P2), pozostałe już zarosły. Kości pozaczaszkowe są silnie uszkodzone, wykonano pomiary (tab. 5). Na trzonach kręgów są niewielkie zmiany degeneracyjne, zarówno na górnej, jak i na dolnej powierzchni trzonów zaobserwowano tylko ich przyplaszczczenia. Znacznie wyraźniej manifestują się zmiany zwyrodnieniowe, wywołane wiekiem osobnika. Zaobserwowano znaczne rozrzedzenie struktur wewnętrznych, świadczące o toczącej się osteoporozie. Najsilniejsze zmiany są w kręgosłupie lędźwiowym. Jamy szpikowe kości udowych również są już powiększone. Budowa kości silna i chropowata. Kości ciężkie o silnym umięśnieniu. Zmiany na powierzchni spojenia łonowego według T. W. Todda są w fazie IX, tj. wiek osobnika przypada na 45-50 lat (J. Piontek 1985).

Kości należą do dojrzałego osobnika zmarłego w wieku późny *Maturus II*, tj. ok. 50-55 roku życia, płci męskiej (tab. 1), o przyżyciowej wysokości ciała wynoszącej według metody L. Manouvriera 167,5 cm, a według metody M. Trotter i G. Gleser 170,5 cm (tab. 5). Mężczyzna był wzrostu średniego. Z pomiarów wskaźników (tab. 3) wynika, że mężczyzna miał głowę krótką (krótkoczaszkowy), niską, o średnio szerokim czole. Charakteryzował się średnią pojemnością mózgowiczaszki według L. Manouvriera (1524 cm³) i średnią według T. Belniak (1514,5 cm³).

Tabela 3. Poznań, stan. Garbary-Male Garbary. Pomiary czaszek męskich (w mm), wskaźniki czaszek męskich i pojemności czaszek męskich (w cm³) według R. Martina i K. Sallera (1957), dla serii z cmentarzyska Garbary-Male Garbary

Tabelle 3. Poznań, Fst. Garbary-Male Garbary. Messungen der Herrenschädel (in mm), Kennziffern der Herrenschädel und Kapazität der Herrenschädel (in cm³) nach R. Martin und K. Saller (1957), für die Serie aus dem Gräberfeld Garbary-Male Garbary

Pomiar (w mm)		Grób 8a	Grób 8c/1	Grób 9b/1	Grób 9b/2	Osobnik 1	Osobnik 9
cięciwy części mózgowej	g-op (1)	182	-	184	185	179	174
	eu-eu (8)	148	-	140	145	141	139
	ft-ft (9)	101	-	93	95	98	91
	ba-b (17)	129	-	133	130	122	121
cięciwy części twarzowej	n-pr (48)	-	-	67	69	54?	-
	n-ns (55)	-	-	51	52	47	-
	zy-zy (45)	-	-	133	132	-	-
	mf-ek (51)	-	-	37	39	36	-
	sbk-spa (52)	-	-	35	34	39	-
	apt-apt (54)	-	-	23	25	26	-
cięciwy żuchwy	go-go (66)	116	88?	-	95	-	-
	gn-id (69)	27?	20?	-	30	-	-
	kdl-kdl (65)	127	-	-	120	-	-
obwody i łuki	obw.poz. (23)	545	-	501	519	521	503
	po [^] po (24)	317	-	303	306	293	293
Wskaźniki	wartości głównych wskaźników						
szerokościowo-długościowy	81,3	-	76,0	78,3	78,7	79,3	
wysokościowo-szerokościowy Hrdlički-Kóčki	78,1	-	82,1	80,2	76,2	77,5	
twarzy górnej według Kollmanna	-	-	50,3	52,2	-	-	
oczodołowy	-	-	94,5	87,1	108,3	-	
nosa	-	-	45,1	48,0	55,3	-	
wysokościowo-szerokościowy	87,1	-	95,0	89,6	86,5	87,6	
wysokościowo-długościowy	70,8	-	72,2	70,2	68,1	69,5	
czołowo-szerokościowy	68,2	-	66,4	65,5	69,5	65,9	
Pojemności czaszek (w cm ³)							
według L. Manouvriera	1524,0	-	1502,6	1529,4	1350,5	1274,3	
według T. Belniak	1514,5	-	1289,4	1369,0	1316,8	1205,7	

Grób 8b. Niekompletny, górny odcinek szkieletu młodej kobiety. Czaszka o uszkodzonej twarzoczaszce, kształtu klinowatego. Brak żuchwy. Szwy czaszkowe słabo zrosłe. W stropie oczodołów słabe zmiany przerostowe – *cribra orbitalia* (pomiar – tab. 2). Szkielet postkranialny słabo zachowany (pomiar – tab. 4). Z kości pasa barkowego jest tylko lewy obojczyk o długości 131 mm i fragmenty obu łopatek. Kręgosłup osiowy niekompletny: jest jeden kręgosłup szyjny, wszystkie piersiowe i dwa ostatnie lędźwiowe. Są fragmenty wszystkich kości pasa miednicznego.

Analizowane kości to fragment szkieletu górnego już dorosłego osobnika, zmarłego w wieku wczesny *Adultus I*, tj. ok. 22-25 roku życia, płci żeńskiej (tab. 1), o przyżyciowej wysokości ciała wynoszącej według metody L. Manouvriera 145,4 cm, a według metody M. Trotter i G. Gleser 148,5 cm. Kobieta była bardzo niskiego wzrostu (tab. 4). Z pomiarów wskaźników (tab. 2) wynika, że kobieta miała głowę średnio krótką, średnio wysoką i średnio szeroką, o szerokim czole. Charakteryzowała się małogłowie, tj. miała bardzo małą pojemność mózgowczonej, według L. Manouvriera wynosiła ona tylko 1152,3 cm³, a według T. Belniak – tylko 1089,6 cm³.

Stwierdzono domieszki kości ludzkich innych, co najmniej trzech osobników (tab. 1):

1) Obecna jest lewa kość piszczelowa (długość 329 mm, obwód 67 mm) i lewa kość strzałkowa (obwód 32 mm) jednego młodego osobnika o niezakończonym skostnieniu nasady górnej. To lewe podudzie należy do młodocianego osobnika, zmarłego w wieku *Juvenis*, nie starszego niż 20 lat, płci żeńskiej, o przyżyciowej wysokości ciała wynoszącej według metody L. Manouvriera 154,3 cm, a według metody M. Trotter i G. Gleser 157 cm. Kobieta była wzrostu średniego.

2) Fragmenty prawego i lewego podudzia (prawa i lewa kość piszczelowa – obwody 76 i 76 mm; prawa i lewa kość strzałkowa – obwody 39 i 38 mm) oraz kość piętowa i skokowa stopy prawej jednego osobnika dorosłego, płci męskiej.

3) Z kości stopy dorosłego osobnika płci męskiej luźna prawa kość piętowa.

Grób 8c. Analizowane kości to fragment tylko szkieletu górnego, tj. czaszki, kręgosłupa, klatki piersiowej, barku, prawego i lewego ramienia i tylko lewego przedramienia z kośćmi dłoni, starej kobiety. Stan zachowania kośćca jest bardzo słaby, kości są połamane i ukruszone. W ujęciu z góry narys czaszki w *norma verticalis* był klinowaty, *sphenooides latus*. Główne szwy czaszkowe silnie zarosnięte. W obu oczodołach silne zmiany przerostowe – *cribra orbitalia*. Brak kości szczęki. Żuchwa o łukowatym kształcie. Zęby trzonowe całkowicie, obustronnie już zobliterowane. Prawy kiel to już tylko martwy korzeń. Pozostałe zęby: siekacze i przedtrzonowe – są silnie starte, a w przyzębiu toczy się stan zapalny. Trzon jest silnie obniżony w wyniku paradontozu. Na zębach złogi kamienia nazębnego. Zdjęto pomiar z czaszki (tab. 2). Kości szkieletu pozaczaszkowego cechują silne zmiany zwyrodnieniowe powstałe w procesie starzenia się osobnika. Wykonano pomiar tylko lewej kości ramieniowej – długość 286 mm, obwód 57 mm, oraz obwodu lewej kości łokciowej – 35 mm i lewej kości promieniowej – 36 mm.

Fragment szkieletu górnego należy do starego już osobnika, zmarłego w wieku późny *Maturus-Senilis*, tj. powyżej 50 roku życia, płci żeńskiej (tab. 1), o przyżyciowej wysokości ciała wynoszącej według metody L. Manouvriera 151,5 cm, a według metody M. Trotter i G. Gleser 154 cm. Kobieta była niskiego wzrostu. Z pomiarów wskaźników (tab. 2) wynika, że kobieta miała głowę długą, średnią, niską, o szerokim czole. Charakteryzowała ją mała pojemność mózgowczonej, tj. małogłowie. Według L. Manouvriera pojemność wynosiła 1358,6 cm³, a według T. Belniak – 1327,6 cm³.

Stwierdzono domieszki kości ludzkich innych, co najmniej pięciu osobników (tab. 1):

1) Obecna jest żuchwa o prawie zarośniętych zębodołach, tylko dwa zębodoły są jeszcze otwarte – po prawym i lewym kle (zęby wypadły po śmierci). Toczył się silny stan zapalny w przyzębiu na odcinku prawego i lewego pierwszego zęba przedtrzonowego, które wypadły za życia jako ostatnie i ich zębodoły jeszcze się nie zagoiły. Budowa żuchwy typowo męska. Trzon silnie obniżony w wyniku paradontozy (pomiar – tab. 3). Żuchwa należy do mężczyzny zmarłego w wieku *Senilis*.

2) Obojczyk o długości 130 mm, dorosłej kobiety.

3) Fragment prawego przedramienia o silnie uszkodzonych nasadach – prawa kość łokciowa o obwodzie 30 mm i prawa kość promieniowa o obwodzie 35 mm – jednego osobnika, dorosłej kobiety.

4) i 5) Dwa fragmenty dwóch prawych kości strzałkowych o obwodach 35 i 39 mm, należą do dorosłej kobiety i dorosłego mężczyzny. Są jeszcze dwie, pierwsze kości śródstopia – palucha, dwóch dorosłych osobników.

Grób 8d. Kompletny szkielet górnego odcinka: czaszka wraz z żuchwą, kości kręgosłupa wraz z ułamkiem kości krzyżowej, kości pasa barkowego i kości obu kończyn górnych. Szkielet należy do dojrzałej kobiety. Czaszka ma kształt owalny. Szwy czaszkowe są znacznie zarośnięte (pomiar – tab. 2). W szczęcie zobliterowane już wszystkie trzonowce strony prawej i ostatni ząb przedtrzonowy i pierwszy ząb trzonowy po stronie lewej. Pozostałe zęby mają duże ogniska próchnicy. Silny stan zapalny i torbiele okołokorzeniowe na odcinku prawego kła i pierwszego zęba przedtrzonowego – w zębodołach tkwią zniszczone przez ogniska próchnicy korzenie. Starcie koron zębów przednich – 3⁰-4⁰. Słabe starcie mają tylko ostatnie trzonowce strony lewej – 2⁰. W żuchwie obustronnie wszystkie zębodoły trzonowych zębów już są zarośnięte. Ogniska próchnicy obustronnie w koronach drugich zębów przedtrzonowych. Starcie koron jest tu słabsze. Silna paradontoza na odcinku przednich zębów. Na zębach siecznych i kłach bardzo silnie zaznaczone zmiany w budowie i mineralizacji szkliwa, bardzo głębokie linie *hypoplazji* szkliwa. Na czaszce i na gałęziach żuchwy zarejestrowano przywarte jasne pukle włosów. Stwierdzono złamaną przegrodę nosa i jej skrzywienie w stronę prawą. Szkielet postkranialny – pomiar w tab. 4. Są oba obojczyki, prawy o długości 140 mm i lewy o długości 139 mm. Na obu kościach lewego przedramienia zarejestrowano wygojony uraz złamania dolnego ich odcinka z przemieszczeniem i skróceniem długości kości. Jest to wynik złej organizacji krwawienia (tab. 4). W głównych stawach zaobserwowano zmiany zwyrodnieniowe, artretyczne, związane z wiekiem, a nie z wykonywaną pracą.

Analizowany fragment szkieletu górnego należy do dojrzałego osobnika zmarłego w wieku *Maturus*, powyżej 45 lat, płci żeńskiej (tab. 1), o przyżyciowej wysokości ciała wynoszącej według metody L. Manouvriera 153,3 cm, a według metody M. Trotter i G. Gleser 153 cm. Kobieta była niskiego wzrostu (tab. 4). Z pomiarów wskaźników (tab. 2) wynika, że kobieta miała głowę krótką, niską, średnią, o średnio szerokiej twarzy, średnio szerokim czole, średnio wysokich oczodołach i średnim nosie. Charakteryzowała ją mała pojemność mózgowcaszki, tj. małowłowie. Według L. Manouvriera pojemność wynosiła 1346,7 cm³, a według T. Belniak – 1327,6 cm³.

Stwierdzono domieszkę kości ludzkich innego, jednego dorosłego osobnika (tab. 1):

1) Obie kości lewego przedramienia – kość łokciowa o długości 256 mm i obwodzie 43 mm oraz kość promieniowa o długości 242 mm i obwodzie 45 mm. Kości należą do dorosłego mężczyzny. Połączono je z luźnymi kośćmi prawego przedramienia – domieszki w grobie 9a (tab. 5).

Tabela 4. Poznań, stan. Garbary-Małe Garbary. Pomiary kości pozaczaszkowych osobników żeńskich z cmentarzyska Garbary-Małe Garbary według R. Martina i K. Sallera (1957) (w mm; P – kość prawa; L – kość lewa)

Tabelle 4. Poznań, Fst. Garbary-Małe Garbary. Messungen der Nichtschädelknochen der bestatteten Frauen aus dem Gräberfeld Garbary-Małe Garbary nach R. Martin und K. Saller (1957) (in mm; P – der rechte Knochen; L – der linke Knochen)

Kość	Pomiar	Grób 4a	Grób 8b	Grób 8d	Grób 9a	Grób 9b/3	Osobnik 5
		wartość P/L	wartość P/L	wartość P/L	wartość P/L	wartość P/L	wartość P/L
ramieniowa	długość największa (1)	-/-	-/-	-/288	325/323	-/295	-/-
	najmniejszy obwód (7)	58/-	52/52	55/54	63/61	57/57	-/-
łokciowa	długość największa (1)	-/-	-/211	230/220*	243/240	242/241	-/-
	najmniejszy obwód (3)	36/-	-/30	32/-	35/36	33/34	-/-
promieniowa	długość największa (1)	-/-	-/198	209/202*	226/224	219/218	-/-
	najmniejszy obwód (3)	39/-	-/35	37/35*	40/39	37/37	-/-
udowa	długość największa (1)	424/-	-/-	-/-	426/430	-/-	-/426
	obwód w środku trzonu (8)	80/79	-/-	-/-	85/85	-/-	-/76
piszczelowa	długość największa (1a)	339/-	-/-	-/-	349/350	-/-	-/-
	obwód trzonu (10b)	69/71	-/-	-/-	75/71	-/-	-/-
strzałkowa	długość największa (1)	-/-	-/-	-/-	-/341	-/-	-/-
	najmniejszy obwód (4a)	35/37	-/-	-/-	36/37	-/-	-/-
Wysokość ciała (w cm)	według M. Trotter i G. Gleser	158,9/-	-/148,5	151,5/154,5	162,4/161,5	159,6/158,8	-/159,3
		158,9	148,5	153,0	161,9	159,2	159,3
	według L. Manouvriera	156,5/-	-/145,4	153,9/152,6	159,5/159,1	158,0/156,8	-/157,8
		156,5	145,4	153,3	159,3	157,4	157,8

Tabela 5. Poznań, stan. Garbary-Małe Garbary. Pomiary kości pozaczaszkowych osobników męskich z cmentarzyska Garbary-Małe Garbary według R. Martina i K. Sallera (1957) (w mm; P – kość prawa; L – kość lewa)

Tabelle 5. Poznań, Fst. Garbary-Małe Garbary. Messungen der Nichtschädelknochen der bestatteten Herren aus dem Gräberfeld Garbary-Małe Garbary nach R. Martin und K. Saller (1957) (in mm; P – der rechte Knochen; L – der linke Knochen)

Kość	Pomiar	Grób 8a	Groby 8d i 9a, 2 osobnik	Grób 9b/1	Osobnik 7	Osobnik 10	Osobnik 11
		wartość P/L	wartość P/L	wartość P/L	wartość P/L	wartość P/L	wartość P/L
ramieniowa	długość największa (1)	-/-	-/-	327/-	-/-	-/357	-/-
	najmniejszy obwód (7)	70/70	-/-	65/-	-/-	-/67	-/-
łokciowa	długość największa (1)	-/-	256/256	-/270	-/-	-/-	-/-
	najmniejszy obwód (3)	-/-	39/43	-/40	-/-	-/36	-/-
promieniowa	długość największa (1)	-/-	242/242	245/-	-/-	-/257	-/-
	najmniejszy obwód (3)	-/-	44/45	40/40	-/-	-/41	-/-
udowa	długość największa (1)	448/-	-/-	442/440	-/-	-/475	-/440
	obwód w środku trzonu (8)	98/-	-/-	83/83	-/-	-/94	-/96
piszczelowa	długość największa (1a)	378/-	-/-	-/-	-/350	-/-	-/-
	obwód trzonu (10b)	86/-	-/-	70/68	-/77	-/-	-/-
strzałkowa	długość największa (1)	-/-	-/-	-/351	-/-	-/-	-/-
	najmniejszy obwód (4a)	38/-	-/-	34/34	-/-	-/-	-/-
Wysokość ciała (w cm)	według M. Trotter i G. Gleser	170,5/-	169,6/169,6	169,6/168,7	-/166,0	-/176,9	-/166,0
		170,5	169,6	169,2	166,0	176,9	166,0
	według L. Manouvriera	167,5/-	165,7/165,7	166,2/166,5	-/162,5	-/173,7	-/165,4
		167,5	165,7	166,3	162,5	173,7	165,4

Grób 9a. Kompletny szkielet młodej kobiety. Czaszka silnie uszkodzona (nieliczne pomiary w tab. 2). W żuchwie było kompletne uzębienie. Zębodoły zębów trzonowych i przedtrzonowych są otwarte, a zęby pośmiertnie wypadły. W zębodołach tkwią tylko zęby sieczne i kły. Starcie koron słabe. Zęby są białe i duże, a na szkliwie zębów ślady *hypoplazji*, widoczna słaba paradontoza. Kości szkieletu pozaczaszkowego – pomiary w tab. 4. Pomiar prawego obojczyka – 135 mm. Na obu kościach piszczelowych stwierdzono jeszcze czytelne linie przyrostu nasad górnych do trzonów. Na głowach obu kości udowych stwierdzono silne przesunięcia powierzchni stawowych na przednio-górną powierzchnię szyjki. Jest to częsta pozycja zgięcia i prostowania, np. w czasie marszu. Przesunięcie na powierzchnię przednią szyjki powoduje długotrwałe zgięcie kończyn w stawie biodrowym i kolanowym. Na trzonach kręgów stwierdzono silne zmiany degeneracyjne w postaci porowatości i rozrzedzeń na ich powierzchniach przednich. Zmiany na powierzchni spojenia łonowego według T. W. Todda są w fazie III, tj. wiek osobnika przypada na 22-24 lat (J. Piontek 1985).

Jest to szkielet młodego osobnika zmarłego w wieku wczesny *Adultus I*, tj. 22-25 lat, płci żeńskiej (tab. 1), o przyżyciowej wysokości ciała wynoszącej według metody L. Manouvriera 159,3 cm (wzrost średni), a według metody M. Trotter i G. Gleser 161,9 cm (wzrost wysoki). Kobieta była wzrostu wysokiego (tab. 4).

Stwierdzono domieszkę kości ludzkich innego, jednego dorosłego osobnika (tab. 1):

1) Obie kości prawego przedramienia – kość łokciowa o długości 256 mm i obwodzie 39 mm; kość promieniowa o długości 242 mm i obwodzie 44 mm. Połączono je z luźnymi kośćmi z lewego przedramienia – domieszki w grobie 8d (tab. 5). Kości przedramion należą do dorosłego mężczyzny o przyżyciowej wysokości ciała wynoszącej według metody L. Manouvriera 165,7 cm (wzrost mały), a według metody M. Trotter i G. Gleser 169,6 cm (wzrost średni). Mężczyzna był wzrostu średniego (tab. 5).

Grób 9b. Luźne kości co najmniej trzech osobników (tab. 1):

1) Czaszka dorosłego mężczyzny zmarłego w wieku późny *Adultus II*, tj. ok. 30-35 roku życia, wraz z żuchwą. Kształt czaszki owalny. Szwy czaszkowe miernie obliterowane. Nie stwierdzono zmian przerostowych w stropie oczodołów (pomiary – tab. 3). Żuchwa o kompletnym uzębieniu, starcie słabe. Słaby kamień nazębny. Słaba *hypoplazja* szkliwa. Z pomiarów wskaźników (tab. 3) wynika, że mężczyzna miał głowę średnio krótką, średnią, o średniej twarzy, wąskim czole, wysokich oczodołach i wąskim nosie. Charakteryzował się średnią pojemnością mózgowczaszki. Według L. Manouvriera była to średnia pojemność (1502,6 cm³), według T. Belniak – mała (1289,4 cm³). Czaszkę połączono ze szkieletem postkranialnym z drugiego kartonu o nrze 9b. Jest to niekompletny szkielet dorosłego mężczyzny. Pomiary kości zawarto w tab. 5. Są oba obojczyki: prawy o długości 161 mm i lewy o długości 158 mm. Stwierdzono tylko brak lewej kości ramieniowej, prawej kości łokciowej i niektórych kości klatki piersiowej. Są wszystkie pozostałe kości szkieletu, lecz ze względu na stan zachowania nie wszystkie poddano pomiarom. Przyżyciowa wysokość ciała mężczyzny wynosiła według metody L. Manouvriera 166,3 cm, a według metody M. Trotter i G. Gleser 169,2 cm. Mężczyzna był wzrostu średniego (tab. 5).

2) Czaszka dorosłego mężczyzny zmarłego w wieku *Maturus*, tj. powyżej 45 lat (brak żuchwy). W szczęce były już zobliterowane dwa pierwsze zęby trzonowe, drugi przedtrzonowy ząb strony prawej, dwa ostatnie trzonowce strony lewej i drugi ząb przedtrzonowy. Tkwi

w zębodole pierwszy ząb trzonowy strony lewej, oblepiony złoгами kamienia nazębnego. Starcie koron – 3⁰-4⁰. Kształt czaszki jajowaty. Szwy czaszkowe znacznie zobliterowane (pomiar – tab. 3). Z pomiarów wskaźników (tab. 3) wynika, że mężczyzna miał głowę średnio krótką, niską, o wąskiej twarzy, o wąskim czole, wysokich oczodołach i średnim nosie. Charakteryzował się średnią pojemnością mózgowczaszki. Według L. Manouvriera była to pojemność średnia i wynosiła 1529,4 cm³, a według T. Belniak – mała, wynosząca 1369 cm³.

3) Kości szkieletu postkranialnego, odcinka górnego, młodej kobiety zmarłej w wieku 27-30 lat. Kości są kruche i słabo zachowane. Rozpoznano kości prawej i lewej strony szkieletu: kości pasa barkowego, wszystkie kości kończyn górnych, kości klatki piersiowej, kość krzyżową i obie kości miedniczne. Zmiany na powierzchni spojenia łonowego według T. W. Todda są w fazie V, tj. wiek osobnika przypada na 27-30 lat (J. Piontek 1985). Pomiar kości zawarto w tab. 4. Przyżyciowa wysokość ciała kobiety wynosiła według metody L. Manouvriera 157,4 cm, a według metody M. Trotter i G. Gleser 159,2 cm. Kobieta była wzrostu średniego (tab. 4).

Nieokreślone położenie grobu. Są to luźne kości co najmniej siedmiu osobników (tab. 1):

1) Kompletna, dobrze zachowana czaszka starego mężczyzny, bez żuchwy. Budowa i cechy typowej czaszki męskiej: kość gruba, czoło wybitne, wały zaznaczone, oczodoły wałowate (w stropie oczodołów *cribra orbitalia* wywoływana chorobami wieku dziecięcego), duże masywne wyrostki sutkowe, kresy karkowe zaznaczone silnie, wybitna guzowatość potyliczna zewnętrzna. Czaszka krótka, kształt jajowaty. Całkowicie zobliterowane szwy czaszkowe. Całkowicie zobliterowane zębodoły w szczęcie. Złamana przegroda nosa, skrzywienie w stronę lewą (pomiar – tab. 3). Z pomiarów wskaźników (tab. 3) wynika, że mężczyzna miał głowę średnio krótką, niską, o szerokim czole, wysokich oczodołach i szerokim nosie. Charakteryzował się małą pojemnością mózgowczaszki. Według L. Manouvriera pojemność wynosiła 1350,5 cm³, a według T. Belniak – 1316,8 cm³.

2) Luźna kość czołowa (z zachowaną krawędzią szwu wieńcowego) kobiety zmarłej w wieku *Adultus-Maturus*. Pomiar – tab. 2.

3) i 4) Luźne kości szkieletu pozaczaszkowego osobników dorosłych, prawdopodobnie kobiety i mężczyzny: prawy obojczyk o długości 145 mm dorosłego mężczyzny; fragmenty prawej i lewej łopatki dwóch dorosłych osobników; siedem ułamków żeber jednego osobnika; mostek dorosłego osobnika; drugi kręgosłup C2 dorosłego osobnika; dwa ostatnie kręgi lędźwiowe jednego osobnika L4L5; dwie prawe kości ramieniowe o obwodach 69 i 60 mm – mężczyzny i kobiety; lewa kość łokciowa o obwodzie 34 mm – dorosłej kobiety; fragment prawej kości promieniowej o obwodzie 36 mm – dorosłego osobnika; fragment lewej kości udowej o obwodzie 84 mm – dorosłej kobiety.

5) Luźna lewa kość udowa o budowie kości żeńskiej. Pomiar w tab. 4. Przyżyciowa wysokość ciała kobiety wynosiła prawdopodobnie według metody L. Manouvriera 157,8 cm, a według metody M. Trotter i G. Gleser 159,3 cm. Kobieta była wzrostu średniego (tab. 4).

6) Fragmenty kilku kości szkieletu kończyn jednej dorosłej kobiety. Jest fragment prawej kości ramieniowej o obwodzie 57 mm, są fragmenty obu (prawej i lewej) kości łokciowych, o obwodach 35 i 35 mm, są fragmenty obu (prawej i lewej) kości udowych, o obwodach 79 i 79 mm.

7) Kompletna, dobrze zachowana męska lewa kość piszczelowa (pomiar w tab. 5). Przyżyciowa wysokość ciała mężczyzny wynosiła prawdopodobnie według metody

L. Manouvriera 162,5 cm (wzrost niski), a według metody M. Trotter i G. Gleser 166 cm (wzrost średni). Mężczyzna był wzrostu niskiego (tab. 5).

Nieokreślone położenie grobu. Są to luźne kości co najmniej czterech osobników (tab. 1):

8) Uszkodzone sklepienie czaszki o kształcie prawdopodobnie owalnym. Silna obliteracja szwu strzałkowego. Czaszka należy do starej kobiety zmarłej w wieku *Senilis*, powyżej 60 lat.

9) Sklepienie czaszki o budowie typowej dla czaszki męskiej. W narysie z góry kształt jajowaty. Główne szwy czaszkowe znacznie zobliterowane. Pomiary ujęto w tab. 3. Mężczyzna zmarł w wieku *Maturus*, powyżej 45 lat. Z pomiarów wskaźników (tab. 3) wynika, że mężczyzna miał głowę średnio krótką, niską, o szerokim czole. Charakteryzował się bardzo małą pojemnością mózgowiczaszki – był małogłowy. Według L. Manouvriera pojemność wynosiła 1274,3 cm³, a według T. Belniak – 1205,7 cm³.

10) Niekompletny szkielet lewej strony mężczyzny zmarłego w wieku *Maturus-Senilis*. Są: lewa kość ramieniowa, kości lewego przedramienia (łokciowa i promieniowa) wraz z kośćmi dłoni, kilka żeber lewej strony klatki piersiowej, lewa kość miedniczna i lewa kość udowa. Kości pomierzono – tab. 5. Stwierdzono znaczne zmiany zwyrodnieniowe w stawie łokciowym i w stawie biodrowym. Nastąpiło bardzo silne obkostnienie głowy kości udowej, jest ona grzybowatego kształtu. Panewka kości miednicznej natomiast ma nierówną, porowatą powierzchnię. Przyżyciowa wysokość ciała mężczyzny wynosiła według metody L. Manouvriera 173,7 cm, a według metody M. Trotter i G. Gleser 176,9 cm. Mężczyzna był wzrostu wysokiego (tab. 5).

11) Męska lewa kość miedniczna i lewa kość udowa (pomiar – tab. 5). Zmiany na powierzchni spojenia łonowego według T. W. Todda są w fazie IX, tj. wiek osobnika przypada na 45-50 lat (J. Piontek 1985). Przyżyciowa wysokość ciała mężczyzny wynosiła prawdopodobnie według metody L. Manouvriera 165,4 cm, a według metody M. Trotter i G. Gleser 166 cm. Mężczyzna był wzrostu średniego (tab. 5).

Analiza wyników

Analiza antropologiczna pozwoliła ustalić, iż pozyskane z badań ratowniczych w Poznaniu na stanowisku Garbary-Małe Garbary kości ludzkie należą prawdopodobnie do nie mniej niż 34 osób (tab. 1). Rozpoznano tylko jeden prawie kompletny szkielet dziecięcy, należący do starszego dziecka zmarłego w wieku *Infans II*. Wystąpiły dwa pochówki należące do osobników młodocianych, kobiet zmarłych w wieku *Juvenis*. Jeden osobnik młodociany, również kobieta, wystąpił w luźnym materiale kostnym. Wśród osobników dorosłych wydzielono: 15 osobników płci męskiej i 15 osobników płci żeńskiej.

Na materiale kostnym zaobserwowano różne zmiany wynikające z chorób i urazów kostnych. Najliczniej wystąpiły zaburzenia metaboliczne wywoływane przez niedobór pierwiastków i witamin w organizmie, a będące np. przyczyną anemii. Stwierdzono zmiany w budowie szkliwa zębów siecznych i kłów – *hypoplazję* szkliwa – oraz zmiany w stropie oczodołów w postaci przerostu struktur gąbczastych, tzw. *cribra orbitalia*. Zmiany te są określane stresami wieku dziecięcego wynikającymi z niedożywienia i przebytych chorób. *Hypoplazję* wywołuje niedożywienie w trakcie formowania się szkliwa, a porowatość stropu oczodołów (*cribra orbitalia*) jest wynikiem m.in. robaczycy (J. Gładkowska-Rzeczycka 1989). Inny przykład śladów przebytej choroby zaobserwowany na szkielecie to zmiana pokrzywica. Niedobór wita-

miny D jest jedną z przyczyn zaburzeń gospodarki wapniowej i powoduje krzywicę. Krzywica przebiega z różnym nasileniem i pozostawia słabiej lub silniej widoczne zmiany w układzie kostnym. Zmiany pokrzywiczne stwierdzono głównie na kościach długich, których trzony są nadmiernie wygięte (J. Gładykowska-Rzeczycka 1989).

Stosunkowo najczęściej w materiałach kostnych nowożytnych obserwowane są zmiany schorzenia narządu żucia. Zarejestrowane zostały zmiany zapalne w przyzębiu i infekcje w postaci ropni, głęboka próchnica zębów oraz złogi kamienia nazębnego i paradontoza. Zmiany w narządzie żucia to również obliteracja zębodołów. Występuje w różnym wieku osobników i związana jest z utratą zębów z wielorakich powodów.

Nie stwierdzono natomiast znaczących zmian spowodowanych nadmiernym przeciążeniem organizmu. Niewielkie zmiany zaobserwowano na kręgosłupach już dojrzałych osobników. Zmiany zwyrodnieniowo-degeneracyjne nie są duże. Tylko w dwóch wypadkach zarejestrowano zwyrodnienia w stawie biodrowym. Stwierdzono trzy przypadki źle leczonych urazów kości kończyn.

Mimo niekompletnego materiału kostnego poddanego analizie na kośćcu badanych osobników zdiagnozowano głównie choroby wieku dziecięcego, skutek okresowego niedożywienia w dzieciństwie. Ludność dorosła natomiast cierpiała raczej w wyniku postępujących z wiekiem chorób niż nadmiernie uciążliwej pracy fizycznej.

Bibliografia

FLORKOWSKI A., KOZŁOWSKI T.

1994 *Ocena wieku szkieletowego dzieci na podstawie wielkości kości*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 57, z. 1-2, s. 71-86.

GŁADYKOWSKA-RZECZYCKA J.

1989 *Schorzenia ludności prahistorycznej na ziemiach polskich*, Gdańsk.

MARTIN R., SALLER K.

1957 *Lehrbuch der Anthropologie*, Stuttgart.

PIONTEK J.

1985 *Biologia populacji pradziejowych*, Poznań.

STRZAŁKO J.

1971 *Metody rekonstrukcji wzrostu człowieka na podstawie pomiarów szkieletu*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 37, z. 2, s. 295-314.

STRZAŁKO J., HENNEBERG M.

1975 *Określanie płci na podstawie szkieletu*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 41, z. 1, s. 105-126.

Adres autora:

mgr Anna Wrześcińska

Pracownia Antropologiczna

Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

62-261 Lednogóra

anna.wrzesinska@lednicamuzeum.pl

Die Ergebnisse der anthropologischen Analyse des Knochenmaterials aus Poznań, Fundstelle Garbary-Mała Garbary

Zusammenfassung

Einer anthropologischen Analyse wurde das aus der archäologischen Aufsicht auf der Fundstelle Garbary-Mała Garbary in Poznań aus 2007 stammende, von mgr Piotr Pawlak übergebene Knochenmaterial unterzogen. Der Analyse wurden die Körperbestattungen aus 11 nummerierten Gräbern und zwei Gruppierungen mit dem menschlichen Skelettmaterial unterzogen.

Die durchgeführte Expertise ließ festzulegen, dass die bei den Rettungsgrabungen freigelegten, menschlichen Knochen mindestens 34 Personen (Tab. 1) gehören. Es wurde nur ein fast komplettes Kinderskelett – Skelett eines im Alter *Infans II* gestorbenen, älteren Kinds gefunden. Es gab zwei Bestattungen der jugendlichen Toten – Frauen, die im Alter *Juvenis* gestorben sind. Ein jugendlicher Tote, auch eine Frau, trat in loseem Knochenmaterial auf. Unter den Erwachsenen wurden 15 Toten des männlichen Geschlechts und 15 Toten des weiblichen Geschlechts ausgesondert.

Auf dem Knochenmaterial wurden verschiedene Veränderungen festgestellt, die sich aus Krankheiten und Knochenverletzungen ergaben. Am häufigsten traten die metabolischen Störungen infolge von Mangel an Elementen und Hypovitaminose, die z.B. die Ursache von Anämie waren, auf. Es wurden die Veränderungen in der Struktur des Schneidezahn- und Eckzahnschmelzes – *Hypoplasie* des Schmelzes – sowie die Veränderungen im oberen Teil der Augenhöhlen in Form von Hyperplasie der schwammigen Strukturen, so gen. *cribra orbitalia* festgestellt. Diese Veränderungen bestimmen die Stresse in der Kindheit infolge von Unterernährung und überstandenen Krankheiten. Die *Hypoplasie* ruft die Unterernährung während der Gestaltung des Schmelzes hervor und die Porosität des oberen Teils der Augenhöhlen – *cribra orbitalia* – ist Erfolg u.a. der Wurmkrankheit (J. Gładykowska-Rzeczycka 1989). Ein anderes, auf dem Skelett beobachtetes Krankheitsbeispiel ist die postrachitische Veränderung an den Markknochen, deren Körper zu stark gebogen sind. Der Mangel an Vitamine D ist eine der Ursachen von Störungen des Kalkhaushalts und bewirkt die Rachitis (J. Gładykowska-Rzeczycka 1989).

Verhältnismäßig oft treten in neuzeitigen Knochenmaterialien die Veränderungen infolge der Kauwerkzeugerkrankungen auf. Es wurden die Entzündungsveränderungen im Paradentium sowie die Infektionen in Form von Abszessen, das tiefe Zahnkaries sowie die Einlagerungen des Zahnsteins und die Parodontose festgestellt. Die Veränderungen im Kauwerkzeug kamen auch als Obliteration der Zahnfächer vor. Sie tritt in verschiedenem Alter der Toten auf und ist mit Zahnverlust aus verschiedenen Gründen verbunden.

Es sind dagegen keine wesentlichen Veränderungen infolge von zu starker Überbelastung des Organismus festgestellt. Geringe Veränderungen befanden sich an den Wirbelsäulen der schon erwachsenen Toten.

Obwohl der Analyse ein nicht komplettes Knochenmaterial unterzogen wurde, wurden vor allem am Skelett der untersuchten Toten die Kinderkrankheiten infolge der zeitweisen Unterernährung in der Kindheit erkannt. Die erwachsene Bevölkerung litt dagegen eher infolge von Krankheiten, die mit dem Alter fortschritten als durch zu schwere körperliche Arbeit.

C Z Ę Ś Ć 2

**Z życia Oddziału SNAP
w Poznaniu**

TADEUSZ ŁASZKIEWICZ

Gnieźnieńsko-poznańskie warsztaty kaflarskie w latach 1994, 1995 i 1996

W ostatnich kilkunastu latach, w ramach wcześniejszego i bardziej powszechnego rozwoju archeologii historycznej, odnotowano również wyraźny wzrost zainteresowania jedną z kategorii źródeł związanych z archeologią średniowiecza i czasów nowożytnych. Tą kategorią źródeł są dawne kafle. Do wzrostu zainteresowania problematyką kaflarską niewątpliwie przyczyniło się opublikowanie w 1987 r. klasycznego już dzieła Marii Dąbrowskiej *Kafle i piece w Polsce do końca XVIII wieku*. Duże znaczenie miał też lawinowy przyrost nowych źródeł w ramach ogólnego rozwoju archeologii historycznej, w tym duże – w niektórych wypadkach – serie wyjątkowo efektownych materiałów, np. z Gniezna. Należy tutaj zwrócić uwagę, że Wielkopolska jest regionem, gdzie stosunkowo wcześnie, nawet najwcześniej, zwrócono uwagę na dawne kafle (odkrycia w Kruchowie z 1852 r.). Do niedawna jednak nie zajmowano się nimi systematycznie; dopiero mnożące się znaleziska ostatnich kilkunastu lat wywołały wręcz swego rodzaju modę na tę kategorię zabytków i związaną z nimi problematykę. Jednym z efektów wzrostu tegoż zainteresowania były również: znakomita wystawa „Kafle gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich”, czynna od listopada 1993 do marca 1994 r. w gnieźnieńskim Muzeum Początków Państwa Polskiego, oraz towarzysząca jej publikacja, zawierająca oprócz samego katalogu i licznych ilustracji wiele autorskich opracowań – od bardziej ogólnych po doniesienia materiałowe.

Wystawa powyższa stała się naturalnym fundamentem zaplanowanego właśnie w Gnieźnie pierwszego spotkania poświęconego przede wszystkim kaflarstwu wielkopolskiemu, ale zamiarem organizatorów było sukcesywne poszerzanie obszaru zainteresowań. Kwestią organizacji spotkania pomyślanego w konwencji warsztatu zajęły się: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Oddział w Poznaniu (personalnie – autor niniejszego komunikatu) oraz niezwykle życzliwe i gościnne Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie (szczególnie – mgr Czesław Strzyżewski). Obaj organizatorzy tego i obu następnych spotkań obficie korzystali z życzliwych uwag dr Marii Dąbrowskiej.

W ramach spotkania określonego jako „Warsztaty Archeologii Historycznej: kaflarstwo wielkopolskie – przegląd badań (spotkanie pierwsze)” (od początku zakładano cykliczny charakter przedsięwzięcia) zaplanowano:

– zwiedzenie wspomnianej powyżej wystawy prezentującej bogaty zestaw 470 kafli gotyckich i renesansowych z niemal całości ziem polskich (w wielu wypadkach z autorskimi komentarzami przy gablotach);

– wprowadzenie do problematyki dawnego kaflarstwa ze szczególnym zwróceniem uwagi na potrzeby i możliwości dalszych badań i opracowań naukowych w ujęciach regionalnych (dr Maria Dąbrowska);

– przegląd badań wielkopolskich w pierwszej serii krótkich (warsztatowych – wraz z demonstracją wyboru okazów) wystąpień autorskich, obejmujących prezentację znalezisk, które nie zostały ujęte na wystawie bądź wykraczających poza jej ramy chronologiczne (do XIX w. włącznie).

W ramach następnych spotkań przewidywano uzupełnienie przeglądu badań w regionie, szczególnie zaś w samym Poznaniu, a także próbę zarysowania podstawowej problematyki tej niezwykle interesującej, w świetle mnożących się ostatnio odkryć, dziedziny dawnego garnarstwa, stanowiącego jeden z licznych aspektów archeologii historycznej.

Tak zaplanowane **spotkanie pierwsze** odbyło się w Gnieźnie 18 marca 1994 r. Otwarcia i powitania dokonał Stanisław Pasiciel, dyrektor Muzeum Początków Państwa Polskiego. Prowadzenie warsztatu powierzono następnie Wojciechowi Dzieduszyckiemu, wiceprezesa-wi Zarządu Oddziału SNAP w Poznaniu.

Przedstawiono dwie serie wystąpień. Na pierwszą złożyło się przede wszystkim ogólne wprowadzenie do problematyki badań nad dawnym kaflarstwem dokonane przez Marię Dąbrowską. Następnie z bardziej szczegółowym komunikatem wystąpiła (przybyła z Londynu) Maria Piątkiewicz-Łęska, mówiąc o znaczeniu badań nad wyobrażeniami portretowymi na XVI-wiecznych kaflach na przykładzie zidentyfikowanych przez siebie wizerunków Sulejmana i Roksolany. Z dwoma kolejnymi komunikatami wystąpili autorzy gnieźnieńscy: Czesław Strzyżewski przedstawił chronologię kafla i pieców gotyckich oraz wczesnorenansowych ze swych badań w Jankowie Dolnym i Gnieźnie; Justyna Mizerka natomiast zaprezentowała interesujący zbiór kafla renesansowych z ratowniczych badań pracowni kaflarskiej w Gnieźnie (ul. Mieszka I).

Po krótkiej przerwie w ramach drugiej serii wystąpili autorzy poznańscy, prezentując inwentarze kaflowe z badań w małych miastach wielkopolskich, mianowicie: Tomasz Wujewski – Sieraków, Zbigniew Karolczak – Śmigiel, Piotr Wawrzyniak – Czempin oraz Ewa Masełkowska-Stępnik i Tomasz Stępnik – Grodzisk Wielkopolski.

Po kolejnej przerwie nastąpiło zwiedzanie wspomnianej już wystawy. Ogólnego oprowadzenia wraz z krótkim omówieniem dokonał komisarz wystawy – Czesław Strzyżewski, a w wielu wypadkach uzupełniających informacji udzielili autorzy poszczególnych badań (szczególnie z ostatnich lat) lub autorzy wyborów zabytków z prac dawniejszych, znajdujących się w zbiorach różnych placówek muzealnych.

Przyznać należy, że zbyt obfity program jednodniowego spotkania sprawił, iż pozostało za mało czasu na rzetelną dyskusję i zajęcia ściśle warsztatowe. Po próbie podsumowania dokonanej przez Marię Dąbrowską spotkanie zostało zakończone powszechnym życzeniem ponownego kontaktu w zbliżonym gronie archeologów, historyków i historyków sztuki zajmujących się tak wąskim aspektem archeologii historycznej, jak dawne kaflarstwo. Ponadto należy tu podkreślić, że frekwencja przerosła oczekiwania organizatorów oraz formułę warsztatów, ponieważ wyniosła ok. 60 osób z wielu ośrodków z niemal całego kraju, a z pełnym zaskoczeniem były spore grupy studentów archeologii z uniwersytetów w Poznaniu i (szczególnie) Łodzi.

**Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich - Oddział w Poznaniu
Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie**

I. WARSZTAT ARCHEOLOGII HISTORYCZNEJ:

"Kaflarstwo wielkopolskie - przegląd badań (spotkanie pierwsze)"

G N I E Z N O - 18 marca 1994 r. /piątek/, godz. 10⁰⁰.
Muzeum Początków Państwa Polskiego, ul. Józefa Kostrzewskiego 1.

Ryc. 1. „Afisz” pierwszego spotkania kaflarskiego – Gniezno, 1994 r.
Rysunek kafla (Poznań – Św. Wojciech) Róża Chodór

Spotkanie drugie (przygotowane przez tych samych organizatorów) zrealizowano 25 maja 1995 r. w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu. Naturalnym zapleczem tego warsztatu była znowu wystawa, tym razem zatytułowana „Sezon archeologiczny 1993-1994 na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej”, na której zademonstrowano najnowsze i dość liczne odkrycia ka-

Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich – Oddział w Poznaniu

Muzeum Archeologiczne w Poznaniu

WARSZTAT ARCHEOLOGII HISTORYCZNEJ:

"Kafłarstwo wielkopolskie - przegląd badań (spotkanie drugie)"

P O Z N A Ń, 25 maja 1995 r. (czwartek), godz. 10.00.
Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, ul. Wodna 27 (Pałac Górków).

Ryc. 2. „Afisz” drugiego spotkania kafłarskiego – Poznań, 1995 r. Rysunek kafla (Poznań – Św. Wojciech) Róża Chodór

fli z kilku stanowisk Wielkopolski, a przede wszystkim z samego Poznania. Już na spotkaniu pierwszym nastąpiło odejście od tytułowego „kafłarstwa wielkopolskiego”; tym razem – pomimo świadomego zachowania tego hasła – równie świadomie i programowo dopuszczono wystąpienia dotyczące obszarów dalekich od tytułowej Wielkopolski.

Ponownie wprowadzenia do spotkania (któremu przewodniczyła Hanna Kóčka-Krenz, prezes Zarządu Oddziału SNAP w Poznaniu) dokonała Maria Dąbrowska, w ramach wystąpienia: „Próby rekonstrukcji pieców – refleksje metodyczne”. Następnie Urszula Stankiewicz z Białegostoku zaprezentowała „Próbę rekonstrukcji pieca z budynku przyrynkowego w Tykocinie (XV/XVI wiek)”, a Sylwia Jankowska-Muszelska z Łodzi omówiła „Piec kaflowy z dworu w Modliszewicach k. Końskich (XVII wiek)”.

Po zwiedzeniu wspomnianej już wystawy nastąpił blok wystąpień wielkopolskich. Tomasz Janiak (Gniezno) przedstawił „Kafle gotyckie z Gniezna – Jezioro Święte (stan. 22)”, następnie wystąpiły trzy młode autorki poznańskie: Magdalena Jarmuła zaprezentowała „Materiał kaflowy z badań wykopaliskowych klasztoru benedyktyńskiego w Lubiniu, woj. leszczyńskie (XV-XVIII wiek)”, Agnieszka Łaszkiwicz – „Materiał kaflowy z ratowniczych badań wykopaliskowych dworu na kopcu w Krajkowie k. Mosiny (XV-XVIII wiek) – informacja wstępna” oraz Ewa Masełkowska-Stępnik – „Kilka uwag o ornamentyce XVI-XVII-wiecznych kafli z terenu Starego Miasta w Poznaniu”. Spotkanie zamknęła Barbara Pospieszna z Malborka ponadplanowym wystąpieniem omawiającym dwie konferencje zagraniczne, na których również była poruszana problematyka kaflarska.

Tradycyjnie już zabrakło czasu na szerszą dyskusję i zajęcia ściśle warsztatowe. Maria Dąbrowska w krótkim podsumowaniu zasugerowała natomiast, aby następne spotkanie poświęcić piecom w rezydencjach.

Z tego też powodu, a także wskutek licznych zgłoszeń, **spotkanie trzecie** zaplanowano ponownie w Gnieźnie, ale już jako dwudniowe. Poza ekspozycją kafli, uaktualnioną odkryciami z ostatnich lat, oraz blokiem komunikatów o kaflach wielkopolskich (wraz z roboczą ekspozycją materiałów) zaplanowano możliwość prezentacji istotnych i niepublikowanych zbiorów kafli także z innych terenów. Szczególnie zaś oczekiwane były propozycje wystąpień wykraczających poza prezentację samych materiałów, a dotyczących kaflarstwa gotyckiego (w ramach następnych spotkań – także kolejnych okresów chronologicznych). Po usystematyzowaniu zgłoszonych wystąpień w ewentualne bloki przewidziano rezerwację możliwie dużych przedziałów czasowych na doraźne dyskusje w węższych kręgach, także przy przywiezionych materiałach.

W odpowiedzi na tak przedstawione założenia wstępne kolejnego spotkania otrzymano 16 zgłoszeń od poszczególnych autorów z niemal całej Polski oraz jedno z Czech – warsztaty pierwotnie regionalne stały się spotkaniami międzynarodowymi! Spotkanie trzecie odbyło się – jak już wspomniano – ponownie w Gnieźnie, w dniach 25-26 kwietnia 1996 r. Ze zgłoszonych 17 wystąpień przedstawiono 16, a „ubytek” uzupełniono jednym wystąpieniem ponadplanowym. Spotkanie otworzyli w imieniu instytucji-organizatorów: Stanisław Pasiciel, dyrektor Muzeum Początków Państwa Polskiego, oraz Hanna Kóčka-Krenz, prezes Zarządu Oddziału SNAP w Poznaniu, która też przekazała przewodniczenie pierwszej części komunikatowej Janowi Skuratowiczowi.

W ramach tej sesji ogłoszono cztery teksty:

– Maria Dąbrowska (Warszawa) – „Wstępne wprowadzenie o metodach dokumentacji kafli”;

– Czesław Strzyżewski (Gniezno) – „Rekonstrukcje pieców z dworów szlacheckich w Jankowie Dolnym, gm. Gniezno z XV-XVIII w.”;

- Tomasz Janiak (Gniezno) – „Gotyckie kafle z Jeziora Świętego w Gnieźnie”;
- Zdenek Hazlbauer (Praga) – „Signatury hrncůřů na českých historických kamnářských výrobcích”.

Po przerwie obiadowej przewodniczenie przejęła Hanna Kóčka-Krenz, a w ramach drugiej sesji wygłoszono siedem tekstów:

- Barbara Pospieszna (Malbork) – „O późnogotyckich importach kaflowych na terenie Pomorza Gdańskiego”;
- Urszula Stankiewicz (Białystok) – „Możliwości rekonstrukcji pieca z kafli naczyniowych na podstawie zespołu ze stan. 39 w Tykocinie”;
- Błażej Muzolf (Lutomiersk-Łódź) – „Konserwacja zespołu kafli gotyckich na zamku w Raciborzu – z próbą rekonstrukcji pieca”;
- Ryszard Grygiel (Łódź) – „XVII-wieczny piec w rezydencji Rozdrażewskich w Nowym Mieście nad Wartą”;
- Jan Skuratowicz (Poznań) – „Zamek w Sierakowie – »spalony« piec z przełomu XV i XVI wieku”;
- Roman Kamiński (Szczecin) – „Renesansowe kafle Hansa Bermanna w Kolbaczu”;
- Izabela Mirkowska (Olsztyn) – „Zbiór nowożytnych kafli (pocz. XVI-XIX w.) znalezionych przy ul. Wyspiańskiego 3 w Reszlu, woj. olsztyńskie”.

Następnego dnia otwarcia spotkania z upoważnienia organizatorów dokonał Tadeusz Łaskiewicz, prosząc Marię Dąbrowską o przewodniczenie trzeciej sesji komunikatów oraz ewentualnej dyskusji, a przede wszystkim o przeprowadzenie ćwiczeń roboczych z technologii kafli.

Wygłoszono sześć tekstów:

- Maria Piątkiewicz-Łęska (Kraków-Londyn) – „Ikonografia władców polskich na kaflach”;
- Justyna Mizerka (Gniezno) – „Próba odtworzenia kształtów bryły renesansowych pieców z Gniezna (stan. 22) na podstawie wybranych kafli”;
- Zbigniew Karolczak (Poznań) – „Produkcja kaflarska ze Świętego Wojciecha w Poznaniu”;
- Agnieszka Łaskiewicz (Poznań) – „Kilka prób rekonstrukcji pieców XVI/XVII-XVII-wiecznych z dworu na kopcu w Krajkowie koło Mosiny”;
- Jan Skuratowicz, Piotr Wawrzyniak (Poznań) – „System grzewczy dworu z początku XVIII wieku w Chalinie koło Sierakowa”;
- Zbigniew Karolczak (Poznań), Czesław Strzyżewski (Gniezno) – „Kafle z pieca w dworze starostwa w Pobiedziskach (XVII wiek)”.

Wystąpienia powyższe wypełniły w ramach trzech sesji komunikatową część spotkania. W dyskusji poruszano szereg kwestii szczegółowych, wyrażano przekonanie o potrzebie kontynuacji spotkań i doskonalenia ich formuły (głównie poprzez ukierunkowanie na pewne założone tematy lub odcinki chronologiczne), a przede wszystkim wnioskowano o utrwalenie dorobku spotkań w formie publikacji. Idea ta od samego początku nie była obca organizatorom warsztatów, tak więc spotkanie zakończono apelem o składanie materiałów do pierwszego „zeszytu kaflarskiego” (określenie robocze). W ramach kronikarskiego charakteru niniejszego doniesienia odnotować należy, że do organizatorów warsztatów w niedługim czasie wpłynął jeden jedyny tekst.

Fot. M. Dąbrowska

Ryc. 3. Trzecie spotkanie kaflarskie – Gniezno, 1996 r.: jedna z kameralnych dyskusji uczestników. Od prawej: Urszula Stankiewicz (Białystok), Zdenek Hazlbauer (Praga), Błażej Muzolf (Lutomiersk-Łódź).

Drugi dzień spotkania dopełniony został niezwykle istotną i jak najbardziej właściwą dla formuły warsztatów częścią polegającą na praktycznych zajęciach przy konkretnym materiale zabytkowym, zarówno miejscowym, gnieźnieńskim, jak i – przede wszystkim – przywiezionym przez wielu uczestników spotkania. Ćwiczenia owe przeprowadziła oczywiście, zgodnie z powszechnym życzeniem, Maria Dąbrowska, najlepsza znawczyni problematyki kaflarskiej w Polsce.

Niestety, pomimo pewnych inicjatyw i prób nie doszło ani do wydania pierwszego „zeszytu kaflarskiego”, ani do zorganizowania kolejnych gnieźnieńsko-poznańskich warsztatów archeologii historycznej, od początku dość umownie określanych jako „kaflarstwo wielkopolskie – przegląd badań...”. Autor powyższego kronikarskiego zapisu podaje ten fakt z pewnym żalem; natomiast z nadzieją i najlepszymi życzeniami oraz z pewną satysfakcją odnotować należy, że po dłuższej przerwie idea „warsztatów kaflarskich” została wznowiona – tym razem w wydaniu warszawskim, w ramach prac Komisji Archeologii Średniowiecza i Nowożytności Komitetu Nauk Pra- i Protohistorycznych PAN. Dotąd, tj. w latach 1999-2008, odbyło się 10 kolejnych spotkań poświęconych najszerzej pojmowanej problematyce kaflarskiej.

HENRYK MACHAJEWSKI

Sprawozdanie z działalności Oddziału Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich w Poznaniu w roku 2008

W roku 2008 Zarząd Oddziału SNAP w Poznaniu prowadził działalność w składzie wybranym podczas zebrania wyborczego w dniu 1 kwietnia 2007 r. Władze Oddziału tworzą:

1. Henryk Machajewski (prezes)
2. Andrzej M. Wyrwa (wiceprezes)
3. Maciej Przybył (sekretarz)
4. Anna Wrzesińska (skarbnik)
5. Tadeusz Łaskiewicz (członek)
6. Ewa Bugaj (członek)

Komisję Rewizyjną stanowią: Artur Sobucki, Jarmila Kaczmarek, Andrzej Krzyszowski. Liczba członków Oddziału powiększyła się w roku 2008 o cztery osoby.

1. Działalność wydawnicza:

- 1.1. ukazał się kolejny tom „Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych” (format B5), t. 8 (ss. 227);
- 1.2. w druku znajdują się kolejne tomy „Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych” (t. 9 i t. 10);
- 1.3. ukazał się kolejny tom „Funeraliów Lednickich” (format B5), t. 9 – 2008 (ss. 460);
- 1.4. kolejny tom „Funeraliów Lednickich” znajduje się w druku (format B5), t. 10 – 2009 (ss. 470);
- 1.5. pod koniec 2008 r. ukazała się książka będąca efektem sesji zorganizowanej w roku 2007, pt. „Wielkopolska w dziejach. Archeologia o regionie”, Poznań (format A4, ss. 269), której druk współfinansował Marszałek Województwa Wielkopolskiego oraz Wielkopolski Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Poznaniu.

2. Organizacja konferencji:

- 2.1. współorganizowanie XVII Konferencji Sprawozdawczej „Badania Archeologiczne na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej”, Poznań, kwiecień 2008 r.;
- 2.2. organizacja ogólnopolskiej sesji naukowej pt. „Wielkopolska w dziejach. Archeologia o regionie”, Poznań, 21 czerwca 2007 r. Sesję wspierali: Urząd Marszałkowski, IP UAM w Poznaniu, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu oraz Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Poznaniu;

- 2.3. współorganizowanie Festiwalu Archeologicznego w Grzybowie (czerwiec 2007 r.);
- 2.4. współorganizowanie III (2007) i IV (2008) Festiwalu Kultury Słowiańskiej i Cysterskiej w Łądzie nad Wartą. Festiwal ten wspomagało także Wyższe Seminarium Stowarzyszenia Salezjańskiego, Wielkopolski Zespół Parków Krajobrazowych, Fundacja Patrymonium, Starostwo w Słupcy. Z ramienia Oddziału Poznańskiego SNAP w pracach tych uczestniczyli: Michał Brzostowicz, Jacek Wrzesiński, Piotr Pawlak;
- 2.5. współorganizowanie sesji naukowej pt. „Funeralia Lednickie”, spotkanie w 2008 r. – „Metody źródła – dokumentacja”;
- 2.6. współorganizowanie, łącznie z Muzeum Archeologicznym w Poznaniu i Komisją Archeologiczną PTPN w Poznaniu, konferencji naukowej pt. „Archeologia wobec wyzwań współczesności” – Poznań, 27 marca 2008 r.;
- 2.7. współorganizowanie, łącznie z Muzeum Archeologicznym i Komisją Archeologiczną PTPN w Poznaniu, sesji z okazji 150-lecia Muzeum Archeologicznego w Poznaniu pt. „Archeologia Polska i jej czasy” – Poznań, 26 października 2007 r.

3. Sprawy organizacyjne:

- 3.1. w okresie sprawozdawczym zorganizowano dwa spotkania Oddziału Poznańskiego SNAP (24 stycznia i 10 marca 2008 r.). Podczas pierwszego spotkania wygłoszono referat na temat badań archeologicznych osady neolitycznej w Çatal Hüyük (Anatolia). Referentami byli prof. Lech Czerniak i dr hab. Arkadiusz Marciniak. Na tym spotkaniu omówiono także stan sytuacji prawnej w polskiej archeologii po zmianach zaproponowanych przez Rzecznika Praw Obywatelskich. Zagadnienia przedstawiła mgr Alina Jaszewska (Zielona Góra);
Natomiast podczas spotkania w dniu 10 marca 2008 r. przedstawiono referat prof. Macieja Henneberga pt. „Hobbit – z badań nad początkami form ludzkich”. Referat w zastępstwie odczytał mgr Jacek Wrzesiński;
- 3.2. po konferencji z dnia 27 marca 2008 r. zredagowano apel – uczestników konferencji dotyczącej sytuacji polskiej archeologii – skierowany do władz państwowych i samorządowych;
- 3.3. niektóre prace wykopaliskowe prowadzone przez członków naszego Stowarzyszenia obsługiwał od strony finansowej nasz Oddział;
- 3.4. prowadzono sprzedaż, w tym także wysyłkową, publikacji ukazujących się pod auspicjami OP/SNAP;
- 3.5. OP/SNAP zabierał głos w burzliwej dyskusji na temat wyboru dyrektora Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Staliśmy na stanowisku, podobnie jak znakomita część naszego środowiska, że dyrektorem może być jedynie archeolog, nie zaś urzędnik proponowany przez Urząd Miasta, niemający stosownego wykształcenia. Członkowie OP/SNAP wypowiadali się często na ten temat w lokalnych mediach;
- 3.6. OP/SNAP wspomagał Poznański Oddział Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w wydaniu książki pt. „Pradzieje Wielkopolski”, Poznań 2008 (książka jest już w druku);

- 3.7. OP/SNAP ostro skrytykował pomysł władz miejskich Poznania o podporządkowaniu organizacyjnemu Muzeum Archeologicznemu w Poznaniu Muzeum Miejskiemu;
- 3.8. nawiązano współpracę ze Studenckim Kołem Naukowym Archeologów działającym przy Instytucie Prahistorii UAM w Poznaniu. Studenci zostali zaproszeni do napisania artykułu o dziejach SKNA, przeznaczonego do zbioru artykułów pochodzących z sesji zorganizowanej przez OP/SNAP.

W roku sprawozdawczym zapoczątkowano nieco odmienną od dotychczasowej formułę działania Oddziału SNAP w Poznaniu w środowisku archeologicznym. Polega ona na daleko idącej współpracy z Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, Komisją Archeologiczną PTPN w Poznaniu, Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Poznaniu oraz IP UAM w Poznaniu. Wspiera nas w sposób zasadniczy Urząd Marszałkowski. W związku z tym między poszczególnymi organizacjami spisano stosowne umowy regulujące tę współpracę.

W imieniu Zarządu Oddziału składam serdeczne podziękowania wszystkim, którzy przyczynili się do dynamicznej działalności naszego Stowarzyszenia.

